STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

1

TOMUL 17

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin: CARTIMEX, Căsuța poștală 134–135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 17 | Nr. 1 | 1966

SUMAR

S C I V , tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 1—220

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 17 | Nº 1 | 1966

SOMMAIRE

Page

DATE NOI CU PRIVIRE LA FAZA TEI III ÎN LUMINA ULTIMELOR SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

DE

VALERIU LEAHU

Cercetări arheologice întreprinse în ultimii ani în cîteva așezări ale culturii Tei aflate pe teritoriul orașului București și în împrejurimi au dus, între altele, la o cunoaștere mai temeinică și a fazei Tei III („La stejar"). În 1960 s-a efectuat un sondaj pe Dealul Piscului [1], recoltîndu-se o ceramică numeroasă și caracteristică; complexe de locuire din faza Tei III au fost descoperite și în cadrul săpăturilor practicate între 1960 și 1964 la Cățelu Nou [2]; la Novaci (r. Drăgănești-Vlașca, reg. București) s-a putut preciza, în 1961, poziția stratigrafică-cronologică a fazei Tei III [3], iar alte materiale specifice acestei faze au fost obținute prin săpăturile efectuate între anii 1962—1964 la Căldăraru (București, r. 23 August) [4] și Băneasa — „La stejar"[5]. Pe baza tuturor acestor descoperiri, conținutul, trăsăturile caracteristice, poziția cronologică și împrejurările istorice care au dus la constituirea și evoluția fazei Tei III pot fi intuite acum cu mai multă claritate decît în trecut.

Purtătorii celei de a treia faze de evoluție a culturii Tei au ocupat, în aria lor de difuziune, atît văile principale, cît și cele secundare ale apelor curgătoare, instalîndu-și așezările cu precădere pe terase înalte și pe boturi de dealuri, dar, în cazuri mai rare, și în luncile unor rîuri. Dintre toate așezările cercetate, nici una nu s-a dovedit să fi fost întărită cu șanțuri și valuri pentru apărare. În cele mai multe cazuri, atare așezări se prezintă sub forma unor seliști, cu locuințele mult dispersate în teren — în

[1] Săpături efectuate de Margareta Constantiniu, care ne-a oferit pentru examinare materialele încă inedite.

[2] Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 41—49.

[3] Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Novaci* (ms).

[4] Săpături conduse de Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz. Materialele Tei descoperite la Căldăraru le-am putut vedea prin bunăvoința lui Gh. Cantacuzino.

[5] Săpăturile noastre.

Țara Bîrsei, la Rîşnov (în punctul Ödweg) fiind însă constatată şi o aşezare instalată în peşteră [6], iar la Novaci pe Argeş, o aşezare de tip „cenuşar".

Locuințele erau cel mai adesea colibe de suprafață, uneori de mari dimensiuni, construite din schelet lemnos, pomostit cu lut amestecat cu păioase. În cadrul locuirii Tei III de la Cățelu Nou a fost descoperit însă un bordei, ale cărui dimensiuni considerabile, laolaltă cu marea cantitate de oase de animale domestice aflate în locuință, au îngăduit concluzia că este vorba de un adăpost păstoresc colectiv.

Uneltele purtătorilor culturii Tei din faza a III-a erau lucrate din piatră (silex şi varietăți de gresie), din coarne şi oase de animale, din lut ars şi, într-o măsură redusă, din bronz. Din silex se obțineau — fiind lucrate „pe loc", în aşezări — lame-cuțit şi lame-fierăstrău, iar din gresie silicifiată percutoare întrebuințate la desprinderea lamelor de silex. Din roci dure — în mai toate cazurile gresii marnoase ori silicioase, de culoare verzuie-cenuşie — se obțineau, prelucrate prin şlefuire, topoare şi ciocane cu gaură transversală pentru fixarea cozii şi dălți. Din gresie se mai lucrau cuțite curbe. Din corn de cerb se cunoaşte o săpăligă cu gaură rotundă transversală pentru fixarea cozii, iar din oase mici de animale cîteva împungători de dimensiuni variabile. Mai multe obiecte folosite de către purtătorii fazei Tei III în procesul muncii erau lucrate din lut : fusaiole (tronconice, bitronconice, cu disc plat, sferoidale, de tipul roții cu butuc), greutăți pentru plase sau pentru războiul de țesut (piramidale sau tronconice) şi suporți de frigare (cu corp piramidal sau sferic). Prin cercetările recente, utilizarea obiectelor de bronz a fost sigur atestată în faza Tei III[7], dar fără ca astfel de descoperiri să ofere şi posibilitatea unei încadrări cronologice mai sigure a acesteia. La Cățelu Nou, în bordeiul Tei III a fost găsită o seceră de bronz, ce pare însă a fi fost reutilizată (inițial ea aparținînd purtătorilor din faza Tei I)[8], iar la Băneasa au fost descoperite o împungătoare-dăltiță şi un ac de cusut, obiecte care au o circulație îndelungată atît în cultura Tei, cît şi în genere în epoca bronzului din România.

Din faza a treia a culturii Tei se cunosc şi cîteva reprezentări plastice realizate în lut ars : un „depozit" de cinci figurine antropomorfe, redînd corpul omenesc foarte schematizat (numai torsul, la care se observă însă modelarea taliei), „depozit" aflat la Băneasa [9], şi un toporaş votiv descoperit la Cățelu Nou.

În ceramica fazei Tei III pot fi deosebite, după tehnica de lucru a pastei, trei categorii : vase, în genere de dimensiuni mari, dar şi mijlocii, lucrate din lut amestecat cu mult nisip şi pietriş sfărîmat, cu bucăți de calcar pisat şi cu paiete de mica ; recipiente de dimensiuni mijlocii şi mici,

---

[6] Alfred Prox, *Die Tei-Kultur im Burzenland*, in *MBSM*, IV, 1940, p. 92—94.

[7] Obiectele de bronz descoperite prin săpăturile mai vechi şi publicate de Dinu V. Rosetti (*Civilizația tip Bucureşti — Die Bukarester Kultur*, Bucureşti, 1936, p. 11—12 şi fig. 92) nu pot fi încadrate sigur într-una sau alta din fazele culturii Tei, deoarece au fost găsite în condiții stratigrafice nesigure.

[8] Pentru forma obiectului şi încadrarea lui în cultura Tei, cf. Valeriu Leahu, *op. cit.*, p. 45 cu fig. 28.

[9] O figurină, din cele cinci cîte alcătuiesc „depozitul" de la Băneasa, este publicată de D. V. Rosetti, *op. cit.*, fig. 85.

lucrate din lut în amestec cu aceleaşi materii degresante, dozate însă într-un procent simţitor redus, iar în unele cazuri chiar eliminate; şi vase de dimensiuni în genere mici, dar şi mijlocii, lucrate din pastă fină, foarte bine curăţată de impurităţi.

În prima categorie continuă să fie larg folosite vasele mari şi mijlocii pentru păstratul proviziilor, avînd pîntecele bombat şi gîtul cilindric cu margine evazată, în seria cărora se disting — întocmai ca în faza precedentă — două variante: cu gîtul delimitat de corp printr-o desprindere frîntă, uneori aproape verticală faţă de umerii boltiţi (fig. 1/1); şi cu gîtul

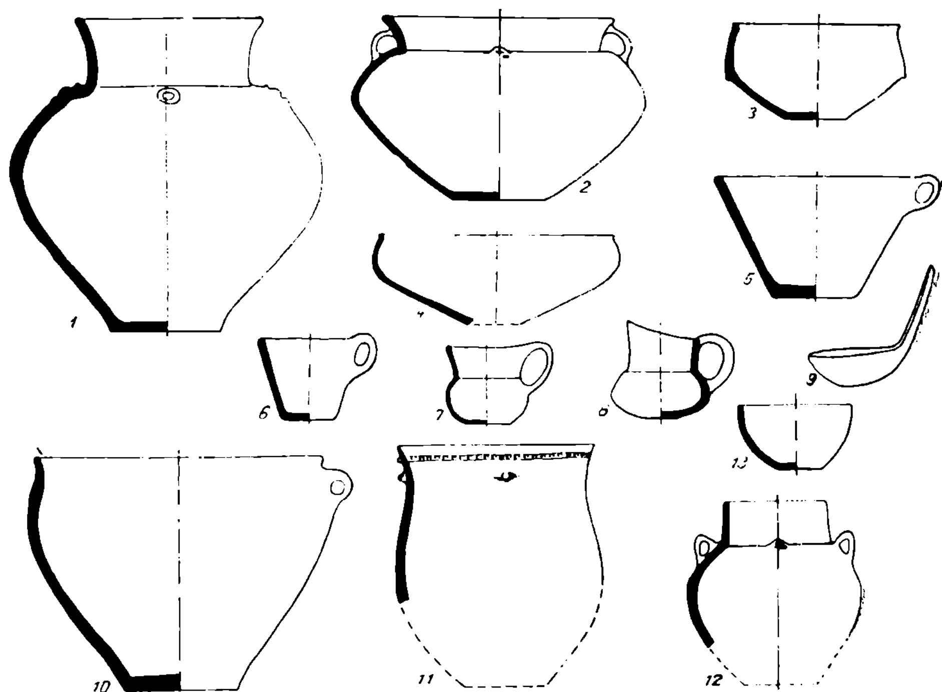

Fig. 1. — Cîteva forme de vase din faza Tei III.

continuînd lin umerii vasului. Tot în cadrul primei categorii, o formă bine reprezentată este vasul de tipul aşa-numitei „urne tronconice", avînd corpul puţin arcuit şi marginea uşor evazată, întotdeauna cu brîu alveolat dispus la exterior, sub buză (fig. 1/11). Castroanele sînt de două tipuri: cu corpul emisferic (arcuit simplu) (fig. 1/10) şi cu corp tronconic (fig. 1/5—6), ambele cu dimensiuni variabile şi, în cazuri repetate, cu cîte o toartă verticală, mai adesea desprinsă din buză, dar uneori şi prinsă sub aceasta. Materiale descoperite, îndeosebi la Băneasa, dar şi în alte aşezări, probează sigur existenţa, în cadrul primei categorii ceramice, şi a unor forme bitronconice. Fragmente mai mari atestă astfel un vas de dimensiuni mijlocii, cu diametrul maxim relativ întins şi cu margine foarte scundă,

(abia individualizată) şi uşor evazată; şi un alt vas bitronconic, a cărui margine — dreaptă — este puţin înălţată şi uşor îngroşată în interior.

În categoria a doua se întîlnesc iarăşi vasele cu corpul bombat şi gîtul înalt cilindric, cu buză evazată; apoi recipiente cu corp globular şi margine înaltă, cilindrică, cu două torţi verticale prinse simetric pe umeri (fig. 1/12); străchini cu corpul întins, avînd marginea uşor răsfrîntă în interior (fig. 1/4); capace mici cu corp tronconic, polonice (fig. 1/9) etc.

În fine, în categoria vaselor lucrate din pastă fină apar în aşezările fazei Tei III: castroane, în seria cărora se disting, de asemenea, două

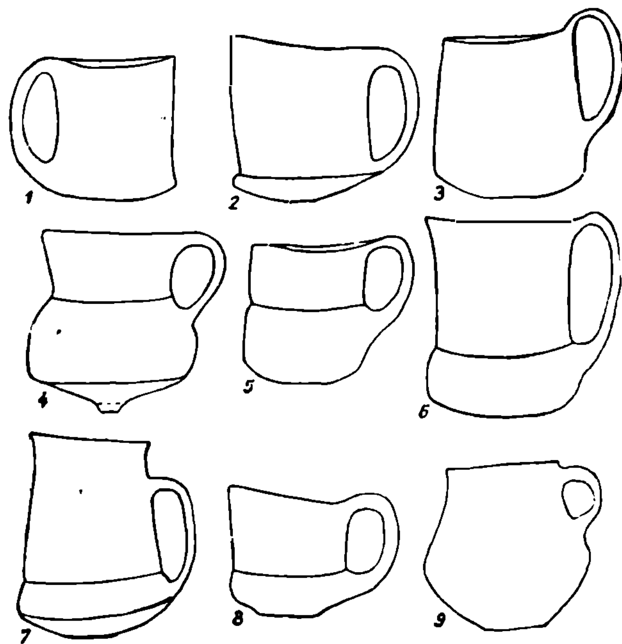

Fig. 2. — Tipuri de ceşti din faza Tei III.

tipuri: cu partea superioară a corpului arcuită spre interior şi cu partea inferioară tronconică (fig. 1/3), dar mai ales cu corpul arcuit bitronconic, cu margine relativ înaltă şi evazată, cu torţi prinse sub buză şi coborînd pe umeri (fig. 1/2) (pe aceste din urmă castroane decorul — cu trăsături specifice fazei Tei III — pare să atingă apogeul); căni cu o toartă, cu pîntece uşor arcuit, gît înalt — gura fiind ori dreaptă, ori oblică (fig. 1/7,8); pahare tronconice şi ceşti cu toartă, în seria cărora pot fi deosebite variante foarte numeroase, tipurile principale fiind însă următoarele: ceaşca cu corp cilindric (fig. 2/1,2), caliciform (fig. 2/3), cu corp tronconic (fig. 2/7) sau bitronconic (fig. 2/9) şi, îndeosebi, cu pîntecele uşor arcuit şi cu gît cilindric (fig. 2/5,6) sau răsfrînt împreună cu buza în exterior (fig. 2/4).

Pentru ornamentarea recipientelor din prima şi din a doua categorie, olarii fazei Tei III au recurs îndeobşte la procedeele tehnice tradiţionale: procedeul aplicaţiilor plastice, cel al reliefurilor obţinute organic şi tehnica imprimării pastei. Ornamentele realizate prin aplicaţii plastice constau din brîuri (simple, alveolate sau crestate; fig. 3/1,3), din proeminenţe şi creste alungite (fig. 3/1,12), volute sau capete de spirale (fig. 3/5,9) ori din aplicaţii în forma acoperişului de casă în două pante. Reliefurile obţinute organic se reduc, în esenţă, la proeminenţele conice realizate prin împingerea pastei din interior în afară. Decorul obţinut în tehnica imprimării constă din striuri produse cu măturica (fig. 3/1, 4,12), din alveole şi crestături pe buză, pe brîuri sau pe creste alungite aplicate (fig. 3/2,3,6,12); apoi din impresiuni cu contur circular (fig. 3/10), triunghiular (fig. 3/5,6,11), semioval etc. O categorie aparte în seria ornamentelor imprimate o reprezintă cercurile adîncite, împrejmuind o pastilă cruţată (fig. 3/4), şi, mai ales, cercurile reliefate, care împrejmuiesc proeminenţe conice (cercurile fiind obţinute prin apăsarea de jur împrejurul proeminenţei). Un singur fragment de vas din categoria a doua, găsit la Băneasa, era decorat cu caneluri.

Dacă se face abstracţie de două fragmente de ceşti descoperite la Băneasa — unul decorat cu caneluri oblice, celălalt cu un ornament solar, avînd discul obţinut prin apăsare, iar razele prin incizare —, în rest decorul ceramicii fine din faza Tei III apare realizat numai în tehnica şirurilor sau spaţiilor ornamentate prin împunsături succesive, combinate cu benzi sau spaţii cruţate. Motivele decorative — cele obţinute prin împunsături succesive fiind de obicei încrustate cu alb — sînt, în esenţă, următoarele: linia sau banda în zigzag (fig. 4/1,4), banda haşurată în reţea (fig. 4/1–3,6,9), banda de linii oblice paralele (fig. 4/3); şirul de „S"-uri culcate (fig. 4/6,10), spiralele (fig. 4/2,6), triunghiul (fig. 4/9,10), rombul (fig. 4/3), cercul, rozeta (fig. 4/9), şirul de „V"-uri răsturnate, meandre concentrice, dreptunghiuri verticale etc., aşadar, în principal, motivele decorative întîlnite şi în faza Tei II şi în genere specifice culturii epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia. În ce priveşte însă ceramica fină din faza Tei III, caracteristic apare faptul că motivele decorative (reproduse în variante numeroase) *sînt organic integrate în ornamente complexe*. Motive care, în alte faze ale culturii Tei, apar singular pe vase, în faza a III-a sînt „topite" în combinaţii ornamentale — în compoziţia uneia şi aceleiaşi frize ce împrejmuieşte pîntecele recipientelor apărînd împreună banda orizontală dreaptă, în zigzag, triunghiul, rombul, cercul etc. (fig. 4/3,4,6,9). Aceste ornamente complexe oferă o notă cu totul caracteristică fazei Tei III; prin atare ornamente, stilul decorativ propriu culturii Tei cunoaşte în faza a treia, apogeul — aşa-numitul *bel âge*, *perioada barocă* a culturii epocii bronzului din Muntenia fiind tocmai faza de evoluţie adusă în discuţie în paginile de faţă.

Precizarea fizionomiei fazei Tei III — a trăsăturilor celor mai caracteristice ale acesteia — poate fi realizată prin studiul ceramicii, prin luarea

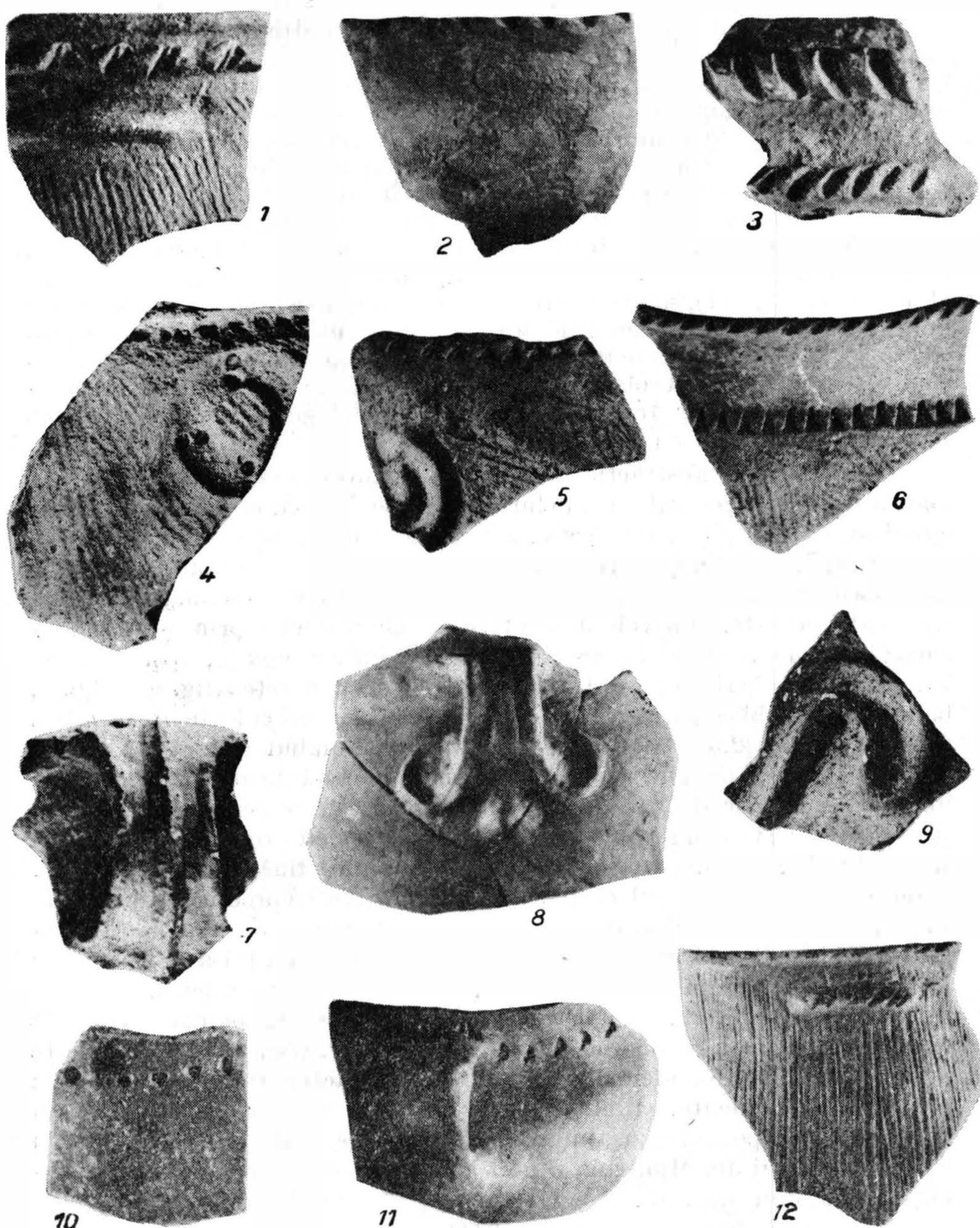

Fig. 3. — Fragmente ceramice din faza Tei III.

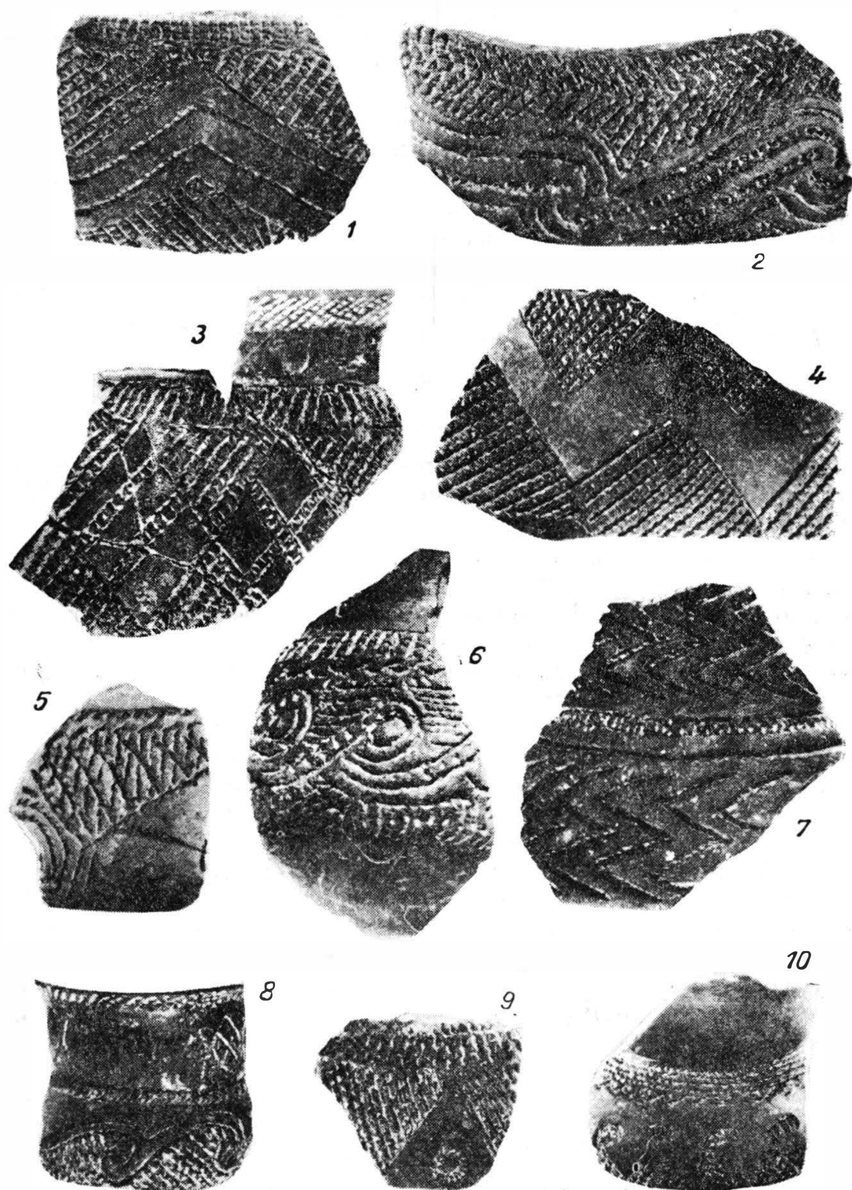

Fig. 4. — Ceramică Tei III ornamentată prin împunsături succesive.

în considerare statistic şi în asociere [10] a principalelor elemente de forme şi decor. Utilizînd o atare metodă, faza Tei III se individualizează astfel :

1) În cadrul ceramicii cu mult nisip şi pietriş, prin proporţia precumpănitoare a brîurilor alveolate late faţă de cele înguste, mai rar întîlnite ; 2) prin prezenţa ornamentelor cu caracter spiralic, obţinute prin aplicaţii plastice (fig. 3/5,8,9) ; 3) În cadrul ceramicii fine, prin proporţia precumpănitoare a ornamentelor realizate prin şiruri mai late de împunsături succesive, acestea avînd contururile mai rotunjite ; 4) prin combinarea (alternarea) ornamentelor obţinute prin împunsături succesive, cu cele realizate în tehnica benzilor cruţate (în această din urmă tehnică fiind des constatate pe vase benzile simple sau multiplicate în zigzag) ; 5) prin tendinţa de a dispune decorul în compoziţii baroce, pe întreg pîntecele recipientelor ; 6) prin prezenţa pe umărul vaselor a unei benzi late orizontale, haşurate (simplu — drept sau oblic, ori în reţea) ; 7) în fine, caracteristic pentru faza Tei III apărînd castronul cu corp arcuit bitronconic şi cu marginea arcuită oblic în exterior, cu două torţi prinse sub buză şi coborînd pe umeri (fig. 1/2).

Ultimele descoperiri arheologice cu privire la faza Tei III îngăduie nu numai o cunoaştere sensibil aprofundată a conţinutului fazei acesteia, ci, în egală măsură, abordarea pe temeiuri noi de informaţie a problemelor pe care le ridică.

Se cuvine astfel să fie subliniată, în primul rînd, valoarea cu totul deosebită a săpăturilor întreprinse de Alexandru Vulpe şi Valentina Buşilă, în cenuşarul de la Novaci, unde cei doi cercetători au putut în chip sigur determina poziţia stratigrafică-cronologică a fazei aduse aici în discuţie [11]. Suprapunerea directă a nivelurilor cu ceramică de tip „La stejar", de către un nivel Tei cu materiale proprii pentru ceea ce tot Dinu Rosetti a numit „faza Fundeni", avea să înlăture pentru totdeauna supoziţia că faza dintîi va fi fost — între toate aspectele culturii epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia — faciesul mai arhaic. Dar cum la Novaci nu au fost descoperite, în succesiunea stratigrafică de acolo, şi materiale proprii pentru faza Tei a culturii Tei, s-au pus astfel, nemijlocit, două probleme : una — cea a existenţei şi poziţiei în timp a fazei Tei ; cealaltă — problema de a cunoaşte căile care au dus către apariţia faciesului numit de Dinu Rosetti „faza La stejar", iar de noi faza Tei III.

În legătură cu prima problemă am încercat unele rezolvări într-un studiu, în prezent apărut. Pentru a intui procesul constituirii fazei Tei III este necesară o analiză comparativ-tipologică — fie cît de succintă —

[10] După cum am arătat cu un alt prilej o atare metodă de lucru se impune deoarece studiul ceramicii culturii Tei dovedeşte că unele tipuri de vase şi ornamente sînt comune (adesea chiar în contururi identice) mai multor faze. Niciodată nu va coincide însă, în contextele a două faze diferite, proporţia în care apare un element sau altul şi nici prezenţa împreună a tuturor *aceloraşi* elemente (cf. Valeriu Leahu, *Consideraţii cu privire la faza a doua a culturii Tei în lumina noilor săpături arheologice de la Băneasa*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, II, p. 10).

[11] Alexandru Vulpe, *op. cit.*

a materialelor ceramice proprii acestei faze, prin raportare la fondul cultural Tei imediat premergător, dar, în acelaşi timp — ţinînd seamă tocmai de unele descoperiri recente — şi prin situarea fazei Tei III în contextul cultural al epocii bronzului din România, înconjurător şi sincron fazei de care ne ocupăm.

Aşa cum am mai avut prilejul să afirmăm, faza a treia a culturii Tei reprezintă, în esenţă, o dezvoltare organică a fondului constatat în faza Tei II. Nu atît studiul comparativ al categoriilor ceramice şi al formelor de vase vine să susţină o atare concluzie, cît mai ales, analiza evoluţiei — de la o fază la alta — a tehnicii împunsăturilor succesive şi a principalelor motive decorative astfel obţinute. La capătul unui atare studiu, efectuat pe materiale ceramice descoperite numai în complexe închise (un bordei şi locuinţe de suprafaţă), ori obţinute din staţiuni arheologice cu niveluri de cultură Tei aparţinînd numai fazei III, s-au putut face constatări ca acestea :

1) Şirurile de împunsături succesive late, caracteristice fazei Tei III, sînt realizate în exact aceeaşi tehnică în care sînt obţinute şi şirurile de împunsături succesive din faza Tei II, căpătînd, atît unele cît şi celelalte, acelaşi aspect : împunsături adînci şi strîns unite unele lîngă altele, succesiunea fiind bazată pe interpătrunderea lor, iar şirul căpătînd aspectul unei înlănţuiri de unghiuri concentrice. Celelalte faze ale culturii Tei (I, IV şi V) cunosc împunsături succesive, în principal, cu un alt aspect şi întrucîtva altfel realizate.

2) Numai faza Tei III este aceea în care mai pot fi întîlnite bine reprezentate (totuşi în procent simţitor redus) ornamentele obţinute prin împunsături succesive fine, înguste, caracteristice în esenţă ceramicii din faza Tei II.

3) Ornamente tipice — prin tehnică şi motive — fazei Tei II (banda compusă din linii orizontale, combinate sau succedate de şiruri de „S"-uri culcate, de pildă) se întîlnesc pe vase, în locuinţe (sau într-un mediu) aparţinînd neîndoielnic fazei Tei III.

4) Motive decorative caracteristice fazei Tei III (în nici un caz fazei a doua), (banda de linii dispuse în reţea) apar realizate în tehnica împunsăturilor succesive fine, înguste, specifică, în esenţă, fazei Tei II.

5) Invers, ornamente caracteristice pentru faza Tei II (banda lată compusă din cîteva linii în zigzag, paralele) vor fi obţinute prin împunsături succesive de aspect Tei III.

6) În sfîrşit, se mai regăsesc în nivelurile cu ceramică Tei III, reproduse cu numai o uşoară modificare, ornamente specifice fazei Tei II (benzile late de zigzaguri „fulger", care, apărînd în faza a doua dispuse în metope, sînt organizate în faza a treia, în frize).

În funcţie de atare observaţii, concluzia că faza Tei III s-a dezvoltat organic din faza imediat precedentă pare, desigur, firească, obligatorie. Numai că se pune şi problema de a explica unele trăsături *specifice* fazei Tei III, a căror apariţie pare să nu poată fi derivată din fondul nemijlocit premergător al culturii epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia : faptul că faza Tei III aduce, în multe privinţe, rezolvări noi pentru obţinerea caracterului tectonic al ornamentării ; împrejurarea că, în realizarea

decorului, tehnica împunsăturilor succesive este organic îmbinată cu o alta — cea a benzilor cruțate — sau împrejurarea că în faza de care ne ocupăm apar ornamente ca banda în rețea, meandre și spirale de un anume tip etc. În această din urmă privință, o descoperire recentă făcută într-o așezare aparținînd fazei Tei III, pare a fi de natură să sugereze unele rezolvări sigure.

Anume, la Băneasa, în 1962, au fost descoperite în locuința nr. 1 două fragmente ceramice proprii, neîndoielnic, culturii Wietenberg (vezi fig. 5/1). Descoperirea aceasta vine, desigur, să pună în chip nou și mai

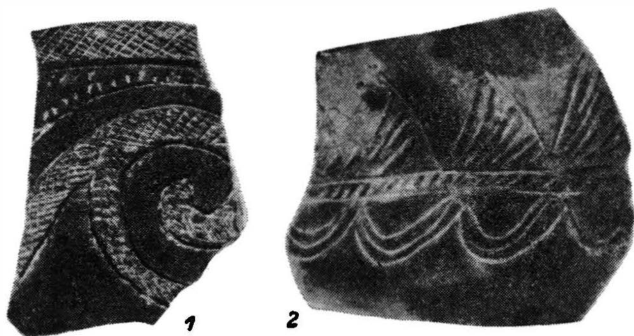

Fig. 5. — *1*, fragment ceramic Wietenberg găsit la Băneasa; *2*, fragment de vas Monteoru IIa descoperit la Cățelu Nou.

categoric decît pînă acum, problema raporturilor dintre cultura epocii bronzului din Muntenia și cea din Transilvania.

Afinități între culturile acestea au fost încă de mult sesizate [12]. Și este îndeobște știut că atît Kurt Horedt, cît și Ion Nestor, au formulat părerea că în geneza culturii Wietenberg trebuie presupusă și o participare a factorului Tei [13]. Dar, dat fiind că în aria Wietenberg descoperirile Tei (grupul de așezări din împrejurimile Brașovului) sînt de dată relativ tîrzie (faza III)[14], moment în care cultura din interiorul arcului carpatic era, desigur, constituită [15], și deoarece, cu excepția realităților din depresiunea Bîrsei, cele două culturi s-au exclus teritorial, participarea culturii Tei în procesul de geneză a culturii Wietenberg nu poate, astfel, să fie explicată decît numai prin admiterea unui curent de influență venit dinspre sud-est, către Transilvania. În prezent, un atare curent este intuit, în funcție de o serie de descoperiri; dar, după cît se pare, el s-a produs într-o perioadă relativ avansată a epocii bronzului — începînd, aproximativ, de la nivelurile fazelor Tei II și Monteoru II, cînd elemente de

[12] D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *Materiale*, II, p. 499; Alfred Prox, *op. cit.*, p. 98 și urm.

[13] Kurt Horedt, *Donauländische Einwirkungen auf die bronzezeitliche Keramik Siebenbürgens*, în *WPZ*, XXVIII, p. 84; *Istoria României*, I, p. 112 (cap. redactat de Ion Nestor).

[14] Alfred Prox, *op. cit.*, p. 101; Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 1944, p. 86.

[15] *Istoria României*, I, p. 112 (cap. redactat de Ion Nestor).

cultură sudică sînt vehiculate adînc în spaţiul de la nordul Dunării de jos. Astfel, încă rămîne să se documenteze în chip convingător un curent cultural de provenienţă sud-estică, din aria Tei, petrecut într-o vreme corespunzătoare procesului de formare a culturii Wietenberg. De altfel, pe de altă parte, fapte recent semnalate şi interpretate tot de Ion Nestor, pun problema unor influenţe sau substrate cu rol formativ în geneza culturii Wietenberg, venite nu dinspre sud-est, ci din sud-vest, din aria Verbicioara, sau din nord, din fondul cultural reprezentat de anume descoperiri de la Suciul de Sus [16].

Indiferent însă de realităţi şi considerente ca acestea, un fapt nu poate fi contestat — cel puţin în funcţie de documentaţia actuală; analogii certe şi multilateral înfăţişate între culturile Wietenberg [17] şi Tei se constată, în ce priveşte cultura din Muntenia, în cadrul fazei III. Astfel:

1) Procedeul de a decora în întregime pîntecele unor recipiente — atît de jur împrejur, cît şi pe înălţime — procedeu des întîlnit pe ceramica Wietenberg, se constată în cultura Tei, în faza a III-a.

2) Procedeul alternării benzilor sau spaţiilor incizate (haşurate),cu benzi sau spaţii cruţate — şi acesta caracteristic stilului decorativ Wietenberg, apare pentru prima dată în cultura Tei, tot în faza III, fiind, de altfel specific acesteia.

3) Motivul decorativ compus din linii sau benzi oblice (simple, dar mai ales paralele) avînd capetele răsucite în spirale care se îmbină cu capetele tot răsucite spiralic ale altor linii sau benzi oblice — motiv ce apare, ca atare, în cultura Tei o dată cu faza a III-a (fiind aici bine reprezentat) este caracteristic şi el tot culturii Wietenberg.

4) Benzile haşurate în reţea, atît de frecvent întîlnite pe ceramica Wietenberg, apar pentru prima dată în cultura Tei, de asemenea în faza Tei III.

5) Ornamente meandrice realizate din benzi haşurate, făcînd parte din repertoriul motivelor decorative ale ceramicii Wietenberg, apar şi ele în faza Tei III, tot pentru prima dată.

6) Un fragment ceramic descoperit în locuinţa nr. 1/1962 de la Băneasa şi aparţinînd sigur unui recipient de tipul tăvilor mici cu corpul prismatic dreptunghiular, reprezintă pînă acum o primă apariţie de acest gen în cultura Tei, iar analogiile cele mai apropiate se regăsesc tot în cultura Wietenberg [18].

Toate aceste analogii — şi altele încă, dar mai puţin sigure — îngăduie, credem, concluzia că, într-un anume moment, cultura Tei a absorbit elemente de cultură Wietenberg — urmarea unei atare intervenţii fiind adoptarea de către cultura Tei a unor procedee specifice stilului

---

[16] *Istoria României*, I, p. 112 (cap. redactat de Ion Nestor).

[17] Referirile la cultura Wietenberg se întemeiază pe studiul lui Dorin Popescu (*op. cit.*, p. 100—106, cu fig. şi pl. IX—XI) şi pe cel al lui Kurt Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N. S., 1960, p. 107—137, cu ilustraţia.

[18] K. Horedt, *op. cit.*, fig. 11/9. Astfel de piese ceramice se întîlnesc şi în cultura Otomani (D. Popescu, *op. cit.*, fig. 43/6); dar este mai greu să se explice apariţia lor în cultura Tei, din acest din urmă mediu.

decorativ Wietenberg — *adaptarea acestora la stilul decorativ Tei* — în aşa măsură, încît în evoluţia ceramicii culturii din urmă a apărut, şi a existat o vreme, o „manieră" de a ornamenta recipientele, aparte, specifică — cea caracteristică fazei a III-a. Revine astfel a spune că, în evoluţia culturii Tei, apariţia fazei a III-a poate fi privită ca un produs al grefării pe fondul — viguros încă — al culturii epocii bronzului din Muntenia, a unor elemente de cultură Wietenberg.

Împrejurările istorice în care a putut să aibă loc un proces ca acesta, sînt astăzi mai greu de sesizat. Totuşi, nu este exclus ca, în această privinţă, un rol să-l fi avut fapte petrecute în însăşi interiorul arcului carpatic, în spaţiul locuit de purtătorii culturii Wietenberg.

Fapt este că, în afara numărului mare de aşezări aparţinînd acestei culturi — masate în podişul Transilvaniei, pe cursul mijlociu al Mureşului, de-a lungul Someşurilor şi în zona Tîrnava Mare — Oltul superior — un grup de *descoperiri ceramice* Wietenberg se constată şi în ariile altor culturi, *în aşezări* (Monteoru — atît din Moldova, cît şi din Muntenia ; Tei ; Otomani) [19]. Acestea toate par a constitui dovada că, oricum, un timp triburile Wietenberg au întreţinut cu purtătorii unor culturi vecine şi sincrone, relaţii statornice şi active, al căror efect va fi fost, în unele cazuri, şi asimilarea reciprocă a cîtorva elemente cultural-etnice. Mai greu este să se ştie natura acestor relaţii şi — în ce priveşte cultura din Transilvania — dacă ele au fost influenţate ori determinate fie de o anume activitate războinică, fie de caracterul păstoresc al economiei. Dar, astfel de probleme nici nu constituie, în chip nemijlocit, obiectul analizei de faţă. Ceea ce interesează pentru moment este împrejurarea că în circuitul contactelor dintre culturile Wietenberg şi Tei, aceasta din urmă s-a dovedit şi într-un atare caz receptivă şi că asimilarea elementelor Wietenberg s-a petrecut cu atîta intensitate, încît cultura epocii bronzului din Muntenia să îşi „coloreze" în chip nou, specific, fondul — ajungîndu-se astfel la acele trăsături stilistice caracteristice îndeosebi ornamentării ceramicii din faza Tei III.

Nu sînt cunoscute nici împrejurările în care populaţiile de cultură Tei au statornicit relaţii tot mai strînse cu purtătorii culturii Monteoru. Dacă triburile aflate în Cîmpia Munteniei s-au orientat spre nord-est, în faţa presiunii peste Olt a purtătorilor culturii Verbicioara — eveniment despre care s-a mai relatat şi asupra căruia vom reveni şi în paginile de faţă — aceasta constituie, pentru moment, doar o ipoteză. Sigur este însă că legăturile dintre culturile Monteoru şi Tei, statornicite *cel mai tîrziu* în faza Tei II, apar în faza Tei III o dată mai mult activate. Cîteva descoperiri recente sînt, în această privinţă, semnificative.

Astfel, cu prilejul săpăturilor arheologice din staţiunea complexă de la Căţelu Nou, au fost găsite în 1963, în mediu cert Tei III, fragmentele unui vas Monteoru IIa (fig. 5/2) — un castron cu corp bitronconic şi cu margine înaltă, ornamentat prin incizii, cu triunghiuri haşurate pe gît şi cu ghirlande duble pe partea superioară a pîntecelui [20]. Într-o primă

[19] K. Horedt, *op. cit.*, p. 113—114 şi harta (fig. 4).

[20] Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Căţelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, p. 44.

privință, descoperirea aceasta confirmă legăturile fazei Tei III cu cultura Monteoru, semnalate încă de mult de Ion Nestor [21]. Situația de la Cățelu Nou capătă însă semnificații noi, în urma descoperirii făcute de Gheorghe Cantacuzino și Sebastian Morintz tot în 1963, la Căldăraru-Cernica. Acolo, printre resturile ceramice proprii fazei Tei III, a apărut și un fragment de castron, ornamentat — pentru prima dată în cultura epocii bronzului din Cîmpia Munteniei—cu ghirlande de asemenea duble și dispuse tot pe partea superioară a pîntecelui [22]. Deosebirea între recipientul de la Căldăraru și vasele din cultura Monteoru nu a constat (în ce privește decorul) decît în arcuirea mai largă a ghirlandelor pe recipientul Tei și în tehnica diferită de obținere a ornamentului: prin împunsături succesive pe vasul de la Căldăraru, prin incizii pe castroanele culturii Monteoru, Indiferent însă de acestea, descoperirile aduse în discuție nu lasă nici o îndoială asupra faptului că legăturile dintre culturile Tei și Monteoru s-au soldat cu influențe reciproce — în ce privește cultura din Cîmpia Munteniei dovedindu-se că ea a adoptat elemente de decor specifice, în esență, culturii vecine. Referitor la cultura Tei — este o nouă mărturie a receptivității ei față cu contactele și influențele dinafară.

De altfel, studiul materialelor Tei proprii fazei aduse aici în discuție, tinde să sublinieze tot mai mult, în ultima vreme, împrejurarea că pe treapta de evoluție marcată de faza a III-a, cultura epocii bronzului dintre Carpații sudici și Dunăre, afirmîndu-și în forme de maximă vigoare și plenitudine substanța sa etno-culturală, înregistrează, în același timp și în același context, simptome care, foarte curînd, îi vor caracteriza procesul de disoluție, de sfîrșit.

În acest din urmă sens, am avut prilejul să afirmăm că dispariția culturii Tei s-a produs treptat, pe parcursul fazelor a IV-a și a V-a, prin alterarea fondului propriu, în urma penetrației la răsărit de Olt, a elementelor de cultură vestică, de factură Vatina-Gîrla Mare-Verbicioara [23] — această mișcare producîndu-se, după cum a precizat D. Berciu [24] și am subliniat și noi, în cadrul unor restructurări de triburi provocate de preliminariile migrațiilor egeice. Nu au intervenit, între timp, fapte și argumente care să infirme o atare concluzie. Dimpotrivă, acestui punct de vedere i s-a raliat recent poziția Eugeniei Zaharia, care — luînd în discuție procese și fenomene cultural-istorice petrecute pe un spațiu mai larg, către sfîrșitul epocii bronzului românesc—afirmă o concepție similară [25].

În legătură însă cu cultura Tei și cu privire la pătrunderea în spațiul și structura ei a elementelor vestice, a trebuit să formulăm — logic — și problema de a ști dacă un atare fenomen, care — așa cum am arătat — a dus la apariția fazei a IV-a (Fundeni) s-a petrecut, în cultura din Muntenia

---

[21] Ion Nestor, *Raport general asupra săpăturilor de la Sărata-Monteoru*, în *Raport MNA 1942—1943*, București, 1944, p. 27.

[22] Descoperiri inedite.

[23] Valeriu Leahu, *O nouă fază în evoluția culturii Tei: faza Fundenii Doamnei*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 366—368.

[24] D. Berciu, *Cîteva probleme ale culturii Verbicioara*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 237.

[25] Eugenia Zaharia, *Das Gräberfeld von Balintești-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 175.

şi *mai devreme*, anume într-o etapă de evoluţie precedentă. Aducînd în discuţie unele descoperiri şi interpretări recente — este acum locul să se arate că, într-adevăr, procesul de grefare a elementelor de cultură vestică a început încă din faza Tei III. Ca argumente în sensul acesta considerăm o serie de analogii între materiale proprii fazei de care ne ocupăm şi altele, aparţinînd fie culturii Gîrla Mare, fie culturii Verbicioara.

Şi altă dată am citat analogiile relevate pentru prima oară de Vladimir Dumitrescu — între urnele de tip Gîrla Mare descoperite la Cîrna şi grupate acolo în seria I_{2a} şi un vas Tei cu corpul relativ sferic, despărţit în două printr-o muchie orizontală, cu gît cilindric şi buză evazată [26]. Dar cum vasul din urmă a fost descoperit la Tei, în condiţii stratigrafice incerte — neştiindu-se astfel căreia din fazele culturii epocii bronzului din Muntenia îi aparţine — semnificaţia similitudinilor relevate de Vladimir Dumitrescu n-a putut fi subliniată mai categoric. În 1962 s-a întîmplat însă ca poziţia vasului de la Tei să fie lămurită prin descoperirea într-o locuinţă aparţinînd fazei III, de la Băneasa, a unui fragment din corpul unui vas, pe care se păstra o porţiune dintr-o muchie orizontală, sprijinind pe ea braţul inferior al unei torţi verticale aplicate pe pîntece — amănunte de profil constatate întocmai pe vasul de la Tei. Astfel, recipientul adus în discuţie trebuie atribuit fazei Tei III, iar prezenţa sa apreciată ca o mărturie a infiltrării elementelor vestice în cultura din Muntenia. Aceeaşi semnificaţie o atribuim şi apariţiei în faza Tei III, a unor fusaiole ornamentate — care atît prin formă, cît şi prin modul de a obţine şi dispune decorul îşi găsesc analogiile cele mai sigure tot în vest, în cultura Verbicioara [27]; şi, în fine, tot ca o mărturie a penetraţiei vestice în aria şi structura culturii Tei privim apariţia, pentru prima dată în faza a III-a, a unor reprezentări plastice antropomorfe. (Într-un atare context se situează grupul figurinelor de lut, de la Băneasa). Conchidem deci, în funcţie de cele relatate, că primele manifestări ale procesului pătrunderii elementelor de cultură vestică la răsărit de Olt se înregistrează la nivelul fazei a III-a a culturii Tei.

Cercetările practicate în ultimii ani în staţiuni arheologice cu niveluri de cultură Tei III au făcut şi dovada existenţei *în cadrul acestei faze*, a unor aspecte culturale întrucîtva diferenţiate. Se pune acum problema de a preciza natura aspectelor acestora deosebite. Constatarea, în cenuşarul de la Novaci, a două niveluri Tei III, suprapuse, şi împrejurarea că unele din descoperirile Tei III se arată apropiate de materialele Tei II, pe cînd, dimpotrivă, altele, cu totul distanţate de faza precedentă — toate acestea conduc către încheierea că diferenţierile sesizate sînt de natură cronologică. Este însă adevărat că, cel puţin în prezent, faciesurile acestea diferite nu pot fi categoric sesizate şi mai ales, precis separate şi clasificate. Totuşi, constatări ca acestea — verificate — pot fi privite ca sigure:

---

[26] Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, Bucureşti, 1961, p. 204.

[27] Cf. D. Berciu şi colaboratori, *Şantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 240 şi fig. 12.

la Căţelu Nou, unde s-a descoperit un aspect vechi al fazei Tei III, sînt foarte răspîndite ceştile cu gura oblică şi ornamentele obţinute prin împunsături succesive foarte fine, în schimb fiind absente ornamentele degradate (neglijent realizate). Dimpotrivă, la Băneasa (în locuinţa nr. 1) ceştile cu gura oblică reprezintă apariţii cu totul rare ; foarte puţin întîlnit este şi decorul realizat prin împunsături succesive fine ; dar în schimb şi-au făcut apariţia ornamentele degradate şi decorul cu caneluri, anunţînd parcă realităţi specifice fazei următoare — a IV-a (Fundeni).

Dacă, în funcţie de aspectele acestea deosebite sub care se prezintă faza Tei III, în evoluţia ei pot fi eventual identificate mai multe *etape*, care să fie şi precis definite — toate acestea alcătuiesc o problemă de rezolvat în viitor.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PHASE TEI III D'APRÈS LES DERNIÈRES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

La phase Tei III (« La Stejar ») présente les traits caractéristiques suivants :

En ce qui concerne la céramique contenant beaucoup de sable et de gravier — la proportion des larges bandes alvéolaires est prépondérante (par rapport aux bandes étroites rencontrées plus rarement) ainsi que la présence des ornements du type spiralique obtenu au moyen d'applications plastiques (fig. 3/5, 8—9). Quant à la céramique fine, la proportion prépondérante des ornements réalisés par rangées plus larges de piqûres successives est spécifique pour la phase Tei III ; de même la combinaison des ornements obtenus par piqûres successives, en alternance avec des bandes réservées (parmi lesquelles les plus employées, sur les vases, sont les bandes simples ou multiples, en zigzag : fig. 4/1,4) ; ensuite la tendance à disposer le décor en combinaisons baroques sur toute la panse du récipient ; la présence sur l'épaule du vase de larges bandes horizontales hachurées (simple, droit ou oblique, ou bien en réseau : fig. 4/1—3,6) ; enfin, également caractéristique pour la phase Tei III, un chaudron au corps arqué bitronconique, au bord évasé, à deux anses (fig. 1/2).

La phase Tei III a pris naissance par développement du fonds autochtone précédent (Tei II), qui a englobé (et adapté le style décoratif de la civilisation de Tei) des puissants éléments Wietenberg, venus de Transylvanie.

Dans la troisième phase les relations de la civilisation de Tei avec celle de Monteoru (IIa) se sont intensifiées non sans influences réciproques.

Enfin, au niveau de la phase Tei III, on constate à l'est de l'Olt les premières infiltrations de facture Vatina-Gîrla Mare-Verbicioara, commençant ainsi le processus de pénétration des éléments de l'ouest dans

la zone et la structure de la civilisation de Tei. Ce processus aura pour conséquence, en dernière analyse, la disparition même de la civilisation de l'âge du bronze de Munténie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Quelques formes de vases de la phase Tei III (1/4 grandeur naturelle).
Fig. 2. — Types de tasses de la phase Tei III.
Fig. 3. — Tessons céramiques de la phase Tei III.
Fig. 4. — Céramique Tei III, à ornements réalisés par piqûres successives.
Fig. 5. — 1, tesson Wietenberg, trouvé à Băneasa ; 2, fragment de vase Monteoru IIa, découvert à Căţelu Nou.

DEPOZITUL DE UNELTE AGRICOLE DE LA DEDRAD (r. REGHIN)

DE

I. GLODARIU și M. CÎMPEANU

La est de comuna Dedrad, în imediata apropiere a satului, se află dealul „În Vii", terasat și cultivat aproape în întregime cu planta de la care-i vine și numele. De aici se pot culege, la suprafața solului, fragmente ceramice romane, însoțite de alte vestigii de cultură materială (bucăți de pietre de rîșniță, chirpic etc.), care indică existența unei așezări din epoca stăpînirii romane în Dacia [1]. Așezarea de la Dedrad era situată în interiorul provinciei, la circa 8 km spre sud-est de castrul roman de la Brîncovenești, plasat pe granița răsăriteană a Daciei.

În primăvara anului 1964, în timpul lucrărilor de rigolare, s-au descoperit întîmplător, la circa 300 m spre NNE de punctul de întîlnire

[1] Socotim nimerit să semnalăm cu această ocazie și alte descoperiri făcute cu prilejul unei recunoașteri în raza comunei Dedrad și a satelor aparținătoare, dîndu-le, pe cît posibil, în ordine cronologică. În hotarul satului Goreni, la locul numit „Tormaș", lîngă valea Uilii, pe o suprafață de circa 2 ha se pot culege fragmente ceramice neolitice (probabil aparținînd culturilor Criș și Petrești) alături de toporașe de piatră, lame de silex și obsidiană, chirpici, fragmente de statuete etc. La ieșirea din satul Goreni, în stînga drumului care duce la Dedrad, pe un platou aproape plan, numit de localnici „La Cruce", apar fragmente ceramice hallstattiene însoțite de zgură. Tot de aici provine și un fragment ceramic ce pare să aparțină epocii migrațiunii. În valea Logigului, în dreapta drumului ce duce la satul care a dat și numele văii, se pot culege pe arătură fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului și celei următoare. Material ceramic de factură asemănătoare apare și în vatra satului Goreni, în grădina lui Cîmpean Ioan (nr. 262). La vest de Dedrad, lîngă grajdurile cooperativei agricole de producție, în dreapta drumului spre Logig, cu prilejul săpării unor gropi de siloz, au apărut două morminte de incinerație cu urnă, păstrate acum în Muzeul din Reghin. Spre nord-est de satul Goreni, la circa o oră și jumătate de drum, pe vîrful dealului „Cetate" (în hotarul comunei Batoș) se găsește o fortificație cu val și șanț. Cu prilejul recunoașterii efectuate s-au cules fragmente ceramice aparținînd culturii Coțofeni (forma însăși a dealului, terasat pe pantele de nord, e specifică așezărilor purtătorilor acestei culturi). Este posibil ca fortificația de aici să fi fost reutilizată într-o epocă mai tîrzie, de la sfîrșitul perioadei de trecere la feudalism și începutul epocii feudale, după cum ar indica un fragment ceramic găsit, cu altă ocazie, în peretele șanțului de apărare. Tot spre nord-est de satul Goreni, la locul numit „Stupini", cu ocazia unor lucrări de instalații, au apărut fragmente ceramice roșii de factură romană și bucăți de chirpici ars. În sfîrșit, pe dealul „În Vii", unde a fost descoperit depozitul de unelte agricole, apar și fragmente ceramice care se încadrează în categoria ceramicii de tip slav din secolele VIII-IX e.n.

SCIV, tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 19—32

(la marginea satului) a drumului de țară ce duce spre dealul „În Vii” cu șoseaua care vine de la Reghin, un depozit de piese de fier întrebuințate la plug (fig. 1 și fig. 2) și cîteva fragmente ceramice. Piesele din care e format depozitul se aflau, după spusele descoperitorilor, la 0,40 m adîncime și pe o suprafață de circa 0,50 m². În afară de fragmente ceramice nu s-au observat alte urme (construcții, zidărie etc.).

Cu prilejul unei recunoașteri efectuate în octombrie 1964 s-au mai găsit pe locul descoperirii depozitului și în imediata lui apropiere numeroase fragmente ceramice. În luna martie 1965 a fost executată și o săpătură de salvare, menită să aducă unele deslușiri referitoare la caracterul așezării ce fusese distrusă aproape în întregime de lucrările de rigolare din anii precedenți. Cu această ocazie s-a recuperat și un man-

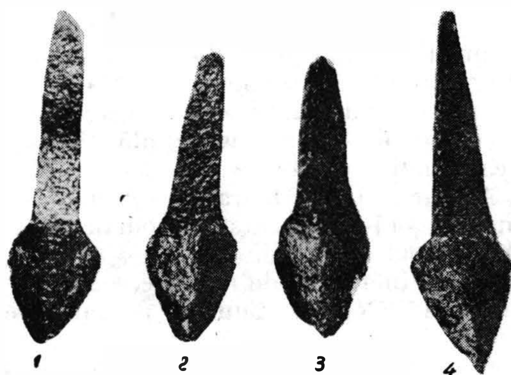

Fig. 1. — Brăzdare de tip „dacic”.

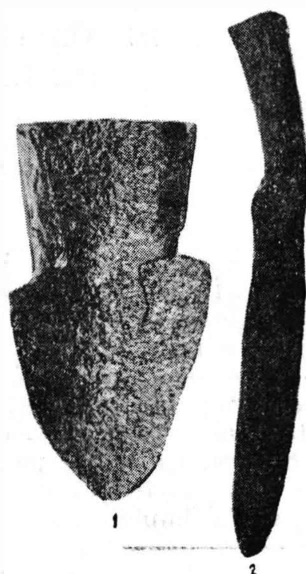

Fig. 2. — Brăzdar și cuțit de tip roman.

șon întrebuințat pentru fixarea unuia dintre brăzdarele descoperite în primăvara anului 1964.

Depozitul, păstrat la Școala generală de 8 ani din Dedrad, conține următoarele piese :

1. *Fier de plug* (fig. 1/1 și fig. 3/1), prevăzut cu un cui de fixare la partea superioară. Bara de fier, îngustă la capătul unde se termină în cuiul de fixare, se lărgește treptat spre partea inferioară, care e mai lată și mai subțire, îndoită față de restul obiectului. Partea inferioară, cu marginile ascuțite, formează lama propriu-zisă a brăzdarului și e prevăzută, pentru a-i mări rezistența, cu o puternică nervură mediană. Obiectul pare să fi fost lovit puternic în două locuri, cauzîndu-i-se îndoitura de pe corp și crăpătura de pe lamă.

Dimensiuni : lungimea totală : 31,8 cm ; lungimea lamei : 11 cm ; lungimea cîrligului : 2,1 cm ; lățimea maximă a corpului : 4,5 cm ; lățimea maximă a lamei : 9 cm ; grosimea maximă : 0,8 cm.

2. *Fier de plug* (fig. 1/2 şi fig. 3/2). Aceeaşi formă.

Dimensiuni: lungimea totală: 29 cm; lungimea lamei: 11,1 cm; lungimea cîrligului: 1,8 cm; lăţimea maximă a corpului: 5 cm; lăţimea maximă a lamei: 8,3 cm; grosimea maximă: 1,1 cm.

3. *Fier de plug* (fig. 1/3 şi fig. 3/3). Aceeaşi formă.

Dimensiuni: lungimea totală: 28,7 cm; lungimea lamei: 13,5 cm; lungimea cîrligului: 1,2 cm; lăţimea maximă a corpului: 5 cm; lăţimea maximă a lamei: 8,6 cm; grosimea maximă: 1,1 cm.

4. *Fier de plug* (fig. 1/4 şi fig. 3/4). Aceeaşi formă.

Dimensiuni: lungimea totală: 37,1 cm; lungimea lamei: 13,9 cm; lungimea cîrligului: 1,1 cm; lăţimea maximă a corpului: 5,7 cm; lăţimea maximă a lamei: 9,6 cm; grosimea maximă: 1,5 cm.

5. *Fier de plug* (fig. 2/1 şi fig. 4/1). Lama uşor rotunjită la vîrf, se lărgeşte spre partea superioară. Cam la 1/3 din lungimea totală, prin două crestături executate în părţi şi îndoirea plăcii de fier, s-au obţinut două aripioare cu ajutorul cărora brăzdarul era fixat de talpa de lemn a plugului. Marginile lamei sînt întărite prin aplicarea unei benzi de fier, a cărei lăţime variază între 3 şi 5 cm (probabil că, atunci cînd a fost confecţionată, piesa să nu fi avut această bandă, ea fiind adăugată doar după o uzură apreciabilă). Întreaga piesă e uşor arcuită atît pe axul longitudinal, cît şi pe cel transversal.

Dimensiuni: lungimea totală: 31,6 cm; lungimea lamei: 19,4 cm; lungimea manşonului: 12,2 cm; lăţimea maximă a manşonului: 13 cm; lăţimea maximă a lamei: 18,3 cm; grosimea: 0,8—1 cm.

6. *Cuţit de plug* (fig. 2/2 şi fig. 4/2). E prevăzut cu o lamă solidă, triunghiulară în secţiune. Din punctul de unde începe lama, obiectul se lăţeşte treptat spre partea superioară care se fixa în lemn, amintînd de forma unui topor cu braţele în cruce. Piesa prezintă pe toată lungimea ei o uşoară curbură, mai accentuată la partea superioară. Lama e ascuţită, pe muchia concavă, doar pe 12 cm măsuraţi de la vîrf.

Dimensiuni: lungimea totală: 47,5 cm; lungimea lamei: 32 cm; lăţimea la partea superioară: 7 cm; lăţimea maximă a lamei: 6,2 cm; grosimea la partea superioară: 1,3 cm; grosimea medie a muchiei lamei: 1,5 cm.

7. *Manşon de fier* (fig. 5), de forma unui semicerc cu deschidere de 4,30 cm (egală, probabil, cu grosimea tălpii plugului aproape de vîrf). Lama din care este confecţionat este mai lată în partea circulară, care îmbracă lemnul tălpii (2,3 cm), şi mai îngustă în partea dreaptă, aşezată pe corpul brăzdarului (1,7 cm). Forma manşonului arată clar îngustarea tălpii plugului spre vîrf (4,3 cm) şi îngroşarea ei spre partea posterioară (5,7 cm). Se potriveşte brăzdarului din fig. 1/4 şi 3/4.

După cum rezultă din descrierea pieselor de mai sus, depozitul conține două categorii de fiare (brăzdare) de plug, prima fiind reprezentată prin patru exemplare (fig. 1 și fig. 3), iar cea de-a doua printr-un singur exemplar (fig. 2/1 și fig. 4/1).

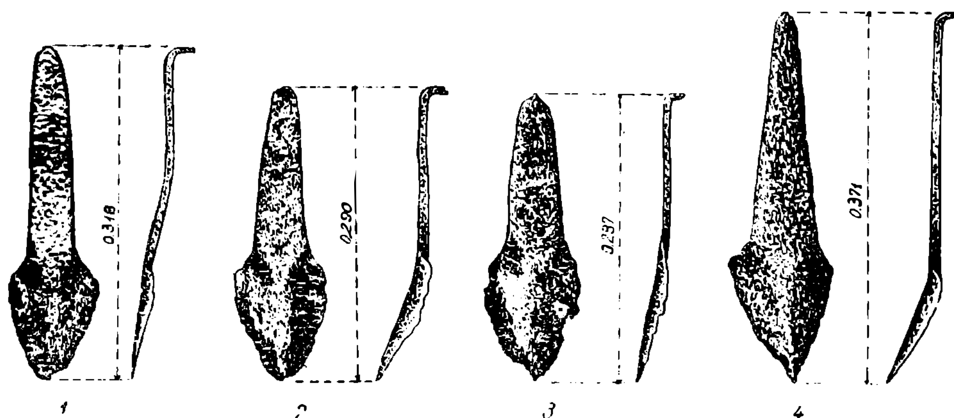

Fig. 3. — Brăzdare de tip „dacic".

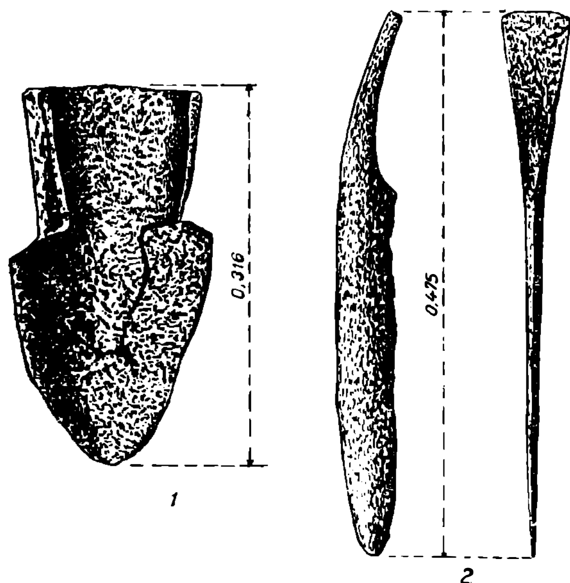

Fig. 4. — Brăzdar și cuțit de tip roman.

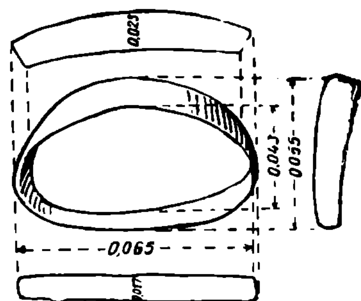

Fig. 5. — Verigă-manșon.

Cu cîțiva ani în urmă, I. H. Crișan, cu ocazia publicării unui depozit de unelte agricole de la Lechința de Mureș datînd din epoca romană, a stabilit existența a trei tipuri de fiare de plug cunoscute în Dacia liberă și în perioada stăpînirii romane : tipul dacic, tipul celtic și cel provincial

roman [2]. Tot atunci D. V. Rosetti publica un brăzdar de tip dacic, descoperit la Cetăţeni [3], iar mai recent I. Berciu şi Al. Popa au publicat un depozit de la Strîmbu (în apropiere de Grădiştea Muncelului[4]), care conţine două brăzdare de acelaşi tip. Prima categorie de fiare de plug din depozitul pe care-l discutăm are analogii în piesele publicate de autorii citaţi.

Brăzdarul de tip roman seamănă pînă la identitate cu cele frecvente în aşezările provinciale romane atît în afara hotarelor Daciei [5], cît şi pe teritoriul acesteia. În Muzeul Brukenthal (Sibiu) se păstrează patru asemenea exemplare [6]; altele două, prevăzute cu o bandă pentru întărirea lamei, întocmai ca exemplarul de la Dedrad, provin din aşezarea romană de la Cristeşti şi se află în expoziţia Muzeului regional din Tg.-Mureş; un altul, mai tîrziu, s-a găsit la Garvăn-Dinogetia [7]. Evident, lista lor ar putea fi continuată, dar nu intenţionăm să dăm aici un catalog al descoperirilor.

Cuţitul de plug de la Dedrad (lăţit spre partea superioară) are analogii în lumea romană [8], dar lipseşte, după cîte ştim noi, din Dacia liberă, fapt care ne-a îndemnat să-l punem în legătură cu fierul de plug roman şi nu cu unul din cele dacice.

Atît fiarele de plug de tip dacic, cît şi cele de tip roman ridică însă problema provenienţei şi datării lor.

Descoperirile de pe teritoriul Bulgariei (cea mai veche este Seutopolis — secolul al II-lea î. e. n. [9]), precum şi cele de la Tomis [10] l-au îndemnat pe I.H. Crişan să susţină originea elenistică a fierului de plug de tip dacic, în sensul de împrumut ca prototip din lumea grecească, fiind apoi confecţionat de daci în manieră proprie [11]. O dovadă peremptorie în susţinerea tezei de mai sus ar fi găsirea pe teritoriul Greciei propriu-zise a unor fiare de plug asemănătoare sau chiar identice cu cele zise dacice. Se pare însă că asemenea descoperiri nu sînt publicate, diferiţii autori îndreptîndu-şi atenţia mai ales asupra descoperirilor cu caracter monumental.

Pe un skyphos beotic însă, datat în a doua jumătate a secolului al V-lea î. e. n., apar două scene, una dintre ele reprezentînd judecata lui Paris,

---

[2] I. H. Crişan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechinţa de Mureş* (*Plugul la geto-daci*), în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 290—294, unde se găseşte şi bibliografia privind fiarele de plug de tip dacic apărută pînă la acea dată.

[3] Dinu V. Rosetti, *Un depozit de unele, cîteva stampile anepigrafice şi o monedă din a doua epocă a fierului*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 392—394.

[4] I. Berciu şi Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strîmbu de lîngă Grădiştea Muncelului*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 151 şi urm.

[5] Vezi, de exemplu, L. Schmidt, *Antike und mittelalterliche Pflugscharen in Österreich*, în *Archaeologia Austriaca*, 19/20, 1956, p. 229, fig. 1; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave.* Tome II: *La civilisation*, Paris, 1926, p. 190, fig. 61/13—15, 17, 18. (În legătură cu acestea nu se specifică decît că sînt romane şi se păstrează în Muzeele din Zagreb, Ljubljana şi Sarajevo); W. H. Manning, *The Plough in Roman Britain*, în *JRS*, LIV, 1964, p. 59, fig. 5/F.

[6] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 495, fig. 339.

[7] Gh. Ştefan şi colaboratori, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 257 şi fig. 20.

[8] L. Niederle, *op. cit.*, p. 190, fig. 61/7.

[9] Informaţie I. H. Crişan.

[10] I. H. Crişan, *Un depozit de unelte descoperit în apropierea Sarmizegetusei* (*Grădiştea Muncelului*) (în manuscris).

[11] Idem, *Un depozit de unelte descoperit la Lechinţa de Mureş...*, p. 298.

iar cea de-a doua pe Demetra și Cora, între care se află Triptolem ținînd în mîna stîngă un plug [12] (fig. 6). Talpa plugului se termină într-un vîrf ce pare, să fie fixat de ea cu ajutorul a două legături, fiecare dintre ele fiind marcată cu cîte două liniuțe transversale. În cazul în care e vorba de un vîrf de metal al tălpii, liniuțele amintite mai sus ar putea reprezenta două verigi-manșoane întrebuințate la fixarea brăzdarului. Știind totodată că la fixarea brăzdarului de tip celtic și al celui roman asemenea verigi-

Fig. 6. — Skyphos beotic cu reprezentarea plugului grecesc.

manșoane nu se folosesc, ele fiind de prisos tocmai datorită aripioarelor cu care sînt prevăzute, e probabil ca fierul de pe talpă (dacă e în adevăr fier și nu altceva) să aibă o formă asemănătoare cu cele „dacice", fixate pe talpa de lemn a plugului cu ajutorul cuiului pe care-l au la partea superioară și al unor verigi-manșoane [13].

Descoperirile de pe țărmul de nord al Mării Negre nu pot fi utilizate, deocamdată, pentru argumentarea originii elenistice a fierului de plug „dacic", de aici fiind publicat doar un singur exemplar, provenit de la Semenovki, pe țărmul Mării de Azov, datat în secolul al III-lea e. n. [14]. Cercetătoarea sovietică I. T. Kruglikova, fără a se pronunța categoric, presupune tot o origine elenistică a tipului de fier de plug pe care-l discutăm, găsind analogii în Egiptul epocii elenistice [15].

În orice caz, dacă se admite că dacii au împrumutat tipul de fier de plug, acesta nu poate fi decît de origine elenistică, fie el împrumut

[12] R. Lullies, *Zur boiotisch rotfigurigen Vasenmalerei*, în *AthenMitt*, 65, Stuttgart, 1940, p. 13. Fotografia din fig. 6 este reproducere după Taf. 10/2.

[13] I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș...*, p. 295.

[14] I. T. Kruglikova, *Железные сельскохозяйственные орудия Боспора в III в.н.э.*, în *SA*, 3, 1959, p. 137 și fig. 1.

[15] *Ibidem*, p. 138.

direct, fie prin filieră tracică. În Europa centrală şi de vest, asemenea fiare de plug sînt cu totul necunoscute.

Pe teritoriul patriei noastre, acestea nu apar mai devreme de a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n., fiind reprezentate, prin descoperirile de la Cetăţeni şi Popeşti [16]. În secolul I î. e. n. — I e. n. cunosc o largă răspîndire, acoperind cea mai mare parte a teritoriului locuit de daco-geţi [17]. După cucerirea Daciei de către romani, brăzdarul de plug de acest tip continuă să fie folosit pe teritoriul provinciei Dacia (descoperirile de la Lechinţa de Mureş, Cristeşti [18], Apulum [19], Dedrad), în Dobrogea (trei exemplare la Peceneaga-Mangalia păstrate în MNA [20]), cît şi în teritoriile locuite de triburile de daci liberi (două exemplare la Mastacăn, r. Piatra-Neamţ, din secolele II—III e. n. şi unul la Slobozia din secolul al III-lea e. n. [21]). Descoperirile de pînă acum par să indice secolul al III-lea e. n. ca dată de dispariţie a fierului de plug de tip „dacic" pentru teritoriul patriei noastre. În sudul Dunării continuă însă folosirea lui pînă tîrziu, în epoca feudală [22].

Fierul de plug roman de tipul celui triunghiular cu manşon, larg răspîndit pe teritoriul patriei noastre după cucerirea romană, nu este exclus să fi ajuns în Dacia încă în timpul statului dac, probabil în secolul I e. n., aşa cum au ajuns, de altfel, şi alte unelte [23]. În sprijinul acestei supoziţii ar veni descoperirea a două brăzdare în cetatea dacică de la Căpîlna [24]. Alte exemplare de acest tip nu se cunosc în Dacia liberă. Introdus şi folosit pe scară largă de cuceritori, fierul de plug roman, datorită randamentului superior faţă de cel dacic, va determina populaţia băştinaşă să-l întrebuinţeze alături şi în locul celui cunoscut de ea. Se pare că populaţia autohtonă a continuat să folosească fierul de plug de tip „dacic" pînă în secolul al III-lea e. n. poate tocmai datorită avantajelor pe care le oferea în solurile tari.

Trebuie specificat însă că în Dacia romană se cunosc două tipuri de fiare de plug romane: unul de forma celui găsit la Dedrad, cu şi fără banda de întărire pe lamă, şi celălalt tot cu lamă triunghiulară, dar mai prelungă şi cu un manşon de fixare îngust, de forma unui jgheab. Exemplare aparţinînd celei de-a doua categorii s-au descoperit la Răcari [25]

[16] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 394.

[17] Vezi catalogul descoperirilor la I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 292—294, cărora li se adaugă brăzdarele de la Strîmbu, publicate de I. Berciu şi Al. Popa, şi cele de la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ. (Informaţie de la C. Scorpan, căruia îi mulţumim şi pe această cale pentru bunăvoinţa cu care ne-a pus la dispoziţie datele de care dispunea).

[18] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 293—294.

[19] I. Berciu şi Al. Popa, *op. cit.*, p. 157, nota 5.

[20] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în *SCIV*, I, 1950, 2, p. 101; cf. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 393—394.

[21] Informaţie de la C. Scorpan.

[22] T. Gherasimov, *Две находки със сечива и оръжия от XII—XIII век*, în *Izvestiia-Institut*, XX, Sofia, 1955, p. 590—591, fig. 1.

[23] Vezi de ex. cuţitoaia cu stampila *Herenni* de la Grădiştea Muncelului (C. Daicoviciu şi colaboratori, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 182).

[24] I. Berciu şi Al. Popa, *op. cit.*; M. Macrea, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, în *Cetăţi dacice în sudul Transilvaniei* (sub tipar).

[25] D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1958, p. 66, fig. 12/4.

şi în *villa rustica* de la Hobiţa [26]. Şi autorii antici menţionează mai multe feluri de fiare de plug. Cele mai amănunţite informaţii sînt date de Pliniu, care vorbeşte de patru tipuri (între ele şi cuţitul) [27], dar o încercare de identificare a lor cu cele ieşite din săpături nu dă rezultate. De la Cato este de reţinut în acest sens doar că recomandă întrebuinţarea brăzdarului ataşabil (*vomeris indutilis optimus erit*) [28], lăsînd să se înţeleagă că erau şi altele, neataşabile, fixe. Nici în acest caz nu este posibilă vreo identificare cu tipurile cunoscute de noi. Coexistenţa mai multor tipuri e foarte probabil să fie legată de existenţa mai multor feluri de soluri, deosebite ca rezistenţă şi a căror arătură putea fi făcută mai uşor cu unul sau altul dintre brăzdare.

Cunoscînd forma fiarelor de plug de tip „dacic" şi a celor de tip roman, ar fi interesant de ştiut cum arăta un plug cu totalitatea pieselor din care se compunea. Trebuie specificat însă că încercările de reconstituire sînt, fără excepţie, într-o măsură mai mare sau mai mică aproximative.

I. H. Crişan a prezentat cu cîţiva ani în urmă două asemenea încercări [29], dar ele ni se par mai apropiate de înfăţişarea plugului modern decît de a celui antic.

De monumente figurate cu reprezentarea plugului dacic, evident, nu poate fi vorba. O reconstituire deci nu este posibilă decît prin analogie cu tipurile de pluguri existente în teritoriile învecinate unde sînt şi reprezentări figurate antice de acest gen.

Plugul primitiv grecesc, aşa cum este descris de Hesiod [30], era format dintr-un trunchi de arbore, care avea la partea inferioară două ramuri ce porneau în sens opus ; una dintre ele răscolind pămîntul, iar cea de-a doua închipuind cornul ţinut de plugar [31]. Tot Hesiod descrie şi un plug mai evoluat cu talpă, grindei şi oişte [32], care va fi luat curînd locul celui dintr-o singură bucată. Reprezentări de pluguri cu talpă din Grecia sau greceşti din alte părţi sînt numeroase, cunoscute, şi nu vedem rostul înşirării lor aici. Un plug cu talpă apare şi pe o monedă din Panticapeia din secolul al II-lea î. e. n. [33]. E de reţinut doar întrebuinţarea acestui tip de plug, şi nu a unuia confecţionat dintr-o crăcană cu îmbucare în unghi între „grindei" şi partea care răscolea pămîntul. Probabil şi plugul dacic, încă înainte de a avea părţi metalice, va fi fost de tipul celor cu talpă [34]. La aceste pluguri, partea tălpii care luneca pe pămînt era dreaptă sau uşor curbată spre vîrf, iar cea superioară ascuţită spre vîrf. Atunci cînd au

---

[26] O. Floca, *Fermă (Villa rustica) din epoca sclavagistă romană*, în *Materiale*, I, 1953, p. 751 şi fig. 9.

[27] Plinius, *Nat. Hist.*, XVIII, 171, 172.

[28] Cato, *De agricultura*, 135, 2.

[29] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 297, fig. 7/1,2.

[30] Hesiod, *Munci şi zile* (în trad. lui Şt. Bezdechi), Bucureşti, 1957, vers 426.

[31] Cf. *DA*, s.v. *aratrum*, p. 353, fig. 430.

[32] Hesiod, *op. cit.*, vers 420—425 şi 428—429 ; cf. *DA*, *art. cit.*, p. 354, fig. 431, 432, 433 ; A. G. Drachmann, în *RE*, art. *Pflug*, col. 1461—1464, fig. 1 ; E. M. Jope, *Agricultura Implements*, în *A History of technology*, Oxford, 1956, p. 82, fig. 43.

[33] V. F. Gaidukevici, *История античных городов северного Причерноморья*, în *Античные города северного Причерноморья*, Moscova-Leningrad, 1955, p. 117, fig. 38.

[34] Şi I. H. Crişan porneşte de la acest considerent (vezi reconstituirile citate mai sus).

fost inventate părţile metalice, în speţă brăzdarul, ni se pare logic ca acesta să fi fost adaptat la plug, şi nu plugul la forma brăzdarului. Îndoitura făcută de corpul brăzdarului de tip „dacic" faţă de lama propriu-zisă, care singură intra în pămînt (vezi profilele din fig. 3), n-ar arăta, în acest caz, decît ascuţirea tălpii la vîrf, precum şi grosimea ei la extremitatea cu cui a brăzdarului. Calculînd deschiderea făcută de îndoitura brăzdarului reiese că partea superioară a acestuia nu cerea o grosime a tălpii mai mare de 13 cm, mai mult chiar, la majoritatea exemplarelor, deschiderea nu

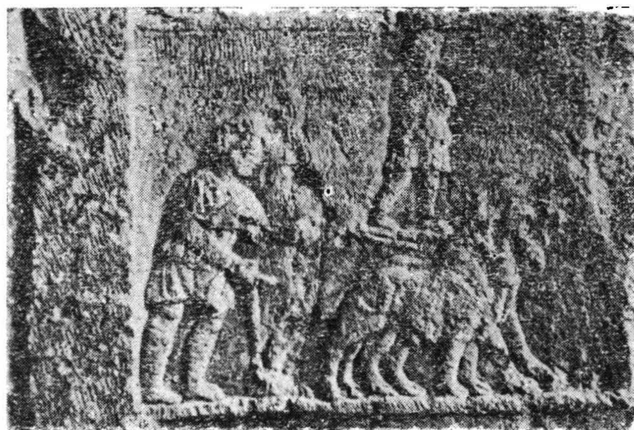

Fig. 7. — Registrul de mijloc al peretelui de *aedicula* la Muzeul Brukenthal.

depăşeşte 9—10 cm. Acestea sînt considerentele care ne-au îndemnat să dăm reconstituirea în care brăzdarul e montat pe talpa plugului (fig. 8/A, în care a = talpa plugului, b = grindeiul, c = cornul plugului, d = brăzdarul, e = cuţitul, i = veriga-manşon de fixare, f = pană). În cazul în care plugul ar fi avut şi o altă piesă de lemn — bîrsa, montată între talpă şi grindei, aceasta ar fi avut menirea de a opri grindeiul de la oscilări în plan orizontal, şi nu ca loc de fixare a brăzdarului. La un brăzdar cu o lăţime atît de mică ca a celui „dacic", înjumătăţită şi ea prin rîcîirea simetrică a pămîntului, prin aruncarea pămîntului răscolit în mod egal în ambele părţi, ni se pare puţin probabil să fi fost nevoie de un corman, mai ales că şi neînsemnata funcţie pe care ar fi îndeplinit-o acesta putea la fel de bine s-o aibă talpa plugului, care se lăţea treptat spre capătul unde era fixat cornul.

Trebuie specificat însă că nu totdeauna apar în descoperiri, alături de brăzdare, cuţitele de plug, ceea ce dovedeşte că nu peste tot — desigur, în legătură directă cu tăria solului — se foloseau ambele piese.

Plugul roman nu ridică probleme prea dificile în reconstituirea lui tocmai datorită numeroaselor reprezentări figurate, unele existente chiar pe teritoriul patriei noastre. Aşa, de exemplu, pe un perete de *aedicula*

(păstrat în Muzeul Brukenthal, inv. nr. A 3448 [35]), sculptat în trei registre, apare în cel din mijloc o scenă agricolă (fig. 7). În prim plan se vede un personaj arînd cu un plug tras de două animale, iar în planul al doilea un alt personaj (semănător?). Pe piatră, în bună măsură deteriorată, se poate distinge totuşi forma plugului. Acesta are talpă, grindei (ambele atinse de rupturile pietrei) şi corn. O bună reconstituire a plugului roman este expusă în „Museo della Civiltà Romana" [36]. Acesta are în plus, faţă de reprezentarea figurată de la Muzeul Brukenthal, bîrsa, confecţionată dintr-un lemn destul de subţire şi montată între grindei şi talpă. Forma tălpii este însă deosebit de interesantă, fiind ascuţită la vîrful pe care e montat brăzdarul şi despicată în partea posterioară [37], despicătura servind, totodată, ca loc de fixare pentru grindei. Lărgirea tălpii spre partea posterioară era în măsură să suplinească funcţia cormanului, care nu apare în reconstituirea amintită.

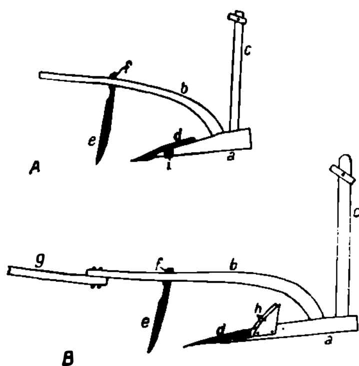

Fig. 8. — Reconstituirea plugului dacic (A) şi a celui roman (B).

Reprezentărilor figurate ale plugului li se adaugă consemnările autorilor antici referitoare la piesele acestuia. Dintre ştirile transmise de autorii antici, două ni se par potrivite a fi menţionate aici, ambele vorbind de noi piese care au contribuit la perfecţionarea plugului. E ştiut că şi brăzdarul la plugul roman, datorită formei lui simetrice, răscolea pămîntul egal în ambele părţi, dar fără a întoarce brazda. Pentru a obţine răsturnarea pămîntului despicat, pe talpa plugului, în spatele brăzdarului, s-au adăugat două piese de lemn, numite de autorii antici *aureas*, *tabellae*, *tabullae* [38], piese care aveau rolul a două cormane (fig. 8/B, h). Un alt element în plus aici faţă de fig. 8/A este piesa notată cu g = oiştea. Prima menţiune a acestor „urechi" o găsim la Vergiliu [39].

O a doua invenţie, la fel de importantă în perfecţionarea uneltei de bază a agriculturii, o constituie apariţia rotilelor care micşorau considerabil alunecarea şi-i dădeau o stabilitate sporită. Ele sînt cunoscute de Pliniu ca fiind o invenţie din „Raetia Galliei" nu cu mult înainte de vremea cînd îşi redacta opera [40]. E de presupus că acestea s-au răspîndit

[35] Ţinem să mulţumim şi pe această cale lui Iuliu Paul, şeful secţiei de istorie de la Muzeul Brukenthal, care ne-a permis fotografierea piesei. Acest perete de *aedicula* a fost publicat de J. Hampel, *Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken*, în *AE*, XXV, 1905, p. 7-8, fig. 71.

[36] Giulio Gianelli, *La vita in Campagna*, în *Tutto su Roma Antica*, Firenze, 1963, p. 104—105.

[37] Vergiliu, *Georgica*, I, v. 172.

[38] A. G. Drachmann, *op. cit.*, col. 1464.

[39] Vergiliu, *loc. cit.*

[40] Plinius, *Nat. Hist.*, XVIII, 172. Pentru plugul roman vezi şi H. Behlen, *Der Pflug und das Pflügen bei Römern und in Mitteleuropa in vorgeschichtlicher Zeit*, Dillenburg, 1904, p. 31—63.

în întreg imperiul şi e foarte probabil să fi fost cunoscute şi în Dacia romană. Dacă şi plugul dacic a avut sau nu rotile înainte de cucerirea romană, nu se poate şti, cu toate că nu este exclusă existenţa lor [41].

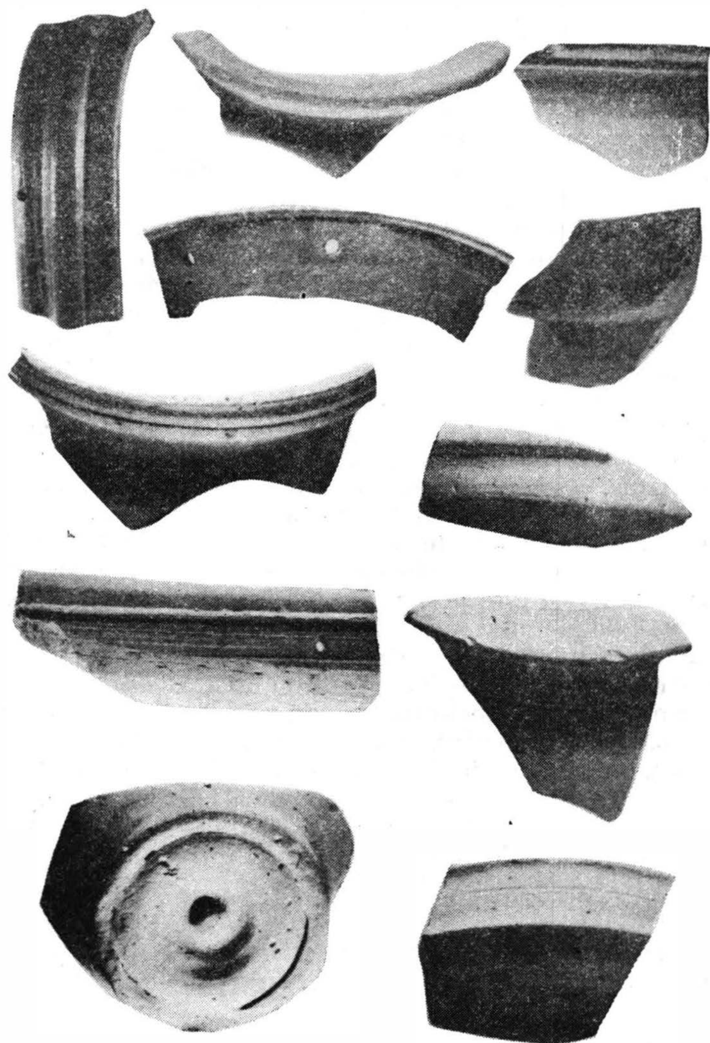

Fig. 9. — Fragmente ceramice romane.

Revenind la depozitul pe care-l discutăm, ar mai fi de lămurit problema datării lui.

După cum arătam mai sus, descoperirea depozitului nu s-a făcut printr-o săpătură sistematică. Fragmentele ceramice culese la suprafaţa

[41] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 295.

solului de pe locul descoperirii depozitului şi din întreaga aşezare, cît şi cele descoperite cu prilejul săpăturii de salvare din martie 1965 indică epoca stăpînirii romane în Dacia, adică secolele II—III e. n. Trebuie menţionat că toate fragmentele ceramice din aşezare văzute de noi sînt romane, în mare majoritate aparţinînd unor vase de culoare roşie şi foarte puţine cenuşii (fig. 9).

Depozitul conţine însă brăzdare de plug de tip ,,dacic'' împreună cu un brăzdar şi un cuţit roman. În alte părţi din Dacia romană, cum sînt aşezările de la Cristeşti şi Lechinţa de Mureş, fiarele de plug de tip ,,dacic'' sînt însoţite şi de alte elemente de cultură materială specifice populaţiei dacice din interiorul hotarelor provinciei romane [42]. Avîndu-se în vedere larga răspîndire a brăzdarului de tip ,,dacic'' şi lipsa aproape totală a celorlalte tipuri de brăzdare în Dacia preromană, precum şi descoperirea lui în aşezări de epocă romană — dovadă a continuării folosirii de către populaţia dacică a uneltelor ei tradiţionale şi după cucerirea romană —, s-a emis ipoteza potrivit căreia brăzdarul de tip ,,dacic'' este un element de cultură materială specific populaţiei dacice, pe baza lui putîndu-se identifica etnicul celor care-l întrebuinţau [43].

În aşezarea de la Dedrad nu a apărut însă ceramică dacică de epocă romană. Pe baza brăzdarelor de plug de tip ,,dacic'' s-ar putea susţine că ele au aparţinut unui proprietar destul de înstărit din rîndurile populaţiei autohtone, dar existenţa acestui tip de brăzdar şi în sudul Dunării atît înainte, cît şi după cucerirea de către romani a acestor teritorii [44] nu exclude şi o altă interpretare. Se ştie că în Dacia au venit colonişti din teritoriile sud-dunărene, şi este posibil ca unii dintre aceştia să fi adus cu ei piesele de metal ale plugului sau să le fi confecţionat pe loc, în Dacia, însă după forma celor cunoscute şi întrebuinţate în locurile lor de origine.

În legătură cu proprietarul depozitului de la Dedrad, nu se poate şti deci cu siguranţă dacă este un autohton sau un colonist silit de împrejurări vitrege să-şi părăsească avutul, probabil, o dată cu încetarea existenţei întregii aşezări. Numai fiarele de plug de tip ,,dacic'', neînsoţite şi de alte elemente de cultură materială specifice populaţiei dacice din epoca romană — cum este cazul cu descoperirea de la Dedrad —, nu oferă siguranţa necesară identificării etnicului celor care le întrebuinţau.

LE DÉPÔT D'OUTILS AGRICOLES DE DEDRAD (DISTRICT DE REGHIN)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un dépôt d'outils agricoles découvert à Dedrad (district de Reghin) dans l'établissement romain de la colline « In Vii ». Le dépôt continent 4 socs de charrue de type « dacique » (fig. 1 et

[42] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 297.

[43] Cf. *Ibidem*, p. 299 ; D. Protase, *La permanence des Daces en Dacie romaine telle qu'elle résulte de l'archéologie*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 2, 1964, p. 202—203.

[44] Vezi supra.

fig. 3), un soc de charrue de type romain (fig. 2/1 et fig. 4/1), un coutre de charrue de type romain (fig. 2/2 et fig. 4/2) et un anneau-manchon (fig. 5) qui aide à fixer l'un des socs de type « dacique » à l'age de la charrue.

Le soc de type dacique est connu en Dacie préromaine à partir de la seconde moitié du IIe siècle avant notre ère. Il apparaît également aux IIe et IIIe siècles de n. è. aussi bien sur le territoire de la province romaine que dans les régions habitées par les tribus de Daces libres. Il est très probable que le soc de type romain soit arrivé en Dacie même durant la période de l'Etat dace libre tels que semblent l'indiquer les deux exemplaires de la cité dace de Căpîlna, encore que des découvertes nombreuses ne soient enregistrées qu'en pleine époque romaine, c'est-à-dire aux IIe et IIIe siècles de n. ère.

Quant aux socs de type « dacique » les auteurs leur supposent une origine hellénistique découlant soit par filiation directe soit par un type intermédiaire thracique. Cette hypothèse soutenue d'ailleurs aussi par d'autres auteurs s'étaye entre autres d'une scène peinte sur un skyphos béotien daté de la seconde moitié du Ve siècle av. n. è. (fig. 6). La charrue tenue en main par Triptolêmos présente un age terminé par une pointe (probablement en métal) fixée par des anneaux-manchons indiqués par deux petites lignes transversales. Si l'age de la charrue supporte un soc en métal celui-ci ne peut être que d'une forme similaire à ceux de type « dacique » étant donné que les socs de type romain se fixaient à l'age à l'aide des ailerons dont ils en étaient pourvus.

Sur la foi des textes des auteurs antiques et aussi des monuments sur lesquels apparaissent des représentations de charrues (entre autre la paroi d'une *aedicula* se trouvant au Musée Brukenthal (fig. 7)) on peut faire deux reconstitutions, l'une pour la charrue dacique (fig. 8/A) et l'autre pour celle romaine (fig. 8/B).

Vu la présence nombreuse et à peu près exclusive des socs de type « daciques » en Dacie préromaine, et compte tenu du fait que leur découverte, dans les établissement à l'intérieur des frontières de la Dacie romaine, est accompagnée chaque fois de céramique dacique d'époque romaine, on a émis l'hypothèse selon laquelle il serait possible d'identifier sur la base du soc de type « dacique » l'appartenance ethnique des possesseurs de ces charrues. Le fait qu'à Dedrad il n'y a eu que découverte de céramique romaine (fig. 9), et que la présence de ce type de soc est attestée aussi au sud du Danube, avant et après la conquête romaine, laisserait plutôt supposer la présence d'un colon parvenu en ces lieux, des territoires sud-danubiens. Les socs du type « daciques » découverts isolément, sans autres vestiges de culture matérielle spécifique à la population dacique de la Dacie romaine ne peuvent donc offrir la précision de rigueur pour identifier l'appartenance ethnique de ceux qui les utilisaient.

La datation du dépôt a été portée sur la base de la céramique romaine, aux IIe — IIIe siècles de n. è.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Socs de type «dacique».
Fig. 2. — Soc et coutre de type romain.
Fig. 3. — Socs de type «dacique».
Fig. 4. — Soc et coutre de type romain.
Fig. 5. — Anneau-manchon.
Fig. 6. — Skyphos béotien avec représentation de la charrue grecque.
Fig. 7. — Champs du milieu de la paroi d'une aedicula se trouvant au Musée Brukenthal.
Fig. 8. — Reconstitution de la charrue «dacique» (A) et de celle romaine (B).
Fig. 9. — Fragments céramiques romains.

DATE CU PRIVIRE LA STRUCTURA SOCIALĂ A CARPILOR DIN SECOLUL AL III-LEA PE BAZA ANALIZEI PLANULUI ARHEOLOGIC AL CIMITIRULUI DE LA POIENEŞTI

DE

BAKÓ GÉZA

Cu ocazia săpăturilor din 1949 efectuate pe Măgura de la Dealul Teilor de lîngă Poieneşti (r. Vaslui), au fost descoperite, printre altele, 78 de morminte datînd din secolul al III-lea e. n. [1].

Majoritatea mormintelor (adică 55) erau de incineraţie [2]. Acestea au fost datate în a doua jumătate a secolului al III-lea e. n. şi atribuite, pe baza ritului funerar şi a culturii materiale, populaţiei carpice[3]. Restul de 23 de morminte răzleţe, de inhumaţie, aşa cum arată ritul funerar, unele amănunte ale portului şi mai cu seamă craniile deformate artificial, aparţineau unor elemente sarmato-alanice şi datează, după concluzii recente, din prima jumătate sau de la mijlocul secolului al III-lea e. n. [4].

În această lucrare ne vom ocupa numai de problema mormintelor de incineraţie, al căror sistem de înmormîntare ne furnizează dovezi importante cu privire la structura societăţii carpice din acea vreme.

Trecînd la analiza planului arheologic al cimitirului de la Poieneşti şi a sistemului de înmormîntare oglindit de acesta, menţionăm de la început că mormintele erau dispuse după anumite criterii [5]. Acest lucru este şi firesc, deoarece datele de care dispunem dovedesc că în cimitirele din vremea orînduirii gentilice înmormîntările se făceau după sisteme bine stabilite, care oglindesc de fapt structura socială a populaţiilor cărora le aparţin. Tocmai acest fapt ne face posibil, de altfel, ca, recunoscînd,

---

[1] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 310—474.

[2] Pe lîngă cele 55 de morminte (53 în urne, 2 fără urne : M. 140, 142), acestei faze de înmormîntări îi aparţin, eventual, şi mormintele fără urne nr. 46 şi 131.

[3] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 498—501.

[4] Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, 2, 1961, p. 262—263.

[5] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 474 ; acelaşi lucru a fost constatat de Iulian Antonescu la Gabăra-Porceşti (*Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 450).

S C I V., tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 33—41

3 — c. 4970

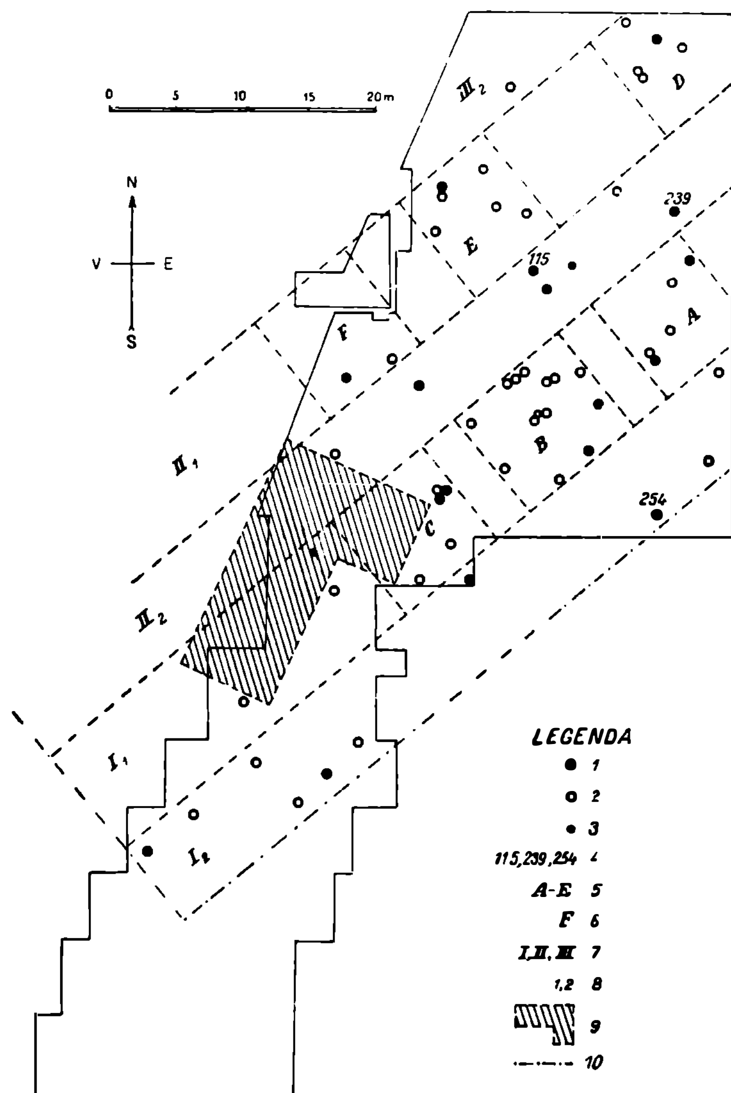

Fig. 1. — Planul suprafeţei dezvelite a cimitirului carpic de la Poieneşti. *1.* morminte de incineraţie cu inventar bogat ; *2,* morminte de incineraţie cu inventar sărac sau modest ; *3,* morminte de incineraţie fără urne, despre care nu se poate stabili cu certitudine dacă aparţin acestei faze de înmormîntări ; *4.* mormintele care conţin cele mai noi obiecte ale inventarului din secolul al III-lea e. n. şi reflectă influenţa gotică ; *5,* cele cinci grupuri, familiale patriarhale ; *6,* fragmentul unui al şaselea grup familial patriarhal, din care cunoaştem numai două morminte de incineraţie ; *7,* ginţi ; *8,* generaţii ; *9,* teritoriu săpat în 1936 ; *10,* marginile cimitirului carpic.

prin analiza planului arheologic, sistemul organizării interne a unui cimitir, să putem reconstitui în lumina acestuia structura socială a populației respective. De notat că însemnătatea social-istorică a cimitirelor vechi a fost subliniată pentru prima dată de F. Engels [6], care, printr-un exemplu etnografic valoros, a atras atenția și asupra importanței orînduirii interne a cimitirelor gentilice [7].

Cimitirul de incinerație de la Poienești a fost dezvelit parțial, așa încît trebuie să ne mulțumim cu concluziile care pot fi trase pe baza mormintelor cunoscute.

Studiind suprafața dezvelită, constatăm că în partea nordică, mai compactă, se conturează cinci grupuri mari de morminte, separate din punct de vedere teritorial și dispuse în două rînduri, cu orientarea pe direcția NE-SV (fig. 1). Numărul de morminte ale grupurilor (6—14 morminte la grupurile cunoscute în întregime), caracterul lor și analogiile existente arată că avem de-a face cu grupuri de morminte ale unor mari familii patriarhale. Fiecare grup cuprindea mormintele membrilor adulți ai unei generații a unei astfel de familii, precum și mormintele copiilor acestora, decedați înainte de maturizare.

În ce privește cele două rînduri de grupuri de morminte, inventarul lor, întru totul contemporan, atestă că ele reprezintă nu două generații consecutive, ci cîte o singură generație adultă a două ginți, compuse fiecare din cîteva mari familii patriarhale.

Pentru datarea mormintelor răzlețe, situate între cele două rînduri gentilice și în fața rîndului sud-estic, este important faptul că tocmai din unele dintre acestea provin elementele cele mai noi ale inventarului funerar din secolul al III-lea e. n. [8] și că chiar dintre acestea fac parte cele trei morminte la care s-a constatat influența gotică [9]. Întrucît începuturile legăturilor carpo-gotice au fost datate recent către sfîrșitul secolului al III-lea e. n. [10], este evident că mormintele de la Poienești, care reflectă aceste legături, aparțin fazei finale a cimitirului. Pe temeiul celor arătate, putem deci conchide că mormintele răzlețe amintite aparțin generației a doua de adulți a celor două ginți. În vremea acestei generații, cimitirul a fost însă părăsit, și grupurile sale au rămas necompletate.

Desigur, nu putem uita că o parte dintre membrii primei generații au supraviețuit maturizării celei de-a doua generații, după care aceasta și-a dobîndit dreptul de a-și deschide grupurile sale de morminte pe parcelele destinate în acest scop [11]. Din acest motiv, înmormîntările în grupurile primei generații au mai continuat cîtva timp și după deschiderea grupurilor de morminte ale generației noi.

---

[6] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1965, p. 88—89, 118.

[7] *Ibidem*, p. 88—89.

[8] De exemplu, broșa din M. 239 și catarama din M. 254 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 381, fig. 259 ; p. 436, nota 59 ; p. 441.

[9] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 268.

[10] *Istoria României*, I, 1960 (I. Nestor, cap. *Goții*), p. 685 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 268.

[11] Este fapt constatat, la numeroase cimitire gentilice, că sectoarele ocupate de ginți au fost împărțite în parcele destinate generațiilor consecutive. Membrii noii generații puteau fi înmormîntați în parcelele lor numai dacă decedau după maturizare. Copiii și adolescenții decedați au fost înmormîntați în parcelele generației părinților.

În partea sudică a terenului săpat întîlnim doar 8 morminte de incinerație răzlețe, care, după caracterul și poziția lor, aparțin în mare parte celei de-a doua generații a ginții sud-estice, iar în parte mai mică primei generații, ale cărei grupuri de morminte se înșirau aici în direcția sud-vestică. Din nefericire, grupurile de morminte ale primei generații a ginții sud-estice, adică nr. 1, cum o vom nota, situate în această parte nu ne sînt cunoscute, fiindcă unele dintre ele se află în afara zonei dezvelite, iar altele erau pe teritoriul săpat în 1936. În ce privește săpăturile din 1936, menționăm că mormintele descoperite atunci nu au fost consemnate în planul săpăturilor, iar raportul publicat în 1938 conține unele inexactități [12].

Existența în această parte a cimitirului a unor grupuri de morminte aparținînd generației întîi a ginții nr. 1 este atestată însă nu numai de mormintele descoperite aici în 1936, ci și de apariția mormintelor celei de-a doua generații, fapt care impune necondiționat necesitatea existenței grupurilor primei generații, situate înspre nord-vest.

Cimitirul fiind cunoscut numai parțial, nu putem preciza cîte mari familii patriarhale avea fiecare gintă și nici numărul ginților care se înmormîntau în cimitir. Este totuși posibilă determinarea a cel puțin două dintre limitele cimitirului. În primul rînd, putem constata, în sectorul sudic, că spre SE de generația a doua a ginții nr. 1 lipsesc cu totul înmormîntările, ceea ce dovedește că avem de-a face aici cu latura sud-estică a cimitirului studiat. Tot în zona sudică mai aflăm că înmormîntările continuă spre SSV doar pe o distanță de aproximativ 25 m, după care nu mai întîlnim nici un mormînt. Așadar, putem presupune că aici se află limita sud-vestică a necropolei carpice.

În concluzie, dacă în afara celor două ginți cunoscute se mai înmormîntau în cimitir și altele, atunci grupurile de morminte ale acestora nu se pot afla decît la nord-vest de grupurile de morminte ale ginții nr. 2. Într-adevăr, aici, în spatele intervalului dintre grupurile de morminte D și E, exista un mormînt izolat care trebuie să facă parte dintre mormintele răzlețe ale generației a doua a unei a treia ginți.

Pe baza celor arătate, putem spune că la Poienești s-au înmormîntat indivizi din cel puțin trei ginți, în decurs de aproximativ o generație și jumătate, adică într-o perioadă de timp de 40—45 de ani. Această cronologie internă corespunde datării făcute pe baza altor considerente, care atestă că înmormîntările au început după mijlocul secolului al III-lea e. n. și au încetat în ultimul deceniu al acestui secol [13].

Dovezile rezultate din analiza planului arheologic al cimitirului de la Poienești arată că populația carpică de aici mai trăia încă într-o organizație gentilică, întrucît înmormîntările se făceau în funcție de aceste legături. Pe de altă parte, grupurile de morminte izolate ale marilor familii patriarhale denotă că ginta nu mai forma o unitate economică,

---

[12] Raportul de săpături, C. Cihodaru, *Poienești-Tamasidava : o așezare carpică în Moldova centrală*, în *AArh*, 13—14, 1937—1938, p. 30—59 ; obiecțiile cu privire la unele imprecizii în acest raport, cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 246.

[13] *Istoria României*, I, 1960 (I. Nestor, cap. *Goții*), p. 686 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 261—262.

deoarece în cadrul ei a avut loc deja separarea marilor familii patriarhale, care constituiau nucleul de bază al societății, formînd, desigur, cîte o unitate economică separată, închisă.

Concluziile de mai sus sînt confirmate și prin mărturiile cimitirului de la Gabăra, unde constatăm de asemenea că majoritatea mormintelor se concentrează în cîteva grupuri principale [14], atribuibile unor mari familii patriarhale.

În afara celor arătate, mai putem observa la cimitirul de la Poienești și un alt fenomen important. Studiind planul cimitirului, constatăm că în cadrul grupurilor de morminte ale marilor familii patriarhale se conturează în mod frecvent grupuri mai mici, compuse, de obicei, din cîte două, mai rar din trei morminte, care apar în forma unor urne „lipite" ori în „cuiburi". Numărul de morminte și caracterul acestor grupuri dovedesc că ele aparțineau unor familii mici (pereche) [15]. Ca analogie amintim că astfel de mici grupuri familiale au fost sesizate și în cimitirul carpic contemporan de la Gabăra [16].

Grupurile mici de morminte arată deci că, deși nucleul de bază al societății carpice de la Poienești era familia mare patriarhală, totuși se evidențiază în cadrul ei, deja într-un stadiu de separare destul de avansat, și familia mică.

Acest fenomen nu este surprinzător. După cum rezultă din caracterizarea epocii, făcută nu de mult, în faza finală a descompunerii comunei primitive, contradicțiile economice-sociale interne au determinat separarea familiilor mici în cadrul marii familii patriarhale și transformarea lor în comunități de consum aparte. Prin urmare, cu toate că marea familie patriarhală mai continuă să constitue o comunitate de producție, treptat ea încetează de a mai fi și o comunitate de consum [17].

Separarea familiilor mici, în cadrul marii familii patriarhale, atestată la Poienești dovedește că la acest grup carpic avem de-a face nu cu forma clasică a marii familii patriarhale, ci cu o formă mai evoluată a acesteia, numită comunitatea familială patriarhală, sau patronimie. Luînd deci în considerație structura marii familii patriarhale, putem afirma că populația carpică de la Poienești se afla pe cea din urmă treaptă a descompunerii comunei primitive, în pragul nașterii societății împărțite în clase antagoniste.

Constatările făcute pe baza analizei planului cimitirului de la Poienești coincid cu concluziile arheologului G. B. Fedorov, formulate pe temeiul altor criterii, care arată că în această vreme populația locală din nord-vestul Mării Negre se afla pe o treaptă mai înaltă a evoluției sociale decît populațiile migratoare sosite aici [18].

---

[14] Iulian Antonescu, *op. cit.*, fig. 1.

[15] Existența unor mici grupuri de morminte familiale, compuse din urne „lipite", a fost remarcată de prof. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 473—474.

[16] Iulian Antonescu, *op. cit.*, fig. 1.

[17] M. O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, București, 1957, p. 170—171.

[18] G. B. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *SCIV*, 2, 1959, p. 377—378, 383.

Această deosebire este subliniată și de rezultatele comparației pe care o putem face între cimitirul de la Poienești și cel de la Sîntana de Mureș [19], care aparține altei culturi (cultura Sîntana-Cerneahov), ca și unei alte populații, anume unui grup al populațiilor migratoare ale epocii, puternic întrepătruns de elemente romanice autohtone [20].

Întrucît intenționăm să prezentăm rezultatele analizei planului arheologic al cimitirului de la Sîntana de Mureș mai pe larg într-o altă lucrare, privitoare la structura socială a purtătorilor culturii respective,

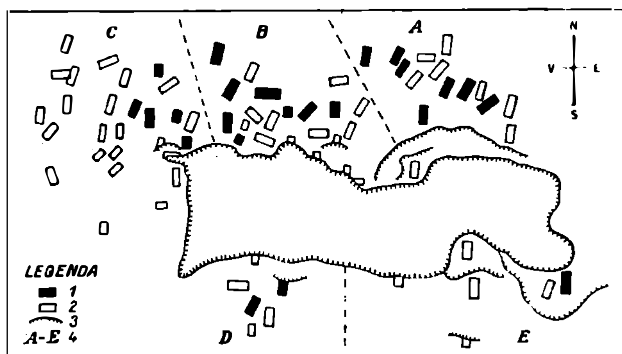

Fig. 2. — Planul cimitirului de la Sîntana de Mureș. *1*, morminte cu inventar bogat ; *2*, morminte cu inventar sărac sau lipsite de inventar ; *3*, suprafețe răvășite de exploatarea de nisip ; *4*, grupuri familiale patriarhale.

ne limităm aici doar la cîteva aspecte care ne interesează în mod direct în legătură cu problema studiată.

Examinînd planul cimitirului de la Sîntana de Mureș, constatăm că în partea lui nordică, mai compactă, existau trei grupuri de morminte care, pe baza numărului mormintelor și a altor caracteristici, pot fi atribuite unor mari familii patriarhale [21]. Fiecare grup cuprindea mormintele unei generații complete și cîteva morminte ale generației anterioare și

---

[19] St. Kovács, *A marosszentannai népvándorláskori temető*, în *DolgCluj*, 2, 1912, p. 250—342.

[20] Pentru rezultatele noilor cercetări cu privire la această problemă, *Istoria României*, 1, 1960 (M. Macrea, cap. *Populația daco-romană în Dacia după retragerea aureliană*), p. 635 ; ibidem (I. Nestor, cap. *Goții*), p. 693 ; populația migratoare eterogenă este atestată de trăsăturile antropologice nordice și est-baltice, de o serie de elemente ale culturii materiale și ale ritului, printre care înmormîntarea chircită, caracteristică sarmaților (D. G. Teodor, Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 41, nota 12), și orientarea cu capul între S—V și S—E, specifică grupului alanic Tapé-Malajdoc (M. Párducz, în *ArchHung*, 1950, p. 866). Elementul autohton daco-roman se evidențiază prin puternica sa influență culturală și prin prezența trăsăturilor antropologice mediteraneene și alpine.

[21] Problema marii familii patriarhale la populațiile migratoare din secolele III—IV nu a fost încă studiată pe baza arheologiei, existența ei la populațiile germanice ale vremii a fost dovedită însă de F. Engels (vezi K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 138 și urm.).

celei posterioare [22]. În partea sudică a cimitirului, distrusă parțial de exploatarea de nisip, așa cum rezultă din poziția mormintelor salvate, mărimea suprafeței și alte indicii existau încă două grupuri de morminte familiale, asemănătoare celor mai sus arătate.

Așadar, cimitirul de la Sîntana de Mureș aparținea unei ginți compuse din cinci mari familii patriarhale (fig. 2) [23], iar perioada folosirii sale nu a depășit cu mult răstimpul unei generații.

Comparînd aspectul economic-social al grupurilor de morminte ale marilor familii patriarhale și al mormintelor din cadrul acestora, constatăm că diferențierea economică-socială se conturează destul de vizibil atît între marile familii patriarhale, cît și în cadrul acestora, între membrii lor. Cu toate acestea, nu se relevă însă nici cel mai elementar semn al separării familiilor mici în cadrul marii familii patriarhale. Este deci limpede că diferențierea social-economică nu a atins încă gradul la care atrage după sine separarea familiei mici în cadrul marii familii patriarhale.

În concluzie, cu toate că cimitirul de la Sîntana de Mureș, după datarea recentă, este cu un secol mai tîrziu decît cel de la Poienești — aparținînd unei epoci în care, în urma influenței populației autohtone și a legăturilor mai strînse cu imperiul roman, a progresat simțitor diferențirerea economică-socială și la grupurile geto-sarmatice —, totuși acest grup de populație era pe o treaptă inferioară a evoluției diferențierii economice-sociale decît carpii de la Poienești.

Această concluzie nu ne miră de loc dacă luăm în considerație că nici la populațiile migratoare, ajunse în regiunile noastre cu două-trei secole mai tîrziu, evoluția diferențierii economice-sociale nu a atins încă nivelul constatat la carpii de la Poienești. Putem aminti, de exemplu, că în necropola de la Bandu de Cîmpie, datată între anii 600 și 650 e. n., nu am constatat sub nici o formă separarea familiilor mici în cadrul marii familii patriarhale [24]. Acest fenomen nu a fost sesizat nici în cimitirele populațiilor migratoare din secolele VII—VIII de pe teritoriul bazinului Dunării mijlocii, analizate pînă în prezent [25]. La toate acestea mai putem adăuga că nici în sînul populațiilor migratoare așezate în sud-estul Europei separarea familiilor mici în cadrul marii familii patriarhale nu-și face apariția înainte de secolele VIII—IX [26].

[22] Acest lucru se vede cel mai clar la grupul răsăritean, la care mormintele dispuse într-un rînd neordonat reprezintă o generație, iar mormintele răzlețe din fața și spatele acestui rînd aparțin generației anterioare și celei posterioare. Menționăm că, după mărturia grupului familial patriarhal apusean, care înspre sud se încheie cu morminte de copii, prima generație trebuie să fie situată în partea nordică, iar ultima în partea sudică a grupurilor de morminte.

[23] Amintim în treacăt că ginta compusă din cinci mari familii patriarhale, care apare destul de frecvent în cazurile analizate pînă acum (de exemplu ginta sud-vestică de la Bandu, G. Bakó, *Elemente slave în necropola de la Bandu de Cîmpie*, în *SCIV*, 2, 1962, p. 452, fig. 1 ; cele șase ginți complete de la Győr, I. László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, în *ArchHung*, XXXIV, 1955, p. 53—92), se poate pune în legătură cu organizația gentilică decimală, a cărei existență a fost constatată la multe populații.

[24] G. Bakó, *A mezőbándi temelő népének és anyagi kultúrájának eredetéről*, în *AÉ*, 1, 1960, p. 23—28.

[25] I. László, *op. cit.*, p. 21—133; I. Bona, *Az ürbőpusztai avar temelő*, în *AÉ*, 2, 1957, p. 155—174.

[26] A. Bartha, *A kelet-európai és belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai*, în *Századok*, 3, 1963, p. 507.

În încheiere, subliniem că cele rezultate din analiza planului arheologic al cimitirului de la Poienești au o dublă importanță: ele ne dau putința să cunoaștem mai îndeaproape viața internă și caracterul societății carpice din secolul al III-lea, asigurîndu-ne, totodată, încă o posibilitate pentru stabilirea apartenenței etnice a cimitirelor de mai tîrziu, ale culturii Sîntana-Cerneahov de pe teritoriul țării noastre. În lumina cercetărilor de pînă acum este cert că acolo unde în cadrul cimitirelor din secolul al IV-lea apar grupurile de morminte ale familiilor mici avem de-a face, în bună parte, cu o populație autohtonă. Acest lucru este valabil nu numai pentru urmașii carpilor din Moldova, dar și pentru populația autohtonă daco-romană a culturii Sîntana-Cerneahov de pe teritoriul fostelor provincii romane.

DONNÉES CONCERNANT LA STRUCTURE SOCIALE DES CARPES DU IIIe SIÈCLE RÉSULTANT DE L'ANALYSE DU PLAN ARCHÉOLOGIQUE DU CIMETIÈRE DE POIENEȘTI

RÉSUMÉ

Analysant le plan archéologique du cimetière carpique d'incinération de Poienești, l'auteur aboutit à la conclusion que la population carpique ensevelie dans ce cimetière, dans la 2e moitié du IIIe siècle, avait atteint le dernier degré de dissolution de la commune primitive, se trouvant à l'aube de la société divisée en classes antagonistes. Cette conclusion coïncide d'ailleurs avec les constatation enregistrées à partir d'autres critères selon lesquels la population locale du nord-ouest de la mer Noire se trouvait à cette époque dans une étape d'évolution sociale plus avancée que les peuples migrateurs arrivés en ces lieux.

Les différences entre le degré d'évolution sociale de la population autochtone et les populations migratrices sont soulignées aussi par les résultats de la comparaison faite entre le cimetière de Poienești et celui de Sîntana de Mureș qui appartient à un groupe migrateur hétérogène puissamment pénétré par les éléments romans autochtones.

Ce qui résulte de l'analyse du plan archéologique du cimetière de Poienești nous offre la possibilité de pousser plus avant notre connaissance dans la vie et dans le caractère de la société carpique du IIIe siècle de notre ère, en nous assurant en même temps encore une possibilité pour établir l'appartenance ethnique des cimetières de plus tard, ceux de la civilisation de Sîntana-Tcherniakhov, de notre pays. C'est ainsi que là, où apparaissent dans les cimetières, des groupes de tombes appartenant à ces petites familles (famille-paire) on doit avoir affaire — dans la majorité des cas — à une population autochtone.

LEGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé de la superficie fouillée du cimetière carpique de Poieneşti. *1*, tombes d'incinération à riche mobilier; *2*, tombes d'incinération à mobilier pauvre ou modeste; *3*, tombes d'incinération sans urnes, pour lesquelles on ne peut établir avec certitude si elles appartiennent à cette phase de sépulture; *4*, tombes contenant les objets les plus neufs des mobiliers du IIIe siècle de notre ère, et qui reflètent l'influence gothique; *5*, les cinq groupes familiaux patriarcaux; *6*, fragment d'un sixième groupe familial patriarcal dont on ne connaît que deux tombes d'incinération; *7*, gens; *8*, générations; *9*, territoire fouillé en 1936; *10*, limites du cimetière carpique.

Fig. 2.— Relevé du cimetière de Sîntana de Mureş. *1*, tombes à riche mobilier; *2*, tombes à mobilier pauvre ou sans mobilier; *3*, surfaces bouleversées par l'exploitation du sable; *4*, groupes familiaux patriarcaux.

SIGILII DE PLUMB BIZANTINE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS

DE

I. MITITELU și I. BARNEA

Publicăm sub acest titlu șapte sigilii de plumb bizantine, care fac parte dintr-o colecție de 42 astfel de piese, achiziționate de inginerul Ion Mititelu în regiunea orașelor Silistra și Călărași înainte de anul 1941 și care, începînd din anul 1961, se află în colecția Muzeului național de antichități din București [1]. Cele șapte sigilii se publică separat, deoarece ele au alcătuit obiectul studiului personal al lui I. Mititelu, fiind prezentate pentru tipar, pe cînd era încă în viață, într-un articol care a fost refăcut de al doilea semnatar al rîndurilor de față. Dintre cele șapte sigilii, cinci s-au găsit în regiunea Silistrei (R. P. Bulgaria), iar două (nr. 1 și 5) pe malul stîng al Dunării, la est de orașul Călărași. Un exemplar s-a pierdut înainte de a intra în colecția Muzeului național de antichități, păstrîndu-se numai un desen executat de I. Mititelu (fig. 3).

1. *Phocas, spătar și strateg*

Plumbul sigilar (flanul), fiind mai mic decît cîmpurile gravate ale matriței, monograma de pe avers și mai puțin legenda de pe revers au

Fig. 1. — Phocas, spătar și strateg.

căzut parțial în afară. Literele de pe ambele fețe sînt tocite în mare parte. Diam. 21 mm; grosimea 4 mm (fig. 1).

[1] I. Barnea, *Noi sigilii bizantine la Dunărea de jos*, în *SCIV*, 17, 1966, 2. Notăm că unul dintre sigiliile publicate în prezentul articol (nr. 5), ce urma să apară în *SCN*, IV—V, a fost publicat între timp de I. Barnea, cu un comentariu mai amplu, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 240—245.

S C I V., tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 43—50

Av. Monogramă marială cruciformă [2], completată cu formula tetrasilabă obişnuită, înscrisă între braţele crucii :

Θ(ε)[οτό]κ(ε) [βοή]θ(ει) τῷ σ[ῷ] δού[λῳ]

Rv. Legendă în trei rînduri, cu litere mari, neregulate, abia vizibile din cauză că sînt mult tocite. Primul rînd este uşor arcuit.

ΦΩΚ. Φωκ[ᾷ]
СПΑΘ' σπαθ(αρίῳ)
. . ΡΑΤΙΓ' [στ]ρατιγ[ῷ]

Φωκᾷ σπαθαρίῳ (καὶ) στρατ(η)γῷ [3].

Secolele VIII—IX. Sigiliu deosebit de important, a cărui valoare creşte datorită faptului că micul obiect a fost găsit pe malul stîng al Dunării, la est de Călăraşi. Nu se poate preciza thema al cărei strateg a fost Phocas. Se pune totuşi întrebarea dacă el n-a putut fi strateg al themei Paradounavon (Paristrion) şi deci dacă aceasta n-a existat începînd din secolele VIII—IX, fie şi în cadrul unor frontiere mai reduse decît în secolele X—XI şi cu întreruperi de stăpînire care nu pot fi precizate deocamdată. Credem că măcar sub această formă ipoteza poate fi făcută, urmînd ca ea să fie confirmată ulterior. În sprijinul ei s-ar putea cita în primul rînd sigiliul împăratului Vasile I Macedoneanul [4], ale celor doi turmarhi menţionaţi mai jos (nr. 2—3) şi toate celelalte sigilii bizantine din secolele VIII—IX descoperite pe teritoriul Dobrogii sau pe malul stîng al Dunării dobrogene [5], care fac dovada mai mult decît a unor relaţii comerciale, cum ar rezulta, de exemplu, din prezenţa monedelor sau a altor obiecte bizantine din aceeaşi perioadă de timp [6].

2. *Aetolios, spătar imperial şi turmarh*

Din aceleaşi motive ca şi pentru sigiliul precedent, partea superioară a monogramei de pe avers şi unele litere ale legendei de pe revers, situate către margini, au căzut în afară. În rest, sigiliul este bine păstrat. Diam. 23 ×28 mm ; grosimea 4 mm (fig. 2).

Av. Monogramă asemănătoare cu a sigiliului de la nr. 1, cu deosebirea că formula tetrasilabă dintre braţele crucii este dispusă diferit în a doua jumătate a ei : τῷ δούλῳ σου.

---

[2] V. Laurent, *Documents de sigillographie byzantine: La collection C. Orghidan* (Bibliothèque byzantine, Documents, 1), Paris, 1952, nr. 206, 233, 237, 282 etc. ; pl. LXX/V.

[3] Cf. J. Ebersolt, *Sceaux byzantins du Musée de Constantinople*, în *RN*, XVIII, 1914, p. 402, nr. 527 ; K. M. Konstantopoulos, Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα ἐν τῷ 'Εθνικῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ 'Αθηνῶν, Atena, 1917, nr. 146 a ; L. Bréhier, *Le monde byzantin, II: Les institutions de l'empire byzantin* (L'évolution de l'humanité), Paris, 1949, p. 118, 126 ; R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Les titres auliques des eunuques. Le protospathaire*, în *Byzantion*, XXV—XXVI—XXVII (1955—56—57), fasc. 2, p. 658.

[4] I. Barnea, *op. cit.*

[5] *Ibidem.*

[6] Cf. Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare pe teritoriul R.P.R.*, în *SCN*, I, 1957, p. 199.

Rv. Legendă în cinci rînduri, bine păstrată, cu excepția primului și ultimului rînd, căzute parțial în afara plumbului, mai mic decît cîmpurile gravate ale matriței.

. . ΤΟ	[+Αἰ[το-
ΛΙΩΒΑC	λίῳ βασ(ιλικῷ)
CΠΑΘΑΡ	σπαθαρ-
ΙΩSΤΟΥΡ	ίῳ (καὶ) τουρ-
ΜΑΡΧΗ	μάρχῃ

+Αἰτολίῳ, βασιλικῷ σπαθαρίῳ καὶ τουρμάρχῃ [7].

Secolele IX—X.

Fig. 2. — Aetolios, spătar imperial și turmarh.

3. *Nichita, spatharocandidat imperial și turmarh*

Originalul, astăzi dispărut, a fost desenat de I. Mititelu înainte de a se pierde (fig. 3). Se pare că sigiliul se păstra relativ bine, cu excepția unei mici bucăți rupte din partea dreaptă, jos, a monogramei de pe avers, căreia îi corespunde ultimul rînd al legendei de pe revers. Patină cafenie-albăstrie, cu luciu. Diam. 19 ×22 mm; grosimea 2 mm.

Av. Monogramă ca la nr. 1.

Rv. Legendă în cinci rînduri, din care se păstrează patru și numai resturi din al cincilea.

+ΝΗΚ	+Νηκ-
ΗΤΑΒ'CΠ	ήτᾳ β(ασιλικῷ) σπ-
ΑΘΑΡΟΚΑ	αθαροκα-
ΝΔ'SΤΡΟΥ	νδ(ιδάτῳ) (καὶ) τρου-
. . . . .	[μάρχῃ]

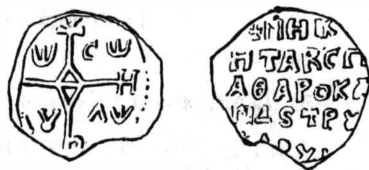

Fig. 3. — Nichita, spatharocandidat imperial și turmarh.

+Ν(ι)κήτᾳ, βασιλικῷ σπαθαροκανδιδάτῳ καὶ τ(ουρ)μάρχῃ [8].

Secolul IX.

[7] G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1884, p. 371; E. Hanton, *Lexique explicatif du recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, în *Byzantion*, IV, 1927—1928, p. 131—132.

[8] V. sigiliul precedent. Cf. J. Ebersolt, *op. cit.*, p. 407, nr. 556 și 558; V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médailler Vatican*, Città del Vaticano, 1962, nr. 96, 149—151.

4. *Sigiliul unui consul și patriciu*

Din cauza plumbului mai mic decît matrița, unele litere din primul rînd al aversului și al legendei de pe revers au căzut, parțial, în afară. Literele de pe avers sînt tocite în parte. Diam. 19×21 mm; grosimea 3—4 mm (fig. 4).

Av. Sus, în r. 1, se mai păstrează parte din trei litere, care, cu ajutorul literelor ΗΘΗ, care se citesc în ultimul rînd, alcătuiesc cel mai probabil cunoscuta formulă [+ $\overline{\text{ΚΕ}}$ ΒΟ] ΗΘΗ = Κ(ύρι)ε βο(ή)θ(ει). Între

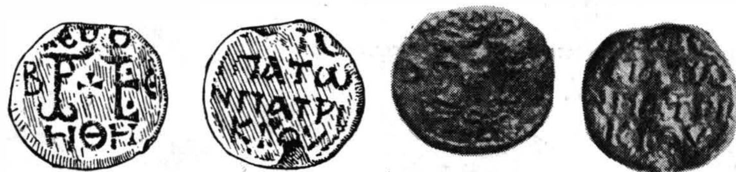

Fig. 4. — Sigiliul unui consul și patriciu.

cele două rînduri de sus și de jos, în margini, se disting literele *B* și *C*, despre care presupunem că prescurtează cuvîntul β(ασιλεύ)σ(ι). Între acestea, de o parte și de alta a unei mici cruci, se află, sub formă de monogramă, literele mai mari *P*ω, legate între ele, în partea stîngă și litera *E* în partea dreaptă. Ele prescurtează, se pare, numele Ῥωμανός și Εὐδοκία, după I. Mititelu, cunoscuții împărați bizantini din a doua jumătate a secolului al XI-lea, ceea ce nu pare verosimil [9]. Caracterele epigrafice și însăși „moda monogramelor" par a indica mai curînd pe Roman al II-lea și Evdochia (944—949) [10].

Rv. Legendă în patru rînduri, cu litere mari și ușor lizibile, exceptînd primul rînd, din care este imprimată pe plumb numai partea inferioară a literelor.

. . . ΤΩ	[+Τί]τῳ
. ΠΑΤΩ	[ὑ]πάτῳ
SΠΑΤΡΙ	(καὶ) πατρι-
ΚΙΟΥ	κίου

+Τίτῳ ὑπάτῳ καὶ πατρικί(ῳ).

Secolul X.

5. *Leon, strateg istrian*

Ambele fețe ale sigiliului sînt mult tocite și au căpătat o patină cafenie închisă [11]. Diam. 21 mm; cîmpul gravat 19 mm; grosimea 2 mm (fig. 5). Găsit pe malul stîng al Dunării, la est de Călărași.

[9] Un sigiliu aparținînd acestui împărat pe cînd era „patriciu, proconsul, vestis și strateg", la K. M. Konstantopoulos, *op. cit.*, nr. 622 a.

[10] Cf. A. Grabar, *L'art byzantin*, Paris, 1938, pl. 41 și St. Pelekanidis, Τὰ χρυσᾶ βυζαντινὰ κοσμήματα τῆς Θεσσαλονίκης, în Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περ. δ', t. I, 1959, p. 70, nota 2.

[11] E posibil ca însăși matrița să fi fost mult tocită datorită întrebuințării, efigia de pe avers și literele legendei de pe revers apărînd din momentul imprimării sigiliului mai puțin clare decît ar fi trebuit.

Av. Bustul nimbat al Sf. Teodor Stratilat, patronul orașului Silistra, reprezentat din față și ținînd sprijinită pe umărul drept o lance ușor înclinată spre stînga. De o parte și de alta inscripție în coloană, ștearsă aproape în întregime : [Ὁ ἅγ(ιος) Θεόδωρ(ος)].

Fig. 5. — Leon, strateg istrian.

Rv. Sus, la mijloc, patru puncte dispuse cruciform, încadrate de cîte o mică linie orizontală în relief [12], care se repetă foarte probabil și sub legendă. Dedesubt, următoarea legendă în patru rînduri, cu litere tocite, îndeosebi spre margini :

ΛΕΟΝΤ	Λέοντ
. CΤΡΑΤ	[ι] στρατ(ηγῷ)
. CΤΡΙΗ	[Ἰ] στριη-
ΝѠ	νῷ

Λέοντι στρατηγῷ Ἰστριην(ῷ)

Anul 971.

Titularul sigiliului este, cel mai probabil, unul și același cu Leon, protovestiar, patriciu și drongar al flotei (πρωτοβεστιάριος, δρουγγάριος τοῦ στόλου sau δρουγγάριος τῶν πλωΐμων [13] și πατρίκιος καὶ πλωΐμου δρουγγάριος [14], căruia Ioan Tzimiskes i-a încredințat pregătirea și conducerea operațiilor pe apă în luptele contra lui Sveatoslav. În acest caz, sigiliul prezintă mare importanță istorică, făcîndu-ne cunoscut pe primul strateg al themei Paristrion după recucerirea acesteia de către Tzimiskes (971). Pînă acum, cel mai vechi cunoscut dintre guvernatorii themei Paristrion era Theodor, „primicer și strateg Distras" (sfîrșitul secolului X) [15]. Demn de reținut este titlul Ἰστριηνός, pe care îl poartă strategul Leon și pe care nu-l vom mai întîlni la nici unul dintre guvernatorii (catepanii, ducii) themei Paristrion.

Locul de găsire al sigiliului pe malul stîng al Dunării, la est de Călărași, reamintește știrea deosebit de prețioasă pe care o consemnează Cedren cu prilejul sosirii lui Tzimiskes la Dorostolon (Silistra), cînd i s-au

---

[12] Cf. W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine coins in the British Museum*, II, Londra, 1908, p. 475, nr. 6, p. 476, nr. 7, p. 488, nr. 24 și 25.

[13] Cedren, *Historiarum compendium*, II, Bonn, 1839, p. 392, r. 20 și urm. ; p. 393, r. 3—6 ; p. 402, r. 23 ; p. 403, r. 1—2 și 10—13 ; p. 404, r. 8—11 ; p. 424, r. 10—11 și p. 427, r. 1 și urm.

[14] Leon Diaconul, *Historia*, Bonn, 1828, IX, 5, p. 147, r. 5—7.

[15] N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion* (*Paradounavon*) *et de Bulgarie*, București, 1946, p. 69—70 și 171.

prezentat soli din Constantia şi din celelalte fortăreţe de dincolo de Dunăre (ἐκ Κωνσταντείας καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων τῶν πέραν ἱδρυμένων τοῦ Ἴστρου) pentru a cere iertare şi pentru a se preda împreună cu fortăreţele[16]. Micul obiect constituie o preţioasă dovadă materială a ceea ce istoriseşte mai departe acelaşi cronicar bizantin, anume că, după restabilirea stăpînirii bizantine asupra Silistrei, Tzimiskes s-a îngrijit de fortăreţele şi oraşele de pe ambele maluri ale Dunării[17]. El confirmă ceea ce s-a afirmat în istoriografia timpurilor noastre, anume că „Dunărea n-a fost o linie de frontieră, ci o linie de circulaţie interioară" [18]. Se pune astfel din nou problema stăpînirii temporare a themei Paristrion şi asupra unor regiuni situate pe malul stîng al Dunării[19].

6. *Ioan, spătar, consul şi strateg al Bulgariei*

Plumbul sigilar e puţin ştirbit în marginea dreaptă, jos. Ambele feţe sînt în bună parte tocite. Diam. 30—31 mm; grosimea 2—3 mm (fig. 6).

Av. Sf. Ioan Prodromul, bust, din faţă, purtînd mantie simplă şi ţinînd în dreapta o cruce, puţin înclinată spre dreapta. De o parte şi de

Fig. 6. — Ioan, spătar, consul şi strateg al Bulgariei.

alta a capului, în coloană, inscripţia: [Ὁ ἅγ(ιος)] Ἰω(άννης) ὁ Πρόδρομος.

Rv. Legendă în cinci rînduri, cu litere mari, tocite cel mai mult în r. 1 şi 5.

+ΙΩCΠΑ	+Ἰω(άννῃ) σπα-
ΘΑΡΙΩΥΠΑ	θαρίῳ, ὕπα-
TOC 8 CTPA	τος (καὶ) στρα-
ΤΙΓ OC O	τιγὸς ὁ
ΒΟΥΛΓ	Βουλγ(αρίας).

+Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ, ὑπάτ(ῳ) καὶ στρατ(η)γ(ῷ τῆς) Βουλγαρίας[20].

Secolul XII.

[16] Cedren, *op. cit.*, p. 401, r. 19—23. Cf. N. Bănescu, *Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de jos* (Academia Română, Discursuri de recepţie, LXXII), Bucureşti, 1938, p. 22.

[17] *Ibidem*, p. 412, r. 9 şi urm. Cf. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 22—23.

[18] N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922, p. 30; idem, *Histoire des Roumains*, II, Paris, 1937, p. 366.

[19] Idem, *Le Danube d'empire*, în *Mélanges G. Schlumberger*, I, Paris, 1924, p. 13 şi urm. (Reprodus în ale sale *Études byzantines*, II, Bucureşti, 1940, p. 201). Vezi mai pe larg, cu privire la acest sigiliu, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 240—245.

[20] De remarcat lipsa de acord gramatical a atributelor titularului sigiliului.

Întrebarea este dacă sigiliul aparţine vreunuia dintre cei doi duci, mai dinainte cunoscuţi, ai themei Bulgariei—Ioan Taronites (1101—1106) sau Ioan Triakontaphyllos (secolele XI — XII) [21] — sau dacă poate fi atribuit unui al treilea guvernator omonim, încă necunoscut, al aceleiaşi theme, ceea ce pare mai probabil. Pentru această ultimă ipoteză pledează atributele diferite faţă de ale celorlalţi duci, ale titularului sigiliului şi caracterele epigrafice ale acestuia, care îl situează în timp cel mai probabil în secolul al XII-lea.

7. *Phocas*

Mic sigiliu bine păstrat. Patină cafenie închisă. Reversul uşor descentrat spre dreapta jos. Diam. 18 mm; cîmpul gravat 12 mm; grosimea 3 mm (fig. 7).

Av. Bustul sf. Nicolae nimbat şi avînd de o parte şi de alta, în coloană, inscripţia: Ὁ Νικόλαος.

Rev. Legendă în patru rînduri, cu litere mărunte:

+$\overline{\text{KE}}$ +K(ύρι)ε
ROHΘI βοήθι
ΤΩCΩΔ τῷ σῷ δ(ούλῳ)
ΦΟΚΑ Φοκᾷ
+Κύριε βοήθ(ε)ι τῷ σῷ δούλῳ Φ(ω)κᾷ.

Secolele XI — XII.

Fig. 7. — Sigiliul lui Phocas.

SCEAUX EN PLOMB BYZANTINS DE LA RÉGION DU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

On publie sept sceaux en plomb byzantins des VIIIe — XIIe siècles, dont cinq trouvés dans la région de Silistrie et deux (n°s 1 et 5) sur la rive gauche du Danube à l'est de la ville de Călăraşi. L'un d'eux, le n° 3, s'est perdu, quant au reste il fait actuellement partie de la collection du Musée National des Antiquités de Bucarest.

1. Sceau portant le nom de Phocas «spathaire et stratège» (VIIIe — IXe siècles). — 2. Probablement Αἰτόλιος, nom plus rare, «spathaire impérial et turmarque» (IXe siècle). — 3. Nicétas «spathairo-candidat et turmarque» (IXe siècle). — 4. Sceau différent de tous les autres, portant à l'avers les monogrammes de la fig. 4, abrégeant à ce qu'il semble, le nom des empereurs Romain II et Eudocie (944 — 949), et au revers la

[21] N. Bănescu, *Les duchés byzantins...*, *op. cit.*, p. 150—151 şi 153—155.

légende mentionnant un « consul et patrice », dont le nom serait probablement Τῖτος (fig. 4). — 5. Sceau de haute importance historique, portant la légende : Λέοντι στρατηγῷ 'Ιστριηνῷ, qui selon nous serait le même personnage que Léon « protovestiaire, patrice et drongaire de la flotte », mentionné par Cédrène et Léon le Diacre à l'occasion des luttes contre Sviatoslav (971). Léon apparaît selon les informations du sceau en question en tant que premier stratège du thème ou du duché de Paristrion (Paradounavon). Le fait d'avoir été trouvé sur la rive gauche du Danube, à l'est de Călăraşi, rappelle l'épisode mentionné par Cédrène, quand se sont présentés à Silistrie devant l'empereur Tzimiscès, les envoyés de Constantia et des autres forteresses d'au-delà du Danube. L'hypothèse plus ancienne d'une domination au moins temporaire, sur le thème de Paristrion et sur la rive gauche du Danube, se trouve ainsi confirmée. — 6. «Jean spathaire, consul et stratège de la Bulgarie », du sceau reproduit dans la fig. 6, ne semble pas correspondre ni à Jean Taronitès (1101 — 1106) ni à Jean Triakontaphyllos (XIe — XIIe siècles), deux ducs du thème de Bulgarie connus bien auparavant, mais à un troisième gouverneur homonyme du XIIe siècle, du même thème byzantin. — 7. Sceau appartenant à un certain Phocas (XIe—XIIe siècles).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Phocas, spathaire et stratège.
Fig. 2. — Aetolios, spathaire impérial et turmarque.
Fig. 3. — Nicétas, spathairo-candidat impérial et turmarque.
Fig. 4. — Sceau d'un consul et patrice.
Fig. 5. — Léon, stratège d'Istros.
Fig. 6. — Jean, spathaire, consul et stratège de Bulgarie.
Fig. 7. — Sceau de Phocas.

GUMELNIŢA
SONDAJUL STRATIGRAFIC DIN 1960

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

În cadrul planului de colaborare pe anul 1960 cu Muzeul raional din Olteniţa, am întreprins şi un sondaj stratigrafic în impunătoarea aşezare eponimă a culturii Gumelniţa, de la 26 septembrie la 7 octombrie 1960, fiind asistat tot timpul de Barbu Ionescu, directorul acestui muzeu.

Întrucît cea mai mare parte a aşezării a fost pînă de curînd plantată cu vie, am căutat pentru sondajul nostru şi de data aceasta, ca şi în 1925 [1], o zonă mai puţin răvăşită de gropile săpate pentru vie, şi am ales o mică porţiune de teren chiar pe locul cel mai înalt al Gumelniţei, imediat la S de punctul trigonometric, la V de limita terenului G.A.S. şi la cîţiva metri spre N de terenul pe care făcusem săpăturile în 1925 (fig. 1). Terenul fiind totuşi în pantă uşoară spre V, am preferat să orientăm sondajul pe direcţia N—S. Curînd după începerea lucrului, ne-am dat însă seama că jumătatea de sud a tranşeei noastre secţiona de fapt un ogor care fusese şi el săpat pentru vie cu mulţi ani înainte; dar cum aceasta era singura porţiune mai puţin răscolită de lucrările agricole, a trebuit să continuăm lucrul aici.

Tranşeea noastră, avînd 20 × 2 m, a fost săpată pe toată lăţimea ei pînă la 2,50 — 2,60 m adîncime, cînd, pentru a putea evacua pămîntul săpat din fundul şanţului, am continuat săpătura numai pe jumătatea de est, în toată lungimea ei. În felul acesta s-a putut ajunge la pămîntul viu, galben-verzui, la ceva mai mult de 3 m adîncime, dar în alte părţi — acolo unde se aflau gropi de diferite forme şi mărimi, s-a săpat pînă spre 4 m, şi pe alocuri chiar pînă sub 4 m, punctul cel mai adînc fiind la — 4,65 m.

Aşa cum se vede şi din secţiunea prezentată în fig. 2, se poate vorbi în general de 4 niveluri de locuire mai mult sau mai puţin continue — dintre care cel de sus aparţine fazei Gumelniţa B iar celelalte aparţin fazei Gumelniţa A2. Aceste ultime trei niveluri vor fi indicate precum urmează (începînd de jos în sus) : A2a şi A2b, reprezentînd faza A2 în plină des-

[1] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 29—103.

făşurare, şi A2c (sau A superior) reprezentînd sfîrşitul acestei faze şi eventual trecerea spre Gumelniţa B. Determinarea celor patru niveluri a fost făcută chiar pe teren, ţinîndu-se seama exclusiv de constatările din timpul săpăturii; din punct de vedere al succesiunii stratigrafice, aceste niveluri apar cu destulă claritate şi în profilul estic al sondajului nostru.

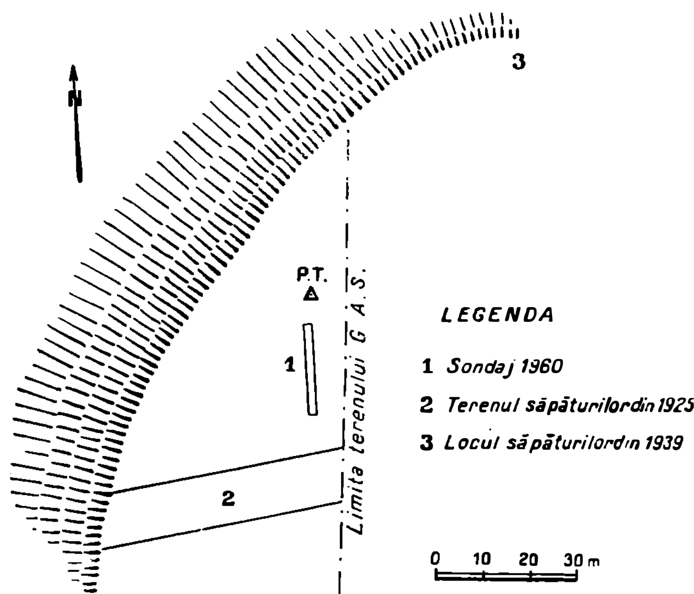

Fig. 1. — Schiţă de plan a zonei unde s-au întreprins săpăturile de la Gumelniţa.

Este adevărat că într-o anumită porţiune din partea de S a sondajului, gropile sînt acoperite parţial de pămîntul tasat al nivelului de locuire A2a; dar întrucît acest nivel nu se întinde pe toată porţiunea săpată, iar pe de altă parte materialul din gropi este identic cu cel de deasupra lor, am preferat să înglobăm toate aceste resturi în nivelul A2a. De altfel s-au putut preciza şi gropi mai mici săpate în umplutura altora mai mari (şi evident ceva mai vechi); dar de cele mai multe ori nu se observă clar nivelul de la care au fost săpate, şi toate resturile în această zonă dinspre baza stratului cultural sînt unitare — aşa încît a trebuit să renunţăm la încercarea de a stabili aici mai multe „niveluri de călcare".

Tot în jumătatea de S a sondajului, resturile de chirpic ale dărîmăturilor locuinţelor din stratul superior (B) nu se pot observa de loc în profil, tocmai pentru că ele fuseseră scoase cu prijejul gropilor săpate pentru vie.

În ceea ce ne priveşte, socotim de la sine înţeles că un nivel *cultural* nu poate fi precizat exclusiv pe baza unui nivel de călcare dintr-un singur punct al săpăturii, ci pe baza unui asemenea nivel care să prezinte o oarecare continuitate, dacă nu chiar o continuitate perfectă pe toată lungimea să-

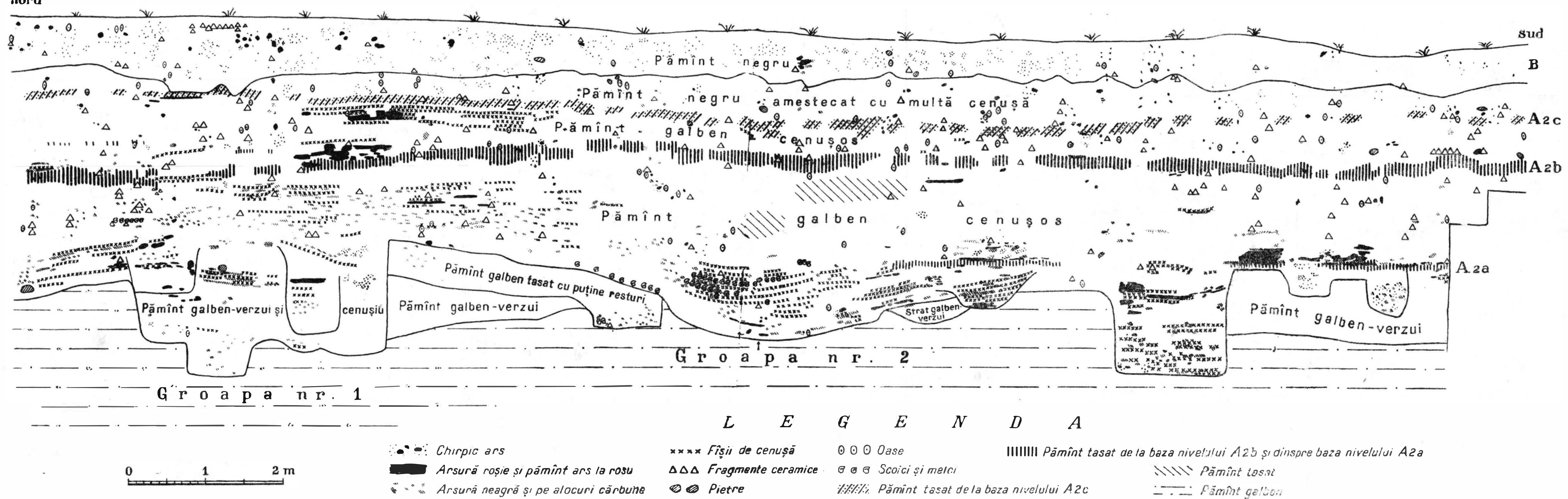

Fig. 2. — Profilul de est al şanţului săpat în 1960.

păturii. Pe de altă parte, în foarte multe cazuri, acele niveluri de călcare şi lipiturile succesive din interiorul locuinţelor nu reprezintă o singură linie sau un simplu strat subţire şi unitar, ci sînt constituite de două, trei şi chiar mai multe asemenea straturi, abia de cîţiva centimetri grosime, perfect legate, cenuşa alternînd cu arsura sau cu pămîntul bătut şi avînd astfel aspectul unor adevărate felii de doboş-tort, fără ca aceasta să poată însemna că linia de bază a fiecăreia dintre aceste felii ar reprezenta cîte un *nivel* deosebit. Căci ele nu au uneori decît o lungime de 2 — 3 m (şi chiar mai puţin) şi o grosime de cîţiva centimetri, iar din punct de vedere al materialelor conţinute nu se poate observa absolut nici o deosebire. Dacă am socoti că fiecare felie de cenuşă, arsură sau pămînt din diferitele puncte ale săpăturii reprezintă un *nivel deosebit*, atunci ar trebui să vedem în unele zone chiar cîteva zeci de niveluri, iar în altele numai 3 — 4 niveluri, ceea ce ar fi evident imposibil, mai ales dacă ţinem seama de faptul că lungimea totală a sondajului nostru a fost abia de 20 m, şi nu s-ar putea spune nici măcar cu titlu de ipoteză că în puncte imediat vecine (chiar adiacente) pot exista deosebiri aşa de mari din punct de vedere al numărului şi adîncimii nivelurilor. Împrejurarea că în special în porţiunea dinspre baza stratului cultural s-au putut contura o serie de gropi mai mici şi mai mari, care pe alocuri taie baza nivelului inferior de locuire, explică şi ea, într-o oarecare măsură, această întrerupere a unora dintre nivelurile de călcare, dar credem că acele tasări masive de felii suprapuse nu pot reprezenta decît refacerile succesive ale ,,podelei'' locuinţei şi alte operaţii de nivelare de minoră importanţă. De altfel şi în multe dintre gropi s-au putut observa asemenea felii înguste, suprapuse, de depuneri, şi evident că nimeni n-ar putea vorbi de niveluri de călcare în cuprinsul unor gropi.

De aceea, aşa cum am spus mai sus, socotim că se poate afirma că în sondajul din 1960 de la Gumelniţa au fost identificate patru niveluri de locuire. Ne-am pus totuşi problema dacă la baza acestor niveluri care toate aparţin culturii Gumelniţa n-ar exista şi *un nivel de călcare* pe care trebuie să-l atribuim culturii Boian. Căci faptul că în săpăturile noastre mai vechi, din 1925, am găsit unele fragmente ceramice ce pot fi considerate ca aparţinînd acestei culturi, ca şi descoperirea în sondajul din 1960 a unui fragment Boian (cu decor excizat) sînt indicii că cel puţin într-o anumită zonă a Gumelniţei va fi existat o locuire din timpul culturii Boian. Pe de altă parte, la baza stratului de cultură, pe porţiunea dintre m 5 — 5,70 a tranşeei noastre din 1960, am putut constata că pămîntul galben-viu este suprapus de un strat de pămînt galben-verzui fără resturi, acoperit la rîndul lui de un strat galben tasat, conţinînd fărîme foarte mici de arsură şi de chirpic, dar fără alte materiale, aşa încît s-ar putea ca această linie, destul de clară şi relativ orizontală, dintre cele două straturi de pămînt galben să reprezinte, eventual, tocmai nivelul de călcare din timpul locuirii Boian.

În ceea ce priveşte diferitele gropi, întrucît conturul lor nu putea fi prins decît de la o anumită adîncime şi totodată nu s-a putut trece la degajarea lor completă, n-am avut posibilitatea să le precizăm întotdeauna caracterul.

Începînd de sus în jos, cele 4 niveluri precizate în sondaj se prezintă precum urmează :

În zona de N a şanţului, la adîncimea de 25 — 40 cm, se aflau resturile relativ masate ale unei locuinţe din stratul superior (B), alcătuite din grămezi de bucăţi destul de mari de chirpic ars, apoi rîşniţe de piatră şi vase sparte *in situ*, precum şi alte obiecte. Spre centrul sondajului şi mai

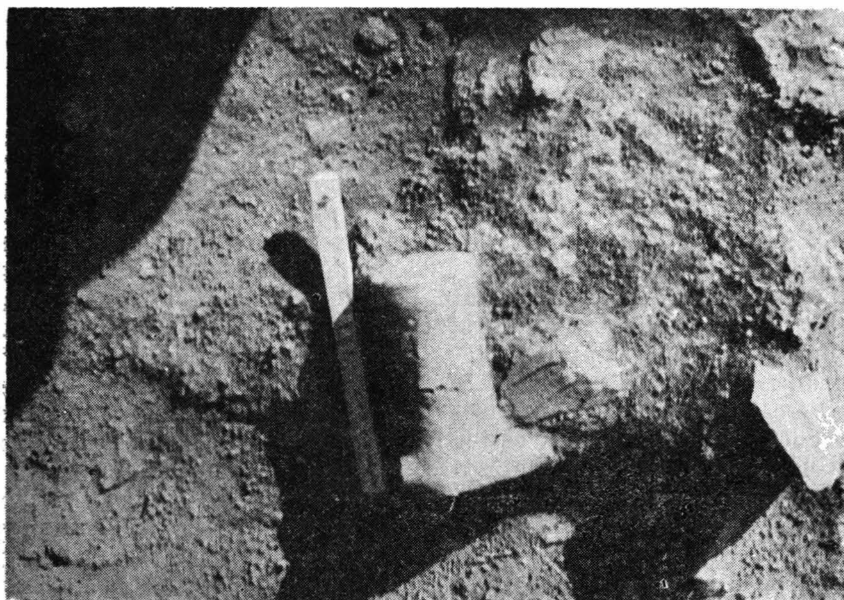

Fig. 3. — Statuetă tesaliană din stratul B, *in situ*, după degajarea resturilor de chirpic ars care o acopereau parţial.

ales spre capătul sudic, aceste resturi sînt tot mai puţine, nemaifiind de loc masate, iar pe de altă parte ele se găsesc la adîncimea de 40 — 50 cm ; aceasta ne face să presupunem că în epoca neolitică terenul cobora aici în pantă uşoară, dinspre nord spre sud. Pentru a încerca degajarea resturilor locuinţei din zona nordică a sondajului, am mai deschis o casetă de 2 × 9 m, pe marginea de vest a sondajului, în care de asemenea s-au găsit grămezi sau bucăţi mari de chirpic ars, vase sparte etc. Printre resturile din locuinţă, care aparţin toate fazei Gumelniţa B, merită să fie semnalate cîteva zeci de greutăţi mici de lut ars, mai ales prismatic-dreptunghiulare — indicînd prezenţa certă a unui război de ţesut în interiorul locuinţei — precum şi o statuetă de tip tesalic, căzută cu faţa în jos, în parte acoperită cu cîţiva bulgări de chirpic ars şi deformată de căldura focului care a distrus locuinţa (fig. 3).

Între 70 — 100 cm adîncime am săpat într-un strat de pămînt amestecat cu foarte multă cenuşă, aproape prăfos, în unele porţiuni avînd

aparența unui strat fin de arsură (= nivelul A2c). Fragmentele ceramice din acest strat sînt tipice pentru faza Gumelnița A, chiar dacă pe alocuri și pe ele s-a depus calcar; cele mai multe sînt însă acoperite cu un pămînt galben-verzui specific straturilor inferioare de la Gumelnița.

La cîțiva zeci de centimetri sub baza acestui nivel se poate vorbi sigur de un altul, cu pămînt tasat, cu fîșii de cenușă, mici sfărîmători de chirpic ars și, în anumite porțiuni (mai ales între metrii 4 — 6 dinspre N), chirpic ars și arsură roșie destul de masată și de groasă. Pe alocuri, baza acestui nivel se află la 1,50 — 1,70 m, dar în unele locuri (mai ales spre capătul nordic) coboară ușor sub 2 m adîncime. Acest nivel a fost indicat de noi cu sigla A2b și conține, firește, materiale tipice fazei Gumelnița A2. În unele porțiuni se observă și în aceste depuneri o succesiune de fîșii subțiri de cenușă și de pămînt galben sau ars la negru, reprezentînd probabil refacerile succesive ale „podelei" unei locuințe, deoarece nu constituie o caracteristică de-a lungul întregului profil.

Cam pe la 3 m adîncime s-ar putea vorbi despre linia de bază a unui alt nivel — A2a; deasupra acestei linii de bază (întreruptă de gropi) se află, în unele zone un strat gros de aproape 1 m, constituit tot din fîșii subțiri de cenușă, arsură neagră sau roșie și pămînt galben. Linia de bază a nivelului A2 a nu apare continuă și este întreruptă de diferite gropi, dintre care unele sînt vădit săpate *de la* acest nivel, altele sînt anterioare și în sfîrșit altele pătrund mai de sus și taie nivelul de bază, deși nu s-a putut preciza chiar adîncimea de la care pornesc. Cert este că unele au fost săpate începînd din cuprinsul nivelului A2b (fiind prinse în profilul vestic al tranșeei, nedesenat), dar întrucît stratul de pămînt este foarte amestecat cu cenușă, cărbuni mărunți etc., conturul gropilor nu se putea determina clar decît pe la 3 m adîncime.

Despre unele dintre aceste gropi nu este nici o îndoială că au fost gropi de deșeuri — atît forma și dimensiunile lor, cît și umplutura respectivă constituind indicii indiscutabile în acest sens. Dar două dintre gropile care coboară mult sub linia de bază a nivelului A2a ni se par prea mari pentru a putea fi considerate simple „gropi de gunoaie" : ne referim la groapa nr. 1 (dintre m 1,50 — 5) și la groapa nr. 2 (aceea dintre m 8,50 — 12,50). În cuprinsul primei se pot observa cum au pătruns alte două gropi mai mici, iar la marginea de sud a celeilalte se poate vedea în primul rînd o alveolare și apoi o altă groapă mai mică, tăind parcă marginea gropii celei mari. De altfel și la marginea de nord a gropii nr. 1 se mai află o groapă mică, despre care e greu de spus dacă se leagă sau nu tot de aceea mare.

Dimenisunile celor două gropi mari — atît cît au putut fi prinse în profil și în plan — ca și forma lor, atît cît a putut fi precizată, ar părea să indice că ele ar fi fost mai degrabă gropi de bordeie decît gropi de „gunoi". Dar în nici una dintre ele nu am găsit resturi de vatră și nici vase sau alte obiecte *in situ* pe fundul lor, ci numai umplutură de pămînt galben-verzui cu multă cenușă, obiecte mai ales fragmentare și pe alocuri arsură roșie și neagră (în groapa nr. 2, multe fîșii alveolate de depuneri paralele), așa

încît deocamdată nu putem afirma că este vorba de funduri de bordeie, chiar dacă această interpretare ar coincide cu faptul că în primele noastre săpături de la Gumelniţa (1925) am descoperit în stratul A cîteva funduri alveolate de colibe [2].

De altfel, la adîncimea de 2,70 — 3 m s-a putut observa, în porţiunea de S a sondajului, latura perfect dreaptă a unei locuinţe care din păcate se continuă în pereţii sondajului, aşa încît n-a putut fi degajată şi nici nu i s-au putut preciza dimensiunile, iar asupra formei nu am putea spune decît că era probabil dreptunghiulară. Interiorul bine bătucit şi cu unele straturi de arsură pare totuşi a indica la acest nivel (A2a) o locuinţă de suprafaţă, aşa încît problema rămîne deschisă, mai ales dacă ţinem seama că încă din cultura Boian se cunosc locuinţe de suprafaţă [3].

La 2,90 — 2,95 m adîncime, lîngă locuinţa cu marginea perfect dreaptă, alături de multe fragmente ceramice înnegrite de fum şi de bucăţi de chirpic ars cu urme de pari şi de alte lemne, s-a găsit un vas spart, plin cu grăunţe de grîu calcinat. În apropiere, multă cenuşă, arsură şi o grămadă destul de mare de scoici în cenuşă. Tot în aceeaşi zonă, destul de aproape de vasul cu grîu ars, dar la 3,40 m adîncime, s-a găsit *un craniu sfărîmat de copil* de 5 — 6 ani, într-o groapă cu cenuşă, cioburi de vase, un capac spart, ocru roşu şi alte resturi. Nu este însă vorba de un mormînt, ci de o simplă groapă săpată poate lîngă o vatră.

În ceea ce priveşte locuinţele din stratul Gumelniţa B, se poate afirma fără posibilitate de greşeală că ele erau exclusiv de suprafaţă, pereţii fiind construiţi din pari destul de groşi legaţi între ei prin împletitură de nuiele şi cu mult lut în care erau amestecate paie şi pleavă. Podeaua locuinţelor era constituită de solul bătut şi poate de lipitură de lut. Resturile de vatră sînt prea mici pentru a ne îngădui vreo precizare. Şi în nivelurile A2b şi A2c locuinţele erau sigur de suprafaţă.

În toate nivelurile s-au găsit multe oase de animale, inclusiv în stratul superior aparţinînd fazei Gumelniţa B; dar, începînd de sub nivelul de bază al acestui strat, oasele de animale erau atît de numeroase, încît uneori grămezile (de oase) adunate la un anumit nivel erau tot atît de mari (dacă nu chiar mai mari) ca grămezile de fragmente ceramice. Aşa cum rezultă şi din studiul-anexă asupra acestui bogat material osteologic, cele mai multe oase sînt de bovine. Merită să fie subliniat faptul că încă din nivelul cel mai vechi — A2a — s-au găsit şi *oase de cal.*

Întregul material descoperit în cele 3 niveluri inferioare aparţine fazei A2 a culturii Gumelniţa, cu excepţia fragmentului ceramic Boian amintit mai sus. Şi imensa majoritate a materialului descoperit în stratul superior aparţine tot culturii Gumelniţa, dar fazei B, excepţie făcînd un număr de cîteva zeci de fragmente ceramice, care fac parte din aşa-numita grupă D.

[2] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 39—41.

[3] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, în *BMJV*, I, 1935, p. 1. şi urm.; v. p. 7—11.

Pe de altă parte în cuprinsul depunerilor ce alcătuiesc stratul superior (B) nu s-a putut preciza nici un nivel care să fie atribuit unei locuiri certe de la care să fi rămas aceste fragmente de tip D. Adîncimea maximă pînă la care se găsesc acestea din urmă este aceea de 60 — 80 cm, adică cel mult pînă deasupra nivelului de locuire A2b, dar niciodată dedesubtul acestuia. În restul stratului de cultură, pînă la solul viu, nu se află decît material tipic gumelniţean, afară de fragmentul Boian descoperit la adîncimea de 3,00 — 3,20 m.

UNELTE DE PRODUCŢIE

Dintre numeroasele unelte descoperite în sondajul nostru, cele mai multe sînt acelea lucrate din silex; cele lucrate din alte roci, din os, din corn de cerb şi din lut sînt mai puţine.

Deşi majoritatea pieselor *de silex* descoperite în sondajul nostru sînt fragmentare, numărul lor total, care se ridică la 688, dovedeşte cu prisosinţă importanţa pe care o avea prelucrarea silexului în aşezarea de la Gumelniţa. Proporţional, numărul pieselor din nivelurile fazei A este mai ridicat decît al acelora din stratul B, dar nu se poate vorbi despre deosebiri de formă sau de tehnică între uneltele diferitelor niveluri, constatare confirmată şi de colegul C.S. Nicolăescu-Plopşor.

Cele mai numeroase piese sînt *gratoarele pe lamă* şi *gratoarele simple* absolut comune în mediul gumelniţean (fig. 4). Urmează apoi *lamele*, dintre care unele exemplare foarte reuşite, bineînţeles toate mai mult sau mai puţin arcuite, ajungînd pînă la 24,5 cm lungime. La 1,60 m adîncime adică în cuprinsul nivelului A2b, s-a găsit un mănuchi de 6 lame una întralta, aproape întregi. Asemenea lame curbe puteau folosi şi ca seceri, nu numai ca simple cuţite. În al treilea rînd, menţionăm un număr destul de mare de *burine* — laterale, mediane şi dublu-laterale; cele mai multe sînt lucrate pe lame şi pe gratoare (fig. 5).

Dintre cele 4 topoare de silex, unul singur, care de altfel nu este de loc tipic, aparţine stratului superior (B). Celelalte trei, dintre care unul cu totul fragmentar, au fost găsite cîte unul în fiecare dintre nivelurile stratului A; toate au fost lucrate pe o faţă prin tehnica desprinderii lamelor în lung, ca de pe un nucleu, iar pe cealaltă faţă mai mult prin retuşe largi; ele au o formă uşor trapezoidală, cu tăişul puţin arcuit şi cu muchia relativ rotunjită şi teşită.

Cîteva *percutoare* mici, mai ales din nivelurile superioare, şi unele *nuclee* fragmentare (dintre care unele folosite şi ca percutoare, cum se poate vedea după aspectul celor două extremităţi) completează seria uneltelor de silex.

Pentru a nu mai reveni în chip special asupra obiectelor de silex, amintim tot aici şi *un vîrf triunghiular de săgeată* cu retuşe pe ambele feţe, nu prea migălos lucrat şi cu două dintre colţuri ştirbite (fig. 8/3).

Nenumăratele aşchii de prelucrare găsite în sondajul nostru, ca şi nucleele amintite, dovedesc că toate uneltele erau lucrate la faţa locului, la Gumelniţa. Alături de aceste dovezi, am spune obişnuite, menţionăm

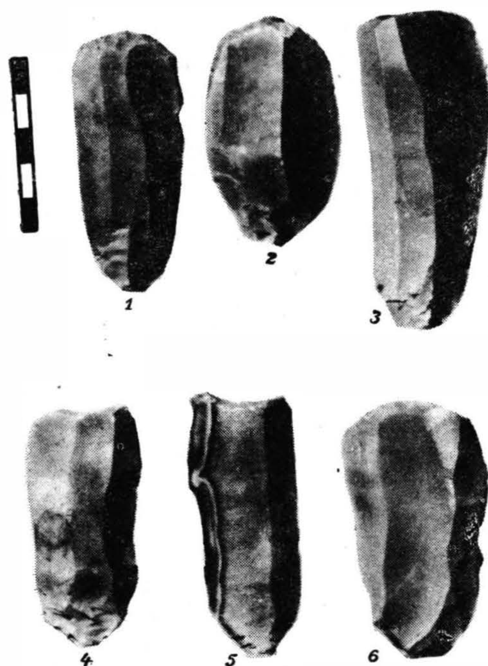

Fig. 4. — Gratoare de silex.

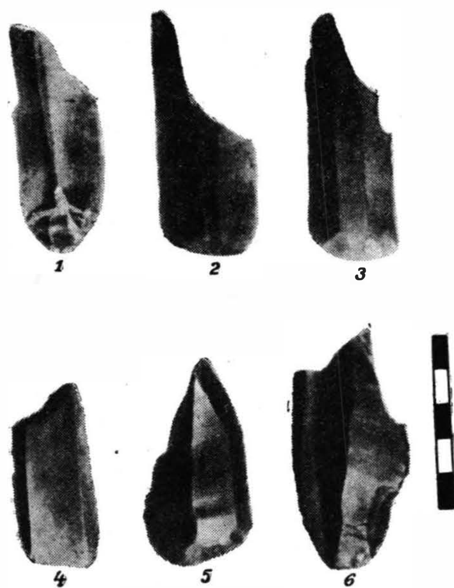

Fig. 5. — Burine de silex.

şi descoperirea unui calup de silex, avînd forma unei prisme dreptunghiulare, lung de 44 cm, lat de 18 cm şi înalt de 12 cm, care arată cum era adus silexul brut de peste Dunăre, din carierele (încă neidentificate) ale platformei prebalcanice.

Uneltele de piatră șlefuită (fig. 6) sînt mult mai puţine, fiind lucrate din diferite roci, cele mai multe foarte dure. Alături de cîteva *dăltițe trapezoidale*, cu una dintre feţe uşor bombată şi cu cealaltă aproape plată, semnalăm şi o dăltiţă al cărei tăiş este mai îngust decît corpul uneltei. Cîteva dintre aceste piese (lucrate mai ales din roci moi) sînt miniaturale, aşa încît este sigur că nu au avut un rost practic. Două (fig. 6/2 — 3), deşi destul de mici (abia depăşesc 7 cm lungime), sînt însă foarte masive, şlefuite fără muchii laterale.

Două fragmente de *topoare-ciocan* (fig. 6/4 şi 7), unul cu ambele feţe plate şi altul gros şi bombat pe o faţă, sînt apariţii comune în mediul gumelniţean. Primul a fost găsit în stratul B, iar al doilea în nivelul A2b. În schimb, o jumătate de *măciucă perforată* (fig. 6/11), tot de piatră lustruită, este — după cîte ştiu — singura piesă de acest fel descoperită pînă acum în cuprinsul culturii Gumelniţa ; fiind găsită la 1,80 m adîncime se afla aproape de baza nivelului A2b.

Tot în seria obiectelor de piatră şlefuită menţionăm în nivelul A2c şi un fel de *jumătate de colac turtit* (fig. 6/10), care face parte probabil dintr-un colac întreg, inelar şi plat, prezentînd puternice urme de roadere cu o frînghie sau sfoară foarte groasă. În acelaşi nivel A2c a fost găsit şi un fragment (aproape jumătate) dintr-un *mojar* de piatră, alveolat pe faţa superioară, care însă nu poate fi trecut în rîndul vaselor propriu-zise.

Uneltele de os (fig. 7/4 — 7) nu sînt prea numeroase, fiind găsite în toate nivelurile fără să se poată face vreo deosebire din punct de vedere al tehnicii şi al formelor în funcţie de nivelul în care au fost descoperite. Cele mai multe sînt *sule* de cîţiva cm lungime, bine ascuţite şi păstrînd în partea dinspre bază forma iniţială a oaselor din care au fost lucrate. Două sule mai mari (fragmentare), foarte îngrijit lustruite (una fiind aproape cilindrică), au putut fi folosite şi ca *pumnale*. Cîteva mici unelte de os cu ambele capete ascuţite erau probabil înfipte cu un capăt într-un mîner puternic de lemn.

Iar pentru a nu mai reveni asupra obiectelor de os, amintim şi două mici *plăci dreptunghiulare* (3 — 3,5 cm lungime), şlefuite pe o singură faţă, al căror rost nu poate fi precizat, precum şi un obiect lunguieţ, perforat la mijloc şi şlefuit de asemenea numai pe o faţă, care ar fi putut folosi ca pandantiv (fig. 7/12). În sfîrşit, menţionăm descoperirea, sub nivelul de bază al resturilor locuinţei din stratul B, a unui număr de *arșice mici* de oaie, bine şlefuite pe una dintre feţe, cărora evident nu le putem atribui vreun rost practic : erau jucării, sau foloseau unor practici magico-religioase (?).

Uneltele din corn de cerb și de țap sînt puţine : în afară de numeroase coarne de cerb şi de ţap neprelucrate — fie resturi de mîncare, fie materiale ce aşteptau să fie lucrate — amintim în primul rînd un corn de ţap retezat la bază şi cu un început de şlefuire pe o bună parte a suprafeţei ; vîrful fiind rupt, nu putem şti dacă a fost o sulă-pumnal.

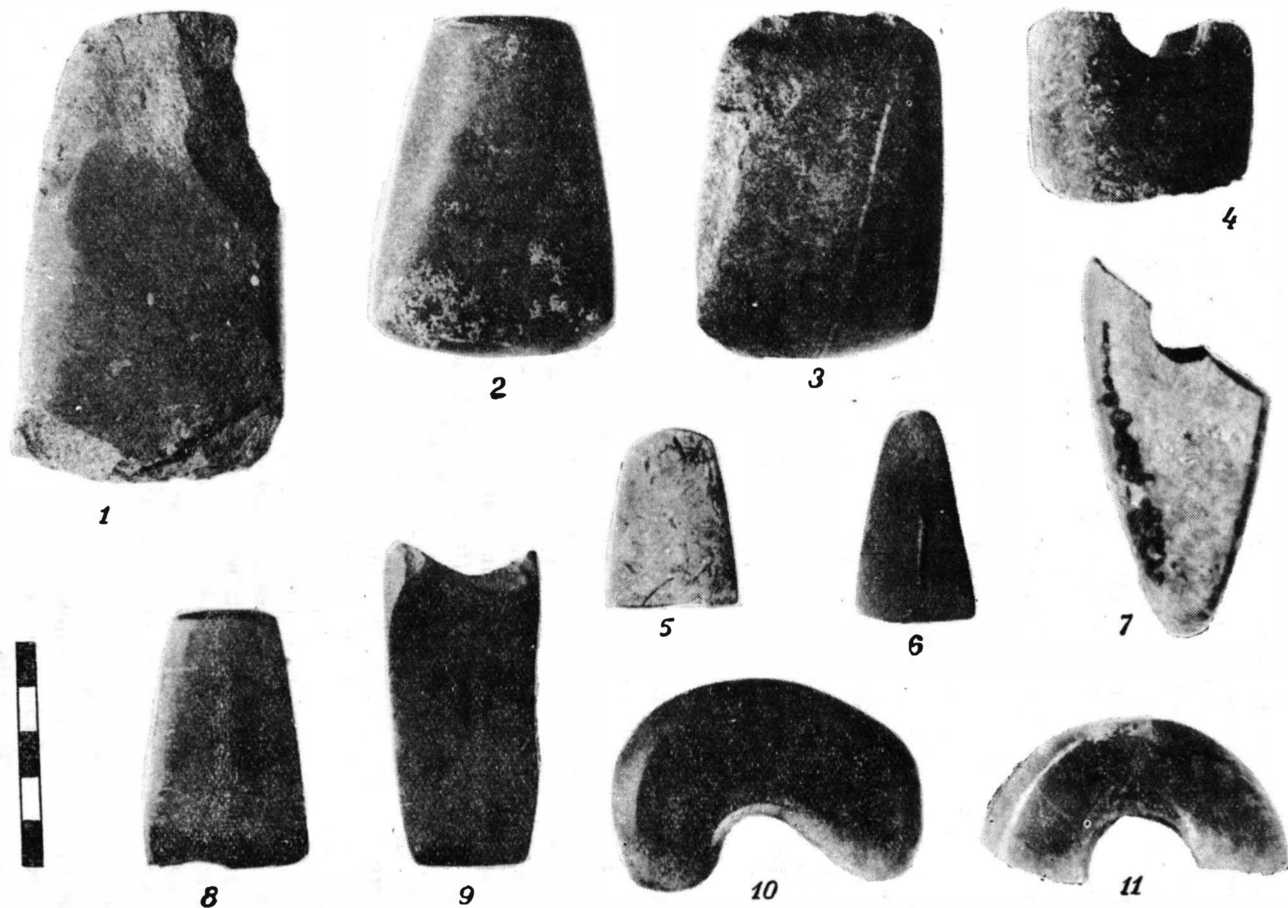

Fig. 6. — Unelte de piatră şlefuită (în afară de nr. 3, descoperit în stratul B, celelalte sînt din diferitele niveluri ale stratului A).

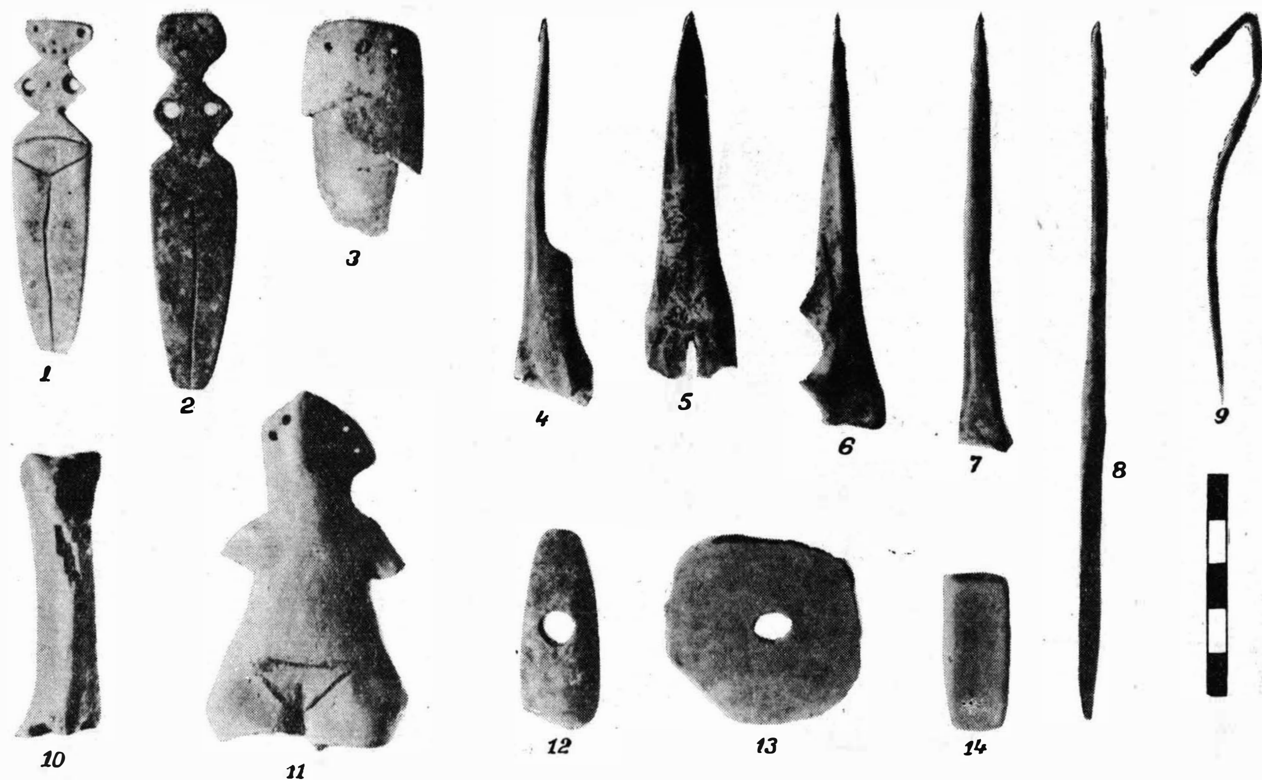

Fig. 7. — *1—3* și *10*, figurine de os ; *4—7*, unelte de os ; *8—9*, unelte de aramă ; *11*, figurină de lut ars ; *12*, obiect de os ; *13—14*, obiecte de lut ars (nr. *10*, *11* și *14*, stratul B ; nr. *13*, la limita dintre stratul B și nivelul A2c ; restul din stratul A).

Un fragment de corn (poate nu de cerb) a fost foarte bine şlefuit pe toată suprafaţa şi perforat cu o gaură aproape perfect dreptunghiulară; înclin să cred că este vorba mai degrabă de un mîner pentru un topor, decît de o ,,săpăligă''.

Cea mai importantă piesă mi se pare însă un fel de calapod din corn de cerb (?) lustruit — dar care nu poate fi pus în legătură cu aşa-numitele

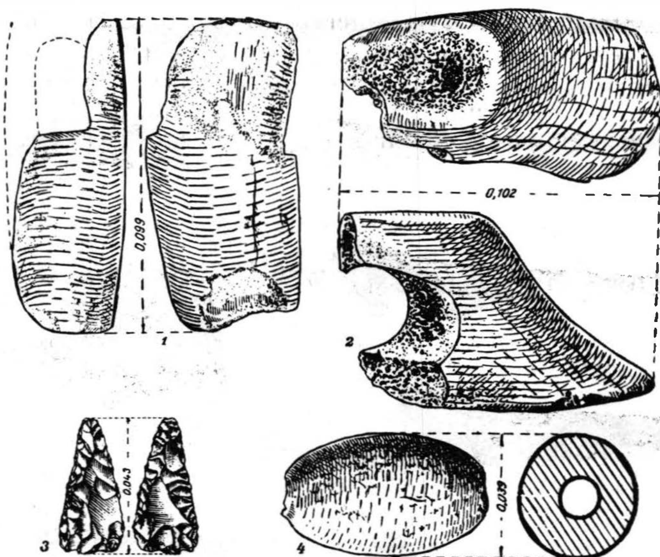

Fig. 8. — *1, 2*, unelte de corn de cerb ; *3*, vîrf de săgeată din silex ; *4*, mărgea de lut ars

topoare-calapod-tăiat oarecum în formă de labă de picior omenesc : ,,călcîiul'' este rupt pe diametrul unei găuri ce îl străpunge orizontal şi puţin pieziş, iar partea superioară este retezată orizontal. Vîrful, arcuit, este destul de ascuţit, baza fiind foarte netedă (fig. 8/2). Piesa aceasta n-a putut fi nici topor-săpăligă, nici mîner de unealtă; singura interpretare ce mi se pare valabilă este că ea a fost folosită ca *rîmoc de plug primitiv*; în ce fel va fi fost fixată prin gaura destul de mare amintită (în care putea fi introdus un lemn cu diametrul de aproape 3 cm), nu încercăm să precizăm deocamdată, dar ţinînd seama de rîmocurile de piatră şi de corn descoperite în aşezarea neolitică de la Rast [4] credem că şi acestei piese de la Gumelniţa i se poate într-adevăr atribui acelaşi rol.

Obiectele de metal descoperite în sondajul din 1960, sînt destul de puţin numeroase : 5 piese de *aramă* (fig.7/8 — 9) şi una de *aur* (fig. 9). Primele au fost descoperite atît în stratul B (un fragment de împungător), cît şi în diferitele niveluri A2 : o sulă de aramă la 0,85 cm, deci în partea

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Vladimir Dumitrescu, *Raport asupra activităţii şantierului arheologic Rast-Dolj*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 267—277, p. 269, fig. 1.

superioară a nivelului A2c; alte două sule în nivelul A2b şi un fel de inel de aramă cu capetele petrecute, în nivelul A2a, la circa 2,60 m adîncime. Toate piesele de aramă erau puternic oxidate; dintre cele două sule care au putut fi tratate şi curăţate, una are capătul întors, iar cealaltă este absolut întreagă, prezentînd particularitatea de a fi fost lucrată în patru muchii pe jumătate din lungime şi rotundă şi ascuţită la vîrf pe cealaltă jumătate. Această sulă, lungă de 16 cm, era desigur fixată într-un mîner de os sau de lemn. Toate au fost lucrate cu ciocanul, la cald.

Obiectul de aur (fig. 9) este un pandantiv găsit la 3 m adîncime, deci spre baza nivelului A2a, lucrat dintr-o foaie subţire bătută cu ciocanul, puţin bombată pe faţa superioară şi concavă pe cealaltă; are oarecum forma unui inel lat, cu o gaură centrală destul de mare şi cu un adaos relativ semicircular la partea superioară (deşi bineînţeles, lucrat dintr-o singură bucată tăiată de la început în felul acesta), perforat, fie pentru a fi agăţat de un fir, fie pentru a fi fixat pe îmbrăcăminte.

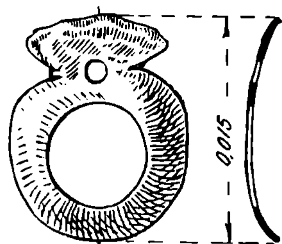

Fig. 9. — Pandantiv de aur descoperit în nivelul A2a.

Se ştie că şi în săpăturile mai vechi de la Gumelniţa s-au descoperit obiecte de aur [5] — după cum s-au găsit două piese şi la Vidra [6] şi altele în unele aşezări gumelniţene din Bulgaria, inclusiv un mic depozit în aşezarea de lîngă Hotniţa [7]. Între acestea din urmă, una are chiar forma pandantivului de la Gumelniţa descris aici, care se înscrie de altfel într-o grupă mai amplă, întîlnită în special în cuprinsul culturii Bodrogkeresztur — Decea Mureşului, a căror formă a fost pusă în legătură cu cunoscutele figurine egeo-anatoliene de tipul „en violon", dintre care unele s-au găsit chiar în cuprinsul unor aşezări din faza Cucuteni A din Moldova [8].

Obiecte de lut ars. Dintre acestea, cele mai numeroase sînt cele cîteva zeci de greutăţi de *război de ţesut*, găsite între dărîmăturile locuinţei din zona nordică a stratului B; de mici dimensiuni (avînd între 8 — 10 cm înălţime, numai una-două fiind ceva mai mici) şi bine arse la roşu, cele mai multe au o formă relativ prismatică, cu baza pătrat-dreptunghiulară, cu cele patru laturi destul de plate şi cu partea superioară terminată arcuit; toate sînt perforate cu cîte o gaură la 2 — 3 cm sub vîrf. Pe o latură a uneia dintre greutăţi sînt incizate semne ce seamănă cu unele litere, iar pe fundul ei un fel de cerc.

Cîteva fragmente de *fusaiole* bitronconice, tipice, şi alte cîteva făcute din cioburi de vase, tăiate aproximativ rotund şi perforate, stau în legătură cu torsul. Pe de altă parte, cîteva *mărgele* de lut ars, lunguieţe şi

[5] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 99, fig. 75; idem, *Découvertes de Gumelniţa*, în *Dacia*, I, 1924, p. 341 şi fig. 10 de la p. 339.
[6] D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în *PMMB*, 1, p. 6 şi urm., fig. 37 şi pl. III/3.
[7] N. Angelov, *Златното скровище от Хотница*, în *Arheologiia*, Sofia, I, 1951, p. 38—46, fig. 20—24.
[8] Vezi în această privinţă Hortensia Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of golden Pendants*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69—93.

perforate în lung, vor fi slujit drept piese de podoabă, chiar dacă unele dintre ele sînt destul de mari (între 5,5 — 8,5 cm lungime); au fost găsite atît în stratul B, cît şi în nivelurile stratului A (fig. 8/4).

O mică *prismă dreptunghiulară* de lut ars (3,3 × 1,4 × 1,2 cm) face parte dintre obiectele al căror rost nu poate fi precizat (fig. 7/14).

O serie de fragmente, dintre care unele destul de groase, aparţin unor plăci de lut ars, avînd mai multe găuri mari, descoperite şi mai înaintela Gumelniţa[9], şi care, probabil, au fost *plăci de cuptoare* pentru olărie.

Importantă, deşi tot fragmentară, este o piesă care constituie o parte din acoperişul în două ape al unui *model de locuinţă* (fig. 30/2), dintre care s-au mai găsit şi altele la Gumelniţa [10]. Pe fragmentul păstrat se văd patru căpriori paraleli, în relief, ce coboară pe ambele pante ale acoperişului; primul căprior avea pe creastă un fel de acroteră, în bună parte ruptă. Un alt fragment ar putea proveni tot de la un model de locuinţă, avînd cel puţin o fereastră laterală rotundă.

În sfîrşit, amintim şi descoperirea unei mici *pintadere*, în zona de atingere dintre ultimul nivel A şi stratul B: are o formă aproape conică, ce aminteşte de conurile de lut din cultura *Cucuteni*, pe bază fiind săpat un şănţuleţ spiralic foarte îngrijit trasat.

CERAMICA

Nu credem necesar să întreprindem aici un studiu detaliat al ceramicii, urmărind fiecare amănunt tehnic, fiecare variantă a formelor şi fiecare motiv ornamental de-a lungul evoluţiei parcurse în cei peste 3 m de depuneri arheologice. Ne vom rezuma la unele date mai puţin detaliate, dar suficiente pentru a vedea în ce măsură caracteristicile principale ale ceramicii gumelniţene se menţin, se modifică sau sînt înlocuite cu totul în decursul sutelor de ani pe care le indică aceste masive depuneri. Ţinînd seama de faptul că sîntem limitaţi aproape numai la fragmente, piesele întregi fiind puţine, ca şi de imposibilitatea de a încerca rezolvarea definitivă a unor asemenea probleme numai pe baza materialelor rezultate dintr-un sondaj, urmează ca aceste probleme să fie aprofundate prin cercetări viitoare într-o aşezare gumelniţeană cu mai multe straturi suprapuse de cultură.

Tehnica. Lucrată exclusiv cu mîna, o bună parte din ceramica de la Gumelniţa are un aspect deosebit de îngrijit. Lutul este întotdeauna bine frămîntat şi nu conţine materii străine vizibile în pereţii vaselor. Căci în afară de nisipul fin care se va fi întrebuinţat ca degresant şi care *nu* se mai observă, numai în foarte rare cazuri am observat în spărtură cîte o pietricică şi niciodată urme de paie sau de pleavă. Ceea ce ne dă dreptul să afirmăm că, din acest punct de vedere, ceramica gumelniţeană prezintă caractere comune, începînd din cel mai vechi nivel de locuire constatat la Gumelniţa şi pînă în stratul superior, B. Aceste constatări nu se referă însă şi la ceramica de tip D, despre care vom vorbi mai jos.

---

[9] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, p. 93 şi fig. 69.
[10] *Ibidem*, p. 41—43, fig. 9/1,2 şi fig. 10/1,2.

În ceea ce priveşte arderea în cuptor şi aspectul obţinut de vase în funcţie de ea, se poate spune că, în special în nivelurile inferioare (A2a şi A2b), marea majoritate a ceramicii este neagră (atît în secţiune, cît şi pe ambele feţe) şi de cele mai multe ori bine lustruită. Lăsîndu-le la o parte pe cele arse secundar, care sînt, fireşte, roşcate sau brun-roşcate, există totuşi şi o categorie ceramică ale cărei feţe au fost dintru început brune, deşi miezul peretelui a rămas negru, după cum există şi vase al căror perete a fost pătruns în chip uniform la roşu, atît în miez cît şi pe ambele suprafeţe. Proporţia acestora din urmă sporeşte oarecum constant cu cît ne ridicăm spre stratul superior, în care atinge aproape 50% din totalul ceramicii.

Multe dintre vasele nivelurilor inferioare au nu numai un admirabil lustru mecanic, dar chiar un fin înveliş lustruit. În nivelul de bază se întîlnesc şi vase cu pereţii negri avînd un înveliş brun lustruit, după cum tot în acest nivel, mai ales spre fund, am găsit fragmente vopsite cu pensula într-un fel de striuri brune pe învelişul gălbui, fără să putem vorbi despre decor pictat. Nici acest înveliş lustruit şi nici chiar lustruirea directă pe suprafaţa vasului nu se constată la vasele cu decor în relief şi la acelea a căror suprafaţă poate fi numită „barbotinată". Fără a fi vorba de un decor „barbotină" absolut tipic, în toate nivelurile de la Gumelniţa s-a găsit în cantitate destul de mare o categorie ceramică a cărei suprafaţă exterioară nu numai că nu a fost netezită, dar a fost acoperită cu o zeamă groasă, care a dat suprafeţei un aspect neuniform; pe de altă parte, din cel mai vechi nivel pînă la ultimele depuneri se găsesc şi ornamente realizate în tehnica barbotinei — liniuţe oarecum paralele în relief, obţinute prin scurgerea lutului lichid.

Deşi în general şi faţa interioară a vaselor este îngrijit lucrată, multe fragmente de capace au fost modelate cu totul neîngrijit pe faţa interioară (respectiv inferioară), de fapt invizibilă atunci cînd capacul era aşezat pe alt vas. Şi alte vase, cu gura mult mai strîmtă decît diametrul maxim al corpului, nu s-au bucurat de o atenţie prea mare în ceea ce priveşte netezirea interiorului; în schimb, toate străchinile au pe faţa interioară un lustru desăvîrşit şi numai rareori faţa exterioară este puţin mai neîngrijit netezită. În sfîrşit, putem spune că, în general, ceramica stratului superior (B) are suprafeţele mult mai puţin îngrijite, chiar atunci cînd ele au fost netezite, iar lustrul (cînd există) nu se poate compara cu al vaselor din nivelurile de bază. Cît priveşte pasta însăşi, ea pare întrucîtva mai densă la o bună parte din ceramica stratului B şi mai afînată în nivelurile inferioare.

Formele. Starea fragmentară a ceramicii descoperite în 1960 nu ne îngăduie întotdeauna să indicăm cu toată precizia dorită forma şi mai ales varianta din care provine fiecare fragment. Cu toate acestea este clar că formele de bază *nu* sînt numeroase, iar pe de altă parte ele se menţin în bună măsură de-a lungul evoluţiei culturale reprezentate de cele patru niveluri de locuire identificate în acest sondaj.

Aceste forme principale sînt: străchinile; vasele-borcan, fie bitronconice înalte, fie fără muchie mediană; aşa-numitele vase piriforme, cu buza scundă, avînd umărul fie puternic conturat, desfăşurat aproape ori-

zontal de la nivelul liniei de sudură cu partea de jos a buzei, fie arcuit mai brusc spre pîntece; vase cu gît vertical relativ înalt, dar a căror formă nu se poate preciza, deşi este probabil că avem de-a face tot cu piriforme de dimensiuni mai mari; extrem de rare vase (probabil cu corpul turtit), avînd un picior nu prea înalt comunicînd cu interiorul (deci reprezentînd o continuare organică a recipientului); apoi fragmente de vase ce par a proveni de la boluri cu fundul aproape concav, ca şi unele fragmente de tigăi-castron, cu fundul foarte mare şi pereţii scunzi, uşor înclinaţi în afară şi, în sfîrşit, capacele. Deşi mai ales în stratul superior (B) s-au găsit destul de numeroase fragmente de chiupuri de mari dimensiuni, nu s-a putut întregi nici unul.

Cele mai numeroase par *străchinile*, în general de dimensiuni mari, ajungînd cu diametrul pînă la 30—40 cm, dar mai puţin înalte. Modelarea buzei prezintă variante aproape infinite, dar, în general, acestea se grupează în jurul cîtorva: o serie destul de bogată reprezentată prin exemplarele a căror buză, foarte scundă, nu este decît o îngroşare a marignii străchinii, de cele mai multe ori verticală şi uneori înclinată spre interior; cîteodată îngroşarea buzei nu schimbă linia exterioară a profilului peretelui, aşa încît aproape nici nu se poate vorbi despre o buză propriu-zisă. Toate aceste variante sînt în special caracteristice celor 3 niveluri ale fazei A şi numai cu totul incidental ele mai apar în stratul B. Urmează o serie de variante tot atît de frecvente, dacă nu şi mai frecvente, cu buza ceva mai înaltă, uşor îngroşată şi arcuită pe faţa interioară şi care, deşi reprezintă o frîngere în unghi a profilului exterior al vasului, nu pot fi considerate tipice pentru grupa străchinilor carenate. Şi acestea sînt mai frecvente în nivelurile A, dar nu lipsesc nici în B. Cît priveşte străchinile carenate propriu-zise, dintre care unele capătă forme cu adevărat aberante, ele sînt de asemenea numeroase în nivelurile A şi mai rare în B. Se pare însă că exemplarele carenate în chip exagerat sînt întîlnite numai în nivelurile stratului A. Demnă de menţionat este varianta care, în loc de muchia carenată, are între buză şi corp o zonă lată reliefată mult, ca un colac turtit în jurul corpului; ea pare a se întîlni numai în cele două niveluri inferioare, lipsind atît în nivelul A2c cît şi, mai ales, în stratul B. Şi alte variante mai puţin comune ale aceleiaşi grupe de străchini carenate par de asemenea tipice pentru nivelurile inferioare. De altfel multe dintre străchinile carenate, cu buza înaltă şi cu corpul ca un trunchi de con zvelt, au aspectul unor *castroane* înalte, fiind şi ele caracteristice tot nivelurilor fazei A şi lipsind în stratul B.

În privinţa vaselor încadrate sub denumirea generică de *castroane*, se poate de asemenea spune că sînt mai numeroase în nivelurile A; neavînd decît un exemplar întregit (fig. 10/2), nu putem preciza dacă varianta bitronconică cu muchie mediană mai mult sau mai puţin vizibilă este mai frecventă decît cealaltă variantă, cu mijlocul mai arcuit. De altfel unele exemplare au partea superioară aproape cilindrică, înclinarea peretelui de la muchie spre buză fiind foarte uşoară. Judecînd după fragmentele ce ne stau la dispoziţie, începînd din nivelul A2c şi continuîndu-se în chip mult mai frecvent în stratul B, apar şi acele borcane cu corpul mai bombat, cu profilul arcuit şi cu buza detaşată de restul peretelui, atît prin subţi-

erea și ușoara ei arcuire, cît și printr-un fel de șa, care rămîne la baza ei. Alte vase-borcan par a fi avut corpul numai ușor bombat, apropiindu-se mai mult de un cilindru puțin umflat în porțiunea centrală și semănînd (dacă reconstituirea la care ne gîndim este exactă) cu așa-numitele urne-sac din Hallstatt și mai ales din Latène. Fragmentele cele mai concludente aparțin nivelurilor stratului A. Unele dintre exemplarele ce ar putea fi încadrate în aceeași grupă a borcanelor aveau un prag inelar în interior,

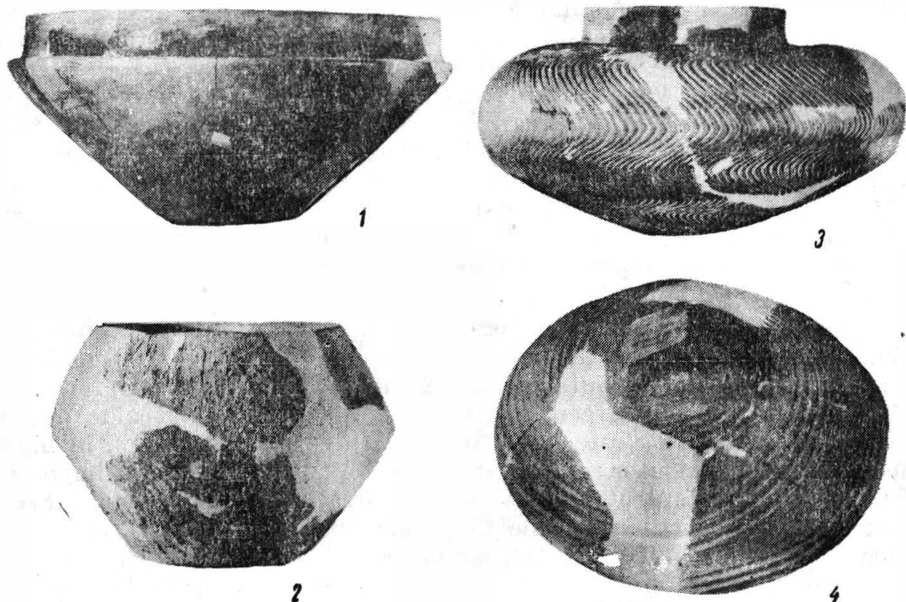

Fig. 10. — *1—3*, vase din nivelul A2a ; *4*, capac din stratul B.

a cîțiva centimetri sub buză, foarte probabil pentru fixarea capacului ; singurele fragmente de acest fel descoperite în 1960 aparțin stratului B.

Vasele piriforme — pe care le-am împărțit în două variante principale — sînt foarte numeroase în toate nivelurile, deși exemplarele întregi sînt puține. Chiar dacă gîtul lor nu este prea înalt și în definitiv poate fi considerat drept o buză ceva mai bine marcată, el se detașează clar de restul vasului, fiind despărțit uneori printr-o șănțuire orizontală și ridicîndu-se aproape întotdeauna perfect vertical. La varianta cu umărul amplu și aproape orizontal (fig. 10/3), acest gît-buză este foarte scund iar corpul foarte turtit. La cealaltă variantă, umărul este mai șters și corpul mai zvelt, gîtul fiind uneori destul de înalt. Două fragmente provin dintr-un vas cu gîtul înat strîmtîndu-se spre buză și cu umărul larg arcuit, care avea la mai puțin de 2 cm sub buză un prag orizontal, destul de reliefat, lățit din loc în loc într-un fel de colț. Se poate spune de altfel că între varianta piriformelor cu gît înalt și corpul zvelt și a doua variantă a vaselor-borcan există o anumită legătură, poate chiar

organică, deoarece se poate presupune că buza scundă a acestora din urmă s-a transformat la primele într-un gît relativ înalt.

Nu trebuie omisă nici amintirea unei forme de vas oarecum sferic-turtită, fără buză propriu-zisă, avînd o simplă deschidere circulară. Exemplare cu gura foarte larg deschisă şi amintind într-un fel de bolurile ceramicii liniare s-au găsit în nivelul A2a; dimpotrivă, unele fragmente din stratul B au gura mult mai închisă, aşa încît nu mai seamănă cu bolurile.

Vasele cu corpul sferic şi cu picior comunicînd cu interiorul — din care s-au găsit şi mai demult la Gumelniţa în stratul inferior [11] — sînt reprezentate de data aceasta printr-un singur fragment dinspre fund, cu totul tipic, descoperit în nivelul A2b.

Fragmente de vase ce pot fi asemuite cu *bolurile* cu fundul îngust sînt puţin numeroase. *Tigăile-castron*, cu fundul plat foarte mare şi cu pereţii aplecaţi în afară şi puţin înalţi, în timp ce gura este larg deschisă, deşi nu sînt prea numeroase, se întîlnesc mai frecvent în cele trei niveluri ale fazei A, dar nu lipsesc nici în stratul B.

Cele cîteva fragmente de *strecurătoare*, provenind din diferitele niveluri, par să aparţină toate unor vase relativ tronconice, cu pereţii arcuiţi şi străpunşi de nenumărate găuri.

Capacele au reprezentat o formă aproape tot atît de frecventă ca şi străchinile. În linii generale se pot distinge două grupe principale: 1) grupa cu calotă ce reprezintă o secţiune de sferă, avînd la margine prinsă o buză înaltă de cîţiva centimetri; 2) grupa aproape discoidală, uşor convexă, a cărei buză este însăşi marginea discului, uneori puţin îngroşată şi de multe ori uşor îndreptată în jos. Prima grupă, de dimensiuni suficient de mari pentru a putea acoperi străchinile mari, este caracteristică mai ales pentru nivelurile vechi ale fazei A; faţa superioară este adesea decorată cu grafit (fig. 11), iar în loc de toartă aceste capace au un mare buton central; pe de altă parte, buza este secţionată de două-trei şănţuiri orizontale—caneluri largi, paralele, a căror cavitate nu este niciodată prea netedă, fiind chiar zgrunţuroasă, pentru a se putea fixa astfel mai bine substanţa albă calcaroasă cu care era de obicei umplută. A doua grupă (relativ discoidală şi uşor convexă) se întîlneşte, în diferite variante, în toate nivelurile. Dar şi la acestea buza este uneori mai diferenţiată, amintind de unele buze scunde de străchini. Cele mai multe exemplare aveau însă dimensiuni mici şi mijlocii, neîntîlnindu-se decît puţine fragmente care să ne îndreptăţească să vorbim despre capace de circa 35 cm diametru, ca unele exemplare din prima grupă.

În ceea ce priveşte torţile capacelor de acest fel, amintim în primul rînd pe acelea semicirculare, cu secţiune rotundă; cele mai frecvente par a fi fost însă acelea modelate cu trei colţuri, cu suprafeţe plate dar relativ înguste, avînd muchiile bine precizate. Din aceeaşi grupă fac parte şi torţile late, dar tot în trei colţuri, care se leagă organic, credem, de torţile modelate în formă de colibă (fig. 10/4) frecvent întîlnite în cultura Gumelniţa. Altele au o şănţuire pe spinare, dînd impresia a două torţi înguste şi lipite.

---

[11] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, p. 93 şi fig. 22/2.

Mai amintim, în sfîrşit, două capace de forme deosebite : unul concav, cu un fel de toartă-buton care depăşeşte în înălţime nivelul buzei, iar altul ca un fel de dop de borcan, convex, cu buza înaltă şi cu cavitatea aproape cilindrică. Amîndouă aceste exemplare aparţin nivelului A2b.

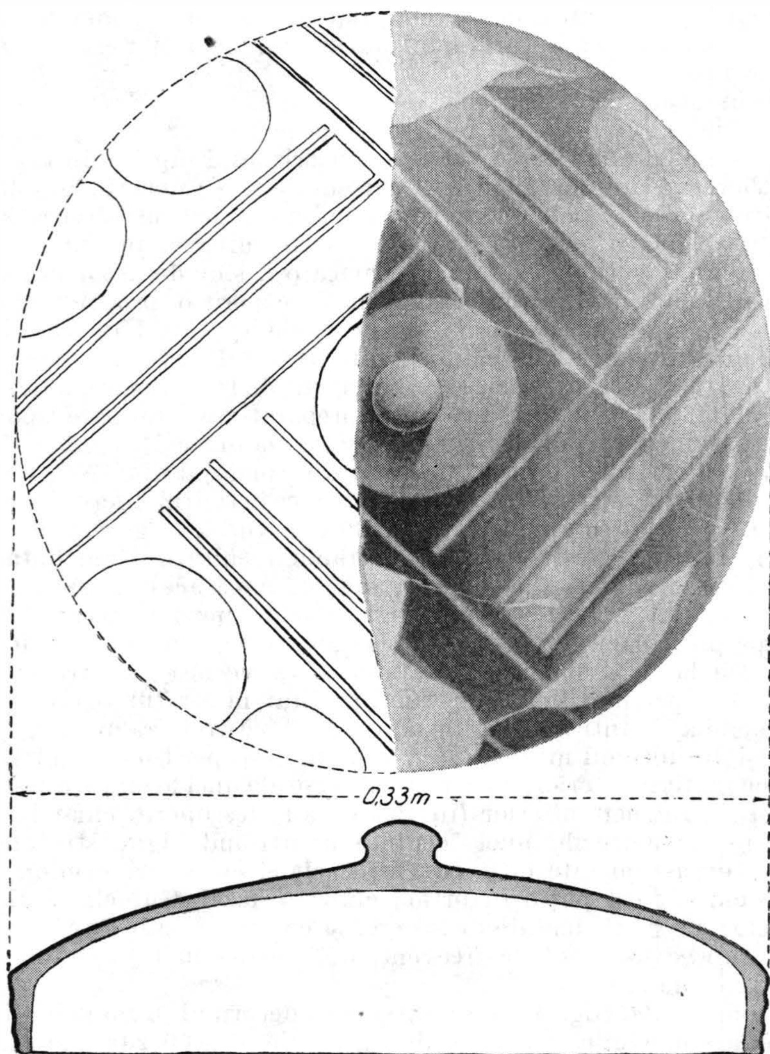

Fig. 11. — Capac decorat cu grafit din nivelul A2a.

Despre *chiupuri* nu putem spune decît că fragmentele lor s-au găsit în toate nivelurile şi că erau de dimensiuni apreciabile, avînd pereţii groşi. Unele dintre ele, cu peretele relativ vertical şi cu buza înaltă,

despărţită de corp printr-o muchie sau şa, indică prezenţa unor vase de felul acelora întîlnite încă din faza de început a culturii Gumelniţa şi legate genetic de forma de „pahare" cu corpul relativ cilindric şi cu porţiunea inferioară tronconică, specifice culturii Boian.

În sfîrşit, *vasele miniatură* reproduc uneori forme tipice (bitronconice, piriforme, străchini-castron), dar alteori sînt modelate neglijent şi par a fi mai degrabă boţuri de lut în care s-a făcut cu degetul o cavitate destul de mare.

Puţine lucruri putem spune despre *torţile* vaselor. Trebuie remarcată în primul rînd raritatea lor şi rolul cu totul neînsemnat pe care l-au jucat. Micile proeminenţe perforate vertical sau orizontal apar din nivelul A2a şi se întîlnesc şi ulterior, fiind însă extrem de rare; uneori sînt plasate pe corpul străchinilor şi pot fi considerate mai mult elemente decorative decît utile. Torţile relativ semicirculare sînt foarte rare, iar proeminenţele mai mari, care ar fi putut juca rolul de apucători, sînt de asemenea cu totul sporadice.În cuprinsul nivelului A2b am descoperit o proeminenţă-apucătoare mare, a cărei formă aminteşte de unele apucători de vase hallstattiene; şi unele fragmente de chiupuri din stratul B aveau asemenea apucători. În stratul B a fost găsit şi un fragment de toartă mare, lată şi relativ semicirculară, dar pasta din care a fost preparat vasul nu pare tipic gumelniţeană, aşa încît ar putea aparţine grupei ceramice D.

Decorul ceramicii de la Gumelniţa din sondajul din 1960, fără să fie deosebit de variat, nu este nici simplu, deoarece în cadrul diferitelor categorii principale se întîlnesc multe variante. Putem vorbi, în genere, de obişnuitele trei mari categorii din cadrul ceramicii culturii Gumelniţa: decor reliefat, incizat şi pictat cu grafit, dar pe lîngă acestea trebuie amintit şi decorul zgîriat, apăsat şi imprimat, deşi mai puţin frecvent. Toate cele trei grupe principale pot fi socotite comune tuturor nivelurilor de cultură de aici. De la început putem arăta însă că vechea noastră constatare (din 1925) în privinţa lipsei decorului grafitat în stratul B este numai în parte valabilă [12]. Într-adevăr, în afară de două-trei fragmente, care pot proveni şi din ultimul nivel A (= A 2c), am descoperit o singură strachină pictată cu grafit în interior, între resturile arse ale unei locuinţe din stratul B.

Totuşi, întrucît ulterior (în 1963) s-au descoperit chiar la Gumelniţa, între dărîmăturile unei locuinţe aparţinînd sigur stratului superior, multe vase pictate (atît cu grafit, cît şi cu culori crude), trebuie să admitem că, cel puţin în prima etapă a fazei Gumelniţa B, pictarea vaselor cu grafit înainte de ardere, şi cu roşu şi alb după ardere era încă un procedeu destul de frecvent, deşi poate nu tot atît de obişnuit ca în fazele mai vechi.

Nivelul A2a (fig. 12—16). Asupra decorului ceramicii din acest nivel de la Gumelniţa — deci în linii generale, descoperită sub adîncimea de 2 m — se pot face următoarele precizări:

Barbotina, simplă sau organizată, este foarte frecventă, fără să fie vorba de specia caracteristică neoliticului vechi. Tot în această grupă trebuie incluse şi vasele cu suprafaţa acoperită cu zeamă groasă solidifi-

[12] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, p. 66 şi p. 100.

Fig. 12. — Ceramică din nivelul A2a.

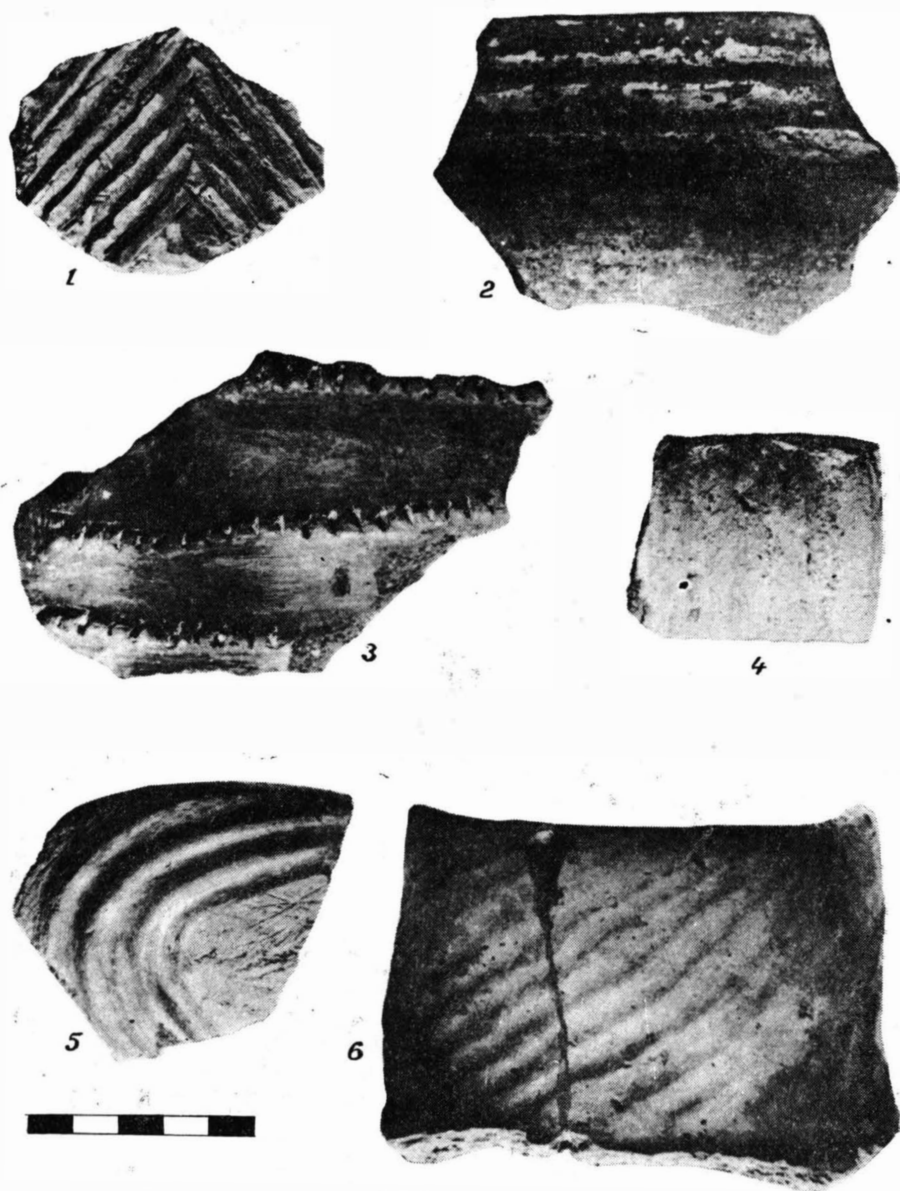

Fig. 13. — Ceramică din nivelul A2a.

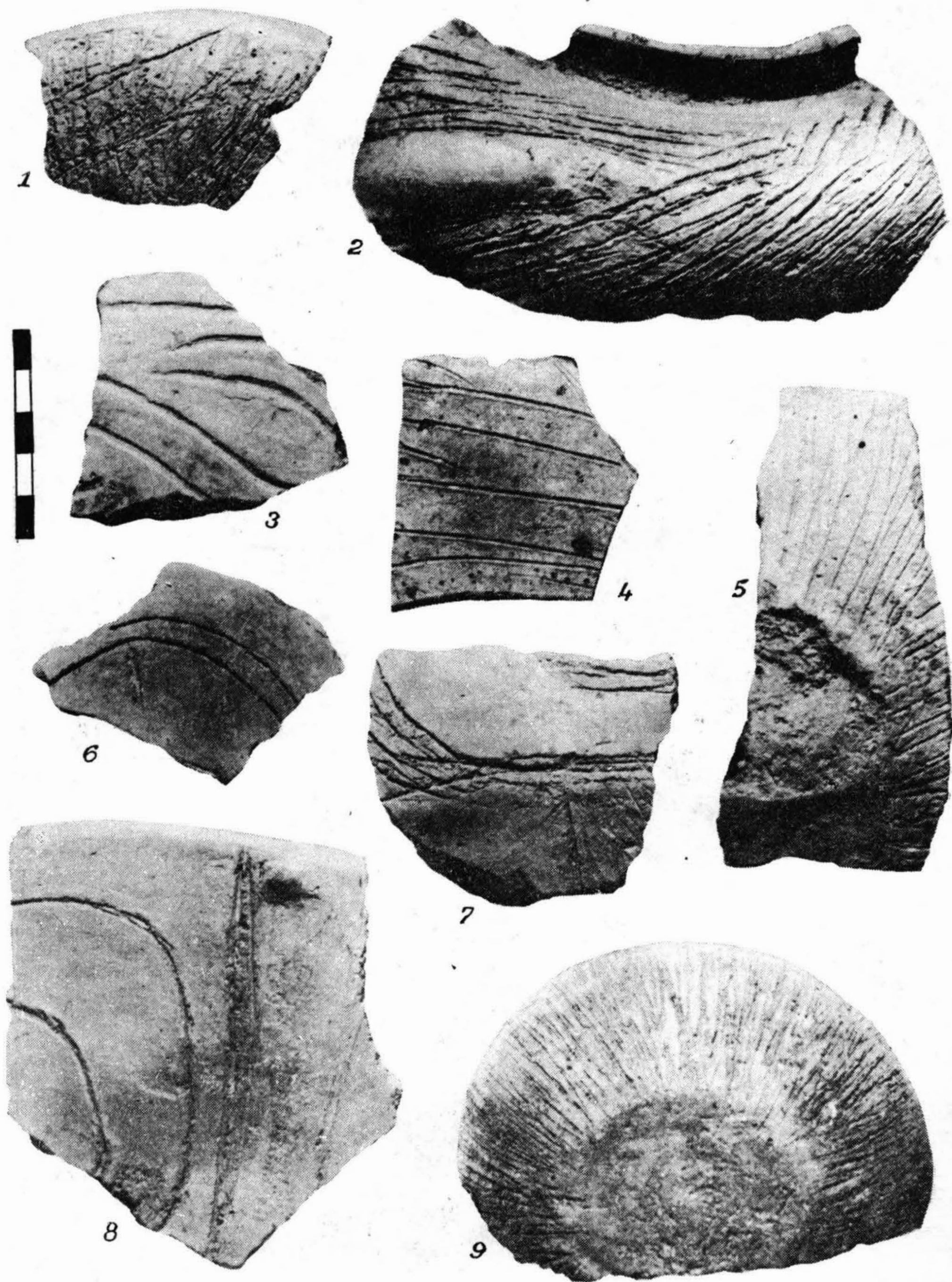

Fig. 14. — Ceramică din nivelul A2a.

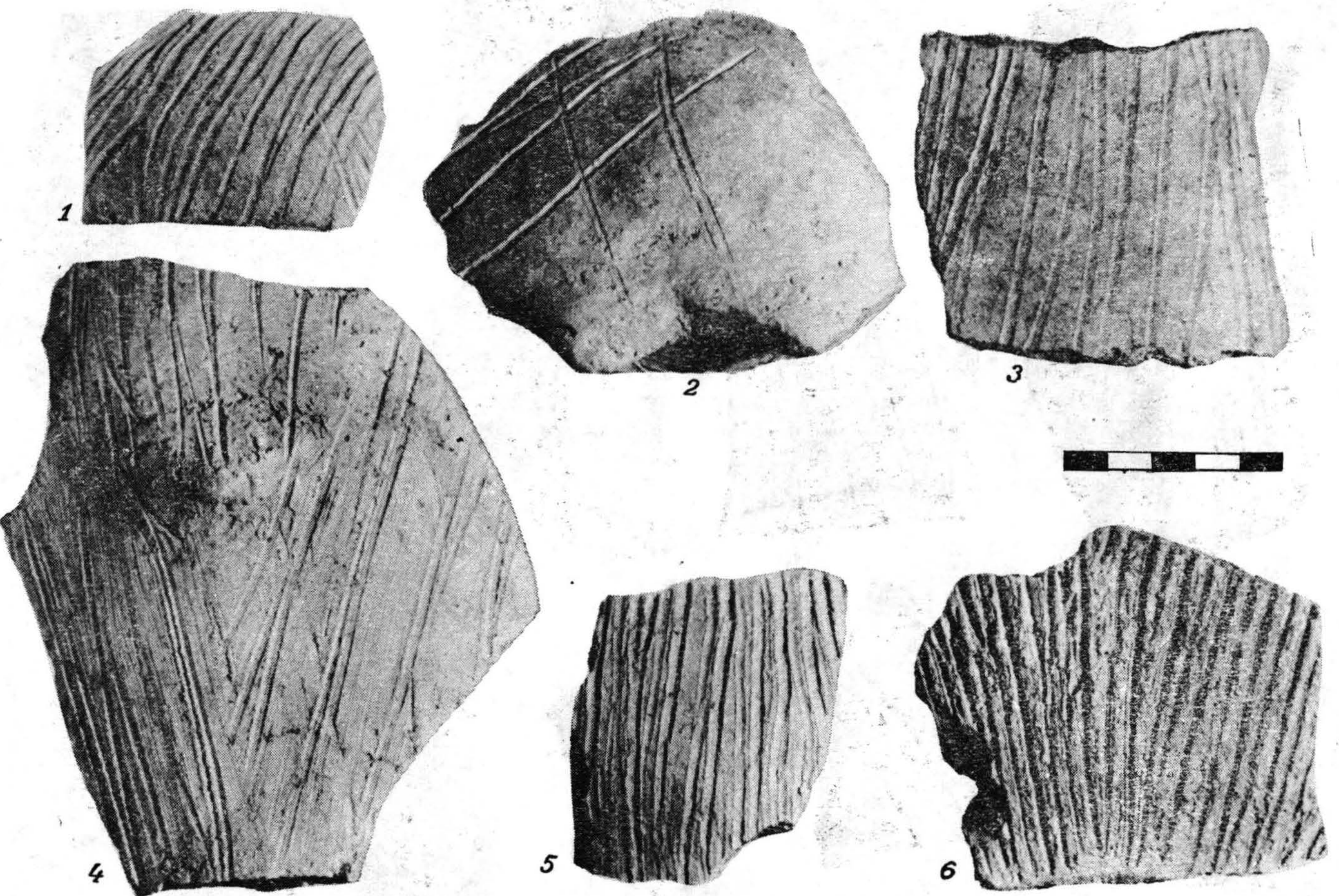

Fig. 15. — Ceramică din nivelul A2a.

cată, liniile reliefate (oarecum paralele, atît verticale cît şi piezişe), avînd din loc în loc picături rezultate mai degrabă din scurgerea pastei subţiate decît din apăsarea vîrfului lat al unui obiect de lemn sau de os pe peretele încă moale, căci în fapt este tot un înveliş ; şi în sfîrşit gurguiele mărunte, care acoperă în rînduri mai mult sau mai puţin regulate întreaga suprafaţă a vasului sau porţiuni importante din ea. Acest decor este frecvent pe vase bitronconice, pe unele piriforme şi pe capace.

Brîurile alveolate, simple sau combinate cu linii barbotinate şi cu alte elemente de decor, orizontale, piezişe sau verticale, sînt şi ele curente. Se întîlnesc de altfel şi brîuri crestate. Pe capace brîurile alveolate reprezintă elemente de decor mai puţin simple (raze, bucle spiralice etc).

Liniile reliefate ; în afară de acelea barbotinate despre care am amintit, pe unele vase mari (castroane înalte) întreaga porţiune tronconică a peretelui este decorată cu linii verticale în relief, pînă la fund. În schimb, unele dintre aceste linii-creste în relief au fost realizate — atît în acest nivel cît şi în nivelurile următoare — prin purtarea apăsată a degetelor pe peretele încă umed al vasului, aşa încît pasta rămasă între degete lua forma unor linii reliefate nu tocmai drepte.

Atît brîurile cît şi liniile reliefate sînt combinate cîteodată cu, sau întrerupte de, *proeminenţe*, dintre care unele au aspectul unor butonaşi relativ cilindrici. Uneori proeminenţele sînt perforate.

Canelurile şi crestele reliefate paralele nu sînt prea frecvente, dar se întîlnesc în diferite variante. Grupele de cîte 2—3 caneluri orizontale, umplute cu substanţă albă, sînt obişnuite pe buza înaltă a capacelor mari. Dar şi pe fragmente de alte vase apar caneluri orizontale sau verticale deşi mai rar şi realizate mai ales în formă de creste paralele. Uneori acestea sînt crestate cu liniuţe verticale. Pe unele capace se observă caneluri largi cît nişte benzi, bine lustruite, cu tendinţă spiralică, în timp ce suprafeţele înconjurătoare au rămas zgrunţuroase.

Importantă ni se pare prezenţa unui gît înalt (probabil de vas piriform) foarte bine lustruit şi ondulat cu *pliseuri* largi piezişe ; acest decor trebuie considerat o moştenire a pliseurilor din cultura Boian, dar în privinţa realizării aminteşte destul de bine şi de unele pliseuri largi ale ceramicii Vinča-Rast.

În ceea ce priveşte crestele rare, verticale sau piezişe, dar uneori şi orizontale, chiar atunci cînd sînt paralele nu pot fi puse în legătură directă cu canelurile. Uneori buza interioară a străchinilor este decorată cu grupe de creste verticale. Pe suprafaţa exterioară a unui fragment negru lustruit se află trei creste distanţate şi numai aproximativ paralele, secţionate vertical cu crestături foarte dese, care sugerează o legătură cu felul de a se realiza crestăturile în ceramica grupei D din stratul superior, dar şi pe unele fragmente ce par proprii ceramicii fazei Gumelniţa B.

Cîteva fragmente provin de la vase pe a căror suprafaţă au fost cruţate porţiuni sau benzi late lustruite, înconjurate de porţiuni nelustruite şi chiar săpate şi umplute cu substanţă albă sau cu roşu crud.

Decorul incizat este, proporţional, mai puţin frecvent decît cel în relief, fiind totuşi variat. În legătură cu tehnica realizării lui, putem vorbi atît de incizii propriu-zise, cît şi de linii *apăsate* cu un vîrf bont, deci im-

primate, precum şi de unele zgîrieturi ce par a fi fost realizate cu o *măturică* de nuieluşe sau de păr.

Alături de benzile late, mărginite de linii incizate, se întîlnesc incizii fine verticale, relativ paralele, altele piezişe, pornind de la crestăturile de sub muchia de la marginea inferioară a buzei, precum şi incizii neregulate, uneori întretăindu-se. Pe fragmente de capace liniile incizate pornesc ca razele de la baza torţii spre margine; iar pe bucăţi de vase ce par a fi fost acoperite cu liniuţe au fost rezervate benzi late mărginite de cîte o incizie. În alte cazuri inciziile acoperă suprafeţele rezervate între desenele în cercuri sau în benzi largi spiralice. În cîteva cazuri decorul adînc incizat este realizat în felul şănţuleţelor tipice fazei Precucuteni III şi fazei Cucuteni A.

Pe un fragment se văd rînduri orizontale de unghiuri realizate oarecum în genul decorului specific culturii Coţofeni, deşi capetele liniilor dintr-un rînd nu se unesc cu cele din rîndul vecin.

Decorul cu *măturica* acoperă suprafeţe mari (poate chiar întreg vasul), fiind trasat fie vertical, fie pieziş şi uneori în combinaţie cu decorul incizat şi apăsat.

Cît priveşte decorul realizat prin apăsare, el se apropie uneori de cel incizat. Frecvent întîlnit şi caracteristic este aşa-numitul motiv „*în paranteze*" (fig. 10/3 ; fig. 16 ; fig. 19/5, 7, 8 şi fig. 24) ; în forma lui cu totul tipică el este un decor apăsat-imprimat cu ajutorul unei spatule de os sau de lemn cu vîrful unghiular sau arcuit. Şi într-un caz şi în celălalt predomină exemplarele executate cu deosebită grijă. Adevăratul decor în paranteze acoperă aproape întreaga suprafaţă a capacului sau a vasului respectiv (cu excepţia buzei şi uneori a zonei dinspre fund), şirurile de paranteze arcuite spre dreapta alternînd cu acelea arcuite spre stînga. Paranteze curbe sînt folosite şi în combinaţie cu caneluri orizontale. Cîteodată un decor înrudit, *incizat*, compus din şiruri orizontale de linii curbe ce amintesc de paranteze, este combinat cu pliseuri piezişe paralele.

Decorul grafitat, foarte frecvent în toate nivelurile inferioare, se întîlneşte mai ales pe străchini (pe buza exterioară şi în interior), pe capace (fireşte pe faţa exterioară) şi pe vase piriforme turtite, în special pe buza exterioară. Dintre vasele fragmentare decorate cu grafit, ne vom opri aici numai la un capac cu toartă-buton centrală şi cu buza înaltă, secţionată orizontal de trei şănţuiri foarte puţin adînci, ce vor fi fost umplute cu substanţă albă ; pe acest capac a fost rezervat un cerc destul de mare în culoarea brună a învelişului lustruit ; restul suprafeţei este împărţită în patru zone egale prin benzi late grafitate, alternînd cu benzi în culoarea învelişului, despărţite prin benţiţe de grafit şi de înveliş, iar la marginea suprafeţei concave sînt rezervate din înveliş cercuri turtite. Decorul exterior pe buză şi uneori pe umărul piriformelor se rezumă de cele mai multe ori la linii, triunghiuri, cercuri pline şi tangente la cerc, spirale cu bucle etc., deci elemente cu totul comune.

Înainte de a termina cu decorul nivelului inferior, trebuie amintit că, uneori, peste învelişul brun-deschis sau gălbui al vasului, s-a aşternut cu pensula o culoare mai închisă, roşcată, şi că alteori însuşi învelişul pare a fi dat sau corectat cu pensula.

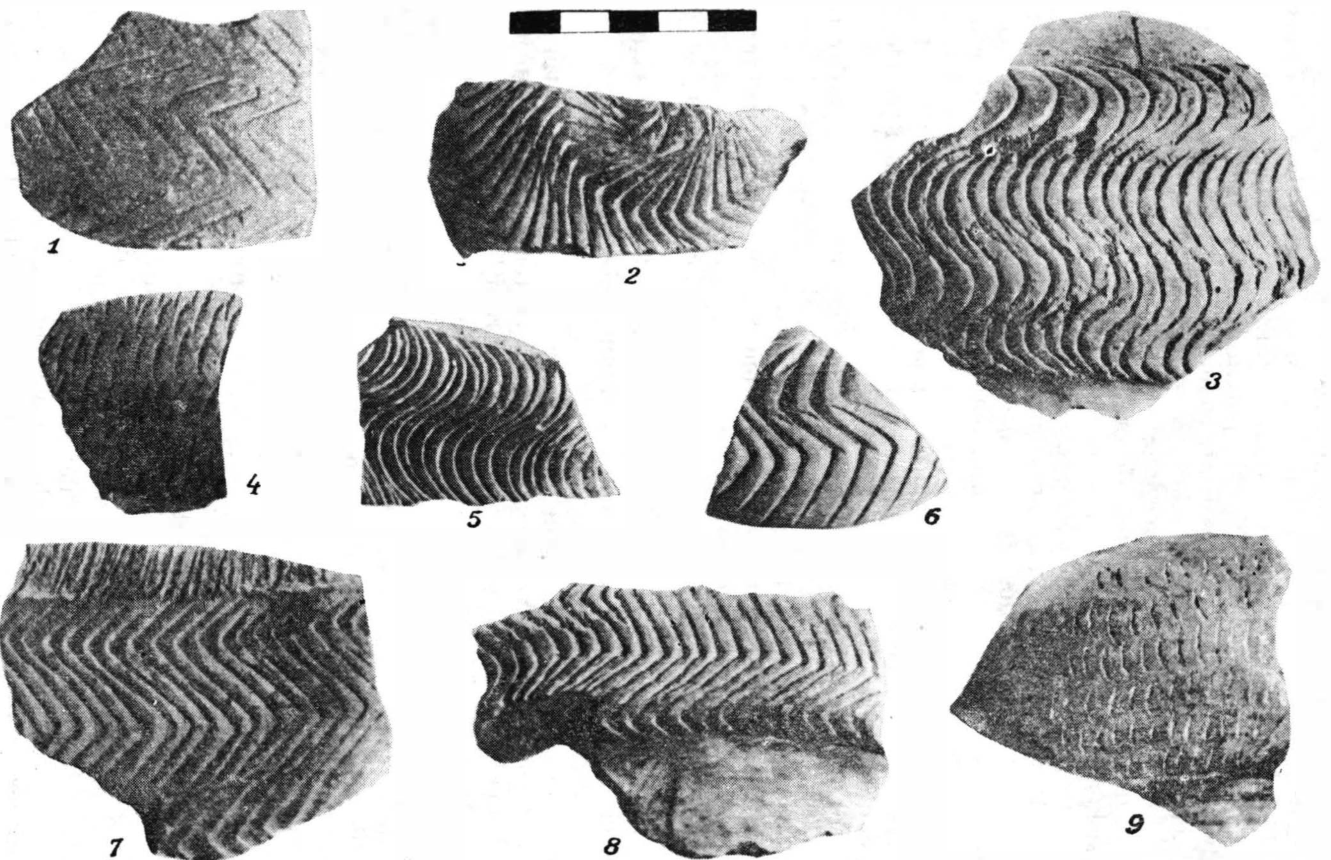

Fig. 16. — Ceramică din nivelul A2a.

Nivelul A2b (între aproximativ 2 m — 1,20 m adîncime). În privința decorului (fig. 17—19) nu se poate vorbi de vreo deosebire față de nivelul precedent. Întîlnim astfel *barbotina*, mai regulată sau mai organizată, liniile în relief, brîurile alveolate — la care putem aminti și brîurile crestate sau cu alveolele mai colțuroase, realizate cu unghia — *proeminențe* — buton sau lunguiețe, unele pe brîuri alveolate, *canelurile* orizontale pe buzele capacelor, creste în relief, uneori secționate cu tăieturi paralele ; apoi porțiuni scobite, înconjurate de suprafețe decorate cu incizii etc. Unele benzi reliefate și lustruite, pe suprafața mai neîngrijit lucrată, nelustruită și acoperită cu incizii neregulate, par a reprezenta o noutate.

Alături de *inciziile* mai mult sau mai puțin regulate, verticale sau piezișe, se întîlnesc și aici suprafețe acoperite cu incizii în jurul decorului în benzi trasate prin cîte două linii paralele mai puternic incizate, sau a altor motive. Pe lîngă celelalte motive incizate, semnalăm și aici un fragment cu decor în unghiuri incizate și chiar în zigzaguri fragmentate, care amintește de motive din ceramica Coțofeni. Nu lipsesc nici piesele decorate cu măturica.

Decorul în paranteză se menține tot îngrijit, atît unghiular cît și curb. Totuși uneori șirurile de paranteze sînt mai puțin atent lucrate, capetele lor suprapunîndu-se destul de mult.

Grafitul a fost destul de frecvent folosit și pe suprafețe brune-gălbui ca și pe suprafețe cenușii-negricioase, desigur cu aceleași motive. În schimb, n-am mai observat fragmente pe care culoarea să fi fost așternută cu pensula peste înveliș.

În ultimul nivel al fazei A (=A2c), între circa 1,20—0,80—0,70 m, caracteristicile generale ale decorului rămîn aceleași, deși se pot observa și unele deosebiri (fig. 20—21).

Barbotina este mai puțin frecventă și se prezintă mai puțin tipică. Un fragment de la un vas decorat probabil pe toată suprafața prin crestături făcute cu unghia se leagă desigur de tradiții ornamentale mult mai vechi, ca de altfel, în general, toată categoria decorată cu barbotină. Liniile în relief, verticale și piezișe sînt uneori trasate pe suprafața bine netezită, deci nu se mai poate vorbi de barbotină. Alteori se combină cu brîurile alveolate sau ciupite, întrerupte din loc în loc de proeminențe, de obicei mici, în formă de butonași, cîteodată perechi. Se întîlnesc și proeminențe lunguiețe, unele perforate. Din liniile reliefate se trece și la *creste de caneluri*, coborînd pieziș de la cîte o proeminență. Canelurile largi, adevărate benzi alveolate, în relief pe suprafața acoperită cu incizii a vasului, ca și unele caneluri paralele, executate cu multă grijă, într-o manieră proprie în special stratului B, devin și ele frecvente. Se mai găsesc și fragmente de buze înalte de capac, secționate de caneluri-șanțuri orizontale paralele, dar au dispărut în schimb suprafețele scobite în jurul porțiunilor-motive lăsate în relief, proprii nivelurilor anterioare.

Decorul incizat, nu prea frecvent, este numai uneori organizat și executat cu îngrijire. Nu lipsesc nici suprafețele acoperite cu incizii-zgîrieturi, rezervînd între ele diferitele motive (cercuri etc.), dar se întîlnesc și incizii neregulate ; unele benzi late, mărginite de cîte o linie puternic incizată, sînt acoperite cu linii zgîriate, nu tocmai regulate. Cîteodată, incizi-

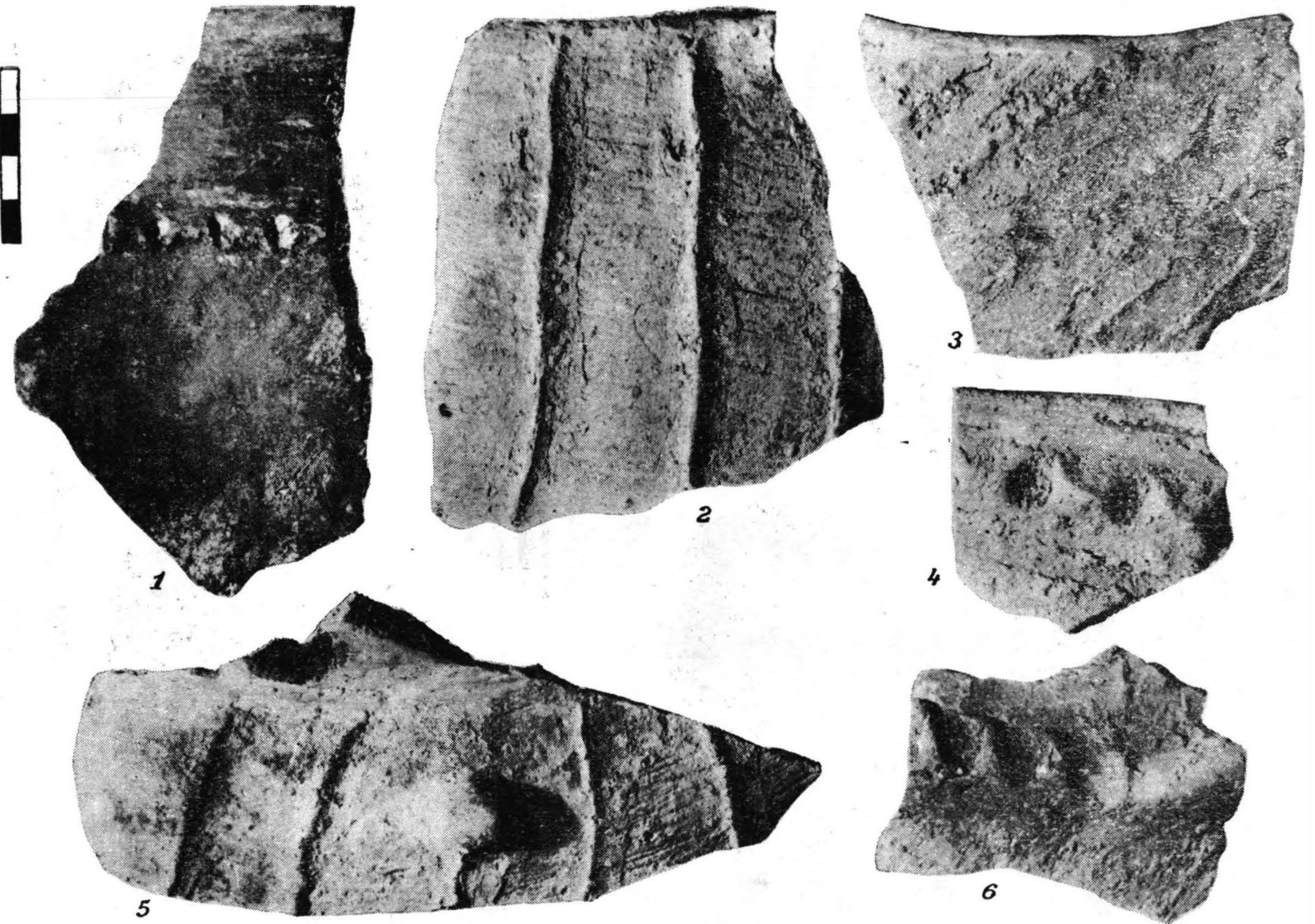

Fig. 17. — Ceramică din nivelul A2b.

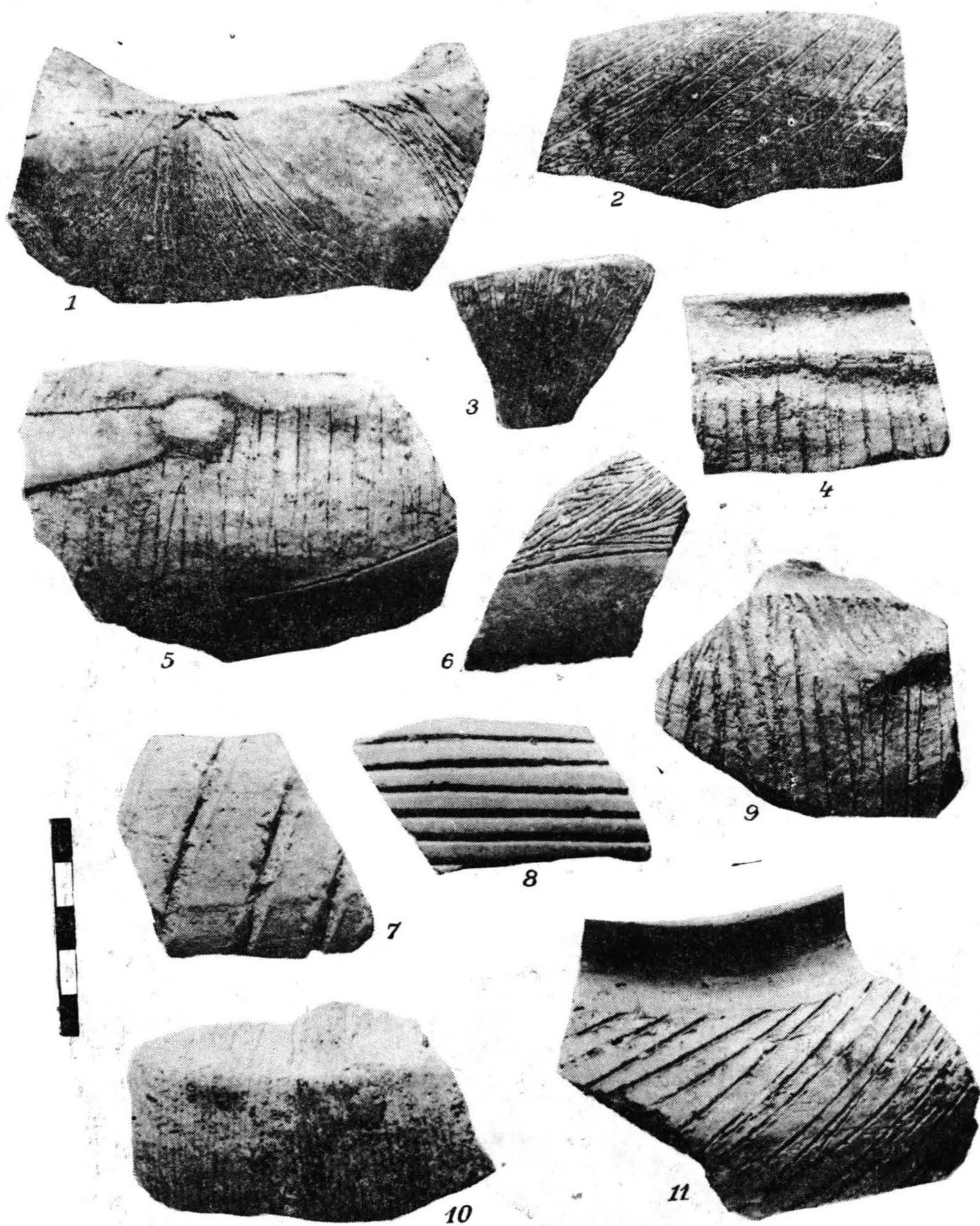

Fig. 18. — Ceramică din nivelul A2b.

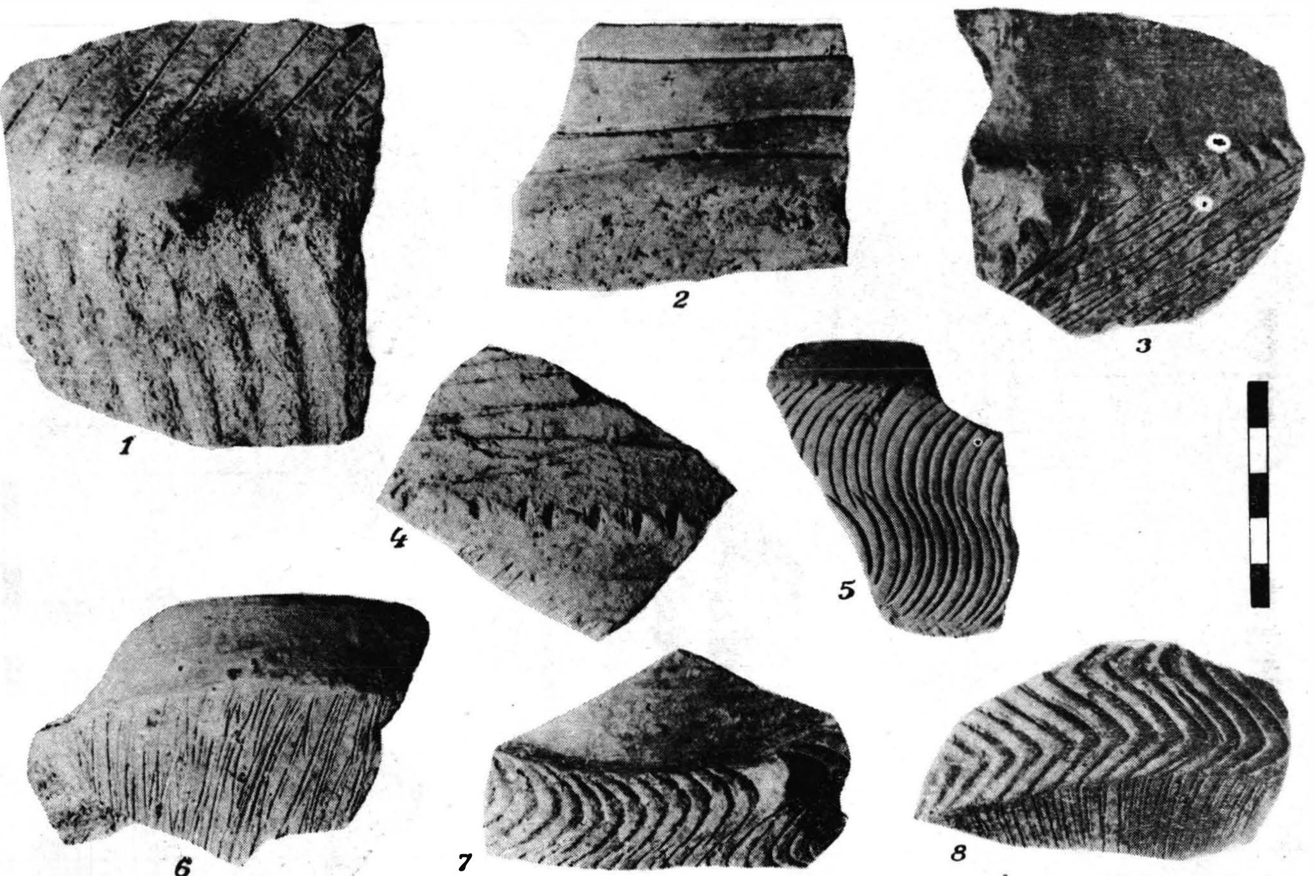

Fig. 19. — Ceramică din nivelul A2b.

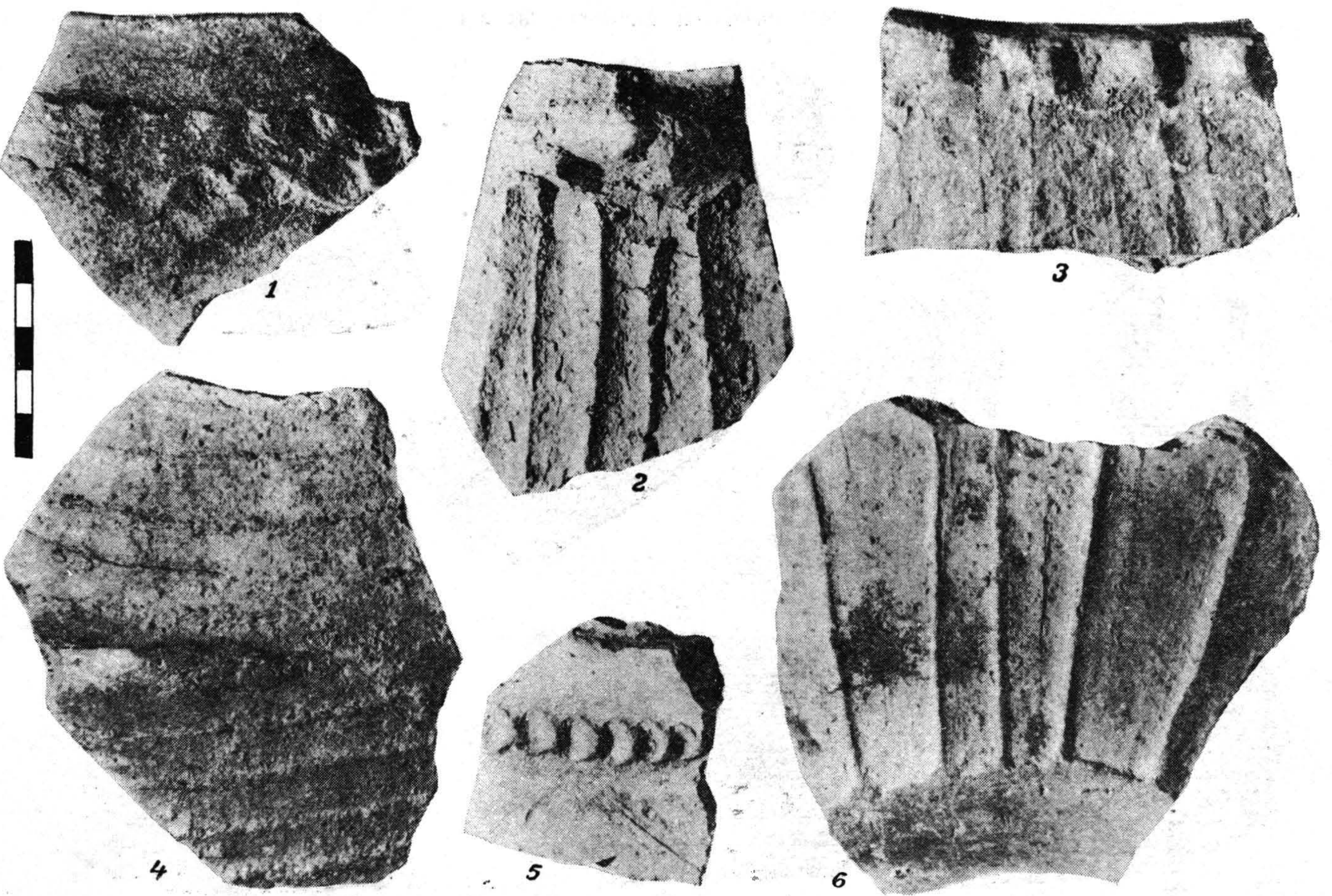

Fig. 20. — Ceramică din nivelul A2c,

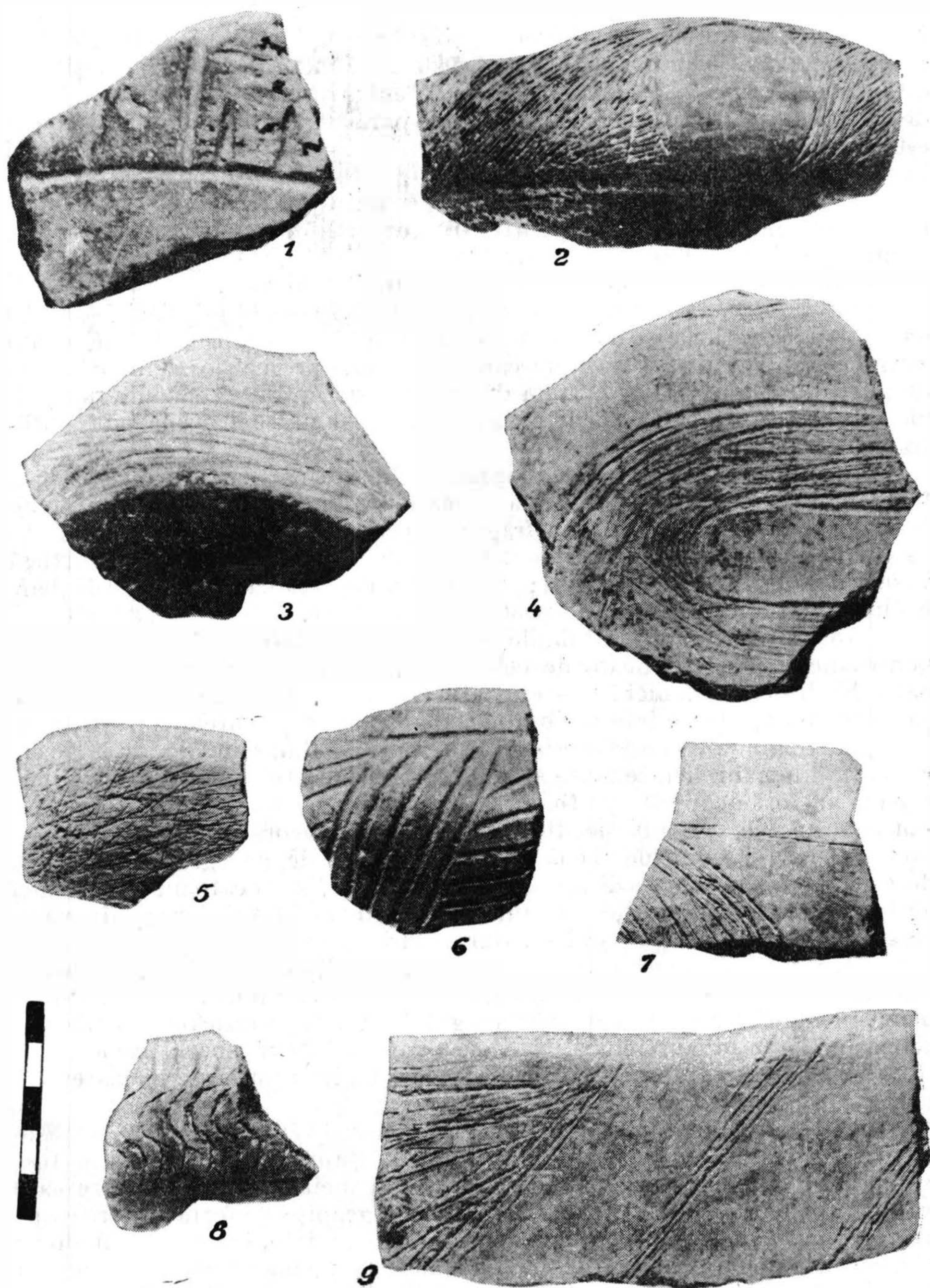

Fig. 21. — Ceramică din nivelul A2c.

ile sînt trasate cu un vîrf puternic şi apar astfel ca linii *apăsate-imprimate*. Se observă combinaţii de grupe de linii incizate paralele piezişe şi de linii paralele relativ orizontale — şi pentru prima oară putem aminti de un fragment decorat cu benzi orizontale paralele, dintre care cel puţin una este umplută cu gropiţe. Decorul cu măturica lipseşte în acest nivel, ca şi în nivelul următor.

Dintre cele cîteva fragmente decorate cu *paranteze*, unele sînt foarte îngrijit lucrate, dar alteori parantezele sînt mai neregulat trasate şi uneori chiar în chip dezorganizat.

Fragmentele decorate cu *grafit* sînt mult mai rare.

La limita superioară a acestui nivel (0,70—0,80 m), deci destul de aproape sub resturile şi dărîmăturile stratului B, apar primele fragmente ceramice din *categoria D*, asupra cărora ne vom opri mai jos. Ţinînd seama de altfel de numărul lor extrem de redus şi de faptul că sînt de mici dimensiuni, este probabil că ele au ajuns la acest nivel în urma unor infiltrări ulterioare.

Stratul B (fig. 22—24). Suprafaţa barbotinată se întîlneşte încă frecvent. Cîteodată totuşi suprafaţa vaselor neîngrijit modelată nu poate fi considerată barbotinată. Un fragment este decorat pe toată suprafaţa cu unghia, amintind de tradiţia Criş. Liniile reliefate secţionează vertical vasele din distanţă în distanţă; alteori, liniile acestea sînt ele însele barbotinate, cu mici adaosuri de pastă din loc în loc.

Foarte frecvente sînt liniile alveolate modelate cu îngrijire, tipice pentru acest strat, aplicate de cele mai multe ori pe suprafaţa barbotinată. Nu lipsesc însă nici liniile crestate. De multe ori liniile sînt combinate cu proeminenţe lunguieţe sau buton; apar şi proeminenţele-corn, neîntîlnite pînă acum. De la unele proeminenţe pornesc linii reliefate, de la altele adevărate benzi reliefate, care ar putea fi considerate caneluri largi. Unele capace au fost acoperite pe toată suprafaţa cu asemenea caneluri paralele sau concentrice, absolut specifice acestui strat. Uneori canelurile fine, dar bine reliefate şi neputînd fi confundate cu pliseurile, sînt grupate în benzi de cîte 4—5, care trasează motivele decorative, dintre care nu lipsesc nici acelea cu tendinţă spiralică. Se întîlnesc şi caneluri largi, iar pe alte vase, creste în relief, piezişe-paralele, dar neglijent executate.

Decorul incizat nu este prea variat: incizii fin executate, alături de linii zgîriate în benzi sau pe suprafeţe mărginite de linii adîncite sau de benzi în relief, precum şi incizii neregulate, relativ verticale sau piezişe, acoperind suprafeţe mai mari. Un vas cu suprafaţa exterioară barbotinată şi cu brîuri alveolate are interiorul acoperit cu linii puternic incizate, dar neregulat trasate.

Cîteva fragmente provin de la vase decorate într-o manieră de asemenea neîntîlnită în nivelurile anterioare. Suprafaţa exterioară a fost împărţită în zone orizontale înguste, prin linii incizate paralele, între care au fost imprimate cu vîrfuri-matriţe şiruri de gropiţe de forme diferite: pe un fragment pătrăţele şi romburi, pe altul mai variate, inclusiv triunghiuri etc. Şirurile de impresiuni mai puţin regulate de pe un alt fragment nu sînt însă despărţite de linii incizate, ca celelalte. Deşi este vorba, după cum am spus, de un decor neîntîlnit în nivelurile precedente, nu mi se pare că

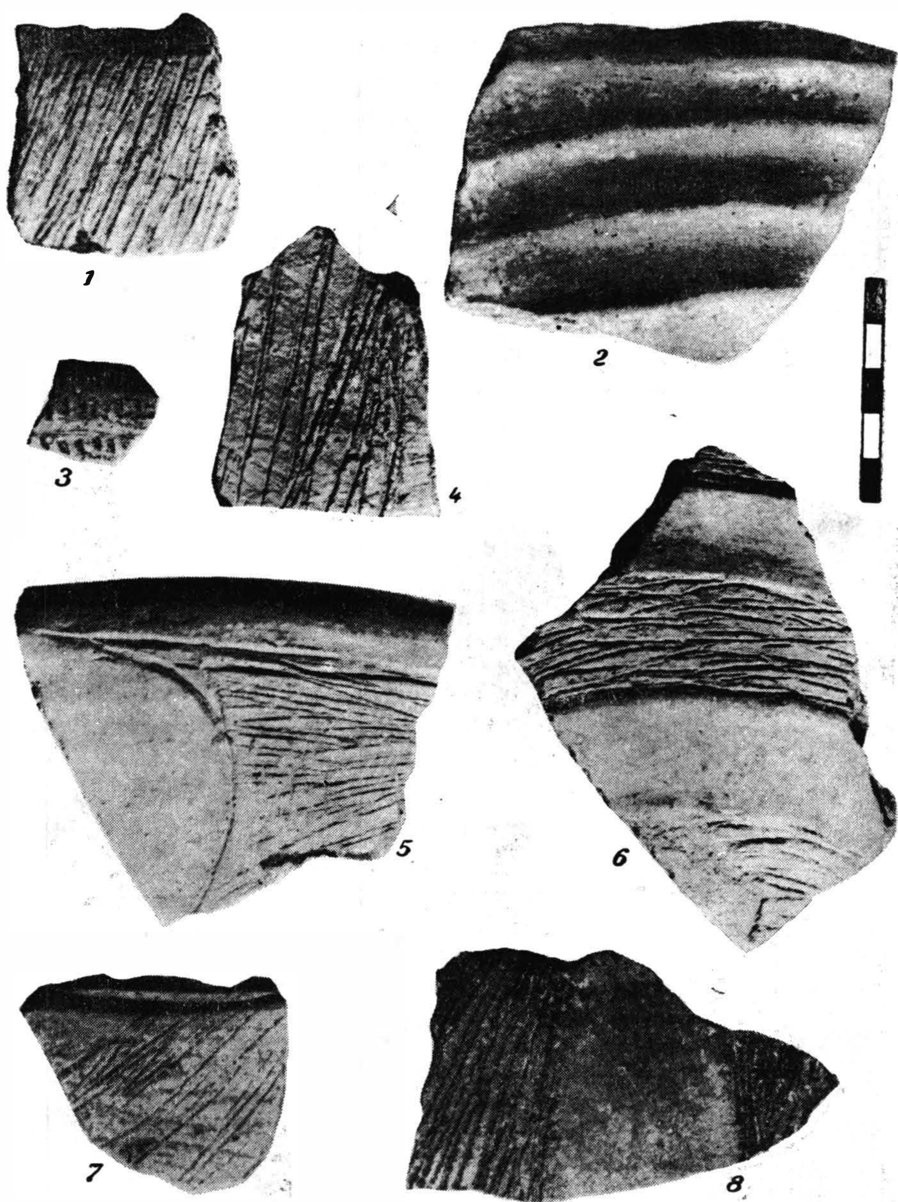

Fig. 22. — Ceramică din stratul B.

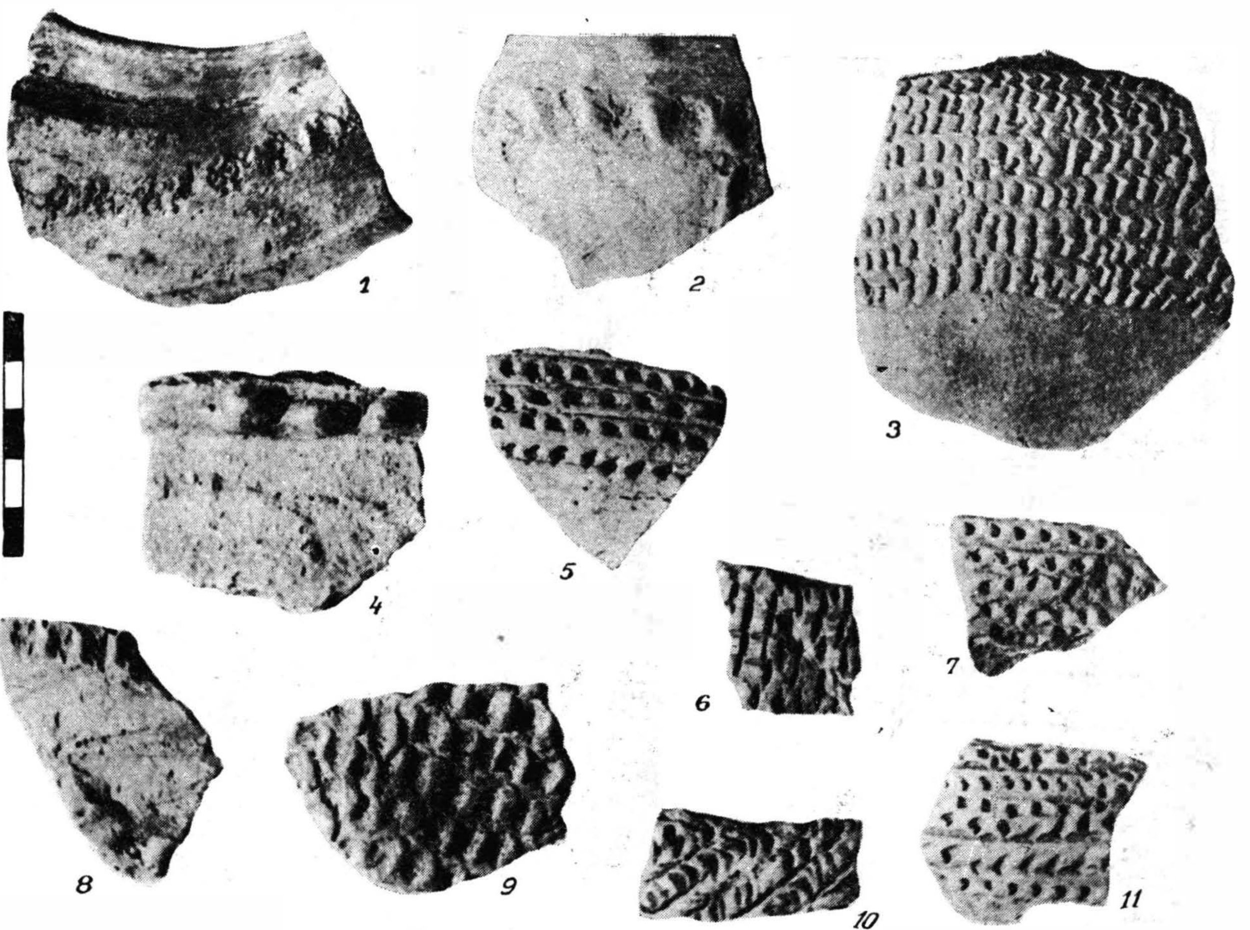

Fig. 23. — Ceramică din stratul B.

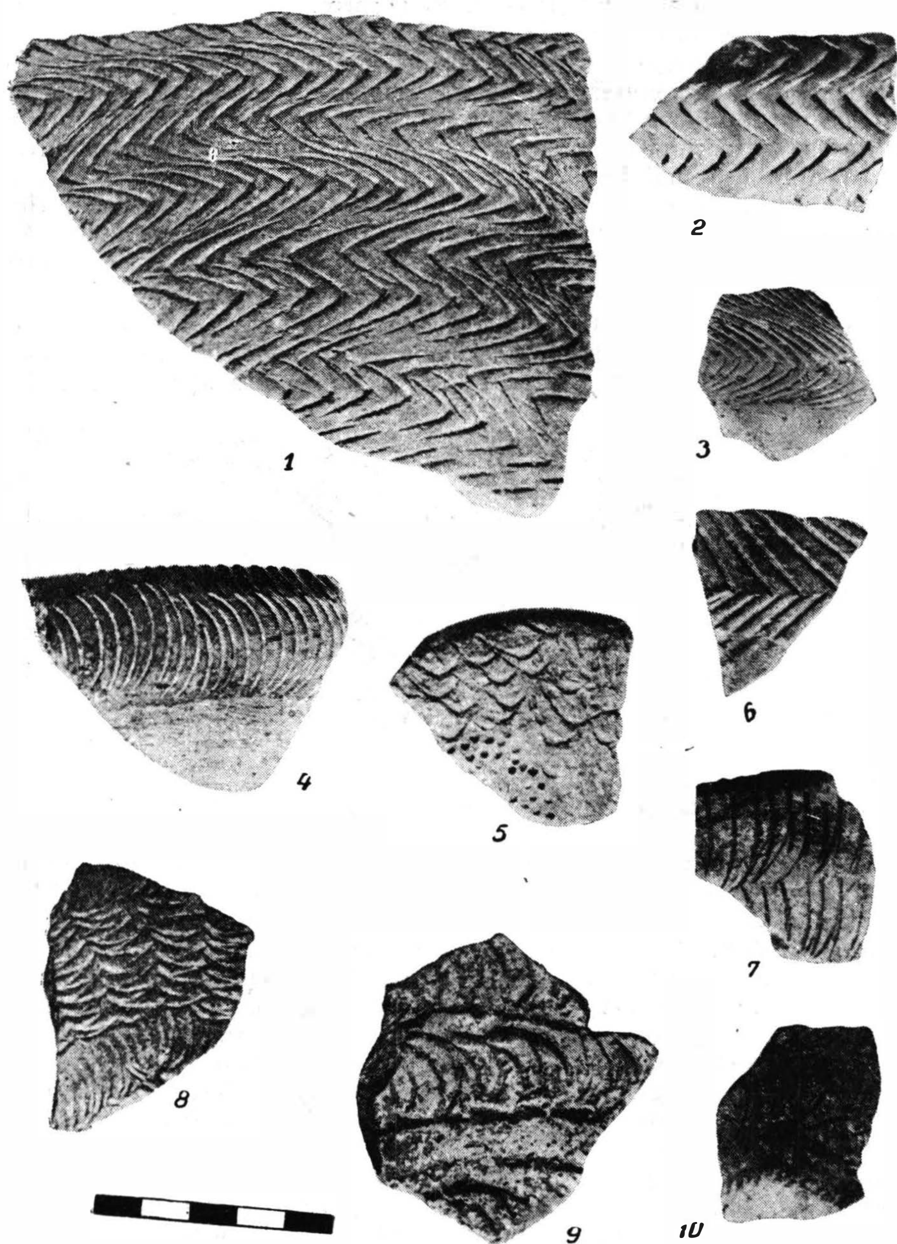

Fig. 24. — Ceramică din stratul B.

se poate vorbi de influenţa grupei ceramice D, în care impresiunile-crestături sînt frecvente (după cum vom vedea mai jos), deoarece atît realizarea generală a decorului cît şi pasta şi forma probabilă a acestor vase nu au nimic comun cu ceramica grupei D.

Decorul *în paranteze* este executat acum de cele mai multe ori prin incizii neglijente şi neregulate, uneori putînd fi considerat cu adevărat degenerat şi combinat de altfel şi cu porţiuni acoperite cu puncte împunse. Nu lipsesc totuşi nici fragmentele cu paranteze imprimate în rînduri regulate şi în cea mai bună tehnică.

Grafitul este folosit foarte rar. De altfel, întrucît vasele cu suprafeţele perfect netede şi lustruite îngrijit, necesare pentru aşternerea decorului cu grafit, au fost mult mai rare în acest strat, raritatea decorului grafitat este firească.

Ceramica de tip D (fig. 25—27). Între cele cîteva zeci de fragmente ceramice din această categorie descoperite în sondajul nostru, cele de culoare brun-roşiatică la suprafaţă par a reprezenta aproximativ 50%.

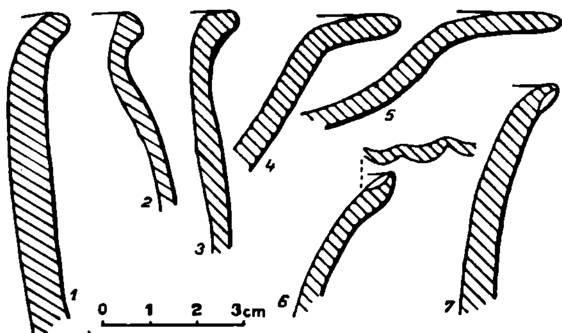

Fig. 25. — Profile de vase din grupa Gumelniţa D.

Unele dintre ele sînt parţial afumate, mai ales pe faţa interioară, şi numai rareori peretele a fost pătruns complet la roşu. Celelalte au un aspect cenuşiu-murdar, cenuşiu-brun, dar numai rareori cenuşiu-negru şi nici atunci în chip uniform. Majoritatea au peretele mai subţire decît vasele tipice gumelniţene. Un singur fragment a suferit de pe urma arderii secundare, avînd suprafaţa acoperită de băşicuţe, dar nici acesta nu poate fi confundat cu ceramica gumelniţeană arsă secundar. Pasta este fină şi nu se observă pietricele în secţiune; în schimb pe suprafeţele multora dintre fragmente strălucesc puncte argintii abia sesizabile, probabil fire de cuarţit din nisipul amestecat ca degresant în pastă. Dar în pasta nici unui fragment ceramic din această categorie nu sînt amestecate şi scoici pisate. Cert este că atît ca aspect cît şi la pipăit şi ca rezonanţă nici un fragment specific D nu poate fi confundat cu cele gumelniţene tipice. Cîteva fragmente de vase mai mari, cu pereţii groşi, ar putea fi confundate la prima vedere cu cele gumelniţene, dar faptul că şi pe suprafaţa lor sclipesc pe alocuri puncte argintii, alături de decorul relativ caracteristic pentru grupa D, ne face

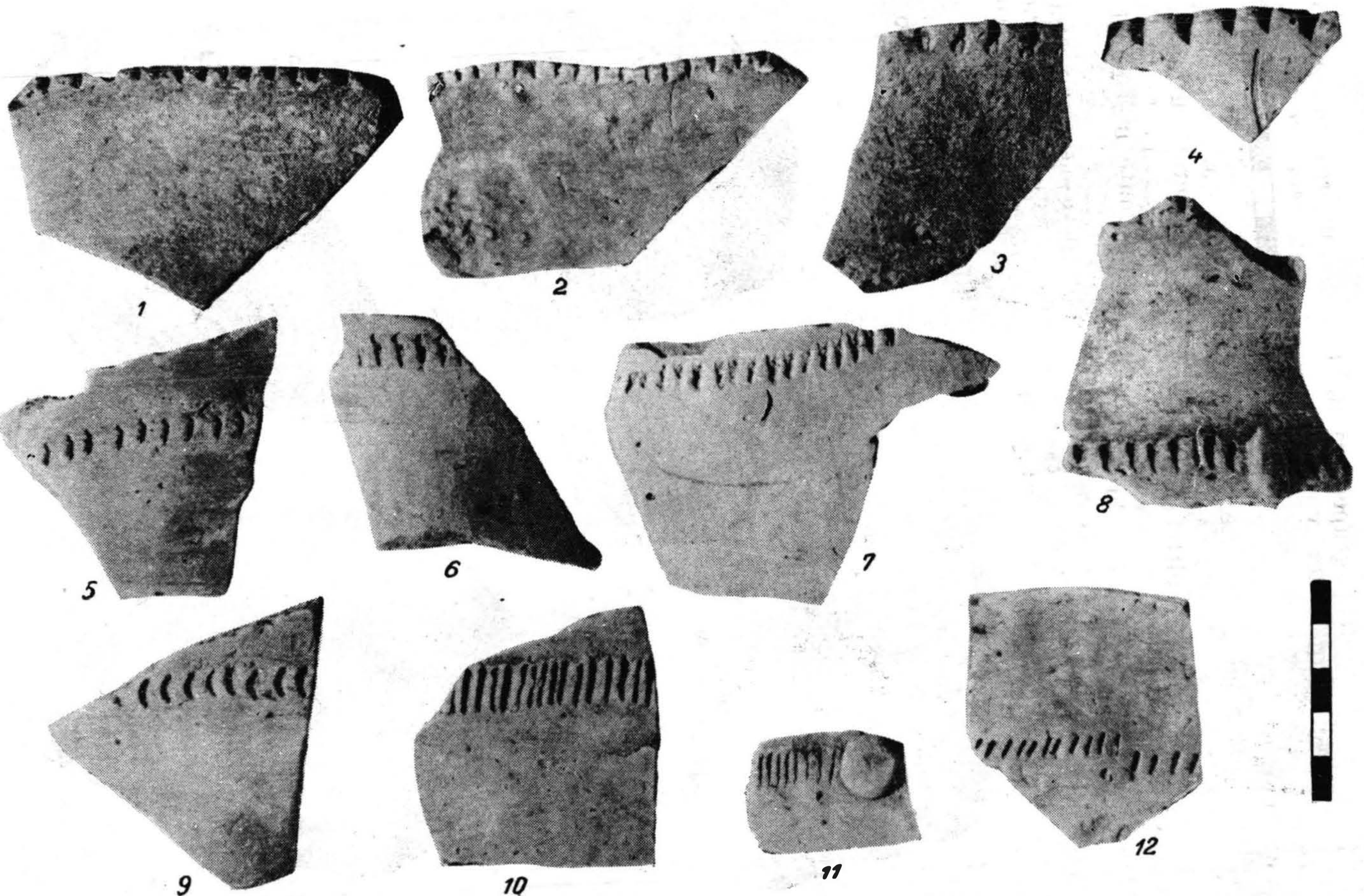

Fig. 26. — Ceramică din grupa Gumelnița D.

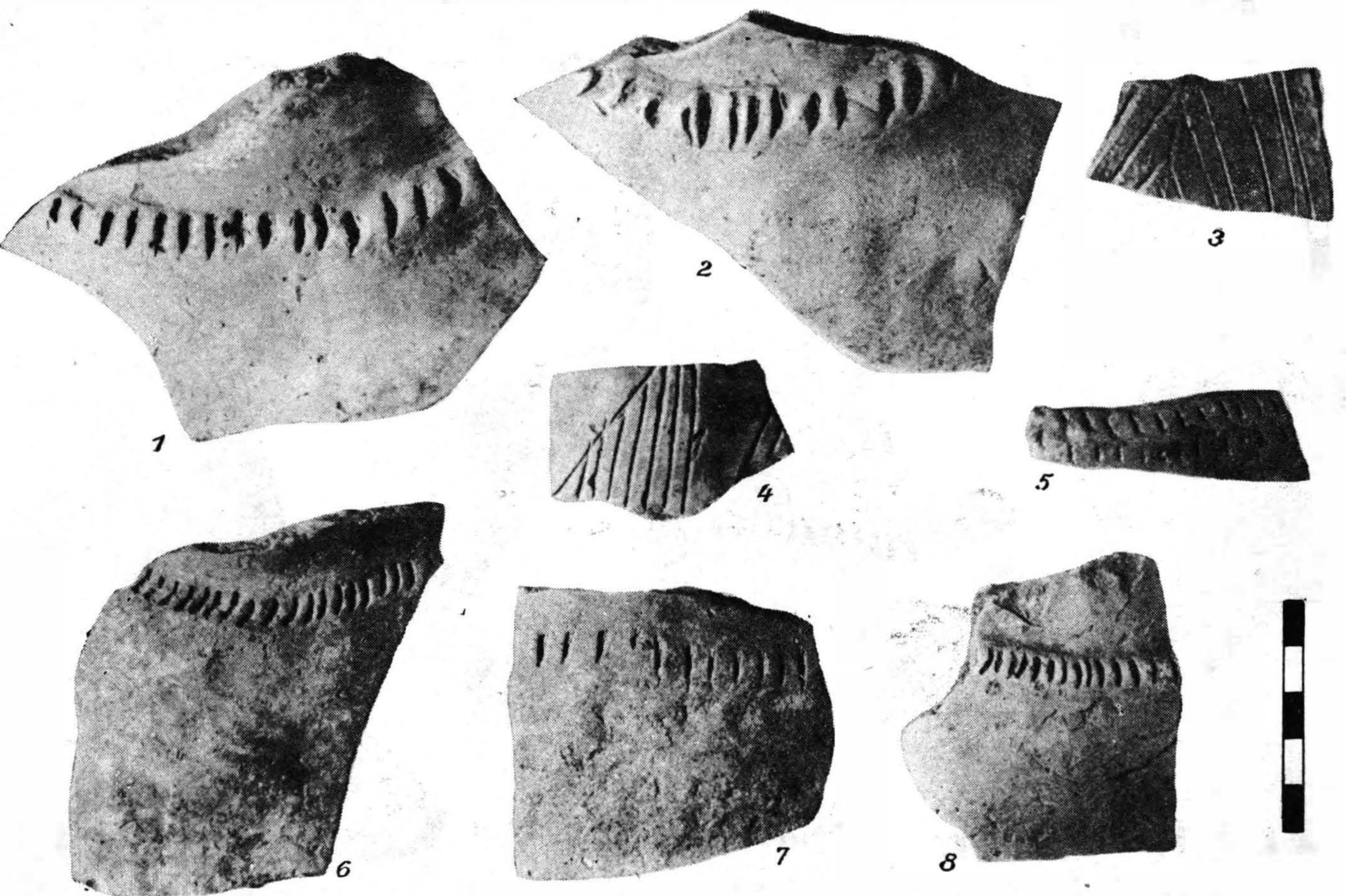

Fig. 27. — Ceramică din grupa Gumelnița D.

să le încadrăm tot în această categorie. De altfel suprafaţa acestei specii ceramice nu este întotdeauna bine netezită, prezentînd denivelări destul de marcate.

Formele ceramicii D pot fi mai degrabă bănuite decît reconstituite, tocmai din pricină că fragmentele sînt destul de mici. Semnalăm, în primul rînd, prezenţa unor gîturi destul de înalte (ce vor fi avut chiar peste 10 cm înălţime), cu buza întotdeauna răsfrîntă în afară; judecînd după unele fragmente care — pe lîngă gîtul înalt — păstrează şi o mică porţiune de umăr, ele pot proveni de la vase piriforme destul de zvelte. Prezenţa străchinilor cu buza mult răsfrîntă, aproape orizontal în afară, este sigură, corpul lor fiind uneori foarte puţin înalt şi fireşte larg deschis. Un fragment pare a indica un vas cu corpul uşor arcuit şi cu buza răsfrîntă şi teşită. În sfîrşit, trebuie amintit şi un fragment de vas mare cu corpul puternic arcuit, pe exteriorul căruia a fost prinsă o toartă lată şi plată, care nu seamănă cu torţile gumelniţene şi cobora eventual chiar de la buză.

Decorul este simplu şi sărăcăcios, rezumîndu-se la crestături pe buză sau pe muchia reliefată a umărului, la impresiuni sub buză sau pe umăr şi la foarte puţine incizii. Crestăturile buzelor evazate şi uşor teşite sînt tipice dar simple, aşa încît nu insistăm. Impresiunile de pe umăr şi de sub buză sînt făcute în genere cu un instrument cu vîrful ca un triunghi foarte lung, cu baza în sus, şi nu sînt imprimate întotdeauna prea regulat. Alteori beţişorul respectiv a avut un vîrf lat şi gros de circa 2 mm, aşa încît impresiunile, împunse pieziş, sînt oarecum dreptunghiulare. Cele două fragmente incizate amintesc într-o oarecare măsură de unele motive incizate din ceramica Coţofeni. O pastilă uşor reliefată, întrerupînd şirul de crestături de pe un fragment, şi un fel de proeminenţă verticală între impresiunile de pe alt ciob sînt singurele elemente decorative în relief. În schimb nu s-au descoperit fragmente cu impresiuni de şnur care, după cum se ştie, apar din prima etapă a culturii Cernavoda.

Se poate spune că ceramica grupei D prezintă elemente care amintesc de culturile Coţofeni, Horodiştea-Gorodsc, Cernavoda (?) şi chiar Glina III. Dar materialul din sondajul nostru este prea fragmentar pentru a ne îngădui precizări mai multe. Pare totuşi sigur că această grupă ceramică reprezintă în cea mai mare parte o apariţie străină, ce trebuie pusă în legătură cu marile prefaceri economico-sociale şi culturale din perioada de tranziţie spre începutul epocii bronzului, cînd prima mare diviziune socială a muncii a fost însoţită de pătrunderea unor elemente noi, şi nu numai din domeniul culturii materiale, pe teritoriul patriei noastre.

Întrebarea firească ce se pune este dacă aceste elemente au apărut abia *după* ce cultura Gumelniţa îşi încetase existenţa, sau dacă dimpotrivă tocmai ele au contribuit la sfîrşitul acestei multiseculare culturi neolitice. Faptul că nici în sondajul din 1960, nici în săpăturile mai vechi, din 1925, nu s-a putut identifica un strat propriu-zis sau cel puţin un nivel de depuneri aparţinînd grupei ceramice D, ar putea constitui un element care să ne determine să considerăm aceste resturi contemporane cu stratul şi deci cu faza Gumelniţa B, sau cel puţin cu ultimele momente de viaţă ale acesteia. În favoarea ultimei ipoteze ar mai pleda şi împrejurarea că unele fragmente dintr-o pastă ce ar putea fi atribuită ceramicii fazei Gumelniţa

B, cu pereţi destul de groşi, sînt decorate cu un fel de brîu uşor reliefat şi crestat, imprimat vertical într-o manieră destul de cunoscută în grupa D. Pe de altă parte, aceste ultime fragmente ar putea fi eventual puse în legătură, dar numai într-o oarecare măsură, cu un fragment din nivelul A2a, despre care am amintit mai sus, decorat tocmai cu trei brîuri crestate într-o manieră apropiată. Fireşte însă că numai aceste puţine elemente nu sînt suficiente pentru a ne permite să afirmăm că în ceramica grupei D există în chip sigur moşteniri autentic-gumelniţene ; de aceea problema aceasta va trebui urmărită şi rezolvată prin săpături într-o aşezare cu depuneri bogate aparţinînd grupei D şi prin comparaţii cu materialele celorlalte culturi ale perioadei de tranziţie amintite mai sus şi în special cu materialele culturii Cernavoda, la ora actuală inedite aproape în totalitatea lor.

STATUETE ŞI ALTE PIESE ÎN LEGĂTURĂ CU CULTUL

Fără să fie prea numeroase, cel puţin unele dintre piesele descoperite în 1960 sînt destul de importante, iar una dintre ele constituie un *unicum* în întreaga plastică a sud-estului Europei.

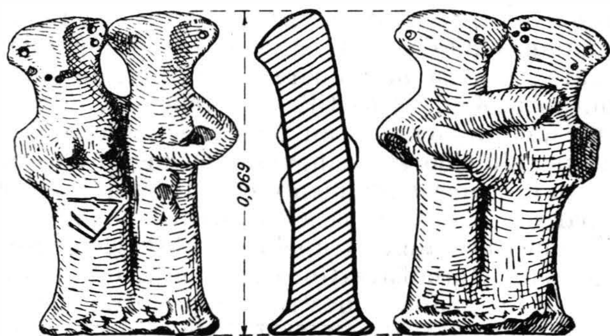

Fig. 28. — Statueta pereche (la limita superioară a nivelului A2c).

Dintre statuetele de *lut ars*, un singur fragment, şi anume jumătatea posterioară a unui patruped, poate fi atribuit fazei Gumelniţa A, fiind găsit la adîncimea de 2,20 m (deci în nivelul A2a).

Statueta despre care am spus că este un *unicum* (fig. 28), a fost descoperită la 0,90 m, deci în partea superioară a nivelului A2c. Piesa aceasta reprezintă o pereche, un bărbat şi o femeie, stînd în picioare unul lîngă altul, fiecare petrecînd una dintre mîini după mijlocul celuilalt, într-o atitudine pe cît de firească zilelor noastre, pe atît de neaşteptată totuşi pentru epoca neolitică [13]. Deşi în cuprinsul culturii Vinča din Iu-

[13] Vladimir Dumitrescu, *Semnificaţia şi originea unui tip de figurină feminină descoperită la Rast*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 95—118 ; idem, *Din nou despre figurinele bicefale*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 307—309.

goslavia și de la noi din țară s-au găsit statuete cu cîte două capete [14], pînă acum nu cunoaștem nici o altă piesă similară perechii de la Gumelnița în cadrul reprezentărilor plastice ale neoliticului sud-est european. După cum am arătat și cu alt prilej, reprezentarea plastică a unei perechi trebuie legată desigur de unele piese înrudite din Egeea și din Asia Anterioară și dovedește o dată mai mult legăturile culturale și suprastructurale dintre aceste regiuni și Dunărea de jos în epoca neolitică.

Celelalte statuete de lut ars descoperite în 1960 aparțin sigur stratului Gumelnița B. Între ele menționăm în primul rînd o *statuetă tesaliană* și un fragment dintr-o altă piesă de același tip, amîndouă descoperite între dărîmăturile locuinței incendiate din zona nordică a săpăturii. Statueta întreagă a fost găsită cu fața la pămînt, înconjurată și în parte acoperită cu bucăți de chirpic ars și puternic calcinată de foc; ambele brațe, întinse lateral, s-au rupt, pe piept sînii sînt indicați în relief, iar în locul capului este amenajată o gaură destul de mare, pentru introducerea unui cap modelat aparte. Spre deosebire de celelalte exemplare de acest tip descoperite pînă acum la Gumelnița [15], gaura pentru cap nu pătrunde pînă la bază, ci numai pînă la mijlocul corpului. Din a doua piesă nu se păstrează decît un mic fragment din partea superioară, cu un braț destul de scurt. Descoperirea acestor piese în cursul sondajului nostru, în condiții stratigrafice absolut clare, confirmă justețea punctului nostru de vedere cu privire la atribuirea acestui fel de statuete fazei Gumelnița B și în privința faptului că acest tip de statuete este mai vechi și caracteristic în primul rînd pentru Tesalia, ajungînd abia mai tîrziu în regiunile dunărene [16].

Altă statuetă descoperită în stratul B (fig. 7/11), chiar în colțul de NE al sondajului, la 0,40 m adîncime, are brațele și picioarele rupte. Capul este modelat ca un disc colțuros, cu cîte 3 găuri de fiecare latură și cu un nas proeminent „en bec d'oiseau"; șoldurile sînt puternic marcate, iar triunghiul sexual este realist indicat. Pe alocuri se mai păstrează urme de vopsea de ocru (?) roșu, așternută desigur după ardere.

Un picior mare (fig. 29/3) provine probabil de la un mare vas antropomorf, în genul piesei de la Vidra [17]; a fost găsit la limita inferioară a depunerilor aparținînd fazei Gumelnița B, acolo unde încep să apară resturi tipice pentru faza A. Un fragment de vas decorat cu incizii largi și cu un gît și cap de pasăre (?) sau de animal (fig. 29/4) face parte desigur dintr-un vas zoomorf nu prea mare. În sfîrșit, un cap destul de mare de animal cornut — găsit în pămîntul scos din săpătură, dar probabil aparținînd fazei A — poate să fi fost tot atît de bine capul unei statuete de animal ca și o protomă de vas (fig. 29/5).

În ceea ce privește statuetele de os, în stratul B s-au găsit: un exemplar din grupa simplă, prismatică (fig. 7/10), modelat sumar dintr-un meta-

---

[14] Această statuetă a fost între timp publicată; vezi Vladimir Dumitrescu, *Figurines from Gumelnița*, în *Antiquity*, XXXVIII, no. 151 (1964), p. 221—222.

[15] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien découverte à Gumelnița*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 97—102; idem, *O nouă statuetă de tip tesalic descoperită la Gumelnița*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 245—260.

[16] *Ibidem*.

[17] D. V. Rosetti, *op. cit.*, pl. I, II și III/1.

carp [18], şi un fragment de tipul cu urechi lungi (fig. 7/3), cunoscut mai demult la Gumelniţa [19], dar de dimensiuni mai mici. În schimb din zona ce separă cele două niveluri inferioare ale stratului A provin două statuete plate (fig. 7/1,2 şi fig. 29/1,2) cu crestături puternice laterale pentru a separa capul de bust şi pe acesta de partea inferioară a corpului; amîndouă au pe faţă indicaţia ochilor, a nasului şi a gurii, prin gropiţe ce nu străbat

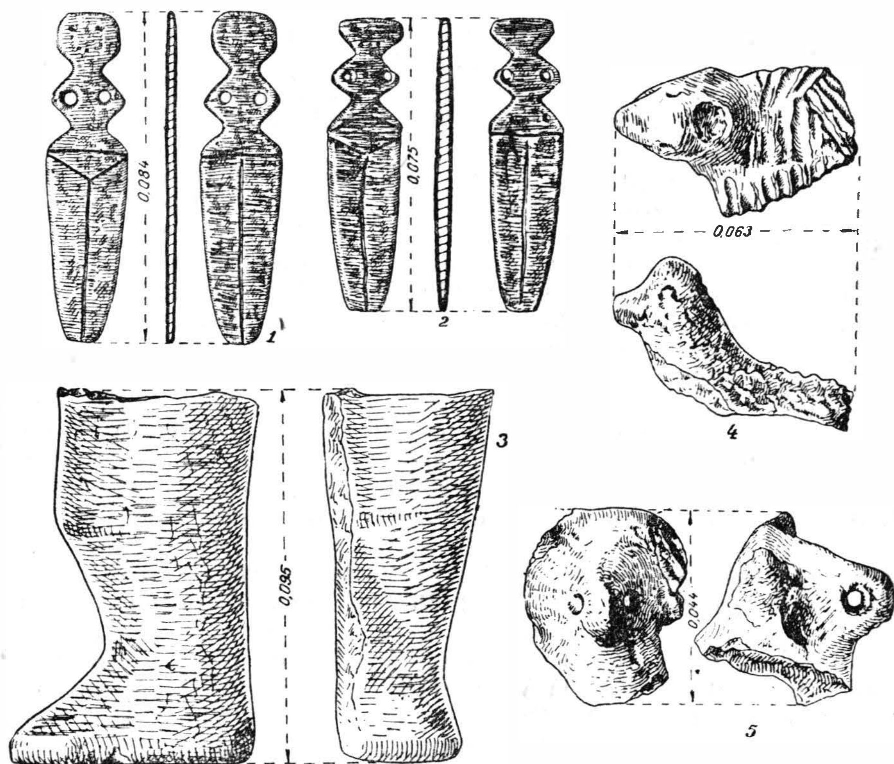

Fig. 29. — Figurine de os şi fragmente de vase antropomorfe şi zoomorfe de lut ars.

placa de os, triunghiul sexual şi linia de separare a picioarelor fiind indicate prin incizii. Şi pe spate picioarele sînt virtual despărţite printr-o linie verticală.

O *măsuţă „de cult"*, cu indicarea foarte sumară a ochilor apotropaici (fig. 30/4) şi un fragment dintr-o piesă mai mare, de asemenea cu ochi incizaţi pe o latură, au fost găsite în stratul superior, avînd analogii atît

[18] V. de ex. Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele,* în *Dacia,* II, 1925, p. 184—185 şi fig. 44/4—8.

[19] Vladimir Dumitrescu, *Découvertes de Gumelniţa,* fig. 10/1.

în descoperirile mai vechi de la Gumelnița cît și în alte așezări din stînga și din dreapta Dunării [20].

Oarecum în legătură cu aceste măsuțe amintim și o serie de fragmente provenind unele de la vase dreptunghiulare cu patru picioare — semănînd în felul acesta cu niște mese scobite la partea superioară — iar altele de la vase tot dreptunghiulare și cu patru picioare, dar avînd

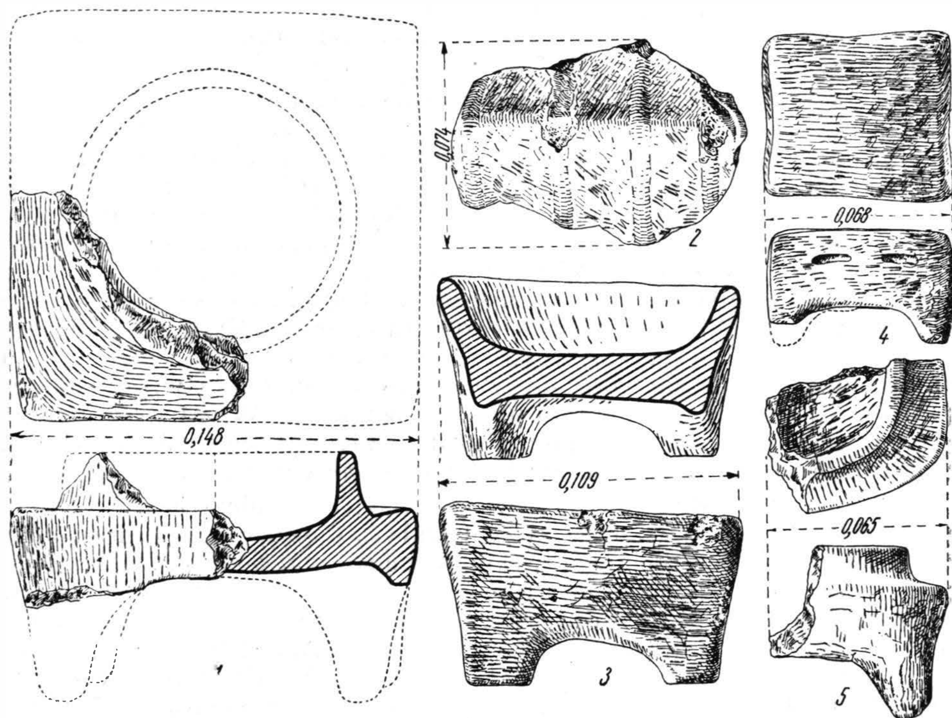

Fig. 30. — *1,3* și *5*, vase-recipient cu patru picioare; *2*, acoperiș de model de locuință; *4*, măsuță de cult, cu ochi apotropaici.

deasupra un recipient rotund (fig. 30/1, 3 și 5) și puternic alveolat; de altfel unele ar putea să fi avut chiar o mare gaură, în loc de fund, așa încît să semene cu alte exemplare cunoscute din neoliticul balcano-dunărean. Pe de altă parte, un fragment de astfel de vas-recipient pe 4 picioare are colțurile teșite, așa încît perimetrul vasului nu a fost nici patrulater nici propriu-zis circular.

În sfîrșit, un mic fotoliu de lut, masiv și cu rezemătoarea arcuită, încheie seria pieselor pe care le putem pune în legătură cu unele practici de cult.

[20] De ex. la Sultana, I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, 1924, p. 51—107, pl. XXIII/5, 6 și 10; la Gumelnița, Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, fig. 63/22—24; la Kodjadermen, în *Izvestiia-Société*, VI, 1916—18, p. 148, fig. 159 etc.

După această trecere în revistă a materialelor obţinute prin sondajul din 1960, socotim că putem formula cîteva concluzii de ordin mai general :

1) Cele trei niveluri inferioare de la Gumelniţa alcătuiesc împreună un strat cultural unitar, numit de noi încă de la început stratul (=faza) Gumelniţa A, iar ulterior — după descoperirea unui nivel gumelniţean mai vechi, la Vidra — numit Gumelniţa A2 sau II. Deosebirile dintre materialele celor trei niveluri sînt de altfel puţine şi de foarte mică importanţă.

2) Stratul superior, căruia noi îi spunem Gumelniţa B (iar alţi cercetători Gumelniţa III) nu poate fi împărţit în mai multe niveluri, căci constituie un tot unitar ce se leagă organic de faza anterioară, păstrînd încă cele mai multe dintre elementele caracteristice ale aceleia, în timp ce în locul celor pierdute se adaugă unele elemente noi, mai mult formal decît structural. Încercarea de a se desprinde din cadrul materialelor stratului Gumelniţa B o aşa-numită grupă ceramică C [21] (decorată cu multe caneluri), nu este susţinută de constatările stratigrafice, sondajul nostru din 1960 dovedind încă o dată că această grupă ceramică este tipică pentru Gumelniţa B. De aceea, chiar dacă materialele acestui strat nu se deosebesc aşa de categoric de acelea ale stratului A, cum am socotit pe vremuri, credem că ele conţin unele elemente care să ne îndreptăţească să vedem în acest strat nu numai ultimul nivel al culturii Gumelniţa, ci şi o fază de dezvoltare culturală relativ bine conturată.

3) Grosimea stratului A, cu cele trei niveluri identificate în zona sondată în 1960 (şi parţial cu un al patrulea), dovedeşte o locuire foarte intensă şi destul de îndelungată, care ocupă cea mai mare parte din perioada tîrzie a neoliticului. Pentru a obţine o dată absolută, am expediat laboratorului Universităţii din Groningen două probe (cărbune de lemn şi grîu carbonizat) din aceeaşi groapă a stratului A2a şi rezultatele comunicate de prof. H. de Waard sînt următoarele : GRN 3028 (grîu carbonizat) 5360±90=3400±90 î.e.n.; GRN 3025 (cărbune de lemn), 5675±70= =3715±70 î.e.n. Prof. H. de Waard explică diferenţa dintre data grîului şi aceea a cărbunelui de lemn prin faptul că arborele a putut avea o anumită vîrstă la data arderii, şi de aceea recomandă ca mai sigură data obţinută pentru grîul carbonizat. Este adevărat că această dată concordă cu rezultatul obţinut pentru o aşezare Gumelniţa A de lîngă Călăraşi (GRO 1987, 5360±70=3400±70 î.e.n.; dată rectificată cu circa 300 ani faţă de aceea iniţial indicată, în funcţie de aşa-numita „Suess-correction"), însă amîndouă aceste date nouă ni se par prea înalte chiar pentru etapa de început a fazei Gumelniţa A. Asupra acestei probleme vom reveni de altfel cu alt prilej. Descoperirea pandantivului de aur în acelaşi nivel — pandantiv a cărui formă a fost pusă în legătură cu o serie de alte podoabe-amulete similare din neoliticul tîrziu şi din aşa-zisă epocă a cuprului — ne-ar îngădui să amintim numai unele sincronisme de ordin general. În

[21] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 59–60.

orice caz el dovedeşte că aurul a fost folosit cel puţin încă din faza Gumelniţa A.

În ceea ce priveşte datarea stratului ultim — Gumelniţa B — considerăm că încercarea făcută altădată de noi de a postula dăinuirea culturii Gumelniţa pînă într-o perioadă corespunzînd începutului epocii bronzului central-european [22] a fost greşită, deoarece s-ar putea vorbi cel mult de un sincronism cu bronzul timpuriu din Macedonia.

4) Prezenţa fragmentului ceramic de tip Boian — alături de cele similare găsite în vechile săpături — arată că, cel puţin în anumite zone, movila Gumelniţa a putut fi locuită încă din fazele finale ale culturii Boian, deşi aceste fragmente pot proveni şi din aşezarea Boian identificată în 1961 pe una dintre terasele vecine.

5) Unealta de corn de cerb pe care noi o socotim un rîmoc adaptabil la un plug primitiv de lemn şi descoperirea seminţelor calcinate de grîu (*triticum vulgare*) constituie dovezi directe despre practicarea agriculturii primitive; dar chiar fără descoperirea acestora nu ne-am fi putut îndoi că triburile gumelniţene se îndeletniceau şi cu cultivarea plantelor.

Numărul enorm de oase de animale domestice (mai ales bovine) ne dă dreptul să afirmăm că şi creşterea vitelor constituia o ocupaţie de bază, poate chiar mai importantă, a acestor triburi. Iar oasele de animale sălbatice şi multele oase de peşti mari arată că vînatul şi pescuitul contribuiau într-o măsură însemnată la procurarea hranei.

6) Bogăţia de unelte, arme, obiecte de cult, de podoabă şi de tot felul descoperite la Gumelniţa vorbeşte despre importanţa acestei aşezări, care va fi fost fără îndoială una dintre cele mai de seamă şi mai întinse staţiuni ale culturii căreia i-a dat numele. De altfel şi poziţia sa la malul Dunării a putut contribui la rolul însemnat pe care ea îl va fi jucat în schimburile intertribale de materii prime (silexul din platforma prebalcanică etc.) şi chiar de piese finite.

GUMELNIŢA

LE SONDAGE STRATIGRAPHIQUE DE 1960

RÉSUMÉ

Pendant l'automne de 1960 nous avons entrepris un sondage stratigraphique dans la station éponyme de la culture néolithique de Gumelniţa, dans la zone la plus élevée de la station et assez près du terrain sur lequel nous avons conduits nos premières fouilles, en 1925, à Gumelniţa. Les couches archéologiques ont été sectionnées jusqu' à la terre vierge, atteinte quelques fois à plus de 4 m de profondeur.

[22] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, p. 102—103; idem, *Sur la date finale de la civilisation énéolithique du type Gumelniţa de Roumanie*, in *BSA*, XXXVII, 1936—37, p. 73—82.

A l'exception de très peu de fragments céramiques appartenant à la catégorie « Gumelniţa D » — qui ne proviennent pas d'une couche à part, étant éparpillés parmi les autres restes de la couche supérieure de culture —, tous les autres restes appartiennent à la culture de Gumelniţa. On a pu identifier quatre niveaux relativement compacts, dans presque toute la zone fouillée.

1. Les trois niveaux inférieurs constituent une couche de culture unitaire, que nous avons appelée dès 1925 la couche (et la phase) Gumelniţa A et qu'on a appelée ultérieurement (à la suite de la découverte d'une couche Gumelniţa plus ancienne à Vidra) Gumelniţa A2 ou II. Les différences entre les matériaux de ces trois niveaux de la phase A2 (A2a, A2b et A2c) sont assez minimes.

2. La couche supérieure — Gumelniţa B selon notre terminologie (ou Gumelniţa III, selon d'autres chercheurs) ne peut être divisée en plusieurs niveaux ; il n'y a qu'un seul niveau d'habitations et les matériaux découverts représentent un tout unitaire, relié d'ailleurs d'une manière organique à la phase précédente. La phase Gumelniţa B conserve en effet beaucoup des éléments caractéristiques de la phase A, tandis, qu'à la place de certains éléments d'autres apparaissent qui sont plutôt d'ordre formel que de structure. L'hypothèse selon laquelle on devrait séparer un groupe céramique Gumelniţa C (décoré de beaucoup de cannelures) est de nouveau infirmée par les découvertes de 1960, ce qui prouve une fois de plus que cette catégorie est tout à fait caractéristique pour la phase Gumelniţa B.

3. L'épaisseur de la couche A — avec ses trois niveaux identifiés dans la zone sondée en 1960 — prouve qu 'il s'agit d'une phase qui recouvre toute la période récente du néolithique du Bas-Danube. Les testes au C^{14} exécutés aux laboratoires de l'Université de Groningen ont indiqué les dates 3715 ± 70 et 3400 ± 90 (GRN 3025 et GRN 3028) pour le niveau A2a ; ces dates nous semblent trop hautes, même si elles sont en concordance avec d'autres dates obtenues à l'aide de la même méthode.

La découverte d'un pendentif en or — qui a été déjà discuté ailleurs par H. Dumitrescu — prouve que l'or a été utilisé au moins depuis la plus ancienne étape de la phase Gumelniţa A2.

Quant à la date de la couche Gumelniţa B, nous ne croyons plus qu'on pourrait la prolonger jusqu' à une période qui correspondrait au commencement de l'âge du bronze de l'Europe Centrale ; on peut tout au plus parler d'un synchronisme avec le Bronze ancien de la Macédoine.

4. Le fragment céramique du type Boian — ainsi que les autres découvertes similaires de 1925 — pourrait indiquer un habitat de cette période qu'on n'a pas encore identifié à Gumelniţa même. Cependant ces pièces peuvent provenir aussi bien de la station appartenant à la culture Boian, identifiée en 1961 sur une terrasse voisine.

5. Certains outils, ainsi que la découverte des grains calcinés de blé (*Triticum vulgare*) prouvent que les habitants néolithiques de Gumelniţa étaient des cultivateurs. D'autre part, les nombreux ossements

d'animaux domestiques découverts pendant les fouilles indiquent le rôle très important joué par l'élevage. Quant aux ossements d'animaux sauvages et de poissons, ils montrent que la chasse et la pêche contribuaient assez amplement aux besoins de nouriture des habitants.

6. Les nombreux outils, armes, objets liés au culte, objets de parure, etc. découverts à Gumelniţa prouvent l'importance de cette station—qui était sans aucun doute l'un des plus grands établissements de la culture néolithique à laquelle elle a donné son nom.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse du plan de la zone où ont été exécutées les fouilles de 1960 à Gumelniţa

Fig. 2. — Section de la paroi est des fouilles de 1960.

Fig. 3. — Statuette thessalienne en terre cuite de la couche B, *in situ*, après le dégagement des fragments des parois brûlées d'une habitation.

Fig. 4. — Grattoirs en silex

Fig. 5. — Burins en silex.

Fig. 6. — Outils en pierre polie (à l'exception du n° 3, découvert dans la couche B, tous les autres appartiennent aux différents niveaux de la couche A).

Fig. 7. — *1—3* et *10*, figurines en os ; *4—7*, outils en os ; *8* et *9*, outils en cuivre ; *11*, statuette en terre cuite ; *12*, objet en os ; *13*, *14*, objets en terre cuite (les n^{os} *10*, *11* et *14*, de la couche B ; le n° *13* à la limite entre la couche B et le niveau A2c ; les autres, de la couche A).

Fig. 8. — *1—2*, outils en bois de cerf ; *3*, pointe de flèche en silex ; *4*, perle en terre cuite.

Fig. 9. — Le pendentif en or découvert dans la couche A2a.

Fig. 10. — *1—3*, vases de la couche A2a ; *4*, couvercle de la couche B.

Fig. 11. — Couvercle décoré de graphite de la couche A2a.

Fig. 12. — Céramique du niveau A2a.

Fig. 13. — Céramique du niveau A2a.

Fig. 14. — Céramique du niveau A2a.

Fig. 15. — Céramique du niveau A2a.

Fig. 16. — Céramique du niveau A2a.

Fig. 17. — Céramique du niveau A2b.

Fig. 18. — Céramique du niveau A2b.

Fig. 19. — Céramique du niveau A2b.

Fig. 20. — Céramique du niveau A2c.

Fig. 21. — Céramique du niveau A2c.

Fig. 22. — Céramique de la couche B.

Fig. 23. — Céramique de la couche B.

Fig. 24. — Céramique de la couche B.

Fig. 25. — Quelques profils de vases du groupe Gumelniţa D.

Fig. 26. — Céramique du groupe Gumelniţa D.

Fig. 27. — Céramique du groupe Gumelniţa D.

Fig. 28. — Couple en terre cuite, découvert à la limite supérieure du niveau A2c.

Fig. 29. — Figurines en os et fragments de vases anthropomorphes et zoomorphes en terre cuite.

Fig. 30. — *1*, *3* et *5*, récipients à quatre pieds ; *2*, toit d'un modèle d'habitation en terre cuite ; *4*, petite table de culte décorée d'yeux apotropaïques.

STUDIUL RESTURILOR DE FAUNĂ NEOLITICĂ, DESCOPERITE ÎN STAȚIUNEA GUMELNIȚA *

DE

OLGA NECRASOV și SERGIU HAIMOVICI

Săpăturile întreprinse în stațiunea neolitică Gumelnița (cultura Gumelnița), în anul 1960 sub conducerea lui Vladimir Dumitrescu, au scos la iveală foarte numeroase resturi de faună, contemporană acestei culturi. Numărul lor se ridică la circa 4 000 piese, mai mult sau mai puțin fragmentare, dintre care 2 709 sînt determinabile, restul reprezentînd așchii, fără părți semnificative pentru identificare.

Materialul determinabil se află și el într-o stare destul de fragmentară, atestînd prin aceasta că sîntem în prezența unor resturi menajere.

Materialul este reprezentat prin resturi de mamifere (piese osoase, dinți izolați, fragmente de coarne), de păsări, reptile (cheloneeni), pești și moluște (gasteropode și lamelibranchiate). El se repartizează destul de inegal pe niveluri culturale, nivelurile mai vechi A2a și A2b fiind mai bine reprezentate decît nivelul B și mai ales decît nivelul A2c. Repartiția sa este și mai inegală după grupele zoologice, mamiferele fiind acelea care domină în mod covîrșitor, celelalte grupe specificate mai sus prezentînd mult mai puține resturi (vezi tabelul I).

Tabelul I

Repartiția resturilor de faună pe nivele și grupe zoologice

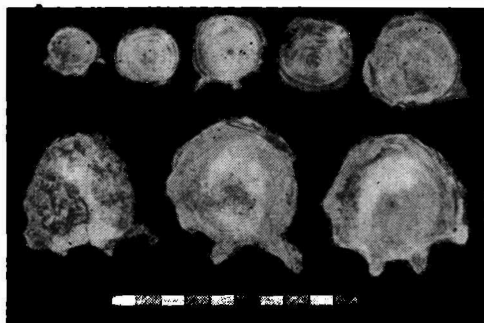
Grupa		Nivelul A2a	Nivelul A2b	Nivelul A2c	Nivelul B	Total niveluri
Moluște	Lamelibranch.	182	35	11	25	**253**
	Gasteropode	12	2	2	4	**20**
Pești osoși		15	11	4	7	**37**
Reptile (chelonieni)		3	—	—	—	**3**
Păsări		2	2	—	1	**5**
Mamifere		839	805	265	482	**2 391**
Total		1 053	855	282	519	**2 709**

* La această lucrare au participat și studenții cercului științific de Morfologie animală de la Universitatea din Iași : Benchea Maria, Bulai Maria, Ciubotaru Elena, Dumitru Emil, Gramatopol Maria, Isac Mihail, Maxim Gheorghe, Pletea Irina, Taller Laurian, Ureche Rodica.

S C I V, tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 101—108.

1. *Consideraţii asupra componenţei faunei din staţiunea Gumelniţa*

Moluştele, reprezentate prin valvele scoicii de rîu aparţinînd speciilor *Unio pictorum* şi *Unio crassus*, precum şi prin cochilii de melc, aparţinînd speciei terestre *Helix pomatia* şi speciei acvatice *Viviparus danubialis*, se întîlnesc în toate cele patru niveluri ale staţiunii. Valvele scoicii de rîu sînt foarte abundente în A2a (resturi a circa 90 exemplare) ceea ce atestă că populaţia gumelniţeană utiliza destul de larg acest molusc în alimentaţie.

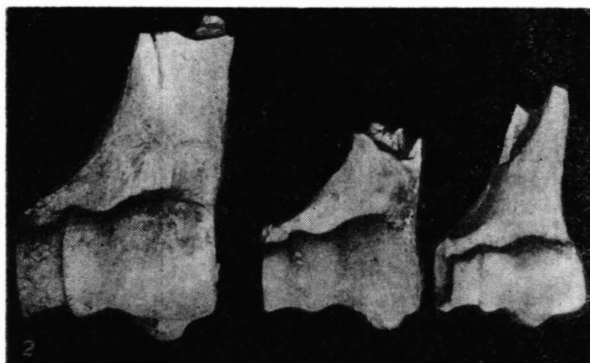

Fig. 1. — *1, Silurus glanis* L. (somnul), vertebre ; *2, Bos primigenius* Boj., un humerus şi *Bos taurus* L., două humerusuri.

Peştii osoşi sînt reprezentaţi prin destul de numeroase vertebre, precum şi prin fragmente de craniu. Marea lor majoritate aparţine somnului (*Silurus glanis* L.) şi numai o mică parte crapului (*Cyprinus carpio* L.). Vertebrele de somn corespund unor exemplare de vîrste şi talii diferite. Printre ele găsim piese care măsoară 55 mm în diametru, aparţinînd unor exemplare de circa 30 de ani, ajungînd la o talie uriaşă de peste 2 m. Repartiţia resturilor de peşti este numeric destul de uniformă în cele patru niveluri ale staţiunii. Exemplarele cele mai mari au fost întîlnite în nivelul B, apoi în A2a.

Reptilele sînt reprezentate prin cîteva fragmente de carapace și plastron, aparținînd unui chelonian, cu mare probabilitate din genul *Emys*. Ele au fost sesizate numai în nivelul A2a.

Păsările nu prezintă nici ele multe resturi. Doar cinci fragmente de oase lungi au fost găsite în nivelurile A2a, A2b și B. În acest din urmă nivel s-a găsit un fragment de humerus care aparține cu mare probabilitate unei lebede (*Cygnus* sp.). În nivelul A2a apare iarăși un fragment osos (metacarpian) care a putut fi determinat ca aparținînd, cu mare probabilitate, unei gîște sălbatice.

Mamiferele, cărora le aparține majoritatea covîrșitoare a materialului descoperit, sînt reprezentate prin următoarele specii : *Lepus europaeus* Pallas, *Castor faber* L., *Canis familiaris* L., *Canis vulpes* L., *Ursus arctos* L., *Sus scrofa domesticus* L., *Sus scrofa ferus* L., *Capreolus capreolus* L., *Cervus elaphus* L., *Bos primigenius* Boj., *Bos taurus* L., *Capra hircus* L., *Ovis aries* L., *Equus caballus* L. Aceste specii se întîlnesc de altfel, în majoritatea stațiunilor neolitice din țara noastră. Ele nu epuizează fauna neolitică de mamifere din regiunea respectivă, care era în mod cert mult mai bogată, dar reprezintă acele forme, fie domestice, fie sălbatice, care erau mai mult sau mai puțin întrebuințate în economia populației gumelnițene. Din speciile sălbatice enumerate, un interes deosebit îl prezintă existența la Gumelnița, stațiune situată departe de zona montană, a resturilor de cerb și de urs, mamifere cu arealul azi mult mai restrîns.

2. *Frecvența generală și pe niveluri a formelor de mamifere*

Tabelul II prezintă frecvența absolută și procentuală (generală și pe niveluri) a pieselor aparținînd formelor de mamifere enumerate mai sus, precum și acelea ale indivizilor ce le-ar putea corespunde [1]. Din considerarea cifrelor înscrise, rezultă că specia ale cărei resturi sînt cel mai frecvent întîlnite în materialul din stațiunea Gumelnița este boul domestic. Resturile acestei specii se cifrează la aproape 1 500 piese, reprezentînd mai mult decît jumătatea materialului determinat. Resturile ar putea corespunde în total la circa 126 indivizi. Acest material, repartizat pe niveluri, prezintă frecvențe procentuale destul de asemănătoare, diferențele constatate nefiind semnificative.

Ovicaprinele ocupă locul al doilea în materialul întreg, urmate fiind îndeaproape de porcine. Ceea ce este însă interesant de notat este faptul că, în repartiția pe niveluri, locul al doilea după bovine este ocupat de ovicaprine numai în primele două niveluri : A2a și A2b. În ultimele două, A2c și B, din contra, resturile de porcine prezintă o anumită creștere numerică față de acelea ale ovicaprinelor, astfel încît, acum, ele ocupă locul al doilea. De notat că, judecînd după piesele determinabile pînă la gen, grupa ovicaprinelor este reprezentată în materialul nostru printr-un număr aproape egal de oi și de capre.

[1] Amintim că, în acest tabel, ca și în tabelele similare referitoare la fauna altor stațiuni, am grupat împreună, sub denumirea de ovicaprine, resturile oilor și caprelor, care nu pot fi întotdeauna separate, dat fiind lipsa de criterii morfologice diferențiale pentru multe piese ale scheletului, precum și pentru dentiție.

Locul al patrulea este ocupat, atît în materialul luat în ansamblu, cît și în repartiția sa pe niveluri, de mistreț. Locul al cincilea este ocupat, în mod constant, de cerb, iar locul al șaselea de cîinele domestic.

Bourul, urmat de căprioară și apoi de cal, ocupă locurile următoare. Resturile lor se întîlnesc însă în toate cele patru niveluri, ale stațiunii.

Fig. 2. — *1, Canis familiaris intermedius* Wold., mandibulă întreagă cu dinți și *Canis familiaris palustris* Rüt., mandibulă fragmentară cu dinți căzuți ; *2, Ursus arctos* L., fragment de cubitus.

Resturile de vulpe, lup, urs, castor și iepure nu se întîlnesc în toate nivelurile și prezintă în general procente foarte scăzute, indicînd o prezență sporadică.

3. *Unele caracteristici ale mamiferelor identificate*

Așa cum ne-o indică resturile lor osoase, bovinele din stațiunea neolitică de la Gumelnița aparțineau unor tipuri de talie mijlocie și mică, toate rezervele fiind făcute în ceea ce privește dimorfismul sexual. Această constatare este valabilă referitor la ovicaprine și porcine. Domestic sau nu, calul neolitic de la Gumelnița aparține unei forme de talie mijlocie. Judecînd după resturile de coarne, caprinele trebuie să fi aparținut, cel puțin în majoritatea lor, tipului *prisca*.

În ceea ce privește cîinele, constatăm că resturile sale aparțin la două varietăți diferite : *Canis familiaris palustris* Rüt., de talie mică, și *Canis familiaris intermedius* Wold. Resturile primului sînt mai numeroase decît ale celui de-al doilea.

În aceeași ordine de idei, deosebit de interesante ne apar resturile de cerb. Este important nu numai faptul că-l găsim prezent într-o regiune atît de îndepărtată de zona montană, dar și faptul că unele resturi ale sale găsite la Gumelnița au aparținut unor exemplare de talie foarte mare. Astfel o piesă reprezentînd partea distală a coroanei coarnelor, găsită în nivelul A2c, ar putea fi socotită, prin dimensiunea ei, drept un specimen record. Ramurile terminale reprezintă aici o aplatizare și o lărgire accen-

tuată, care le conferă o formă particulară, ce ridică problema unei varietăți deosebite. O altă piesă, reprezentînd de data aceasta partea bazală a cornului, împreună cu o porțiune de neurocraniu, găsită în nivelul A2b, este de dimensiuni foarte mari (diametrele rozetei : 91 mm și 89 mm).

4. *Considerații asupra ocupației locuitorilor*

Dacă însumăm frecvențele corespunzătoare animalelor domestice (bovine, ovicaprine, porcine, cîine), iar pe de altă parte acelea care corespund animalelor sălbatice (mistrețul, cerbul, bourul, căprioara, ursul, lupul, vulpea, castorul și iepurele, calul rămînînd într-o poziție neclarificată din acest punct de vedere), constatăm că primele formează majoritatea covîrșitoare a materialului faunistic de la Gumelnița (în total peste 80%), în timp ce cele de-al doilea nu reprezintă decît o mică minoritate.

Predominanța resturilor mamiferelor domestice asupra celor sălbatice, indică clar că populația care locuia în stațiunea neolitică Gumelnița se ocupa în mod intens de creșterea vitelor, în special a cornutelor mari. Cît de importantă era această îndeletnicire rezultă și din considerarea numărului absolut de fragmente osoase provenite de la bovine (1 464), precum și a numărului absolut de exemplare cărora ar fi putut să le aparțină (126). Așa cum am văzut mai sus, variațiile pe niveluri observate în ceea ce privește procentul de indivizi suputați, nu par a fi semnificative.

Creșterea oilor și caprelor, ca și aceea a porcilor pare a fi fost o ocupație mai puțin importantă decît a bovinelor. Judecînd după repartiția resturilor de porcine și ovicaprine pe niveluri se pare că creșterea primelor avea mai puțină importanță în primul nivel (A2a) decît în nivelurile următoare. Creșterea ovicaprinelor pare a fi înregistrat, din contra, după o oarecare accentuare în nivelul A2b față de nivelul A2a, o scădere sensibilă în nivelul A2c, urmată de o amplificare ușoară în nivelul B. Față de inegalitatea repartiției întregului material osos pe niveluri, ne putem însă întreba dacă variabilitatea constatată oglindește o stare reală sau reprezintă efectul întîmplării.

Vînătoarea constituia o ocupație de ordin mult mai secundar. Principalul obiectiv al vînătorii era mistrețul, urmat de cerb și apoi de bour. Vînarea căprioarei, castorului, ursului, lupului și a vulpii era cu totul sporadică.

Prezența unui număr mare de valve aparținînd scoicii de rîu, în special în nivelul A2a, arată că cel puțin în perioada care îi corespunde, acest molusc juca un oarecare rol în hrana locuitorilor neolitici din stațiunea Gumelnița, fiind,, cules'' în mod intens. În celelalte trei niveluri, și în special în nivelul A2b, cantitatea resturilor de *Unio* este proporțional mult mai mică.

În fine, o problemă legată de unele aspecte ale vieții locuitorilor neolitici din stațiunea Gumelnița este ridicată de prezența resturilor calului. Materialul osos aparținînd acestei specii se întîlnește în toate nivelurile stațiunii. El este însă puțin numeros, atingînd aproape 3% doar în nivelul A2a. Numărul redus al resturilor sale — ca și de altfel în celelalte stațiuni

Fig. 3. — *1*, *Cervus elaphus* L., două fragmente de coarne ; *2*, *Capreolus capreolus* L., fragment de corn.

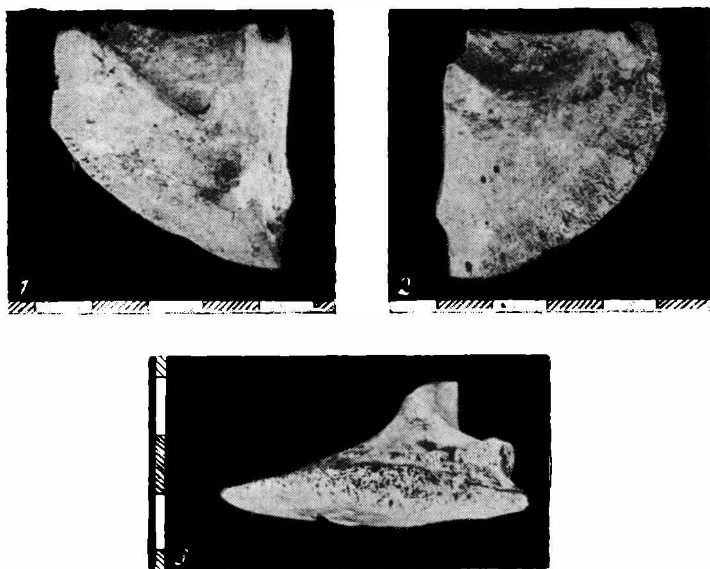

Fig. 4. — *Equus caballus* L., falanga III anterioară (înjumătățită), aparținînd unui exemplar tînăr atins de furbură. *1*, văzută pe fața plantară ; *2*, văzută de sus și din partea anterioară ; *2*, văzută lateral și de pe fața plantară.

Tabelul 11

Frecvența absolută și procentuală (generală și pe niveluri) a speciilor de mamifere identificate la Gumelnița, alături de raportul dintre mamiferele domestice și sălbatice

Specia sau grupa	Nivelul A2a				Nivelul A2b				Nivelul A2c				Nivelul B				Total nivele			
	fragmente		indivizi		fragmente		indivizi		fragmente		indivizi		fragmente		indivizi		fragmente		indivizi	
	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%	nr. absolut	%
Canis familiaris	29	3,46	5	4,76	25	3,10	6	6,19	8	3,02	3	6,98	14	2,90	5	7,24	76	3,17	19	6,06
Bos taurus	507	60,43	45	42,85	512	63,60	43	44,32	161	60,76	14	32,55	284	58,92	24	34,79	1 464	61,23	126	40,13
Ovicaprinae	98	11,68	14	13,33	114	14,17	16	16,50	14	5,28	4	9,30	43	8,92	8	11,59	269	11,25	42	13,38
Sus scrofa domesticus	62	7,38	13	12,39	87	10,80	14	14,44	27	10,18	6	13,96	49	10,17	10	14,50	225	9,42	43	13,70
Sus sp.*	12	1,43	3	2,86	7	0,87	2	2,06	4	1,51	2	4,65	6	1,25	2	2,90	29	1,21	9	2,86
Sus scrofa ferus	51	6,07	8	7,60	34	4,22	6	6,19	26	9,81	5	11,62	34	7,05	5	7,24	145	6,07	24	7,65
Cervus elaphus	32	3,82	5	4,76	11	1,37	2	2,06	19	7,16	4	9,30	28	5,80	5	7,24	90	3,77	16	5,09
Capreolus capreolus	6	0,72	2	1,91	5	0,62	2	2,06	1	0,38	1	2,33	4	0,83	2	2,90	16	0,66	7	2,22
Bos primigenius	13	1,55	3	2,86	3	0,37	2	2,06	3	1,13	2	4,65	8	1,65	2	2,90	27	1,12	9	2,86
Canis vulpes	2	0,24	1	0,96	1	0,13	1	1,03	—	—	—	—	2	0,42	1	1,45	5	0,20	3	0,95
Canis lupus	2	0,24	2	1,91	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,42	1	1,45	4	0,16	3	0,95
Ursus arctos	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,38	1	2,33	1	0,21	1	1,45	2	0,08	2	0,64
Castor fiber	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,21	1	1,45	1	0,04	1	0,32
Lepus europaeus	—	—	—	—	1	0,13	1	1,03	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,04	1	0,32
Equus caballus	25	2,98	4	3,81	5	0,62	2	2,06	1	0,38	1	2,33	6	1,25	2	2,90	37	1,58	9	2,87
	839		105		805		97		265		43		482		69		2 391		314	
Mamifere domestice	696	82,96	77	73,33	738	91,68	79	81,43	210	79,24	27	62,80	390	80,92	47	68,12	2 034	85,07	230	73,24
Mamifere sălbatice**	106	12,63	21	20,00	55	6,83	14	14,45	50	18,87	13	30,23	80	16,59	18	26,09	291	12,17	66	21,02

* Reprezintă acele resturi de suide, pentru care, datorită fragmentării, nu am putut preciza dacă provin de la porcul domestic sau de la mistreț.

** Diferența pînă la 100% este dată de resturile aparținînd calului, care are o poziție incertă din punctul de vedere al domesticirii, cît și de resturile de Sus sp.

neolitice din țara noastră — pare a pleda pentru caracterul său încă sălbatic. Totuşi, o falangă III anterioară (înjumătățită) de la un individ tînăr, a cărei suprafață inferioară este lipsită de boltirea transversală obişnuită iar suprafața anterioară prezintă o înclinare foarte slabă, a aparținut unui animal bolnav de furbură. Cum în concepția patologiei veterinare actuale, această boală este determinată de deficiențe de ordin alimentar ce nu prea survin în condițiile vieții de animal sălbatic, este foarte probabil ca piesa osoasă respectivă să fi aparținut unui animal domestic sau, cel puțin, pe cale de domesticire. În orice caz aceasta este şi părerea specialiştilor în medicina veterinară printre care şi prof. Gheție.

5. *Peisajul geografic*

Considerarea compoziției resturilor de faună descoperite la Gumelnița, ne arată că regiunea respectivă era puternic împădurită în neolitic. În adevăr, dacă prezența mistrețului ar putea fi legată şi de existența unor numeroase bălți, prezența cerbului reprezentat prin exemplare foarte mari, precum şi prezența ursului, nu pot fi explicate decît prin existența unor întinse masive păduroase.

L'ÉTUDE DES RESTES DE LA FAUNE NÉOLITHIQUE DÉCOUVERTS À GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

Le matériel faunique, découvert dans la station néolithique de Gumelnița, au cours des fouilles de 1960, s'élève à 4 000 pièces dont — étant donné leur caractère fragmentaire — seulement environ 2 700 purent être déterminées. Ce caractère du matériel osseux indique qu'il représente les restes « de cuisine » de la station néolithique étudiée.

La répartition du matériel déterminé selon les groupes zoologiques et le niveau de l'habitation néolithique est présentée dans le tableau I du texte. Le tableau II contient la fréquence absolue et relative (%) (générale et selon les niveaux) des espèces de mammifères identifiées. Sa lecture nous indique une prédominance numérique très prononcée des restes des animaux domestiques sur ceux des animaux suavages, indiquant l'importance prise par l'élevage. A ce point de vue, il est à remarquer que ce sont les bovins qui occupent la première place, le rôle des ovicaprins et des porcins y étant tout à fait secondaire.

Les animaux domestiques dont les restes furent identifiés à Gumelnița appartiennent en très grande majorité à des formes de taille peu élevée ou moyenne. Les chèvres semblent avoir appartenu en majorité au type *prisca*. En ce qui concerne le chien, on observe qu'il appartient à deux formes : *C. familiaris palustris* Rüt. et *C. familiaris intermedius* Wold.

Les restes du cheval sont très peu fréquents, ce qui pourrait bien indiquer le caractère encore non domestiqué de cette espèce. Cependant, une phalange III antérieure, présentant des modifications pathologiques caractéristiques de la « fourbure », pourrait avoir appartenu à un exemplaire ne vivant pas en liberté. Ce fait pourrait signifier que nous sommes ici en présence de plus anciens essais de domestication du cheval, connus jusqu'à présent sur notre territoire.

Pour ce qui concerne les animaux sauvages, il faut souligner la présence du cerf, absent de nos jours dans la région de Gumelniţa.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, *Silurus glanis* L. (Silure), vertèbres ; *2*, *Bos primigenius* Boj., un humerus et *Bos taurus* L., deux humerus.

Fig. 2. — *1*, *Canis familiaris intermedius* Wold., mandibule entière avec dents et *Canis familiaris palustris* Rüt., mandibule fragmentaire sans dents ; *2*, *Ursus arctos* L., fragment de cubitus.

Fig. 3. — *1*, *Cervus elaphus* L., deux fragments de cornes ; *2*, *Capreolus capreolus* L., fragment de corne.

Fig. 4. — *Equus caballus* L., phalange III antérieure (la moitié) appartenant à un jeune exemplaire atteint par la « fourburc ». *1*, vue de la face plantaire ; *2*, vue d'en haut et de la partie antérieure ; *3*, vue latérale et de la face plantaire.

EXPERTIZA ANTROPOLOGICĂ ASUPRA UNUI CRANIU DE COPIL DESCOPERIT LA GUMELNIȚA ÎN 1960

DE

Dr. DARDU NICOLĂESCU-PLOPŞOR

În cursul campaniei de cercetări arheologice întreprinse la Gumelnița sub conducerea lui Vladimir Dumitrescu, a fost descoperit, în anul 1960, un craniu de copil, la adîncimea de — 3,40 m, în zona de sud, cu cenuşă în jur.

Împreună cu craniul fragmentat, care a putut fi totuşi reconstituit, ne-au fost puse la dispoziție pentru studiu şi o vertebră codală de vițel, un os de peşte (specie mare, de Dunăre), precum şi cîteva plăci cornoase de broască țestoasă.

Menționăm de la început că atît craniul uman cît şi celelalte materiale prezintă un uşor grad de ardere superficială care denotă că peste aceste materiale s-a zvîrlit cenuşă fierbinte conținînd şi tăciuni aprinşi. După caracteristicile de ardere superficială a osemintelor, nu poate fi vorba de o ardere a lor în contact direct cu focul.

Examinînd craniul de copil se poate deduce că acesta zăcea în groapă culcat pe partea dreaptă, înclinat însă de sus în jos şi de la dreapta la stînga, încît cenuşa fierbinte în amestec cu tăciunii a dat naştere la o serie de pete de culoare brun-roşcată-cărămizie pe frontal, pe parietalul şi temporalul drept, pe occipital şi pe baza craniului. De asemenea, pete similare cu aspect de ardere, ceva mai accentuată însă, se observă pe marginile inferioare ale ramurilor orizontale ale mandibulei unde însăşi țesutul spongios este colorat vizibil. Aceleaşi pete se observă şi pe oasele malare. Menționăm că parietalul stîng aproape nu prezintă de loc pete de culoare, recte de ardere superficială datorită cenuşii fierbinți.

Sex şi vîrstă. În privința sexului, dată fiind vîrsta foarte mică a copilului, nu se poate face nici o precizare. În schimb, pentru vîrstă o serie de date care au fost analizate şi comparativ cu cele ale craniilor actuale de copii cu vîrstă cunoscută din colecția Fr. I. Rainer a Centrului de cercetări antropologice, şi anume molarul al doilea superior, de curînd erupt, indică o vîrstă de 2,1/2—3 ani. Fontanela bregmatică încă deschisă restrînge însă vîrsta la 2,1/2 ani.

S C I V, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 109—112

Scurtă caracterizare antropologică. În mod obișnuit, începînd din neolitic și pînă la studiul populației actuale inclusiv, segmentul cefalic nu este analizat cu suficientă atenție, considerîndu-se că tipul antropologic se realizează abia la vîrsta adultă. Din punctul nostru de vedere, pe care nu-l putem dezvolta într-o scurtă notă ca aceasta, este absolut necesar să se analizeze atent craniile de copii, chiar dacă este vorba de indivizi izolați ca în cazul de față. Se pot urmări astfel, pe măsură ce se acumulează date suficiente, unele legi biologice generale ale dezvoltării care permit să desprindem mai apoi interesante concluzii de ordin istoric.

Din tabelul de mai jos și din examinarea fotografiilor din figura alăturată, rezultă că acest craniu de copil, de formă ovoid-pentagonoidă

Tabel

Date metrice și indici

Nr. Martin	Dimensiunea		Nr. Martin	Dimensiunea	
1	g—op	156	45	zy—zy	84
8	eu—eu	124	47	n—gn	68
9	ft—ft	78	48	n—pr	42
10	co—co	98	51	mf—ek	32,5
20	po—b	103	52	înălț. orbită	28,5
23	circ. orizontală	441	54	lăț. nas.	17
25_a	arc n—i	289	55	n-ns	28,5
26	arc n—b	114	72	unghi n—pr/OAE	79°
27	arc b—l	119	73	„ n—sn/OAE	82°
28_1	arc l—i	56	74	sn—pr/OAE	58°
29	n—b	96			
30	b—l	101,5			
31_1	l—i	52			

Indici

8 : 1 = 79,48	$31_1 : 28_1$ = 92,8
20 : 1 = 66,02	45 : 8 = 67,7
20 : 8 = 83,07	47 : 45 = 80,9
9 : 10 = 78,6	48 : 45 = 50,0
9 : 8 = 62,9	52 : 51 = 87,7
29 : 26 = 84,2	54 : 55 = 59,6
30 : 27 = 85,3	

în norma verticală și în formă de pană în norma occipitală, cu reliefuri glabelare supraciliare și nucale șterse, este mezocran la limită cu grupa subbrahicrană (8 : 1 = 79,48), hipsicran (20 : 1 = 66,02) și metriocran (20 : 8 = 83,07), cu o frunte strîmtă, stenometopă (9 : 8 = 62,9), bombată (9 : 10 = 78,6) și ortometopă (29 : 26 = 84,2), avînd un parietal bombat (30 : 27 = 85,3) și un occipital bombat în regiunea suprainiacă ($31_1 : 28_1$ = 92,8). Craniul este criptozig (45 : 8 = 67,7), cu o față euri-hipereuriprosopă (47 : 45 = 80,9) și mezeneuriană (48 : 45 = 50,0), prognată spre mezognată în totalitate (72 = 79°), mezognată în sectorul nazal (73 = 82°) și ultraprognată în sectorul alveolar (74 = 58°). Menționăm în plus că orbitele sînt rotunde, înalte, hipsiconche (52 : 51 = 87,7), nasul este hipercamaerin (54 : 55 = 59,6) cu apertura piriformă cu vagă

schiţă de sulcus praenasalis lateral dreapta, iar mandibula prezintă un menton bituberculat, cu tuberculii apropiaţi.

Discuţii şi concluzii. Craniul analizat mai sus prezintă o serie de caractere asemănătoare cu craniile de copii din necropola gumelniţeană de la Boian-Vărăşti, mai accentuate însă decît la cazurile de adulţi şi

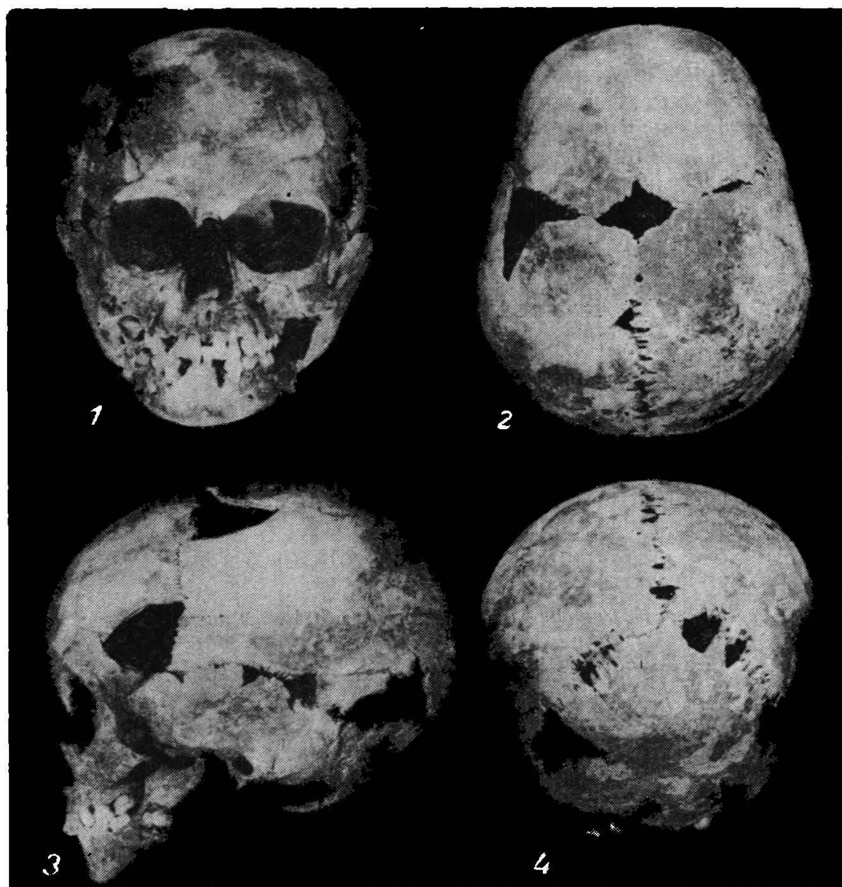

Fig. 1. — *1, norma frontalis ; 2, norma verticalis ; 3, norma lateralis ; 4, norma occipitalis*

maturi din aceeaşi necropolă menţionată şi care aparţin formelor mediteranoide gracile cu unele trăsături grimaldoide. Cele mai expresive în acest sens pentru cazul analizat sînt : indicele orbitar, indicele nazal şi prognatismul alveolar foarte accentuat (ultraprognat). Deşi este vorba de un copil în vîrstă de numai 2,1/2 ani, socotim că nu greşim dacă afirmăm că a făcut parte dintr-o populaţie cu pregnante trăsături mediteranoide gracile şi unele caractere grimaldoide.

EXPERTISE ANTHROPOLOGIQUE D'UN CRÂNE D'ENFANT DÉCOUVERT À GUMELNIȚA EN 1960

RÉSUMÉ

On procède à l'analyse d'un crâne d'enfant âgé de $2^1/_2$ années qui présente des légères traces de crémation (teinte brune-rougeâtre) pour avoir été recouvert d'un tas de cendre brûlante mêlée à des charbons incandescents.

Le crâne est du type méso-subbrachicrane, hypsicrane et métriocrane, orto- et sténométope à pariétal et occipital bien arqués. Le visage euri- et hypereuriprosope et mésen-eurien est ultraprognathe dans le segment alvéolaire ,présentant des orbites hypsiconques et le nez hyperchamaerin.

Ce crâne présente des analogies très proches avec les crânes d'enfants de la nécropole gumelnitzienne de Boian-Vărăști. Toutefois les caractères du crâne sont beaucoup plus marqués que ceux des crânes d'adultes ou d'individus âgés, de ladite nécropole, qui se rattachent aux formes méditérranéennes à traits grimaldoïdes. De tous ces caractères on doit prendre en considération tout particulièrement les indices orbital et nasal ainsi que le prognathisme alvéolaire très accentué. Compte tenu de ces éléments, on peut affirmer que cet enfant de Gumelnița a du appartenir à une population méditérranéenne-gracile, avec certains traits grimaldoïdes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1, norma frontalis* ; *2, norma verticalis* ; *3, norma lateralis* ; *4, norma occipitalis.*

CÎTEVA DESCOPERIRI GETO-DACICE DE LA CĂSCIOARELE

DE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Cu ocazia dezvelirii în întregime, în anii 1962—1963, a stratului superior de cultură din așezarea gumelnițeană de pe Ostrovelul lacului Cătălui (com. Căscioarele, r. Oltenița), au fost descoperite o serie de obiecte aparținînd culturii geto-dace. Este vorba în primul rînd de o cupă getică, fragmentară, cu decor în relief — imitație după cupele deliene —, apoi de cinci monede de argint (dintre care patru sigur dacice), de o toartă de amforă cu ștampilă, precum și de unele fragmente de amforă și de vase Latène.

De la început trebuie însă precizat că pe Ostrovel n-a existat un strat de cultură și deci o așezare geto-dacică, obiectele descoperite fiind aduse foarte probabil dintr-o așezare de pe promontoriul aflat la mai puțin de 100 m la nord-vest de Ostrovel (tot pe teritoriul com. Căscioarele) pe una din terasele înalte ale Dunării unde a fost identificată o bogată așezare geto-dacică, dar în care nu s-au putut efectua săpături, întrucît terenul este plantat cu viță de vie.

Dacă, destul de recent [1], repertoriul decorativ al imitațiilor getice după cupele așa-zise deliene [2] sau megariene [3] s-a îmbogățit prin descoperirea și implicit publicarea a două fragmente de acest gen, provenind din așezarea de la Popești și reprezentînd figuri umane, una din descoperirile pe care le prezentăm mai jos adaugă acestui repertoriu și reprezentările zoomorfe [4].

---

[1] Al. Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 341—349.

[2] Primul care le dă această denumire, considerînd Delosul ca centru principal de fabricare a lor, este F. Courby în *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922.

[3] L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens* (*La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénistique*), în *Bulletin van de vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Besehaving*, XXVIII, Leiden, 1953, adoptă din nou denumirea mai veche de „boluri megariene".

[4] Pînă în prezent, la noi nu au fost publicate exemplare de cupe getice cu reprezentări zoomorfe (exceptînd, bineînțeles, pe cele decorate cu reversuri de monede dacice unde apare

Dăm mai jos descrierea obiectelor, încercînd totodată o cît mai strînsă încadrare cronologică.

Cupa este de formă conică, cu umărul uşor rotunjit şi buza evazată; a fost lucrată la roată dintr-o pastă relativ bună, conţinînd mică; arderea s-a făcut la brun-cenuşiu, iar din lustru se păstrează numai urme vagi, mai ales în interiorul cupei. Decorarea reliefată a fost executată în tehnica cunoscută, folosindu-se un tipar format din cel puţin două valve. Imediat sub umăr începe decorul prin două cercuri subţiri, dispuse orizontal şi subliniind umărul cupei; medalionul central este şi el format tot din cercuri concentrice, patru la număr (primul fiind incomplet), avînd în centru o mică pastilă. Restul cupei a fost împărţit în patru zone decorative, verticale, cu ajutorul unor copaci schematizaţi (poate brazi), avînd la ambele capete cîte o pastilă; tot prin cîte o pastilă se termină fiecare ramură a copacilor [5]. S-au păstrat doar trei, dintre care doi au cîte patru perechi de ramuri dispuse oblic în sus, iar cel de-al treilea are şase perechi de ramuri dispuse aproape în unghi drept faţă de trunchi; de aici şi concluzia firească a folosirii unui tipar format din două valve. Cîmpurile realizate în acest mod sînt acoperite cu un decor format din frunzuliţe mărunte, dispuse în formă de

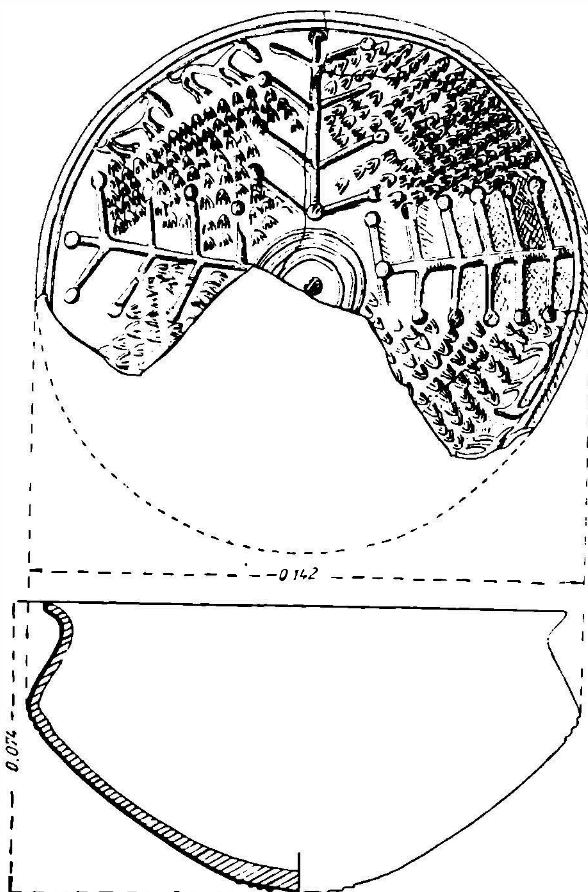

Fig. 1. — Cupă getică cu decor în relief. Imitaţie după bolurile „deliene".

calul, care însă nu constituie un decor în sine), deşi s-a descoperit la Popeşti un fragment de cupă avînd ca decor, printre altele, şi o pasăre (patrupede însă pe cupe nu cunoaştem încă; ele există pe vasele mari — vezi Zimnicea). Cupa de la Popeşti ne-a fost arătată de Al. Vulpe, căruia îi mulţumim şi pe această cale. În schimb, în lumea grecească, reprezentările zoomorfe sînt deosebit de frecvente; vezi F. Courby, *op. cit.*, p. 384, fig. 79/31, 34, 36, 38—40.

[5] Motivul în formă de brad schematizat se întîlneşte şi pe un vas getic, lucrat cu mîna, de la Ocniţa. Informaţia ne-a fost dată de prof. D. Berciu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

solzi (aşa-numitul decor de imbricaţii), două pe toată suprafaţa, pînă la cercurile de sub umăr, iar celelalte două lăsînd un spaţiu liber, în care sînt plasate cîte două animale, destul de realist tratate, deşi cu un oarecare schematism. Este vorba aproape cu certitudine de doi ţapi. Demnă de reţinut este reprezentarea capetelor, redate aproximativ în maniera capetelor de cai de pe reversul monedelor dacice, adică oarecum rectangular, exceptînd, bineînţeles, coarnele rotunjite şi date pe spate. Partea inferioară a picioarelor este bifurcată, încercîndu-se sigur reprezentarea copitelor. Meşterul pare a fi avut intenţia de a reda animalele în momentul în care păşteau, capetele fiind oarecum aplecate în jos; poate însuşi decorul cu copacii schematizaţi în concepţia lui să nu fi fost altceva decît încercarea de figurare a unui moment din viaţa de toate zilele. Din cupă s-au păstrat aproximativ două treimi, destul de bine conservate (înălţimea 7,4 cm, diametrul gurii 13,5 cm, diametrul maxim 14,2 cm) (fig. 1 şi fig. 2).

Fig. 2. — Cupă getică cu decor în relief. Imitaţie după bolurile „deliene".

Monedele, cinci la număr, se insereează după cum urmează: patru reprezintă tipul clasic al monedelor dacice de tip Bucureşti [6], avînd pe avers un cap bărbătesc [7] mai mult sau mai puţin schematizat, văzut din profil, privind spre dreapta; părul, fruntea şi nasul sînt redate prin combinaţii de linii drepte, unghiulare şi ovale neregulate, iar ochii, gura şi bărbia prin globule. De la această descriere face însă excepţie singura monedă descoperită în 1962 (fig. 3/1). Ea are capul de pe avers redat cu destul realism, deşi se remarcă, încă de pe acum, tendinţele spre schematizare: linia dreaptă şi fină a nasului, banda lată a frunţii, două linii subţiri marcînd gura, bărbia subţire şi ascuţită (care la celelalte exem-

[6] Denumire dată de C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *SCN*, II, 1958, p. 383.

[7] În ceea ce priveşte figura de pe avers, părerile sînt împărţite: C. Moisil consideră că moneda copiază staterii lui Filip al II-lea al Macedoniei, care au pe av. capul lui Zeus, iar pe rv. călăreţul: C. Moisil, *Monetele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920, nr. 35—36, p. 70—71; în timp ce K. Pink este de părere că imitaţia s-a făcut după tetradrahmele lui Lisimah: K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapesta, 1939. Reluînd problema, C. Moisil, în *Problema monetelor dace*, în *BŞtAc*, I, 1938, 1, este de părere că dacii copiază tetradrahmele lui Filip al II-lea.

plare se reduce la o simplă globulă), precum şi unele linii ovoidale ce marchează părul buclat.

Reversul monedelor este de asemenea cel cunoscut. Calul mult stilizat, în galop spre stînga; capul are o formă oarecum rectangulară, crupa rotundă şi separată de corp printr-o linie în unghi, care figurează piciorul călăreţului, acesta fiind reprezentat în două cazuri prin trei globule (fig. 3/1, 2), în alt caz printr-o singură globulă (fig. 3/4), iar în ultimul rezumîndu-se doar la linia unghiulară (fig. 3/3). Picioarele

Fig. 3. — *1—4*, monede dacice de argint; *5*, copie după drahmele lui Alexandru cel Mare.

calului sînt redate prin linii prevăzute la capete şi la încheieturi cu globule. La un exemplar (fig. 3/1), coada calului este redată printr-o linie unghiulară, iar la altul (fig. 3/4) se observă pe gîtul calului o linie oblică ce ar putea fi sau mîna călăreţului, sau un accesoriu al harnaşamentului. Piesele nu sînt identice, putînd proveni din ateliere diferite, sau — dacă provin din acelaşi atelier — s-au folosit la baterea lor stanţe diferite. Avînd în vedere reprezentarea destul de realistă de pe moneda descoperită în 1962, ne-am putea gîndi chiar la un moment diferit de batere, schematismul celorlalte putînd indica un moment posterior acestuia. Am surprinde astfel chiar o evoluţie de la realism spre schematism în monetăria dacică.

Toate piesele au diametrul maxim de 22 mm şi o greutate ce variază între 7,24—7,80 g. Starea de conservare este relativ bună, o singură piesă prezintă urme de lovire intenţionată — nu ar fi exclus să se fi încercat tăierea monedei cu un obiect dur (daltă?).

A cincea monedă este total diferită de primele patru, ea copiind staterii şi drahmele lui Alexandru cel Mare, care au pe avers capul lui Herakles tînăr, acoperit la ceafă cu blana leului nemeean, iar pe revers pe Zeus aetophoros pe tron şi ţinînd în dreapta acvila. Legenda este dispusă în linie verticală. La exemplarul nostru, mult tocit, se distinge pe avers un cap destul de rudimentar executat, cu nasul drept şi ascuţit, bărbia tratată în formă de guşă, ochiul mic globular, gura redată prin două liniuţe subţiri şi părul (eventual blana leului) prin mici semicercuri neregulate. Pe revers s-au păstrat picioarele tronului, braţul stîng care ţinea sceptrul, vag braţul drept întins şi o serie de liniuţe, dar mai ales globule foarte mici care figurau inscripţia la copierea căreia meşterul analfabet nu s-a priceput. Diametrul 16,5 mm, greutatea 1,98 g (fig. 3/5).

Acest tip de monedă, după cum susţine regretatul numismat C. Moisil, nu a fost bătut de daci, ci a pătruns din afara teritoriului dacic [8]. Ne punem întrebarea dacă nu vine cumva din lumea sud-tracică. Răspunsul nu-l vor putea da însă decît numismaţii. La această concluzie s-a ajuns datorită rarităţii monedei respective pe teritoriul Daciei.

Interesantă este însă apariţia aici a monedei divizionare, care atestă (fie chiar şi numai prin prezenţa ei deocamdată singulară) necesitatea ei în schimburile ce deveniseră la această dată foarte active într-o economie în permanentă dezvoltare şi prefacere. De altminteri, necesitatea apariţiei monedei divizionare este ea însăşi o dovadă în plus a stadiului avansat de dezvoltare economică la geto-daci.

O altă piesă descoperită este o toartă de amforă rodiană cu ştampilă. Pasta ei este de culoare roz, bine prelucrată şi arsă, avînd o angobă albăgălbuie. Forma este aceea foarte obişnuită a torţilor rodiene din secolele III — I î. e. n., frîngîndu-se în unghi drept. Ştampila este de formă dreptunghiulară, aplicată pe ramura superioară a torţii cu capătul din dreapta prost imprimat din cauza îndoiturii torţii. Dimensiunile în starea actuală : 3,5 × 1,8 cm, înălţimea literelor 0,4 cm ; omicron 0,2 cm (fig. 4/1).

Inscripţia este dispusă pe trei rînduri, cuprinzînd numele preotului eponim rodian la genitiv, cu prepoziţia ἐπί şi numele lunii rodiene tot la genitiv. Nu are nici un simbol.

’ΕΠΙ[Ι...
ΝΑΚΤΟΣ...
ΚΑΡΝ[Ε]ΙΟ[Υ] [9]

[8] C. Moisil, *Monetele dacilor*, *loc. cit.*, p. 72, fig. 15.

[9] Citirea, discutarea şi datarea ştampilei au fost făcute de Victoria Eftimie, căreia îi mulţumim şi pe această cale. Din listele de preoţi rodieni eponimi cele mai cunoscute, publicate pînă acum, patru nume pot avea genitivul terminat în νακτος :

’Αγοράναξ — νακτος
’Αριστάναξ — νακτος
Καλλιάναξ — νακτος
Τιμῶναξ — νακτος

Din cele patru nume, ultimul nu poate figura pe ştampila noastră, deoarece imediat după litera *iota*, foarte aproape de ea, apare partea inferioară a unei haste care nu poate fi aceea a lui *tau* : T, deoarece bara lui orizontală nu ar putea avea loc lîngă litera iota din stînga. Începutul de hastă uşor oblică spre dreapta pare să indice litera *alfa*, cu care încep primele

Fig. 4. — *1*, toartă de amforă rodiană cu ştampilă; *2*, toartă de amforă de fabricaţie getică, copie după amfore rodiene.

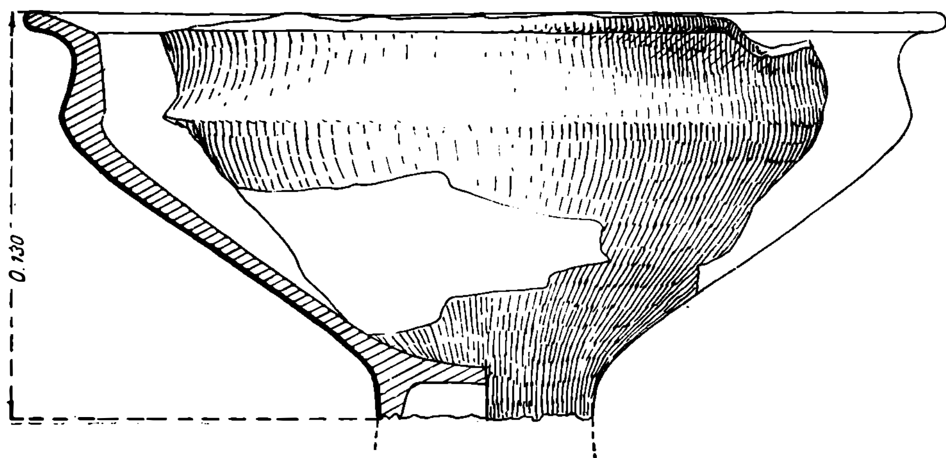

Fig. 5. — Fragment de vas getic, cu picior.

Ar mai fi de menţionat cîteva fragmente de amfore, mai ales un fragment de fund de amforă în formă de buton, lucrate tot din pastă de culoare roz, un fragment de vas de formă bitronconică, lucrat la roată, dintr-o pastă bună cu mult nisip şi mică în compoziţie, ars la cenuşiu închis, precum şi un fragment de fructieră cu picior, avînd buza evazată şi faţetată, lucrat cu mîna dintr-o pastă cu impurităţi. Arderea s-a făcut la cenuşiu-brun (fig. 5). Înălţimea 13 cm, diametrul gurii 28,9 cm.

Ultimele două vase descrise au fost îngrijit lustruite, iar cel cenuşiu a fost decorat imediat sub gît cu două linii orizontale : prima în relief, cealaltă incizată, rezervînd între ele o bandă lată, avînd un decor apăsat, derivat din spirala fugătoare.

În 1924, cu ocazia primului sondaj executat în aşezarea neolitică de pe Ostrovel, a fost descoperită şi o toartă de amforă ştampilată. Era vorba de o ştampilă anepigrafă, constînd dintr-un dreptunghi împărţit în opt triunghiuri prin linii reliefate [10].

Cu prilejul unor cercetări de suprafaţă făcute în aşezarea geto-dacică de pe promontoriu s-au descoperit diverse fragmente ceramice Latène, printre care torţi de amfore ştampilate. Cea care ne-a parvenit este lucrată dintr-o pastă fină cu nisip şi mică în compoziţie, arsă la roşu-cărămiziu. Amfora este lucrată pe loc, însă meşterul a copiat întocmai un exemplar rodian, imitîndu-i şi ştampila în formă de rozetă (fig. 4/2), practică cunoscută, de altminteri, în lumea geto-dacică şi generată, foarte probabil, de anumite interese economice.

După cum precizam încă la început, obiectele descrise au aparţinut unei comunităţi geto-dacice care ocupa la acea vreme promontoriul înalt de la nord-vest de Ostrovel. Or, este îndeobşte cunoscut că în această perioadă comunităţile geto-dacice atinseseră un înalt stadiu de dezvoltare

---

două nume. Dintre acestea două şi primul ar trebui exclus, dat fiind că atît contextul în care a fost descoperită toarta ştampilată, cît şi tipul de ştampilă cu inscripţia nu tocmai îngrijită şi aplicată către îndoitura torţii par să indice o epocă mai tîrzie şi, după lista lui Hiller von Gaertringen din *RE*, Supplementband V, s. v. Rhodos, la nr. 17, apare numele acestui preot pe care autorul îl datează înainte de 220—180 î.e.n., cam pe la 225 î.e.n.

Numele 'Αριστάναξ — genitiv 'Αριστάνακτος apare atît în lista lui Hiller von Gaertringen din *RE* la nr. 56, cît şi în catalogul lui Martin P. Nilsson publicat în *Timbres amphoriques de Lindos*, în *Exploration Archéologique de Rhodos*, V, Copenhague, 1909, la nr. 78, dar fără datare. Mai recent, Virginia Grace, în *Timbres amphoriques trouvés à Delos*, în *BCH*, LXXVI, 1952, I, p. 514—540 şi pl. XIX—XXVI, făcînd o listă a numelor de preoţi rodieni ce apar pe grupul de ştampile descoperit la Delos (care în cea mai mare parte se datează după 166 î.e.n.) şi încercînd o cronologie a acestor eponimi, trece numele pe care le presupunem că ar figura pe ştampila noastră în grupa a V-a din catalogul său, grupă pe care o datează în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Întregirea ştampilei poate fi deci făcută astfel :

'Επὶ ['Αριστά] —
νακτος
Καρν[ε]ίο[υ]

De notat că şi ceilalţi doi preoţi, Καλλιάναξ şi Τιμῶναξ se datează, respectiv, la sfîrşitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n. şi în secolul I î.e.n.

[10] Informaţie de la Vladimir Dumitrescu ; toarta însă s-a pierdut.

social-economică subliniat în repetate rînduri de numeroşi cercetători şi ilustrat o dată în plus de prezenţa în descoperirea noastră atît a monedelor necesare schimbului (monede bătute chiar de daci), cît şi a mărfurilor de import, cum ar fi, de pildă, amforele rodiene cu conţinutul lor de ulei sau vin, precum şi a unor produse destinate schimbului: de exemplu amfore locale copiind exemplare greceşti.

Mai dificilă pare a fi însă încadrarea cronologică cît mai strînsă a materialului descoperit.

Imitaţii getice după cupe deliene cu decor în relief s-au descoperit în numeroase aşezări geto-dacice, ca de pildă: Poiana [11], Popeşti [12], Colentina [13], Dămăroaia [14], Snagov[15], Fundeni [16], Zimnicea, Cetăţenii din Vale [17], Polovraci [18] etc., cel mai vestic punct semnalat fiind Turnu-Severin [19]. Deşi copiau originalele greceşti, introduceau totuşi o motivistică proprie gustului şi realităţilor locale, cum ar fi, de pildă: pintenii getici [20], aversuri şi reversuri de monede dacice [21], figuri umane în costume locale [22] etc. Însă, din păcate, deşi s-a încercat o inserare a aşa-numitelor „cupe deliene getice" [23], totuşi nu s-a făcut încă o datare a lor, lucru care nu va fi posibil decît după studierea stratigrafică şi tipologică a exemplarelor descoperite la Poiana, dar mai ales la Popeşti, unde ele abundă şi unde a existat, după cum dovedesc tiparele descoperite, cel puţin un atelier de prelucrare a lor.

Potrivit categoriilor stabilite pentru exemplarele greceşti de către cercetătoarea L. Byvanck-Quarles van Ufford [24], decorul cupei noastre

[11] Radu şi Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 313, fig. 91/2; R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, p. 195, fig. 17/2,3; idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 198, p. 205, fig. 22/1,3; idem, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 155, fig. 9/3,6.

[12] R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 252, fig. 15/3—8 şi p. 251, fig. 15/1,2, idem, în *Materiale*, III, p. 236, fig. 12, fig. 13/1, p. 237, fig. 14/1—4, fig. 13/3 (tipar); idem, în *Materiale*, V, p. 345, fig. 9/1 (tipar), fig. 9/2,3; idem, în *Materiale*, VI, p. 317, fig. 10/1—6; idem, *Materiale*, VII, p. 330, fig. 7/6; idem, în *Materiale*, VIII, p. 458, fig. 2.

[13] Dinu V. Rosetti, *Tombes à incinération dans la région de Bucarest*, în *PMMB*, 2, 1935, p. 58—59, fig. 13.

[14] *Ibidem*, p. 63, fig. 28.

[15] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, în *PMMB*, 2, 1935, p. 16—17, fig. 23 şi fig. 24.

[16] Vladimir Dumitrescu, *Un vase délien d'importation trouvé près de Fundeni*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 121—125.

[17] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 341, nota 1.

[18] Informaţie de la Al. Vulpe.

[19] D. Berciu, *Preistoria Olteniei*, Craiova, 1939, p. 199. Autorul notează o cupă descoperită la Drobeta, decorată cu motive geometrice şi florale, menţionînd că decorul este *ştampilat*. Or, dacă decorul nu este executat în relief, cel mai nord-vestic punct în care s-au descoperit imitaţii getice după bolurile deliene ar fi Polovraci.

[20] Dinu V. Rosetti, *Tombes...*, *loc. cit.*, p. 63, fig. 28, şi R. Vulpe, în *Materiale*, VII, fig. 7/6.

[21] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Snagov*, *loc. cit.*, p. 16—17, fig. 23, şi R. Vulpe, în *Materiale*, III, fig. 14/1.

[22] Al. Vulpe, *op. cit.*

[23] I. Franga, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene" getice de pe teritoriul României* (în mss).

[24] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 2.

se încadrează (ne referim numai la decorul dispus în formă de solzi) sau mai precis copiază pe cel al categoriei bolurilor cu imbricaţii, în care cele mai vechi şi în acelaşi timp cele mai bune exemplare sînt acelea în care se poate recunoaşte încă forma prelungă a frunzelor de lotus. Aceleiaşi cercetătoare îi datorăm şi o încadrare cronologică a ,,cupelor megariene'' [25]. Primele două grupe, datate, respectiv, în secolul al III-lea şi în prima jumătate a secolului al II-lea î. e.n., nu prezintă pentru descoperirea de faţă nici un interes. În schimb este deosebit de importantă cea de-a treia grupă, plasată în a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n., grupă al cărei decor ajunge la un adevărat s hematism. Or, este tocmai cazul atît al decorului în formă de frunzuliţe, cît şi al celui în formă de copaci. Am avea astfel asigurat pentru cupa noastră un *terminus post quem*, sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n., lăsînd cîţiva ani pentru pătrunderea şi copierea cupelor în şi de către lumea geto-dacă.

Fragmentul de cupă cu picior care-şi găseşte analogii la Piscul Crăsani se poate şi el data în cuprinsul secolului al II-lea î. e. n.

În ceea ce priveşte monedele descoperite (avem în vedere doar primele patru exemplare), ale căror bune analogii le găsim în tezaurele de la Adînca (r. Tîrgovişte)[26], datat în secolele II—I î.e.n., Bucureşti [27], datat la finele secolului al II-lea î.e.n., şi într-o serie de alte tezaure şi descoperiri izolate, a căror înşiruire nu o considerăm utilă aici şi care se încadrează în tipul V cu diverse variante al lui C. Moisil [28] sau în ,,tipul Bucureşti'' al lui C. Preda [29], ele ne asigură un *terminus ante quem*, ştiut fiind că emisiunea lor încetează brusc o dată cu domnia marelui rege dac Burebista şi cu pătrunderea tot mai masivă a dinarului republican roman în zona în care moneda dacilor fusese suverană cel puţin două secole.

Coroborînd toate aceste date, la care se adaugă ştampila de pe toarta de amforă, datată şi ea, după toate probabilităţile, la sfîrşitul secolului al II-lea şi începutul secolului I î.e.n., putem încadra perfect descoperirea noastră în aceste limite cronologice.

Datele noi obţinute cu prilejul descoperirii de faţă vin să completeze şi să afirme o dată în plus nivelul ridicat de dezvoltare al societăţii geto-dacice, relaţiile ei active cu lumea grecească, arta bogată şi variată în conţinut a acestor meşteşugari, artă pe care o legau deopotrivă de util, de viaţa de toate zilele şi care-şi va găsi cea mai desăvîrşită expresie în diversele obiecte şi podoabe de argint.

---

[25] L. Byvanck-Quarles von Ufford, *op. cit.*, p. 21.

[26] C. Preda, *op. cit.*

[27] B. Mitrea, *Un tezaur de monete dacice descoperit la București*, în *Studii și referate*, I, 1954, pl. I—III, şi B. Mitrea, *Numismatische Forschungen und Münzfunde in der Rumänischen Volksrepublik in den Jahren 1944 bis 1957* (recenzia la articolul de mai sus), în *Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans*, I, 1960, Graz.

[28] C. Moisil, *op. cit.*, p. 70—71.

[29] C. Preda, *op. cit.*

QUELQUES DÉCOUVERTES GÉTO-DACES DE CĂSCIOARELE

RÉSUMÉ

L'auteur présente une série de découvertes géto-daces de l'établissement néolithique de l'ilôt — « Ostrovelul » — du lac Cătălui (commune de Căscioarele), à savoir :

Une copie gétique d'après les coupes « déliennes » à décor en relief, ornée d'un décor représentant des sapins schématisés, des groupes d'animaux par deux, très probablement des boucs, et des imbrications.

Quatre monnaies daces en argent ayant à l'avers une tête plus ou moins schématisée et au revers l'habituel cavalier.

Une monnaie divisionnaire, également en argent, imitant les statères et les drachmes d'Alexandre le Grand, mais non frappée par les Géto-Daces.

Une anse d'amphore estampillée, provenant des ateliers de Rhodos, marquée du nom du prêtre éponyme (malheureusement insuffisamment imprimé) et le nom du mois rhodien au génitif. La datation de cette anse peut se situer vers la fin du IIe siècle et le début du Ier siècle avant notre ère.

Quelques fragments d'amphores d'importation et d'autres de provenance locale, un fragment d'un vase grisâtre travaillé au tour et un vase à pied, à l'état fragmentaire, modelé à la main dans une pâte grossière et à cuisson inégale.

Compte tenu du fait que la tendance au schématisme représente une caractéristique des coupes à décor en relief (du monde grec) qui se manifeste dans la seconde moitié du IIe siècle avant notre ère, l'auteur date cette imitation gétique vers la fin du IIe siècle et le début du Ier siècle avant notre ère. On précise par cette même occasion que les coupes gétiques connues jusqu'à présent (à une seule exception près — celle de Popeşti) ne comporte pas de représentations zoomorphes. Ces représentations se retrouvent cependant sur les vases gétiques, tel un vase de Zimnicea.

A l'appui de cette datation on peut invoquer aussi les monnaies daces mentionnées. Leurs meilleures analogies sont celles constatées dans le trésor de Bucarest et celui d'Adînca (district de Tîrgovişte), les deux ayant été datés entre la fin du IIe siècle et le début du Ier siècle avant notre ère.

Par voie de conséquence, l'auteur aboutit à la conclusion que tous ces objets remontent à l'époque située chronologiquement vers la fin du IIe et la début du Ier siècle avant notre ère.

Ce qu'il faut encore souligner c'est le stade avancé des communautés géto-daces de cette époque, qui frappaient monnaies et utilisaient couramment les monnaies pour leurs rapports d'échanges, en faisant des échanges commerciaux actifs avec le monde grec au point de copier certains produits grecs qui leur étaient nécessaires, telles les amphores et les coupes dites « déliennes » ou « mégariennes ».

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Coupe gétique à décor en relief. Imitation d'après les bols «déliens ».
Fig. 2. — Coupe gétique à décor en relief. Imitation d'après les bols «déliens ».
Fig. 3. — 1—4, monnaies daces en argent ; 5, copie d'après les drachmes d'Alexandre le Grand.
Fig. 4. — 1, anse d'amphore rhodienne à estampille ; 2, anse d'amphore gétique, copie d'après les amphores rhodiennes.
Fig. 5. — Fragment de vase à pied gétique.

CIMITIRUL DIN EPOCA BRONZULUI DE LA PIR

(r. Satu Mare, reg. Maramureş)

DE

SZÉKELY ZOLTÁN

Direcţiunea Muzeului regional din Baia-Mare a fost înştiinţată în anul 1952 de către Eördögh Eugen, locuitor din comuna Pir, că în hotarul comunei, la locul numit „Cetate", se găsesc vase de lut, unelte şi morminte cu schelete. În urma acestei sesizări, Muzeul regional din Baia-Mare, în colaborare cu Muzeul regional din Sf. Gheorghe, a executat un mic sondaj de verificare în noiembrie 1953, lucrări care au continuat şi în septembrie 1954 *.

Comuna Pir, din cauza numeroaselor pîraie care întretaie toată regiunea, este înconjurată de multe mlaştini. Din mlaştini se ridică cîteva grinduri, care servesc drept păşune sau pămînt arabil. Aceste grinduri, oferind condiţii bune de trai, au fost prielnice aşezărilor omeneşti din cele mai vechi timpuri.

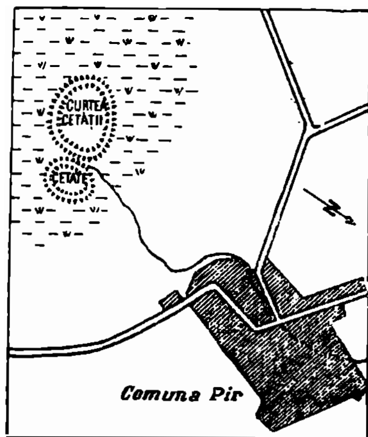

Fig. 1. — Comuna Pir cu „Cetatea" şi cu „Curtea Cetăţii".

La circa 2 km nord-vest de comună, se ridică din şes un astfel de grind înconjurat de mlaştini (fig. 1). El este împărţit în două de un şanţ. Partea de est se numeşte „Cetate", iar cea de vest, „Curtea Cetăţii". Forma terenului „Cetăţii" e ovală, îngustîndu-se în partea ei vestică. Axul longitudinal este pe direcţia nord-vest — sud-est şi are o lungime de 100 m. Diametrul terenului în direcţia nord-est — sud-vest este de 60 m.

Şanţul de apărare, care desparte terenul „Cetăţii" de „Curtea Cetăţii", are o lăţime de 20 m şi o adîncime medie de 2 m. Partea nord-vestică a terenului „Cetăţii" e arată, iar cea nord-estică e păşune.

* Membrii colectivului şantierului: Székely Zoltán, Kovács Elena şi Habina Andrei.

S C I V, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 125—135

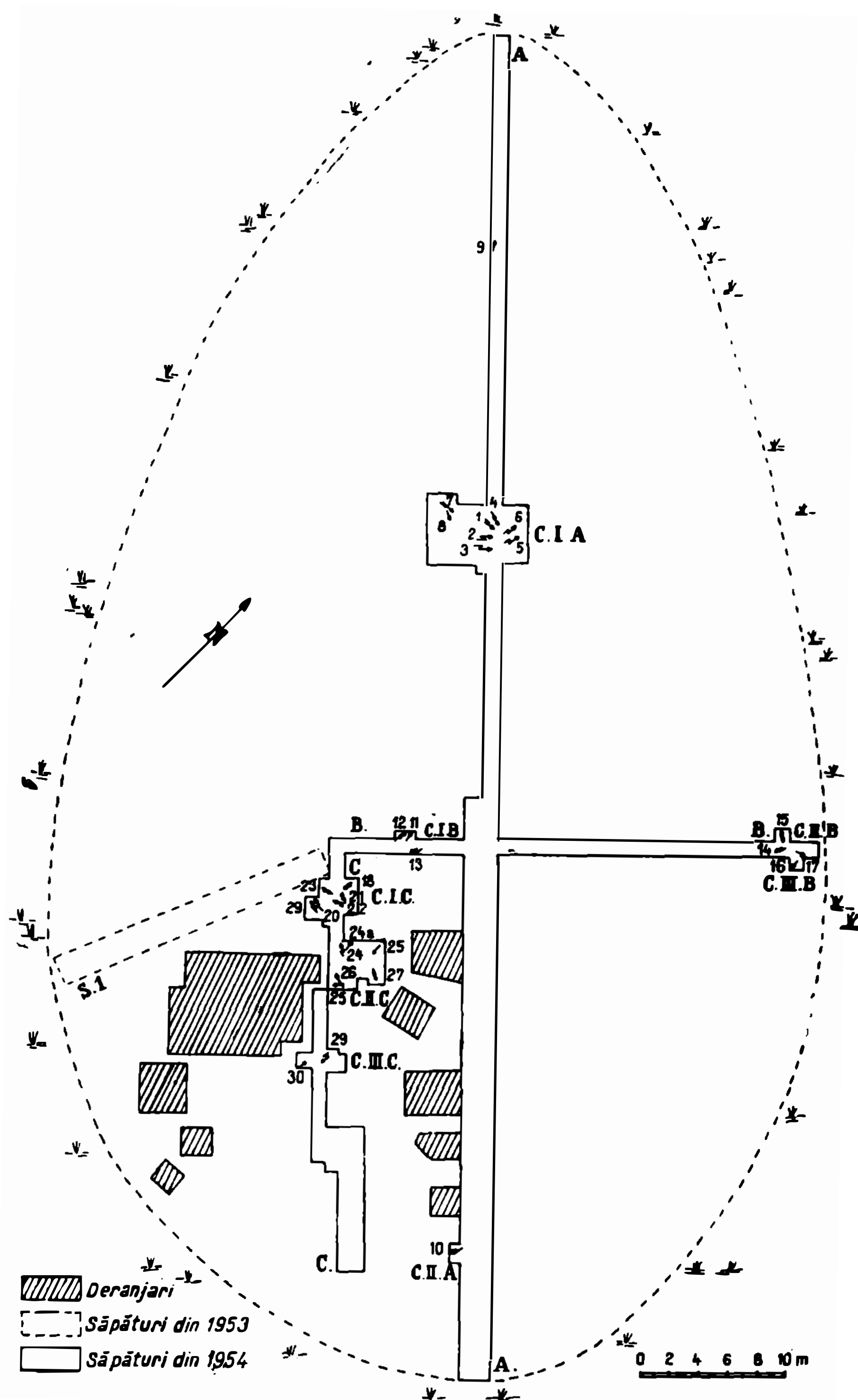

Fig. 2. — Planul săpăturii de la „Cetate".

La arat sătenii au găsit morminte şi unelte făcute din os şi din piatră; mormintele au fost distruse, iar dintre unelte unele au fost luate de săteni şi vîndute colecţionarilor.

Deranjări anterioare. Partea nord-estică a terenului a fost proprietatea lui Eördögh Eugen, care, aflînd de la săteni că au descoperit pe acest loc morminte, între anii 1948—1952 a început să cerceteze terenul,

Fig. 3. — Vase din aşezare.

şi a găsit circa 12 morminte de inhumaţie şi un mormînt de copil într-o oală acoperită cu un capac de lut cu decor incizat.

Din povestirea numitului locuitor am aflat că inventarul mormintelor conţinea vase de lut, topoare din corn de cerb cu gaură de înmănuşare şi prîsnele de lut. Obiectele din morminte au ajuns în parte la diferiţi colecţionari, unele în colecţia medicului Dr. Andrássi Ernest din Valea lui Mihai şi cîteva au fost păstrate de descoperitor. Dintre acestea, cîteva vase, topoare de corn de cerb şi două cranii au fost donate Muzeului din Baia-Mare.

Pentru a se lămuri natura exactă a monumentului (aşezare sau cimitir?) s-au executat în 1953 şi 1954 săpături la „Cetate", pornind de la marginea sudică a terenului, în direcţia nord-sud trasîndu-se un şanţ de verificare de 20 × 2 m (S. 1). Acest şanţ a secţionat o treime a terenului (fig. 2). Sub humusul vegetal, gros de 20—25 cm, a fost găsit

un strat de cultură de 60—80 cm cu fragmente de ceramică. Pe o lungime de 2 m, la — 40 cm s-a găsit un strat de chirpic ars, conținînd resturile unei vetre și fragmente de vase și oase de animale. Resturi de vetre au mai fost găsite în acest șanț și în alt loc, la adîncimea de 50 cm, ele fiind păstrate pe o lungime de 80 cm. Solul virgin, lutul alb, a fost atins la adîncimea de 130—140 cm.

Materialul descoperit în cursul săpăturii consta din ceramică și

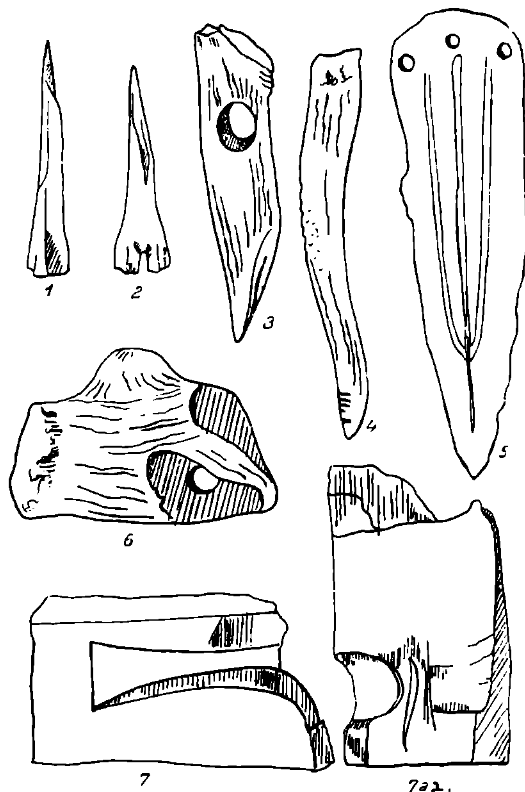

Fig. 4. — *1 — 4,6*, unelte de os; *5*, pumnal de bronz; *7*, tipar de turnat topoare de bronz.

unelte de producție. Ceramica găsită în șanț și aparținînd unei așezări, se poate împărți, în general, în două grupe.

În prima grupă clasăm vasele din pastă de culoare brună și cu ardere mediocră. Ele au marginea dreaptă și sînt uneori prevăzute cu un brîu alveolat, torți mici și fundul plat. Sînt înalte de 14 cm, diametrul gurii fiind de 10 cm, iar al fundului de 6 cm (fig. 3/1,2).

Din grupa a doua fac parte cești cu torți, făcute din pastă bună de culoare neagră, decorate cu ornamente incizate (triunghiuri sau spi-

rale însoţind caneluri adîncite, care se termină în butoni ascuţiţi). Aceste ceşti au o înălţime de 5—7 cm şi diametrul gurii de 4—5 cm (fig. 3/3—10).

Uneltele sînt reprezentate prin : 1) topoare din corn de cerb, cu gaură de înmănuşare şi tăiş ascuţit (fig. 4/3) ; 2) săpăligi din corn de cerb (fig. 4/6) ; 3) sule făcute din os sau corn (fig. 4/1, 2, 4) ; 4) „brăzdar de plug" făcut din corn de cerb ; 5) prîsnele de lut ; 6) percutoare de piatră ; 7) fragment de tipar pentru turnat topoare de bronz cu gaură de înmănuşare (fig. 4/7, 7 a).

În anul 1954 terenul din „Cetate" a fost cercetat prin tranşee şi casete.

În tranşee şi în casete au fost găsite resturi de aşezări, 31 de morminte de înhumaţie şi un mormînt de incineraţie. Descrierea mormintelor se face în ordinea cronologică a descoperirii lor.

Şanţul A. Mormîntul nr. 1. Descoperit în caseta I. A, în partea ei nord-vestică, la mijlocul şanţului. Nivel — 0,35 m. Schelet de adult în poziţia chircită, orientat NE—SV, cu faţa spre NE. Inventarul: la picioare un topor perforat din corn de cerb şi un os de animal. În spatele craniului un fragment de disc cu decor incizat.

Mormîntul nr. 2 şi 3. Înmormîntare dublă, situată la mijlocul casetei I. A. Nivel — 0,45 m. Scheletele au fost aşezate în poziţie chircită, faţă în faţă.

Scheletul de bărbat (M. 2) orientat NE — SV, era cu faţa spre E. Craniul prost conservat, membrele inferioare deplasate. Ca inventar un fragment dintr-un ac de bronz care se afla pe vertebre.

Scheletul de femeie (M. 3), era orientat NE — SV, cu faţa spre N. Sub picioare, la o adîncime de 0,40 m şi la 25 cm distanţă de peretele casetei, au fost descoperite două topoare de corn de cerb perforate şi un idol de lut antropomorf. Aceste obiecte ar fi putut aparţine atît aşezării cît şi inventarului celor două morminte. Ghemuirea picioarelor la amîndouă schelete a fost foarte accentuată.

Mormîntul nr. 4. Situat la N de mormîntul nr. 1. Nivel — 0,45 m.

Orientat N — S cu faţa spre E. Schelet de copil în poziţie chircită, rău păstrat, fără inventar.

Mormîntul nr. 5. Situat în partea estică a casetei I. A. Nivel — 0,45 m. Schelet de adult, orientat N — S, cu faţa spre E. Prost păstrat, fără inventar.

Mormîntul nr. 6. Situat în partea nordică a casetei I. A. Nivel — 0,45 m. Schelet de adult. Orientat N — S, rău păstrat. Inventar : doi colţi de mistreţ perforaţi.

Mormîntul nr. 7. Situat în colţul nord-vestic al casetei I. A. Nivel — 0,50 m. Schelet de adult, orientat SE — NV. Rău păstrat. Fără inventar.

Mormîntul nr. 8. A fost descoperit sub mormîntul nr. 7. Nivel — 0,55 m. Foarte prost păstrat ; orientarea scheletului a fost S — N. Fără inventar, în afară de un nasture de bronz, găsit pe craniu.

Mormîntul nr. 9. În şanţul A, între m 76—78, un schelet deranjat, orientat N — S. Nivel — 0,45 m. Inventar : fragmente de vase şi un vas miniatură.

Mormîntul nr. 10. În caseta II. A din şanţul A, schelet de femeie orientat S — N, cu capul spre S, în poziţie chircită, cu mîinile aşezate sub falcă. Nivel — 0,38 m. Scheletul zăcea pe un strat de chirpic, care conţinea cărbune, oase de animale şi fragmente de vase. După ridicarea scheletului sub stratul de chirpic la o adîncime de 30 cm a fost descoperită o ceaşcă cu toartă cu buza întoarsă în jos. În faţa capului

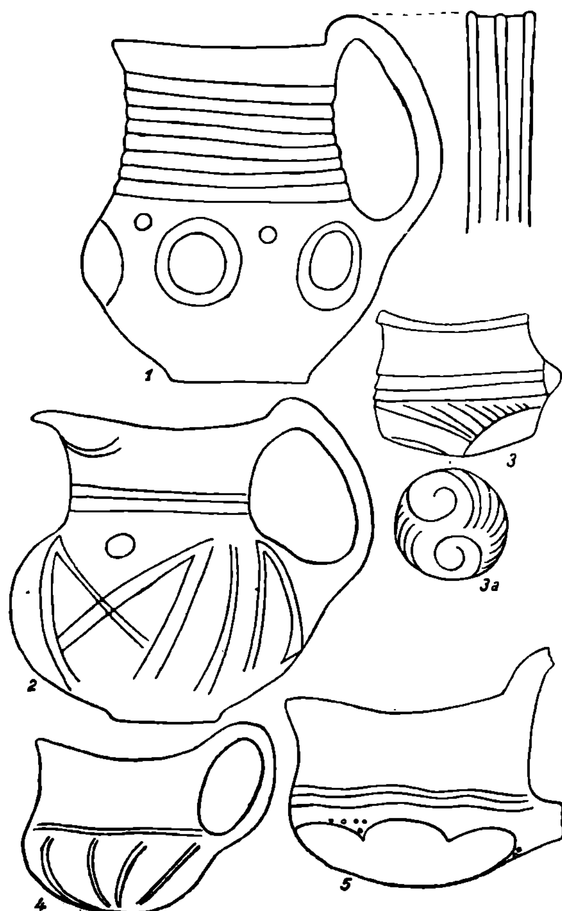

Fig. 5. — Vase din morminte.

se afla un vas cu toartă, lucrat din pastă brun-cenuşie, bine arsă, cu buza puţin răsfrîntă în afară şi cu fundul plat. Gîtul înalt e decorat cu caneluri. Pe pîntec sînt cinci butoni şi între ei alveole. Toarta în bandă este decorată cu două caneluri şi porneşte de la pîntec ridicîndu-se deasupra buzei. Vasul are înălţime de 11,7 cm; diametrul gurii e de 7—8 cm, al pîntecului de 10,3 cm şi al fundului de 5 cm (fig. 5/1).

Şanţul B. Mormîntul nr. 11. În caseta I. B, schelet, probabil în poziţie chircită, orientat N — S. Nivel — 0,45 m. Fără inventar.

Mormîntul nr. 12. În colţul nord-vestic al casetei I. B, schelet în poziţie chircită, orientat N — S. Nivel — 0,45 m. Fără inventar.

Mormîntul nr. 13. Situat în şanţ în faţa casetei I. B, schelet în poziţie chircită, orientat S — N. Nivel — 0,45 m. Fără inventar.

În aceste trei morminte scheletele au fost deranjate de fierul plugului.

Mormîntul nr. 14. La capătul nord-estic al şanţului B, în caseta II. B, schelet în poziţie chircită, orientat V — E, cu faţa spre N, prost păstrat. Nivel — 0,60 m. Fără inventar.

Mormîntul nr. 15. În caseta II. B a şanţului B, schelet în poziţie chircită, orientat SE — NV, cu faţa spre V. Nivel — 0,60 m. Fără inventar.

Mormîntul nr. 16. În colţul sudic al casetei III. B, schelet în poziţie chircită, orientat S — N. Nivel — 0,60 m. Rău păstrat, fără inventar.

Mormîntul nr. 17. Situat lîngă peretele estic al casetei III. B, schelet orientat E — V. Nivel — 0,80 m. Rău păstrat, fără inventar.

Şanţul C. Mormîntul nr. 18. Situat în colţul estic al casetei I. C, într-un strat de chirpic, gros de 3 cm. Nivel — 0,45 m. Schelet în poziţie chircită, orientat S — N, cu faţa spre N. Inventar : sub picioare un disc de lut perforat, în spatele scheletului corn de cerb, oase de animale şi fragmente de vase.

Mormintele nr. 19—20. Aşezate în partea sud-vestică a casetei I. C. Înmormîntarea dublă. Schelet de bărbat, în poziţie chircită, orientat V — E, cu faţa spre S. Nivel — 0,38 m. Oasele bazinului şi ale braţelor au putrezit din cauza umidităţii. Inventarul funerar : la nivelul toracelui un pumnal de bronz, la cot un vas cu toartă, la picior şi la femurul stîng cîte un corn de cerb. Lîngă craniu şi lîngă picioare oase de animale. Vasul e prevăzut cu toartă şi făcut din pastă bună, de culoare brun-cenuşie, cu buza răsfrîntă în afară, cu pîntecul bombat şi cu fundul înalt. Toarta din bandă lată de 2 cm porneşte de la pîntec şi se ridică deasupra buzei. Vasul e decorat cu linii incizate. Dimensiunile : înălţimea 9,2 cm, diametrul gurii 8,5 cm, al pîntecului 11 cm, iar al fundului 4 cm (fig. 5/2).

Pumnalul e din bronz, în forma de frunză, cu trei nervuri pe lamă şi cu trei nituri, fără prelungire pentru mîner, lung de 11,3 cm şi lat de 3,3 cm (fig. 4/5).

Schelet de femeie, aşezat în spatele celui de bărbat şi la fel orientat ; rău păstrat. În dosul craniului o ceaşcă mică. Între schelete, la nivelul bazinului, o bucată de piatră de rîşnit din ardezie, lungă de 22 cm. O astfel de piatră se afla şi în faţa scheletelor.

Ceaşca e făcută din pastă bună, arsă, de culoare roşie, cu toartă, care însă îi lipseşte. E decorată cu linii incizate şi spre fund cu două spirale formate din caneluri adîncite cu vîrf terminat în buton ascuţit (fig. 5/3, 3a). Este înaltă de 4 cm, diametrul gurii e de 6 cm, al pîntecului de 6 cm.

Mormîntul nr. 21. Situat în colţul nord-vestic al casetei. Schelet întins pe spate, mîinile aşezate orizontal pe piept, picioarele trase spre piept. Orientat N — S, cu faţa spre V. Nivel — 0,38 m; fără inventar.

Mormîntul nr. 22. Sub mormîntul nr. 21, la 10 cm, schelet de adult în poziţie chircită, bine păstrat. Nivel — 0,48 m. Orientat V — E. Inventar : la cotul stîng o ceaşcă cu toartă. Ceaşca e făcută din pastă bună de culoare brun-cenuşie, bine arsă. Toarta, pornită de la fund, se ridică deasupra buzei; e însă spartă. Ceaşca e decorată cu linii incizate şi cu puncte; are o înălţime de 5 cm, diametrul gurii e de 8 cm, iar al fundului de 3 cm (fig. 5/5).

Mormîntul nr. 23. Schelet deranjat, la picioarele mormîntului nr. 21; craniul lipseşte; după vertebre, a fost orientat V — E. Fără inventar.

Mormintele nr. 24 şi 24 a. Mormînt deranjat în caseta II. C, orientat V — E. Nivel — 0,40 m. Sub acest mormînt a fost un altul, păstrat parţial (M. 24 a). Oasele scheletului au fost aşezate printre fragmente de vase. Sub bazin erau fragmentele unui fund de vas mare. Orientat N — S.

Mormîntul nr. 25. Mormînt păstrat parţial în colţul nordic al casetei II. C. Orientat S — N. Nivel — 0,40 m; fără inventar.

Mormîntul nr. 26. La capătul sud-vestic al casetei II. C, schelet întins pe spate; braţele îndoite din cot cu mîinile aşezate pe umăr; pe piciorul drept era aşezată cruciş tibia stîngă. Bazinul şi femurul stîng lipsesc. Nivel — 0,50 m. Orientat V — E. Fără inventar.

Mormîntul nr. 27. În colţul estic al casetei II. C, schelet de adult în poziţie chircită, orientat E — V, cu faţa spre N. Nivelul — 0,45 m. Inventarul : în spatele craniului un topor din corn de cerb, sub femurul stîng o ceaşcă mică cu buza întoarsă în jos. Pe craniu un fragment de omoplat de porc; în spatele lui, un disc de lut perforat. Ceaşca cu toartă e din pastă cenuşie bine arsă; toarta porneşte de la umăr şi se ridică deasupra buzei. Buza e răsfrîntă în afară, iar fundul cu omphalos. Ceaşca e decorată cu linii paralele incizate, pornite de la fund spre umăr, unde se află două linii incizate orizontal. Are înălţimea de 4,5 cm, diametrul gurii 6 cm, al pîntecului 6,7 cm (fig. 5/4).

Mormîntul nr. 28. În colţul sudic al casetei II. C, la o adîncime de 0,45 m, mormînt prost păstrat, orientat V — E, fără inventar.

Mormîntul nr. 29. În caseta III. C, un schelet de adult în poziţie chircită, orientat SV — NE. Nivelul — 0,40 m. Inventarul : în spatele scheletului un topor din corn de cerb perforat, o bucată de piatră de rîşnit, lîngă craniu un disc de lut perforat.

Mormîntul nr. 30. În colţul sudic al casetei, un schelet păstrat parţial, orientat N — S. Fără inventar.

În partea sudică a casetei II. C a fost descoperit un mormînt de incineraţie cu urnă, la o adîncime de 0,45 cm. Fără inventar.

În cele de mai sus s-a comunicat parţial materialul descoperit în aşezare şi descrierea mormintelor aflate la „Cetate". Publicarea materialului nu e completă şi nici concluzii definitive nu pot fi trase pînă cînd nu va fi săpat tot teritoriul celor două locuri, „Cetatea" şi „Curtea Cetăţii". Rezultatele sînt însă suficiente pentru stabilirea existenţei unei aşezări şi a unui cimitir, instalat peste aşezare, după abandonarea ei.

Pe baza materialului ceramic, aşezarea se încadrează în cultura Otomani cunoscută în vestul Transilvaniei [1]. După unii cercetători, cultura Otomani ar urma să fie considerată ca o variantă a culturii Füzesabony şi încadrată la sfîrşitul epocii bronzului, în faza Tószeg C [2]. D. Popescu susţine că această cultură a început la sfîrşitul fazei Tószeg A, din epoca bronzului şi durata ei deplină cade în faza Tószeg B [3].

Pe baza materialului ceramic, am considerat aşezarea de la Pir — „Cetate" ca aparţinînd culturii Otomani şi am dat-o în faza tîrzie a bronzului, Tószeg C (D) [4]. Această datare părea sprijinită şi de tipurile de vase cunoscute din cultura Füzesabony [5] şi de tiparele de bronz descoperite în aşezare (fig. 4/7,7a). Problema va trebui însă reconsiderată în lumina noilor descoperiri şi discuţii [6].

S-a constatat că la geneza acestei culturi au contribuit şi culturile Schneckenberg şi Wietenberg din răsăritul Transilvaniei [7].

Peste aşezare s-a suprapus un cimitir de inhumaţie. În afară de mormintele distruse şi anterior de săteni, au fost descoperite 31 morminte de inhumaţie şi unul de incineraţie. Un rit deosebit de înmormîntare reprezintă mormîntul în urnă cu capac, care conţinea un schelet nears de copil. Foltiny a observat acest rit de înmormîntare în cimitirul din epoca bronzului de la Deszk (R. P. Ungară) şi îl consideră ca o tranziţie între ritul de înmormîntare în poziţie chircită şi ritul de incineraţie [8]. Această explicaţie pare acceptabilă, fiindcă şi la Pir a fost descoperit un mormînt de incineraţie. În două cazuri a apărut înmormîntarea dublă.

Orientarea mormintelor este foarte variată : opt, N—S ; opt, S—N ; şapte, V—E ; trei, E—V ; trei, NE—SV ; unu, SE—SV ; unu, SV—NE. Dintre schelete, zece erau de bărbaţi, patru de femei, unul de copil ; la 16 schelete nu s-a putut stabili sexul. Tipul antropologic reprezentat de populaţia culturii Otomani a fost elementul brachicefal, de nuanţă alpină — cu trăsături nordice şi mediteraneene, după cum reiese din studiul a două schelete (M. 10, M. 23) [9].

Adîncimea mormintelor a fost în general de 0,40 — 0,50 m. Doar în caseta II. B nivelul a fost între 0,60 — 0,80 m.

Inventarul mormintelor de bărbaţi se compunea din următoarele : un topor din corn de cerb cu gaură de înmănuşare, un vas de lut şi uneori cîte un prîsnel de lut. Obiecte de bronz s-au găsit numai în trei morminte. Femeile erau înmormîntate fără inventar sau numai cu o ceaşcă. În unele

---

[1] Indicaţii bibliografice pentru cultura Otomani la D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 84—98.

[2] A. Mozsolics, în *ActaArch*, II, 1952, 1—2, p. 58, fig. 3.

[3] D. Popescu, în *ActaArch.*, VII, 1956, 1, p. 314.

[4] Z. Székely, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 858.

[5] *Ibidem*, fig. 10, 12.

[6] I. Ordentlich, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, 115—138.

[7] Z. Székely, *op. cit.*, p. 858. D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 122—23 ; *Istoria României* I, 1960, p. 110—112.

[8] I. Foltiny, în *FoliaArch*, 1941, III—IV, p. 86—87.

[9] O. Necrasov şi M. Cristescu, în *An. Ştiinţifice ale Univ. „Al. I. Cuza"* din Iaşi, (S.N). Sect. II. (Ştiinţe Naturale), tom. VI, 1960, fasc. 1, 39 şi urm.

morminte a fost așezată, deasupra sau în apropierea mormîntului, cîte o piatră de rîșnit.

Pentru datarea mormintelor servesc: pumnalul de bronz găsit în mormîntul nr. 19 și ceramica. Acest tip de pumnal e cunoscut de la Megyaszó [10] (R. P. Ungară).

Dintre vase, ceștile cunoscute din așezare se mai păstrează și în morminte (M. 20, 22, 27), iar unele prezintă tipuri mai evoluate. Nu cunoaștem îndeajuns materialul ceramic al așezării „Curtea Cetății", însă pe baza observațiilor făcute în anul 1954, cînd și pe acest loc a fost executat un șanț de verificare, credem că populația retrasă din „Cetate" s-a înmormîntat peste așezarea abandonată și uitată. Prin urmare cimitirul reprezintă o fază mai tîrzie a aceleiași culturi. Formele vechi păstrate se explică prin faptul că e vorba de aceeași populație sedentară, care nu și-a schimbat locul de trai. Prin urmare aspectul culturii nu s-a schimbat mult.

În concluzie se poate constata că săpăturile executate la „Cetate", din comuna Pir, au contribuit mult la cunoașterea epocii bronzului, descoperindu-se pentru prima dată la noi în țară un cimitir al culturii Otomani; ele au adus și un aport important pentru reanalizarea cronologiei acestei epoci în vestul Transilvaniei.

CIMETIÈRE DE L'ÂGE DU BRONZE DE PIR

RÉSUMÉ

Au finage du village de Pir se trouvent plusieurs cordons littoraux entourés de marais. Parmi ceux-ci deux sont dénommés par les habitants des lieux, respectivement « Cetate » (forteresse) et « Curtea Cetății » (cour de la forteresse). Au lieudit « Cetate » les habitants ont découvert des tombes avec leur mobilier, composé de vases en terre cuite et d'outils en os.

Le Musée du district de Baia Mare ayant été annoncé de cette découverte, a procédé en 1953—1954, en collaboration avec le Musée régional de Sfîntu Gheorghe à des recherches sur terrain au lieudit « Cetate ». Au cours des fouilles on a découvert 31 tombes d'inhumation et une d'incinération et aussi quelques tombes doubles. L'orientation des tombes était variée et les morts étaient enterrés avec ou sans mobilier. Pour les hommes, le mobilier était formé d'une hache en bois de cerf avec orifice d'emmanchure, d'un vase en terre cuite et, parfois, un toton en terre cuite, quant aux objets en bronze ils n'ont été trouvés que dans trois tombes. Les sépultures des femmes ne comportaient pas de mobilier ou tout au plus avaient simplement une tasse. Dans quelques tombes on a trouvé au-dessus ou auprès du squelette une pierre de meule. Selon les déterminations

[10] F. Tompa, *25 Jahre Urgeschichtforschung in Ungarn 1912—1936*, în *24—25. BerRGK*, 1934—35, pl. 45/5,6,7.

anthropologiques des deux squelettes on a établi que la population du cimetière appartenait au type brachicéphal du genre alpin.

A la suite de ces fouilles effectuées au lieudit « Cetate » on a constaté que ce cimetière, appartenant à la civilisation d'Otomani, se trouve en fait superposé à un établissement relevant lui aussi de cette civilisation. Il est fort probable que la population après avoir abandonné l'établissement de la « Cetate » en se retirant vers la « Curtea Cetăţii » a du utiliser l'ancien établissement comme cimetière.

Il s'agit au cas présent du premier cimetière relevant de la civilisation d'Otomani, dans notre pays, et il peut être daté de la phase tardive de l'âge du bronze.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le village de Pir avec les lieuxdits «Cetate » et «Curtea Cetăţii ».
Fig. 2. — Plan des fouilles de la « Cetate ».
Fig. 3. — Vases de l'établissement.
Fig. 4. — 1—4, 6, outils en os ; 5, poignard en bronze ; 7, moule pour couler les haches en bronze.
Fig. 5. — Vases des tombes.

CÎTEVA MORMINTE DIN EPOCA ELENISTICĂ DESCOPERITE LA CALLATIS

DE

CONSTANTIN PREDA

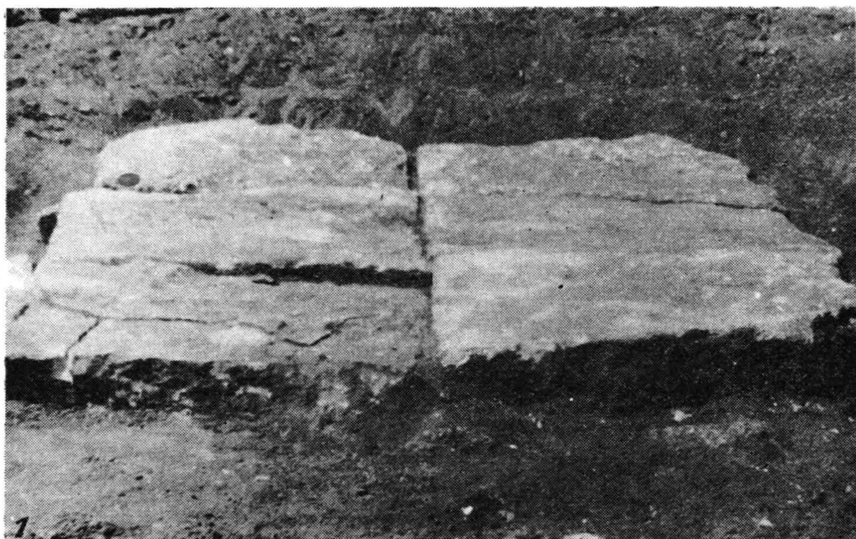
Săpăturile arheologice întreprinse în cursul anului 1961 la Mangalia au avut, ca și în campaniile precedente, caracterul unor intervenții de salvare. Lucrările de construcții destinate modernizării orașului actual au dus deseori la descoperirea unor însemnate obiective arheologice, a căror cercetare imediată se impunea cu necesitate. Printre descoperirile făcute în astfel de condiții se enumeră cîteva morminte antice, găsite în marginea de sud-vest a Mangaliei, între geamia mică și calea ferată, la o depărtare de circa 45 m spre vest de gospodăria locuitorului Piti Vanghele. Primele două morminte au apărut cu prilejul nivelării terenului, în vederea amenajării unei rampe de depozitare a materialelor de construcții. Săpăturile făcute cu scopul de a cerceta și salva descoperirile semnalate au mai dus la dezvelirea unui număr de patru morminte și a urmelor unei construcții de piatră. Din totalul de șase morminte, cinci sînt de inhumație, iar unul singur de incinerație.

Mormintele de inhumație constau din gropi ai căror pereți sînt placați cu dale mari de piatră, cîte patru pentru fiecare mormînt (fig. 1). Toate mormintele sînt acoperite cu cîte două sau trei lespezi de piatră. Patru dintre ele sînt grupate două cîte două, avînd pe mijloc un zid despărțitor, construit din blocuri de piatră. Orientarea lor este est-vest și se înșiră pe aceeași direcție. Nu știm la ce adîncime se aflau îngropate inițial. În momentul începerii săpăturilor, ele erau aproape de suprafața terenului. Pămîntul de deasupra lor, care pare să nu fi avut o grosime mai mare de 0,50 m, fusese împrăștiat pentru a se nivela terenul.

Primul grup de morminte, cel dinspre vest, a fost parțial deranjat, lespezile capacului fiind deplasate de la locul lor. Cele două morminte alăturate au aceleași dimensiuni, lungimea fiind de 2 m, lățimea de 0,80 m, iar înălțimea de 0,90 m. Peretele despărțitor, zidit din blocuri de piatră, este gros de 0,37 m (fig. 1/2). Mormîntul dinspre nord (M. 1-a) fusese răvășit în parte de lucrători, înainte de intervenția noastră. După golirea completă a gropii, în interiorul lui s-au găsit, pe lîngă resturile scheletului destul de slab păstrate, un lacrimariu de lut ars, înalt de 0,067 m (fig. 2/3),

S C I V, tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 137—146

fragmente dintr-un strigil de fier şi nişte mici ineluşe de bronz, aflate în regiunea labelor picioarelor.

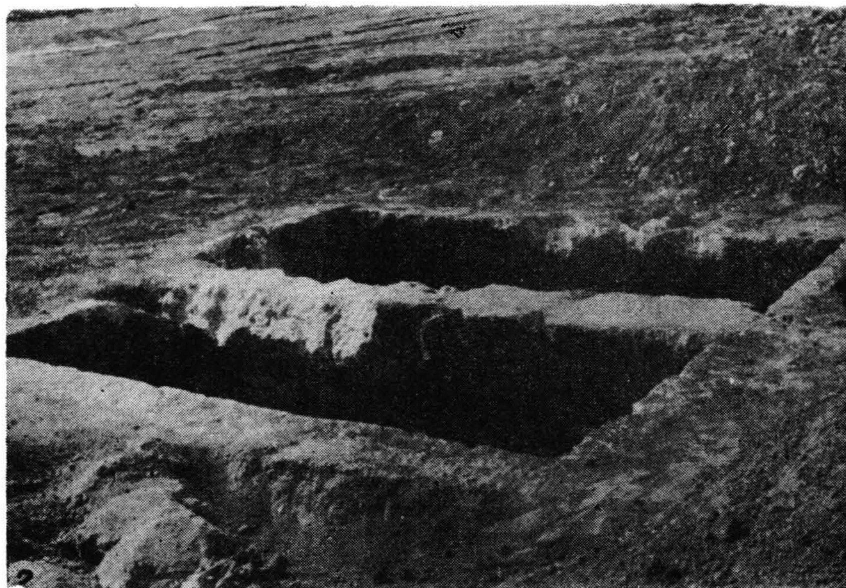

Fig. 1. — *Callatis.* Morminte duble din epoca elenistică.

Celălalt mormînt adiacent (M.1 - b) s-a găsit intact, dar plin cu pămînt. Scheletul, slab conservat, era aşezat, ca şi precedentul, în poziţie întinsă, culcat pe spate, cu capul la est şi picioarele spre vest. În regiunea

gîtului a apărut un colier de aur, constînd dintr-un lănțișor lung de 0,39 m, avînd în loc de medalion două capete de animal, probabil de antilopă, prinse între ele prin două inele, fixate în gura animalelor. Ambele capete de animal sînt ornamentate, avînd inițial în regiunea gîtului un decor din pastă sticloasă, acum dispărut (fig. 3/5). În dreptul tîmplelor s-au găsit

Fig. 2. — *Callatis*. Vase de lut găsite în morminte. *1*, castron ; *2—4*, lacrimare.

doi cercei de aur, cu una din extremități în formă de cap de leu, din care se desprinde inelul redat prin două fire de sîrmă răsucită, ce se subțiază treptat pînă la gura animalului (fig. 3/1). În același mormînt au mai apărut, un inel, tot de aur (fig. 3/3) și o oglindă de bronz, cu diametrul de 0,105 m. După cum ne indică inventarul, mormîntul aparține unei femei, iar celălalt probabil unui bărbat, ceea ce ne permite să presupunem aici existența unui complex funerar familial, respectiv soț și soție.

Al doilea grup de două morminte se situează spre est de primul, la o depărtare de 7,25 m în linie dreaptă. Acesta a fost descoperit în întregime în cursul săpăturilor, ceea ce a permis o cercetare completă. După înlăturarea celor șase lespezi de piatră care acopereau complexul funerar (fig. 1/1) s-a procedat la scoaterea pămîntului din interior. Construite la fel ca și cele precedente, mormintele din grupul în discuție au o lungime de 2,15 m, adîncimea de 0,90 m, iar lățimea fiecăruia de 0,74 m. Peretele despărțitor, construit de asemenea din blocuri de piatră are o grosime de 0,40 m. În fiecare mormînt s-a găsit cîte un schelet, cu oasele foarte slab conservate, ambele așezate în poziție întinsă, culcate pe spate, cu orientarea est-vest.

În mormîntul de nord (M. 2-a), alături de schelet au apărut doar urme dintr-un strigil de fier. Inventarul celui de sud (M. 2-b) este însă ceva mai bogat. El se compune dintr-un colier de aur, asemănător celui

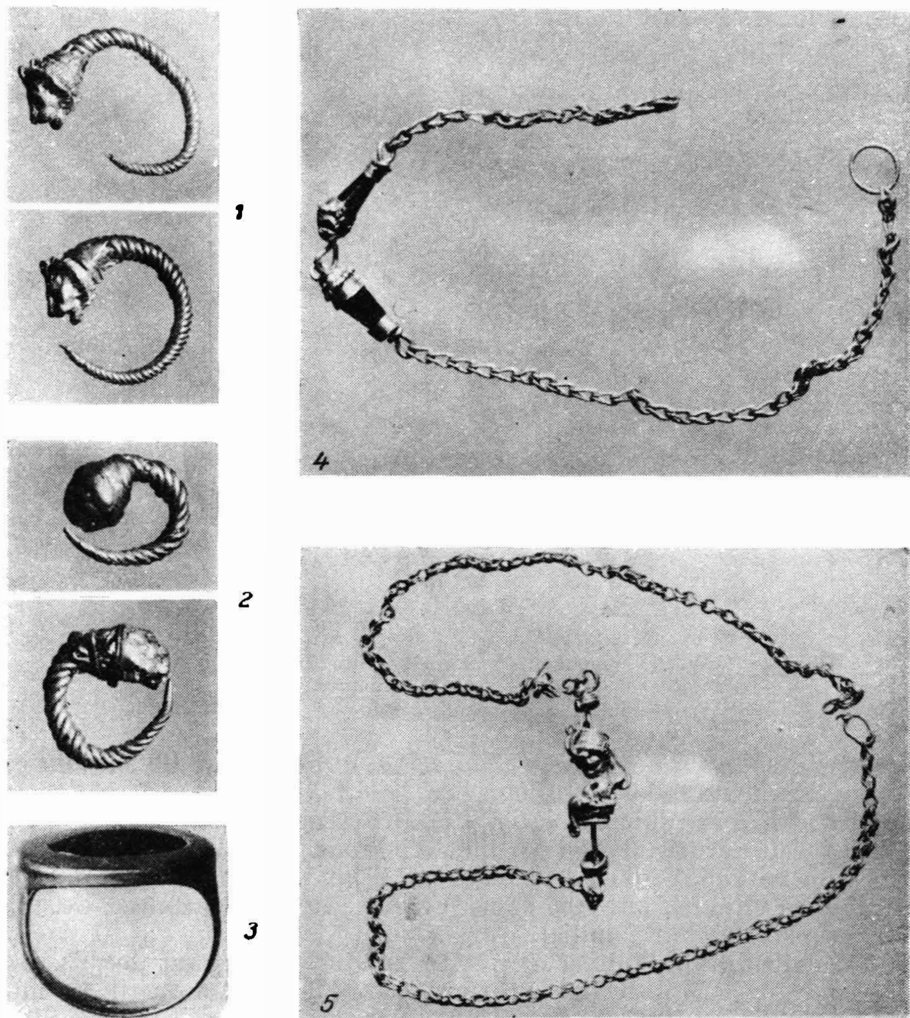

Fig. 3. — *Callatis*. Cercei, inel şi coliere de aur găsite în M. 1 şi M. 2.

descris mai sus, dar ceva mai mic şi incomplet, prin ruperea şi dispariţia uneia din extremităţi. Capetele de animale, ce ţin loc de medalion, deşi reprezintă acelaşi tip, se deosebesc puţin ca manieră de lucru şi chiar ca ornamentaţie (fig. 3/4). Urmează apoi doi cercei, tot din aur şi de acelaşi tip cu cei întîlniţi în complexul precedent, dar puţin deosebiţi, prin aceea că cele două capete de animal sînt ceva mai simplificate şi uşor stilizate

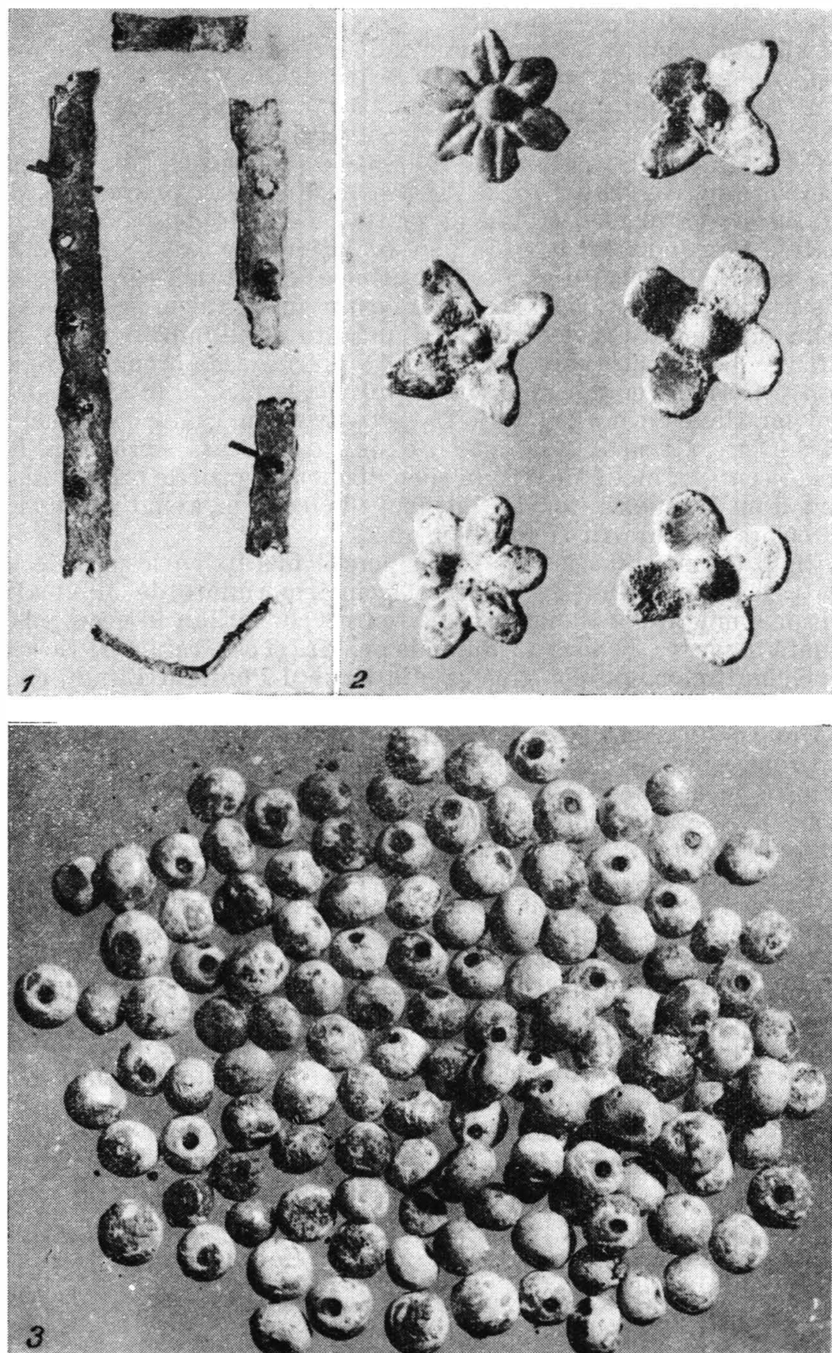

Fig. 4. — *Callatis*. Resturile unei coroniţe găsite în M. 3. *1*, fragment de plumb din cadrul coroniţei ; *2*, flori din ceramică, pictate ; *3*, bobiţe de lut ars, aurite.

(fig. 3/2). La aceasta se mai adaugă o oglindă de bronz în stare fragmentară şi un lacrimariu de lut ars (fig. 2/4). Şi în cazul de faţă ne aflăm în faţa unui mormînt dublu, aparţinînd unui bărbat şi unei femei, probabil soţ şi soţie.

Cel de-al treilea mormînt de inhumaţie s-a descoperit la o depărtare de 6 m spre est de grupul nr. 2. El constă, ca şi cele precedente, dintr-o groapă cu pereţii placaţi cu dale de piatră, acoperită de două lespezi mari de piatră. Lungimea lui este de 2,04 m, lăţimea de 0,80 m, iar adîncimea de 0,94 m. În interiorul lui s-au găsit urmele scheletului, care avea aceeaşi poziţie şi orientare ca şi celelalte. Ca inventar au apărut în regiunea capului resturile unei coroniţe, constînd dintr-un cadru de plumb (fig. 4/1), pe care erau fixate bobiţe de ceramică (fig. 4/3) şi frunze de bronz, toate aurite, precum şi flori de ceramică, cu cîte 4 şi 6 petale pictate în alb şi albastru, pistilul lor fiind aurit (fig. 4/2). La acestea se mai adaugă urmele unui strigil de fier, o strachină de lut cu o singură mănuşă orizontală, lucrată din pastă cenuşie, înaltă de 0,06 m şi cu diametrul gurii de 0,16 m (fig. 2/1), precum şi un lacrimariu tot din lut, înalt de 0,092 m, avînd pe gît şi pansă dungi colorate cu negru şi roşu (fig. 2/2).

Tipul de mormînt în groapă cu pereţii placaţi cu lespezi de piatră, tip pe care l-am întîlnit la toate cele cinci morminte de inhumaţie, nu constituie o noutate la Mangalia. El este frecvent întîlnit în necropola cetăţii situată în partea de nord a zidului de apărare şi este caracteristic aproape tuturor cimitirelor oraşelor greceşti din bazinul Pontului Euxin, ca şi din restul lumii elene.

Din rîndul obiectelor descoperite, merită să ne reţină atenţia, în primul rînd, cele două coliere şi cele două perechi de cercei de aur. Fără a fi neobişnuite, asemenea tipuri de obiecte apar la Callatis, ca şi în zona dobrogeană a Mării Negre, destul de rar. Pînă acum, în regiunea amintită se cunoaşte doar un singur colier de aur, asemănător cu cele descrise de noi. Acesta provine tot de la Mangalia şi a fost descoperit întîmplător prin anii 1952 — 1953, în condiţii rămase încă necunoscute. El a fost depus în colecţiile muzeului din Constanţa şi este încă inedit.

Tipuri de coliere şi cercei de aur cu capete de leu şi antilopă, mai mult sau mai puţin identice cu cele de la Mangalia, apar destul de frecvent în regiunile de sud ale lumii greco-macedonene. În această privinţă menţionăm descoperirile de la Amphipolis [1] şi Thessalonic [2] (Macedonia), unde coliere şi cercei de aur de tipul amintit sînt des întîlnite în morminte. Un cercel de aur cu cap de leu este semnalat într-un mormînt de la Varna[3]. Asemenea obiecte nu lipsesc nici din mediul de locuire tracică. De pildă, un colier de aur de tipul de la Mangalia, s-a găsit în cuprinsul unui mormînt tracic de la Mal-Tepe [4]. Deşi nu prea numeroase, astfel de obiecte s-au

---

[1] Georges Daux, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1958*, în *BCH*, LXXXIII, 1959, II, p. 710—711, fig. 1 şi 3; idem, în *BCH*, LXXXV, 1961, II, p. 817, fig. 3.

[2] Otto Walter, *Archäologische Funde in Griechenland von Frühjahr 1939 bis Frühjahr 1940*, în *AA*, 55, 1940, p. 267, fig. 76.

[3] H. şi K. Skorpil, *Могили*, Plovdiv, 1898, p. 145.

[4] B. Filov, *Куполнитъ гробници при Мезекъ*, în *Izvestiia-Institut*, XI, 1937, p. 7—79, fig. 30.

găsit şi în regiunea de nord a Mării Negre. În această privinţă amintim că în necropola de la Nymphaeum[5] s-au descoperit atît cercei, cît şi coliere de aur apropiate ca tip de cele de la Mangalia.

Referitor la datarea acestor obiecte nu întîmpinăm nici un fel de dificultate. Ele fiind descoperite de obicei în complexe închise, respectiv în morminte, împreună cu alte materiale arheologice, printre care şi ceramică grecească, au putut fi relativ uşor şi bine încadrate cronologic. De obicei ele se plasează în timp începînd cu a doua jumătate a secolului al IV-lea şi pînă către sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. [6]. După toate indicaţiile de care dispunem tipul de obiecte asupra căruia referim apare mai frecvent la sfîrşitul secolului al IV-lea şi prima jumătate a secolului al III-lea, timp în care se datează şi descoperirile de la Mangalia.

Din inventarul mormintelor descrise de noi se mai impun atenţiei noastre resturile coroniţei găsite în ultimul din cele cinci morminte. Recentele descoperiri de la Mangalia, făcute în anii 1959 — 1960, în necropola oraşului, scot în evidenţă faptul că asemenea coroniţe se puneau destul de des în morminte Ele constau de obicei dintr-un cadru de os sau de plumb cum este în cazul nostru, pe care erau fixate frunze de bronz şi bobiţe de ceramică, totul fiind aurit. Faţă de celelalte coroniţe găsite la Mangalia cea din grupul de morminte amintit are în plus flori de ceramică cu petalele colorate. Acestea apar pentru prima oară în mormintele de la Mangalia.

Tipuri de astfel de coroniţe aurite, cu cadru de os sau de plumb, care au pe lîngă frunze din bronz şi bobiţe de ceramică şi flori colorate, asemănătoare celor de la Callatis, se întîlnesc în unele morminte din Tracia. Amintim în această privinţă descoperirile făcute într-un mormînt cu boltă din apropiere de Plovdiv [7], pe cele făcute în preajma oraşului antic Seuthopolis [8], toate datînd din secolele IV — III î.e.n., ca şi cele care provin din necropola de la Apollonia [9].

În acelaşi sector cercetat, prin extinderea săpăturilor imediat spre sud de grupul celor cinci morminte, s-a ajuns la descoperirea unor temelii de piatră aparţinînd unei construcţii al cărei caracter nu a putut fi precizat. Forma construcţiei este rectangulară, cu latura de nord lungă de 4,80 m, cea de est de 5,50 m, iar cea de vest de 5,40 m. Spre sud construcţia este deschisă. Grosimea zidurilor variază între 0,70 şi 1m. Pietrele folosite în temelie, care se păstrează pe o înălţime maximă de 0,40 m, sînt în parte brute, în parte fasonate. Printre acestea din urmă unele par să fie refolosite. Cînd au fost ridicate aceste ziduri nu se poate preciza. Oricum, ele par să fie ulterioare mormintelor de inhumaţie găsite în apropiere.

---

[5] L. F. Silanteva, *Некрополь Нимфея*, în *MIA*, 69, 1959, p. 91, fig. 50.

[6] Herbert Hoffmann, *Neuerwerbungen der Antikenabteilung im Hamburger Museum für Kunst und Gewerbe, 1940—1960*, în *AA*, 75, 1960, p. 148—149; B. Filov, *op. cit.* şi *loc. cit.*; L. F. Silanteva, *op.* şi *loc. cit.*

[7] L. Botuşarova şi V. Kolarova, *Куполна гробница при Пловдив* în *Изследвания в памет на Карел Шкорпил*, Sofia, 1961, p. 279—297.

[8] În muzeele din Sofia şi Kazanlîk se află resturi de coroniţe cu flori de ceramică, încă inedite, descoperite în apropierea fostului oraş tracic, Seuthopolis.

[9] Ianka Mladenova, în *Apollonia*, Sofia, 1963, p. 287—292, pl. 156—157.

În timpul degajării acestor temelii de piatră, lîngă latura de vest a construcţiei, în afara ei, s-au găsit resturile unui vas de lut, probabil ale unei amfore, împreună cu o serie de oase calcinate, aparţinînd unui mormînt de incineraţie. Nu credem că se poate vorbi de o legătură directă între urmele construcţiei menţionate şi acest mormînt de incineraţie. Pentru datarea mormîntului nu dispunem de elemente care să ajute la o fixare în timp cît mai exactă. Fragmentele ceramice ale urnei sînt puţin caracteristice. După cîte se pare, totuşi, mormîntul nu depăşeşte în timp limitele epocii elenistice.

În cuprinsul secţiunii săpate pentru dezvelirea acestui ultim obiectiv au apărut o serie de fragmente de statuete de lut ars, a căror prezenţă în acest sector nu o putem explica deocamdată. Probabil ca ele să provină din morminte deranjate şi distruse în decursul timpului. Printre acestea se remarcă trei capete (fig. 5/1—3) dintre care două sigur feminine cu coafuri diferite (fig. 5/1,3) şi unul de copil (5/2), un fragment dintr-o statuetă feminină, complet drapată şi cu urme de pictură (fig. 5/4), precum şi alte fragmente de statuete bărbăteşti, fără nici un fel de drapaj (fig. 5/5,6). În general, toate aceste fragmente nu constituie lucrări prea îngrijite. Ele se înscriu printre produsele de serie şi provin probabil din atelierele obişnuite de la Callatis.

Împreună cu fragmentele de statuete au apărut şi două obiecte, un fel de „medalioane" de ceramică, cu reprezentări în relief. Primul, cu un diametru de 0,075 m, redă un personaj drapat, după cîte se pare o zeitate, Dionysos sau Priap, care şade cu faţa spre stînga şi mîngîie cu mîna dreaptă un animal, poate o panteră, ridicată în două picioare, cu cele din faţă sprijinindu-se pe genunchii personajului (fig. 5/8). Al doilea „medalion", cu diametrul de 0,80 m, redă pe Afrodita şezînd pe o stîncă. Ea priveşte din faţă şi pare că îşi sprijină capul în mîna dreaptă. La stînga se află un mic Eros în picioare spre dreapta, care se ţine cu mîinile de faldul drapajului şi priveşte spre zeiţă (fig. 5/7).

Toate aceste ultime descoperiri, în care intră şi fragmentele de statuete de lut ars, se datează după toate probabilităţile în cursul secolului al III-lea î.e.n. Socotim că ele nu coboară prea mult în timp faţă de data celor cinci morminte de inhumaţie, cu care ar putea eventual să fie contemporane. Considerînd că aceste obiecte provin din mormintele deranjate, ele nu pot fi decît din aceeaşi vreme cu cele păstrate *in situ*. De altfel în cursul săpăturilor, efectuate pe o suprafaţă relativ redusă, nu s-au găsit urme de aşezare, care să justifice prezenţa acestora, într-un sector în care n-au apărut decît morminte.

Descoperirile prezentate în lucrarea de faţă aparţin unui grup de morminte, al cărui număr pare să fi fost destul de redus. Terenul, aşa cum se prezintă, cu multe denivelări, ca şi sondajele făcute de noi nu ne îngăduie să întrevedem deocamdată o legătură directă a acestor morminte cu necropola elenistică a oraşului Callatis, care se află imediat în partea de nord a zidului de apărare, la o distanţă de peste 1 km de sectorul unde s-au făcut descoperirile prezentate mai sus. Depărtarea acestor morminte de necropola propriu-zisă a oraşului antic rămîne greu de explicat. De pildă nu putem şti în ce măsură s-ar putea vorbi de o izolare de familie sau even-

tual de una etnică. Caracterul descoperirilor nu ne dă indicaţii în acest sens şi ca atare apreciem că nu se poate merge nici chiar pe linia unor

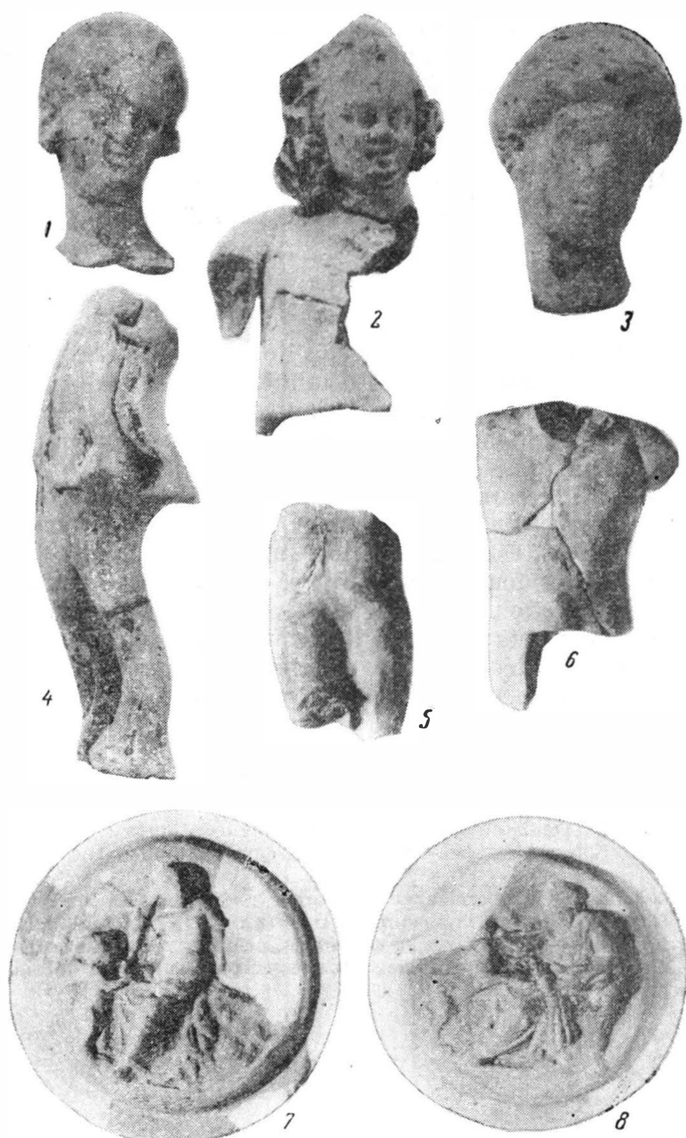

Fig. 5. — *Callatis.* *1 — 6*, fragmente de statuete din lut ars ; *7,8*, medalioane de ceramică cu ornamente în relief.

ipoteze. Credem că nu este lipsit de sens să menţionăm aici şi faptul că unul dintre cele trei morminte cu cameră funerară şi cu boltă, apărute

între Mangalia şi satul 2 Mai, s-a descoperit în acest sector, la o distanţă de circa 150 — 200 m spre nord de grupul celor cinci morminte de inhumaţie descrise în prima parte a acestei prezentări. Împrejurarea respectivă face ca numărul mormintelor în această parte a oraşului antic să sporească şi în felul acesta să se poată eventual întrevedea existenţa în acest punct şi a altor morminte din aceeaşi vreme.

QUELQUES TOMBES DE L'ÉPOQUE HELLÉNISTIQUE DÉCOUVERTES À CALLATIS

RÉSUMÉ

En été 1961, dans la région du sud de la ville de Mangalia, on a découvert un groupe de cinq tombes d'inhumation et une d'incinération. Les quatre premières tombes d'inhumation sont groupées deux par deux. Elles sont toutes construites en grandes dalles en pierre et recouvertes également de dalles (fig. 1).

Leur mobilier funéraire se compose de deux colliers en or (fig. 3/4,5), de boucles d'oreilles et d'une bague en or (fig. 3/1,3), de vases en terre cuite (fig. 2) et des restes d'une petite couronne en plomb, à laquelle se trouvent attachées des feuilles en bronze, des grains de céramique dorés et des fleurs en céramique peintes (fig. 4). Autour de ces tombes on a encore trouvé des fragments de statuettes et deux médaillons en céramique (fig. 5).

D'après les objets découverts le groupe de tombes remonte à l'époque hellénistique c'est-à-dire au IIIe siècle avant notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Callatis*. Tombes doubles de l'époque hellénistique.

Fig. 2. — *Callatis*. Vases en terre-cuite trouvés dans les tombes *1*, écuelle ; *2—4*, lacrymatoires.

Fig. 3. — *Callatis*. Boucles d'oreilles et colliers d'or trouvés dans les tombes M. 1 et M. 2.

Fig. 4. — *Callatis*. Restes d'une couronne trouvée dans la tombe M. 3. *1*, fragment en plomb du cadre de la couronne ; *2*, fleurs en céramique, peintes ; *3*, grains en terre-cuite, dorés.

Fig. 5. — *Callatis*. *1—6*, fragments de statuettes en terre-cuite ; *7,8*, médaillons en céramique à ornements en relief.

NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-LEA DE LA MITRENI *

DE

SUZANA DOLINESCU-FERCHE

Primele morminte de inhumaţie din necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Mitreni, sat situat la 9 km nord de Olteniţa, au apărut în timpul unor săpături ocazionale, în anul 1958 [1]. Terenul respectiv este o terasă joasă în apropierea unei văi numită azi „Valea Roşie".

Direcţia Muzeului raional Olteniţa sesizată de această descoperire a efectuat un sondaj de salvare, în cursul căruia a mai apărut un mormînt şi a fost recuperat aproape în întregime inventarul celorlalte morminte, nemaifiind însă posibilă reconstituirea poziţiei lor stratigrafice, orientarea, adîncimea, localizarea inventarului etc.

În anii 1962 şi 1963, Institutul de arheologie în colaborare cu Muzeul raional Olteniţa [2] a efectuat cercetări în cuprinsul necropolei de la Mitreni. Săpăturile s-au desfăşurat în condiţii dificile, deoarece peste întreaga necropolă s-au suprapus cimitirul şi satul actual, plantaţii de vie şi grădini. Cu toate că din necropolă nu au putut fi recuperate decît cîteva morminte, s-au obţinut date suficient de concludente asupra ritului de înmormîntare, particularităţilor rituale şi ale inventarului pentru a putea încadra necropola din punct de vedere cultural şi etnic.

În anul 1958 fuseseră descoperite mai multe morminte grupate pe o suprafaţă de 25 m², fapt care ne-a determinat să presupunem că ne aflăm într-o zonă aglomerată a necropolei, dar secţiunile săpate în 1962 şi 1963 în imediata apropiere a grupului descoperit anterior au scos la iveală doar patru morminte de inhumaţie, la distanţă destul de mare între ele (fig. 1). Deoarece observaţiile de teren nu indicau zona periferică a necropolei, presupunem că mormintele grupate într-un teren restrîns reprezentau un grup familial.

În porţiunea din necropolă săpată de noi nu au mai apărut urme de cultură materială din alte epoci. Nivelul de săpare al gropilor de morminte

* Aducem şi pe această cale mulţumiri lui Gh. Diaconu, de la Institutul de arheologie, care ne-a încredinţat cercetarea necropolei de la Mitreni.

[1] Primele patru morminte au apărut în curtea locuitorului D-tru Drăghici în timpul săpării unei gropi pentru scoaterea lutului.

[2] Săpăturile din necropola de la Mitreni au putut fi efectuate datorită sprijinului material al Muzeului raional Olteniţa şi participării directorului acestui muzeu, Barbu Ionescu, care a sesizat primul importanţa acestei descoperiri.

S C I V., tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 147—156

a putut fi surprins pe profil, datorită unei uşoare pigmentări cu pămînt galben, păstrat ca o lentilă subţire alături de limita superioară a gropii. Bulgării de pămînt galben rămaşi de la golirea gropilor adîncite pînă la solul galben, indică nivelul de călcare al timpului cînd funcţiona necropola. Gropile pornesc din solul cenuşiu, adîncindu-se faţă de nivelul antic între 0,64 şi 1,60 m.

Cu o singură excepţie, mormintele descoperite au aparţinut unor adulţi. Gropile erau simple, de formă dreptunghiulară, cu colţurile rotun-

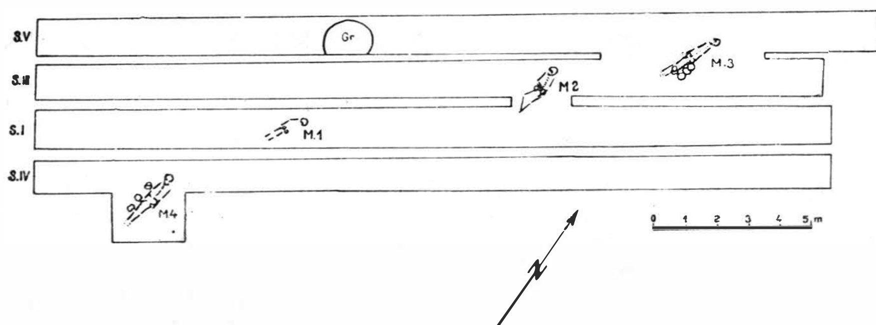

Fig. 1. — *Mitreni*. Secţiunile săpate în care au apărut morminte de tip Sîntana, S I şi S III-V.

jite şi pereţii uşor înclinaţi şi îngustaţi spre fund. Inhumaţii, orientaţi aproximativ nord-sud, cu o excepţie est-vest (M.1), erau depuşi în groapă, cu corpul întins. Capul, în poziţia normală sau întors spre dreapta, la M.2 şi la M.4, a fost sprijinit pe o „treaptă" cruţată în pămîntul galben, astfel că era mai înălţat decît restul corpului. (Această particularitate rituală a fost sesizată deja în necropolele de la Tîrgşorul Vechi [3] şi Oinac [4].) Braţele erau întinse de-a lungul corpului sau aduse pe bazin, picioarele întinse sau cu genunchii ridicaţi. La scheletul 3, umerii mult ridicaţi (claviculele au ajuns aproape în poziţie verticală) şi labele picioarelor lipite şi răsucite, arată că în momentul depunerii în groapă au fost strîns legate sau înfăşurate : un detaliu remarcat în necropola de la Tîrgşorul Vechi, care, ca şi cel amintit mai înainte, poate fi socotit un obicei caracteristic pentru practica rituală a acelei populaţii. Nu însă toate detaliile observate trebuie socotite particularităţi rituale. Multe dintre ele pot fi socotite întîmplătoare, fiind probabil determinate şi de condiţiile de depunere în groapă (îngrămădirea cadavrului într-o groapă mai strîmtă, răsturnarea capului pe spate pricinuită de presiunea pămîntului aruncat în groapă etc.).

Alături de inhumaţi, au fost depuse ca ofrandă vase de lut, fusaiole de lut şi sticlă, un pahar de sticlă, după cum s-au păstrat şi obiecte care

[3] Gh. Diaconu, *Tîrgşor, necropola din sec. III-IV e.n.*, Biblioteca de Arheologie, VIII, Edit. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1965.
[4] Informaţii prof. D. Berciu, responsabilul şantierului Oinac.

făceau parte din ansamblul îmbrăcămintei, ca : fibule, catarame de bronz şi obiecte de podoabă.

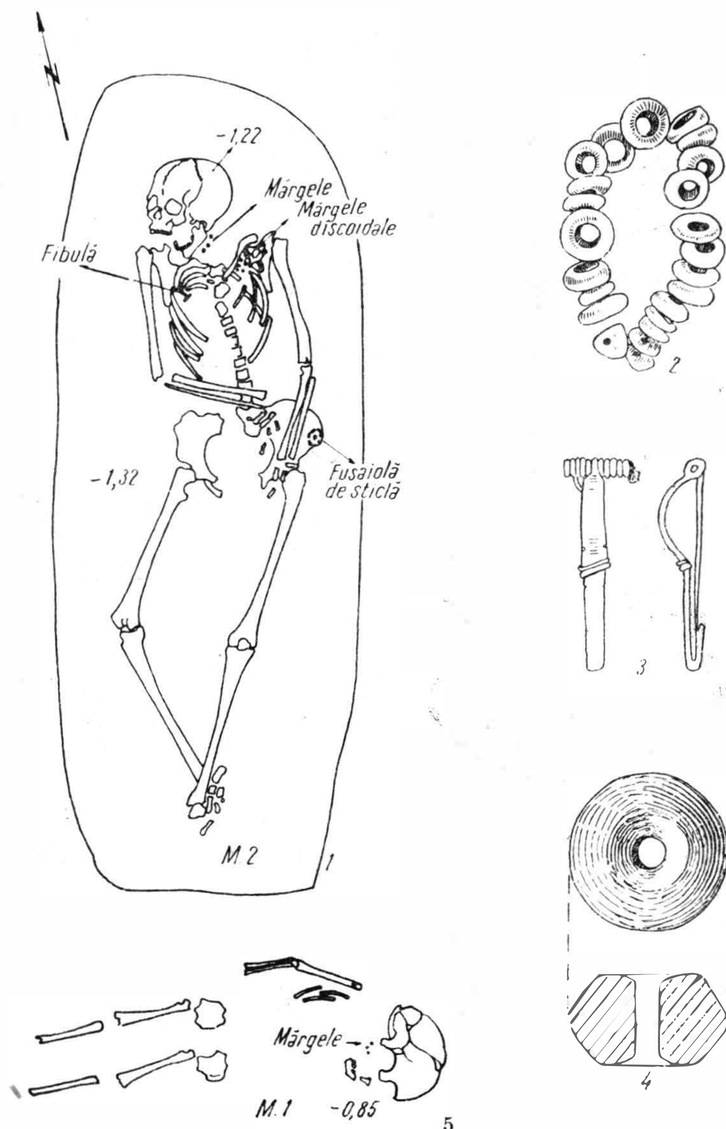

Fig. 2. — *Mitreni*. M. 1 şi M. 2 cu inventar format din mărgele, fibulă de bronz şi fusaiolă de sticlă.

Vasele au fost aşezate în groapă, în stînga sau în dreapta inhumatului, de-a lungul corpului. Unele din ele au rămas în picioare, altele au fost răsturnate de pămîntul aruncat la umplerea gropii. Se remarcă următoa-

rele tipuri de vase : vase din pastă aspră cenuşie, de forma oalei-borcan, lucrate la roată (fig. 3/10 şi fig. 4/6), vase din pastă fină cenuşie, lustruite,

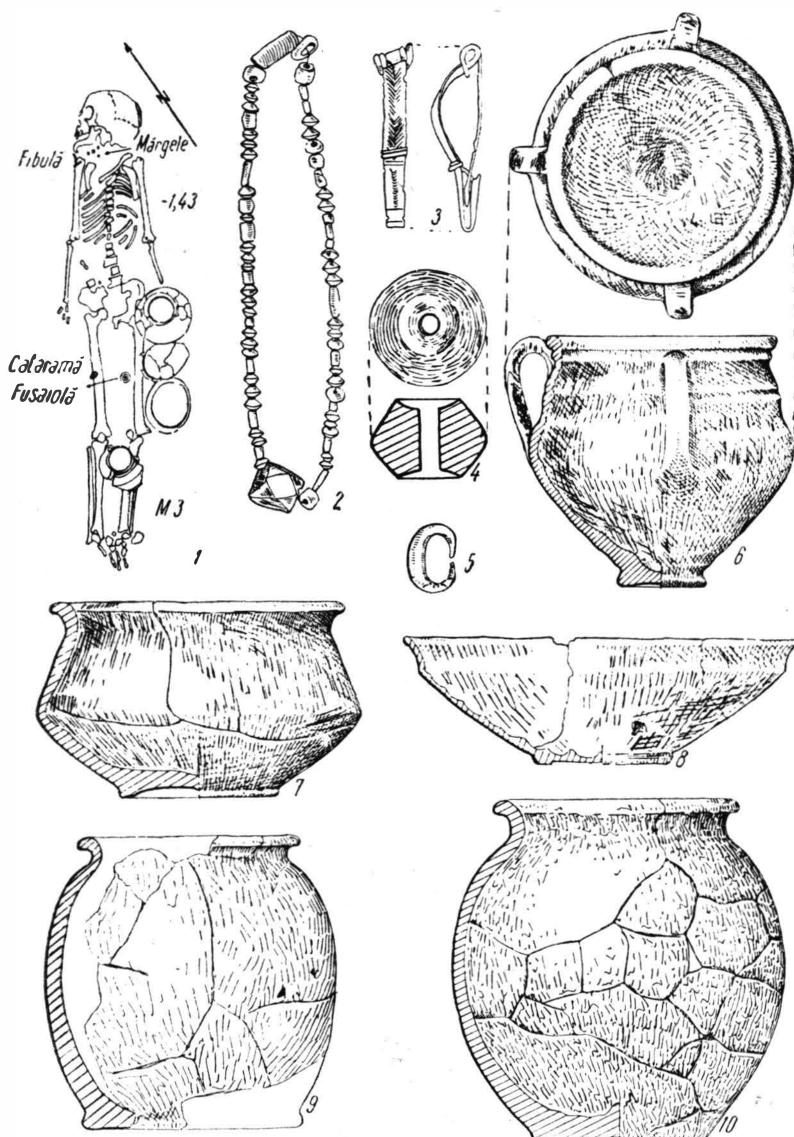

Fig. 3. — *Mitreni*. M. 3 cu inventarul format din vase, mărgele, fusaiolă de lut, fibulă şi cataramă de bronz.

lucrate la roată, reprezentate de cîteva forme caracteristice ca : străchini (fig. 3/7 şi 8), castron (fig. 5/2), căni cu gîtul înalt şi toartă (fig. 5/4 şi 6)

Într-unul din morminte s-a găsit un vas de culoare roşcată cu trei tortiţe (fig. 3/6), lucrat într-o pastă bună, care mai păstrează pe unele porţiuni urme de lustru roşu. Este vorba de un obiect de import roman care nu

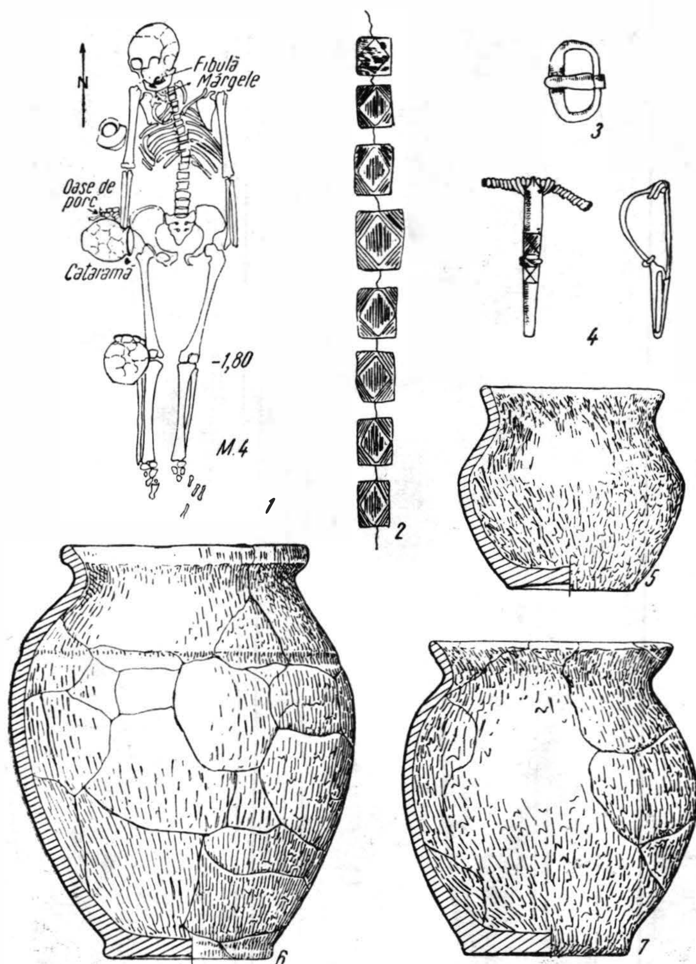

Fig. 4. — *Mitreni*. Inventarul M. 4, format din vase, mărgele, cataramă şi fibulă.

îşi găseşte analogii în celelalte necropole contemporane cercetate în ţara noastră.

Vasele lucrate cu mîna sînt reprezentate de două exemplare (fig. 3/9 şi fig. 4/7), modelate dintr-o pastă puţin rezistentă, imitînd ca formă oala-borcan, cu suprafaţa aspră. Decorul de pe vasele cenuşii fine (vasele lucrate cu mîna nu sînt decorate) este format din motivele frecvent întîlnite pe vasele din această categorie : linia lustruită în zigzag

(fig. 5/2), fațetele verticale (fig. 5/4), canelurile (fig. 5/6). Un vas din pastă aspră are pe umăr un striu orizontal (fig. 4/6). Striul izolat, sau în mănunchiuri de două-trei, este ornamentul caracteristic vaselor-borcan.

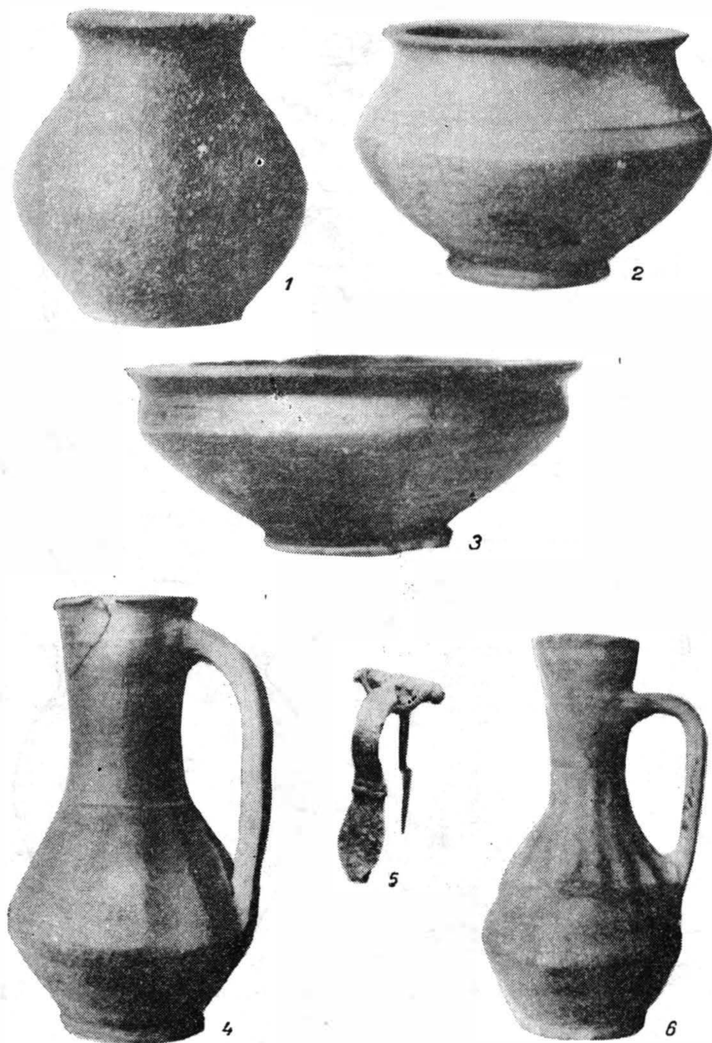

Fig. 5. — *Mitreni*. Vase și fibulă din inventarul mormintelor deranjate de lucrările ocazionale.

Printre alte obiecte găsite în morminte menționăm un pahar fragmentar din sticlă, de formă conică, cu fundul rotunjit, decorat cu grupuri de nervuri în relief, care își găsește analogii și în alte necropole de tipul

Sîntana-Cerneahov. Menţionăm paharele descoperite în morminte la Sîntana[5], Tîrgşorul Vechi[6] şi Oinac[7].

Fibulele de bronz găsite sînt de tipul celor cu piciorul întors pe dedesubt, frecvent întîlnit în secolul al IV-lea. Exemplarele găsite la Mitreni sînt ornamentate cu decor în frunză de brad (fig. 3/3), incizat pe corp şi port-agrafă, şi în X (fig. 4/4).

S-au mai păstrat două catarame de bronz (fig. 3/5 şi 4/3), mărgele de cornalină faţetate (fig. 4/2) şi din sticlă neagră şi albastră, discoidale, care formau coliere în jurul gîtului. În M. 4 a mai fost depus ca ofrandă, alături de un vas, un purcel de lapte al cărui schelet s-a păstrat în întregime[8]. Deasupra şi dedesubtul scheletului din M. 4 s-au găsit resturile unui material carbonizat, provenind probabil dintr-o îmbrăcăminte groasă, care a suferit în pămînt un proces lent de carbonizare.

Prin obiectele caracteristice găsite în morminte (fibulă, ceramică etc.), precum şi prin anumite particularităţi rituale (inhumarea, orientarea, poziţia inhumatului în groapă, depunerea ofrandei în obiecte şi hrană), necropola de la Mitreni reflectă cultura materială şi practicile religioase ale populaţiei care a dezvoltat cultura Sîntana-Cerneahov. Caracterele generale ale necropolelor din secolul al IV-lea de tipul Sîntana au fost fixate în urma cercetării şi studierii unui important număr de necropole descoperite pe teritoriul ţării noastre. Dintre acestea citām : Sîntana[9], Spanţov[10], Olteni[11], Radu Negru[12], Oinac[13], Izvoare[14] şi Tîrgşorul Vechi[15]. În necropola de la Tîrgşorul Vechi au fost săpate 300 de morminte, care au implicat rezolvarea unor probleme complexe de ordin cultural şi etnic. Necropola de la Mitreni se încadrează în aceast grup şi poate fi datată la mijlocul secolului al IV-lea e.n., pe baza caracterului mai unitar şi evoluat al ceramicii şi al tipului de fibulă.

După datele stabilite, necropola de la Mitreni a funcţionat un timp destul de scurt. Mormintele sînt rare ; nu au fost surprinse întretăieri de morminte.

Încercăm mai jos aducerea în discuţie a unor probleme legate de practicile rituale, de rolul ritual al ceramicii, de proporţia diferitelor cate-

---

[5] Kovács Istvan, *Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna*, în *DolgCluj*, III, 1912, p. 327, fig. 108.

[6] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 266, pl. CXVI.

[7] Informaţie prof. D. Berciu.

[8] Determinările au fost făcute de Alexandra Bolomei, cercetător la Centrul de antropologie al Academiei Republicii Socialiste România.

[9] Kovács Istvan, *op. cit.*

[10] Sebastian Morintz şi C. Preda, *Săpăturile de la Spanţov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163—175 ; C. Preda, *Noi descoperiri arheologice în necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Spanţov*, în *SCIV*, XVI, 1965, 2, p. 261—275.

[11] C. Preda, *Date noi cu privire la necropola din secolul al IV-lea de la Olteni*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 427—437.

[12] Gh. Diaconu şi N. Anghelescu, *Despre necropola din secolul IV de la Radu Negru (r. Călăraşi)*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 167—175.

[13] Informaţii prof. D. Berciu.

[14] Radu Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, Monografie arheologică, 1957, Edit. Acad. R.P.R.

[15] Gh. Diaconu, *op. cit.*

gorii ceramice şi de componenta etnică a populaţiei culturii Sîntana din care face parte şi necropola de la Mitreni. În momentul de faţă, multe probleme rămîn încă nerezolvate din cauza disproporţiei dintre numărul de necropole şi cel al aşezărilor săpate şi de faptul că în majoritatea cazurilor nu s-au făcut săpături şi în aşezările de care aparţineau necropolele cercetate. Acest fapt nu permite o sincronizare a situaţiei din necropole cu aceea din aşezări.

În legătură cu vasele din morminte, din observaţiile făcute asupra necropolei de la Mitreni şi din cele stabilite în complexele săpate anterior, se constată că în cele mai multe cazuri, în inventarul ceramic al unui mormînt, atunci cînd conţine mai multe vase, sînt reprezentate aproape toate categoriile şi anume : vase din pastă fină, oala-borcan din pastă aspră şi vasul lucrat cu mîna. (Un exemplu poate fi socotit M. 3 de la Mitreni.) Cu totul izolate sînt situaţiile în care, atunci cînd găsim grupuri de vase, să fi fost depuse în morminte numai vase fine sau numai cele cu suprafaţa aspră. S-ar mai putea afirma că vaselor din pastă bună cenuşie li se rezerva cu precădere un scop ritual, nu acelaşi lucru putîndu-se spune despre ceramica cu suprafaţă aspră (oala-borcan) care prezintă frecvent urme de ardere la foc (pe vatră) şi resturi de mîncare. Oala-borcan constituia ceramica de uz zilnic, cea mai indicată pentru a fi folosită la pregătitul hranei (pasta cu multe pietricele din care erau lucrate aceste vase permitea înmagazinarea căldurii pentru multă vreme). S-a mai observat că unele categorii de vase, ca tipul Krausengefäss de exemplu, nu sînt prezente în morminte, utilitatea lor restrîngîndu-se la cadrul strict gospodăresc.

În necropola de la Mitreni se remarcă absenţa mormintelor de incineraţie şi a oricăror altor indicaţii (fragmente de oase calcinate, de vase cu ardere secundară) care ar atesta şi aici ca şi în majoritatea necropolelor de acest tip şi ritul incinerării, alături de cel al inhumării. Aceasta nu exclude totuşi posibilitatea existenţei şi în cadrul comunităţii de aici a unei practici birituale. Menţionăm că din necropola de la Mitreni s-a săpat un spaţiu restrîns, înscris într-un teren deranjat de numeroase construcţii şi lucrări agricole care au putut distruge nivelul de incineraţie, aflat de obicei la mică adîncime. În cazul în care s-ar putea dovedi cu certitudine că în necropolele de la Sîntana şi Izvoare, unde se cunosc numai morminte de inhumaţie, nu au existat şi morminte de incineraţie, necropolele menţionate ar putea constitui un grup aparte [16].

Caracterul biritual al înmormîntărilor observat pentru majoritatea necropolelor din secolul al IV-lea e.n. a fost atribuit prezenţei unor grupuri tribale diferite din confederaţia de triburi germanice stabilită în aceste

---

[16] Pe de altă parte nu se poate admite că necropolele de la Sîntana şi Izvoare aparţin unor triburi de vizigoţi neînsoţiţi de taifali venite mai tîrziu în aceste regiuni, deoarece ambele necropole conţin elemente de cultură materială Sîntana în plină dezvoltare, iar grupurile de taifali sînt atestate alături de goţi pe tot parcursul prezenţei lor în aceste regiuni, trecînd şi la sud de Dunăre cînd evenimentele anului 375 îi silesc pe goţi să părăsească aceste teritorii (Amm. Marcellinus, XXXI-IX).

regiuni, mormintele de incinerație cu caracteristica arderii secundare a urnelor fiind atribuite taifalilor, cele de inhumație vizigoților [17].

Absența mormintelor de incinerație în unele necropole de tip Sîntana a fost explicată prin difuzarea inegală pe teritoriul stăpînit de goți a triburilor de taifali [18], dar descoperirile arheologice contestă acest lucru [19]. Pe de altă parte datele arheologice nu concordă cu știrile transmise de izvoarele scrise, în legătură cu localizarea triburilor de taifali într-o anumită zonă [20].

Reluînd problema originii și apartenenței etnice a culturii Sîntana [21] menționăm că ea reprezintă o cultură nouă pentru teritoriul țării noastre, în care au fost înglobate și o serie de elemente locale dacice [22] și de factură provincial romană [23]. Apariția și difuzarea ei pe teritoriul țării noastre este legată de pătrunderea și stabilirea goților în aceste regiuni, iar data de sfîrșit a majorității necropolelor și așezărilor de tip Sîntana coincide cu trecerea unui mare număr de goți în imperiul roman ca urmare a condițiilor istorice create de venirea hunilor în anul 375 [24]. O parte din ele par să mai funcționeze însă și spre sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea e.n. [25].

LA NÉCROPOLE DU IVᵉ SIÈCLE DE MITRENI

RÉSUMÉ

Le Musée du district d'Oltenița, a entrepris, en colaboration avec l'Institut d'Archéologie de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie une série de fouilles de sauvegarde dans une nécropole du IVᵉ

[17] Gh. Diaconu, *Despre taifali tu lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgșor-Olteni)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 467-485. Autorul atribuind mormintele de incinerație taifalilor le limitează la zona nord-vestică a Munteniei. Descoperirile mormintelor de incinerație și în grupa necropolelor de pe Dunăre (sud-estul Munteniei) infirmă această ipoteză.

[18] Gh. Diaconu, *op. cit.*

[19] C. Preda, *Noi descoperiri arheologice*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 272, pune problema astfel : dacă admitem punctul de vedere științific că mormintele de incinerație cu arderea secundară a vaselor aparțin taifalilor, aceștia nu pot fi limitați la o anumită zonă, mormintele respective fiind prezente și în necropolele dinafara limitelor fixate de Gh. Diaconu.

[20] Amm. Marcellinus, XXXI, III, arată că Atanarich își ia unele măsuri de apărare după atacul neașteptat dat de huni ridicîndu-și un zid, de-a curmezișul țării taifalilor. „Qua rei novitate majoreque venturi pavore constrictus, a supercillis Gerasi fluminis ad usque Danubium Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat. . ." („În urma acestei prime ciocniri și constrîns de o groază și mai mare pentru viitor, a început să ridice de la malurile cele mai înalte ale fluviului Gerasus pînă la Dunăre, de-a curmezișul țării taifalilor, un zid înalt. . .").

[21] Un studiu cuprinzînd concluzii ample referitoare la cultura Sîntana-Cerneahov a fost publicat recent de B. Mitrea și C. Preda : *Quelques problèmes ayant trait aux nécropoles de type Sîntana-Tcherniakov découvertes en Valachie*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 211—238.

[22] Gh. Diaconu, *Einheimische und Wandervölker im 4. Jahrhundert u. Z. auf dem Gebiete Rumäniens (Tîrgșor-Gherăseni-Variante)*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 195—211.

[23] Maria Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIᵉ—IVᵉ siècles de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, p. 23—41.

[24] Amm. Marcellinus, XXXI, IX.

[25] Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Noi morminte din sec. IV descoperite la Cacaleți*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 220—240.

siècle de notre ère découverte à Mitreni, village situé à quelque 9 km au nord d'Oltenița. Les fouilles ont mis au jour quelques tombes d'inhumation qui peuvent s'encadrer d'après leur mobilier et les caractéristiques du rituel, dans la civilisation de Sîntana-Tcherniakhov du IVe siècle de notre ère. L'absence de tombes d'incinération constatée jusqu'à présent, n'exclut nullement dans cette nécropole la présence d'une pratique funèraire birituelle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Mitreni.* Sections fouillées dans lesquelles on a mis au jour des tombes de type Sîntana, S. I. et S. III-V.

Fig. 2. — *Mitreni.* M. 1 et M. 2 avec mobilier composé de perles, fibules en bronze et fusaïole en verre.

Fig. 3. — *Mitreni.* M. 3 avec mobilier composé de vases, perles, fusaïoles en terre, fibule et boucle en bronze.

Fig. 4. — *Mitreni.* Mobilier de M. 4, composé de vases, perles, boucles et fibule.

Fig. 5. — *Mitreni.* Vase et fibule du mobilier funéraire des tombes bouleversées par des travaux sans rapport avec les fouilles.

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR EPOCII BRONZULUI ÎN ROMÂNIA

(PARTEA A IV-a)

DE

DORIN POPESCU

După cum am mai arătat, această lucrare face parte din seria de discuţii asupra unor probleme ale epocii bronzului din regiunile noastre, discuţii dintre care au apărut mai multe începînd din 1961 [1]. Ultima o formează lucrarea de faţă, din care au apărut primele trei părţi. În partea a patra şi a cincea, care vor fi ultimele, vom încheia consideraţiile noastre asupra primei perioade a epocii bronzului din România, deşi ne dăm seama că unele probleme abia vor fi fost schiţate, iar altele, poate, nici nu vor putea fi abordate [2].

Intenţionăm deci, ca pînă la sfîrşitul lucrării să ne ocupăm în continuare cu culturile care încep încă în prima jumătate a perioadei I, să indicăm cele din faza următoare, să insistăm apoi asupra celor mai vechi descoperiri de obiecte de metal din această epocă, precum şi să completăm lucrarea noastră cu unele probleme, asupra cărora am promis în părţile precedente că vom reveni.

În partea a treia a prezentei lucrări am pus în discuţie probleme în legătură cu culturile Cernavoda, Folteşti II, Glina-Schneckenberg, Otomani Vu edol şi Periam. Făcînd o paranteză în legătură cu cultura Periam, am încheiat această parte cu unele consideraţii asupra începuturilor epocii bronzului în răsăritul Ungariei.

[1] Vezi *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 377—386; *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 399—414; *Zu einigen bronzezeitlichen Hortfunden aus Transsilvanien*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 429—441; *Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 91—114; *Asupra începuturilor epocii bronzului în România*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 129—148; *Ibidem*, partea a II-a, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 323—340; *Ibidem*, partea a III-a, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 776—789.

[2] Vom reveni asupra problemelor epocii bronzului din ţara noastră într-o lucrare mare de sinteză.

SCIV, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 157—170

Credem că, înainte de a trece la alte probleme, este necesar să mai revenim asupra culturii Periam. Am arătat în partea a doua şi a treia a acestei lucrări care sînt ultimele păreri cu privire la această cultură [3].

Urmează să răspundem acum, ca şi pentru alte culturi, la următoarele întrebări :

— În ce măsură se înrudeşte cultura Periam cu culturile eneolitice sau de tranziţie care o precedă?

— Care este aspectul culturii în ce priveşte dezvoltarea formelor sale?

— Care sînt asemănările sale cu alte culturi?

— Care sînt posibilităţile ei de datare pe baza conţinutului ei?

Am văzut încă în partea a doua a acestei lucrări[4] că I. Nestor prezenta două ipoteze referitoare la apariţia culturii Periam-Pecica. După prima ipoteză, cultura Periam ar fi o continuare a culturii Nagyrév, după a doua, ea s-ar fi dezvoltat în Iugoslavia şi la noi pe un fond neolitic tîrziu, de caracter Sălcuţa-Bubanj. În orice caz însă, în formarea culturii a jucat un rol important influenţa exercitată de cultura Baden [5].

Tot acolo am arătat şi părerea lui D. Berciu, după care cultura Periam s-a născut pe un fond Vinča-Sălcuţa, Bodrogkeresztúr, Baden, Vučedol, Cernavoda şi Coţofeni-Kostolač, primind în acelaşi timp influenţe din sud prin intermediul culturilor Cernavodă-Ezero-Donja Slatina [6].

În ce ne priveşte, am sugerat încă în vechea noastră lucrare despre epoca bronzului în Transilvania, fără a insista însă, că forma caracteristică a culturii — cana cu două torţi — se găseşte şi în cultura Sălcuţa şi Glina III [7].

Mai tîrziu am revenit asupra acestei probleme şi am indicat mai categoric că această cană a ajuns în cultura Periam ca urmare a influenţei culturii Sălcuţa [8].

În aceeaşi ordine de idei, am arătat acum cîţiva ani că în săpăturile noastre făcute la Pecica (Şanţul Mare) în 1943 am găsit, la cea mai mare adîncime, fragmente ceramice de tip Sălcuţa, exprimîndu-ne părerea că cultura Periam-Pecica se formează, în parte, sub influenţa culturii Sălcuţa [9].

În lucrarea amintită, citam şi părerea altor specialişti care s-au ocupat cu problema datării culturii Periam. Aşa de exemplu, Vladimir Milojčić datează cultura Periam după cultura Nagyrév, dar încă în faza Reinecke A_1, cam pe la mijlocul ei [10].

[3] În *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 333—334 şi în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 785.

[4] Ibidem p. 333.

[5] I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 107.

[6] D. Berciu, în *Rumania before Burebista* (sub tipar).

[7] Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 78.

[8] Dorin Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *ActaArch*, Budapesta, 7, 1956, p. 308.

[9] Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 380.

[10] Vl. Milojčić, *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, în *Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Zürich, 1950, p. 275 (tabela cronologică).

M. Garašanin plasează cultura Periam după cultura Nagyrév, în faza A_1, pentru motivul că cele două culturi sînt răspîndite în aceleaşi teritorii şi pentru că în faza A_2 în aceste teritorii apare cultura Vatina [11].

Foltiny datează cultura Periam în faza Reinecke A_2 [12].

Bóna István consideră cultura Periam ca datînd din perioada sa timpurie a bronzului, fiind un timp paralelă cu cultura Nagyrév şi chiar mai veche decît faza Reinecke A_1 [13].

În sfîrşit, W. A. von Brunn consideră că ambele culturi ar trebui să aparţină în linii mari aceluiaşi orizont cronologic [14].

Încheiam, acum cîţiva ani, consideraţiile noastre asupra datării culturii Periam cu următoarele cuvinte : „În baza celor spuse mai sus mi se pare totuşi că începuturile culturii Periam pot fi sincronizate cu începuturile epocii bronzului, sau, mai bine, zis cu perioada A_1 a lui Reinecke, chiar dacă ele sînt mai tîrzii decît cele ale culturii Nagyrév, ceea ce însă nu e de loc sigur, căci s-ar putea ca aceste două culturi să fi fost contemporane în două regiuni diferite" [15].

Astăzi ni se pare că, chiar dacă în unele puncte unde răspîndirea lor nu a fost aceeaşi, cele două culturi au putut fi la un moment dat contemporane, totuşi, în linii mari, răspîndirea [16] lor teritorială fiind aceeaşi, ele nu pot fi contemporane.

În consecinţă, este probabil că cultura Periam e ceva mai nouă decît cultura Nagyrév, începînd, aşa, după cum s-a mai spus, spre sfîrşitul perioadei A_1.

În ce priveşte conţinutul culturii Periam, asupra acestuia nu vom insista prea mult, unele indicaţii fiind date şi în *Istoria României*, unde însă cultura este prezentată şi în fazele sale mai noi, cunoscute sub numele de cultura Pecica [17].

Am arătat, de asemenea, în lucrarea noastră din 1944 care sînt formele de cultură materială ce caracterizează cultura Pecica. Movila de la Periam pare să fi fost întărită cu val şi şanţ. Locuinţele erau de formă dreptunghiulară, avînd podeaua şi vatra lipită cu lut. Ceramica nu are forme multe. Forma principală este cana cu două torţi, aşa-numită „clepsidră". Ornamentele sînt şi ele rare şi constau din linii paralele verticale, din triunghiuri, din adînciturì circulare, din proeminenţe mici, striuri neregulate etc. Se găsesc capace şi linguri de lut. Cultura cunoaşte silexul şi obsidiana, precum şi unelte de os şi din coarne de cerb şi din scoici (*Unio pictorum*) şi topoare

---

[11] M. V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, extras din *39. Ber. RGK*, 1958, p. 74.

[12] St. Foltiny, *Bemerkungen zur Chronologie der Bronzezeit Ungarns*, în *Germania*, 38, 1960, nr. 3/4, p. 342.

[13] I. Bóna, *A korai és közepsö bronzkor története Magyarországon és a Kárpátmedencében*, în *Dissertationes Archealogicae ex Inst. Arch. Univ. R. Eötvös nominatae*, 2, Budapest, 1960, p. 51.

[14] W. A. von Brunn, *Bronzezeitliche Hortfunde*, I, în *Deutsche Akad. d. Wiss., Schriften der Sektion für Vor-und Frühgeschichte*, 7, Berlin, 1959, p. 18.

[15] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 383.

[16] Vezi P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, în *DissPann.*, Ser. II, 13, Budapesta, 1938, p. 31 şi 53.

[17] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 107—108.

de piatră perforate. Mormintele culturii au fost de inhumaţie, cu scheletul chircit [18].

Obiectele de bronz nu sînt prea numeroase, chiar dacă ne referim şi la cele descoperite pe teritoriul maghiar şi iugoslav, şi, în general, nu pot fi folosite pentru o datare mai precisă, deoarece sînt tipuri care nu se mărginesc la o singură perioadă. Se cunosc astfel : ace de tip cipriot, pandantive-ochelari, ace cu capul rulat, brăţări simple sau spiralice, coliere, pandantive semilunare sau în formă de inimă, ţevişoare, plăcuţe rectangulare cu capetele rulate, butoni în formă de calotă, dintre care s-a găsit unul de aur la Pecica [19].

Pumnale mici, triangulare s-ar părea că pot servi ca indiciu cronologic, fiind datate în perioada Reinecke A_1 [20].

Nici obiectele de aur găsite în cadrul culturii Periam nu ne ajută să datăm cultura cu o mai mare precizie. Discurile de aur şi inelele de buclă din mormintele de la Beba Veche pot fi datate, fără îndoială, în prima perioadă a epocii bronzului, dar e greu să precizăm dacă ele aparţin încă fazei întîi sau fazei a doua a acestei perioade. Un lucru e sigur : ele se încadrează cronologic înainte de descoperirile de la Şmig, Ostrovul Mare sau Ţufalău, care, după părerea noastră, marchează începuturile perioadei a II-a a epocii în unele regiuni ale ţării [21].

Dar nu mai insistăm asupra acestei culturi, exprimîndu-ne părerea încă o dată că începuturile ei trebuie datate pe la mijlocul perioadei I.

O altă cultură caracteristică pentru această perioadă şi pe care am meţionat-o în partea a doua a acestei lucrări este *cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive.*

În ce priveşte începuturile acestei culturi, în *Istoria României* se dă indicaţia indirectă că lipsa culturii Glina în regiunile muntoase ale Olteniei (raionul Vîlcea) s-ar datora faptului că aceste regiuni sînt ocupate de cultura pe care o prezentăm [22].

Gh. Bichir crede că ea a fost contemporană, în parte, cu faza Schneckenberg A, dăinuind şi la începutul fazei B a acestei culturi [23].

Vom încerca să arătăm în cele ce urmează, foarte pe scurt, conţinutul culturii pentru a putea răspunde celor patru întrebări pe care le-am formulat mai sus în legătură cu aspectul şi cu posibilităţile de datare ale culturilor care încep în prima fază a perioadei I a bronzului.

Cea mai concludentă descoperire pentru studiul culturii ceramicii decorate cu împunsături succesive, descoperire la care se referă şi tratatul de istorie, o formează săpăturile de la Cîlnic, aproape de Sebeş. Aceste

---

[18] Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 54 şi urm. În ce priveşte şanţul şi valul de la Periam, credem că e necesară o verificare.

[19] Vezi P. Patay, *op. cit.*, p.54—55.

[20] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 92 şi 94, fig. 11/4.

[21] Vezi Dorin Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2 p. 399—411.

[22] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 100.

[23] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 108.

săpături s-au executat în anii 1941 şi 1942 [24]. Aşezarea de la Cîlnic, singura aparţinînd exclusiv acestei culturi, explorată pînă acum, se întinde pe o movilă sau mai degrabă bot de deal, pe o suprafaţă de circa 100 × 30 m. Pe acest teren au fost dezgropate resturile a 15 locuinţe, care, după cît se pare, formau întreaga aşezare. Locuinţele aveau o formă rectangulară, unele atingînd pînă la 8 m pe latura lor lungă, latura scurtă fiind în medie de 3—4 m. Erau construite din nuiele împletite lipite cu lut, podeaua lor fiind formată din lut bătătorit. Cele mai multe aveau două încăperi, avînd vetre şi chiar cuptoare de lut. Se pare că în faţa caselor se găsea un fel de prispă, care este indicată de găurile de pari. Stratul de cultură, de o grosime de 50—60 cm, conţinea resturile culturii pe care o prezentăm. În afară de marele număr de vase de lut, întregi sau reconstituite, vase care precizează caracterul culturii, s-au mai găsit toporaşe de piatră, unele găurite, lame de silex, săpăligi din corn de cerb, sule de os, un pumnal de os, pietre de măcinat, fusaiole de lut — unele putînd fi roţi mici de modele de căruţă — greutăţi de lut, netezitoare etc. Menţionăm, de asemenea, numeroase gropi de provizii sau de gunoi, în care s-au găsit multe oase de animale domestice şi sălbatice.

Ceramica este caracteristică pentru cultura aceasta şi constă în primul rînd din ceşti cu o toartă mai mult sau mai puţin supraînălţată, ornamentate cu motive executate prin împunsături succesive.

În ce priveşte precizarea limitelor cronologice pe care le ocupă cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, am văzut că limita ei inferioară a putut fi stabilită prin descoperirea unui fragment de strachină caracteristică pentru cultura Schneckenberg B în aşezarea de tip Cîlnic de la Boarta, în raionul Mediaş [25]. Începutul culturii pare a fi contemporan cu începuturile fazei Schnekenberg A, chiar dacă nu cu cel mai vechi nivel [26].

Vorbind despre cultura Coţofeni, D. Berciu menţionează o fază mai recentă, în care ornamentul cu împunsături succesive se găseşte împreună cu incizii şi crestături. Această fază s-a descoperit la Govora. Tot aici s-a găsit un vas-askos, care este decorat în tehnica inciziei combinată cu împunsături succesive [27].

S-ar părea deci, că, deşi, în ultimul timp, cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive a fost considerată ca o cultură separată de cultura Coţofeni propriu-zisă, ea este totuşi strîns legată de aceasta, fiind oarecum o continuare a ei.

Astfel, în ce priveşte originea ei, ea este aceeaşi cu a culturii Coţofeni, prezentînd analogii mai ales cu cultura de tip Baden-Pécel, dar şi cu unele culturi sudice contemporane; este probabil însă că durează mai mult decît cultura Pécel.

---

[24] Pentru săpăturile de la Cîlnic, vezi în *Deutsche Forschung im Südosten*, 1, fasc. 1, Sibiu, 1942, p. 199—214 şi 2, fasc. 3, 1943, p. 440—459.

[25] K. Horedt, in *Apulum*, III, 1947—1949, 1958, p. 63, fig. 14/6; cf. Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 109.

[26] Vezi şi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 114.

[27] D. Berciu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 387—396.

Caracterul ei, aşa cum apare la Cîlnic, de pildă, pare mai arhaic decît acela al culturii Schneckenberg, cu a cărei primă fază trebuie să fie totuşi paralelă.

Pentru moment ne interesează însă numai faptul că ea face parte, fără nici o îndoială, din prima fază a perioadei I a epocii bronzului. Asupra altor probleme în legătură cu această cultură vom reveni în ultima parte a lucrării noastre.

După ce am prezentat pe scurt conţinutul primei faze a perioadei I a bronzului pe teritoriul patriei noastre, încercînd, de asemenea, să arătăm periodizarea acestei faze, vom arăta şi mai succint care au fost culturile fazei a doua a acestei perioade.

Dintre culturile fazei întîi se continuă în faza următoare culturile Glina (Schneckenberg B), Cernavoda, Folteşti II, Periam-Pecica (sub aspectul Pecica) şi cultura Otomani.

Rămîne deci de văzut care dintre culturile caracteristice pentru perioada a II-a, mijlocie, a epocii bronzului încep încă în prima perioadă a epocii.

Folosind ca bază de discuţie tratatul de *Istoria României*, să vedem ce se spune în această lucrare privitor la problema ce ne interesează.

Încheind prezentarea primei perioade a bronzului, iată ce spune I. Nestor în continuare: „Acestei prime etape — după cum s-a văzut încă insuficient cunoscute — îi urmează a doua perioadă, s-ar putea spune perioada principală a epocii bronzului. *Pe fondul culturilor primei etape, prin dezvoltări locale în primul rînd* (s. n.), dar şi prin încrucişări de influenţe greu de urmărit încă se formează culturi locale cu arii mai restrînse, dar dotate cu o mare capacitate de expansiune, culturi care îşi cristalizează, treptat, caracterele lor proprii, fiecare dintre ele delimitîndu-şi, de asemenea treptat, teritoriile, triburile respective aflîndu-se în continuă fricţiune şi, în parte, întrepătrunzîndu-se între ele"[28].

Aceste culturi sînt, în ordinea înşirării lor: cultura Monteoru, Costişa, cultura Tei, Verbicioara, Periam-Pecica, Vatina, Gîrla Mare, Otomani şi cultura Wietenberg [29].

Despre nici una dintre aceste culturi nu se spune dacă ele îşi au încă începutul în prima perioadă a epocii, ci în general sînt considerate ca nişte culturi care au absorbit şi au continuat în forme noi culturile perioadei I.

În cele ce urmează, vom pune în discuţie problema dacă aceste culturi încep în prima perioadă sau, mai precis, luînd ca jalon cronologic cultura Glina, dacă începutul lor este contemporan cel puţin în parte cu faza mai nouă (Schneckenberg B) a acestei culturi.

Dar înainte de a face aceasta, ne vom întoarce, caracterul de „discuţie" al lucrării noastre permiţîndu-ne acest lucru, la cultura Glina sau, mai bine zis, la mormintele-ciste despre care am vorbit în partea a doua a acestei lucrări [30].

Deşi mormintele-ciste la care ne vom referi datează din faza a doua a culturii Glina (Schneckenberg B), al cărei conţinut nu intenţionăm să-l

---

[28] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 100.
[29] *Ibidem*, p. 102—113.
[30] *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 325.

arătăm, le vom prezenta totuşi aici din cauza legăturii lor cu morminte-ciste mai vechi din ţara noastră.

Într-o comunicare prezentată în 1961, Sebastian Morintz se ocupă cu mormintele-ciste sau mormintele în cutii de piatră descoperite în raionul Muscel. Desprindem din această comunicare, rămasă nepublicată, următoarele : în 1931, I. Andrieşescu a identificat la Cetăţenii din Deal, la punctul „Cornul Malului", cinci morminte orientate nord-sud, iar la punctul „La Cruce" alte cinci morminte. Într-unul din prima grupă s-au găsit o brăţară şi un inel de bronz. În primul punct se găsiseră întîmplător, în 1930, un vas de lut şi cîteva obiecte de metal, iar în al doilea cîteva podoabe de bronz, printre care şi un colier. În 1958, S. Morintz face cercetări în ambele puncte, dar nu găseşte nimic. Achiziţionează însă o măciucă de piatră, găsită întîmplător într-un mormînt-cistă din punctul „La Cruce". În acelaşi an, făcînd cercetări, împreună cu D. V. Rosetti, în comuna Malul cu Flori, află că la punctul „La pîrlitura" s-a găsit într-un mormînt-cistă un pumnal triangular de bronz, care s-a pierdut. Din acelaşi loc, Muzeul raional din Cîmpulung păstrează o cană de lut cu o toartă şi un fragment de topor de piatră, avînd o nervură mediană. În 1960, D. V. Rosetti dezgroapă la Apa Sărată (Pescăreasa) un mormînt în cutie din lespezi de piatră, în care găseşte un pumnal de bronz triangular, cu nervură mediană. La 4 km nord-est de acest mormînt s-a găsit altul mai mic, conţinînd oase calcinate de copil şi fragmente din două vase de lut. Alte fragmente din două vase s-au mai găsit în cursul lucrărilor de la Apa Sărată. Reluîndu-se săpăturile, în 1960, la Cetăţenii din Deal, D. V. Rosetti şi S. Morintz descoperă trei morminte-ciste, dintre care însă numai unul conţinea fragmente din două-trei vase [31].

Mormintele din raionul Muscel sînt puse în legătură de S. Morintz cu mormintele-ciste din Ţara Bîrsei, care, după cum se ştie, au fost atribuite fazei B a culturii Schneckenberg. Se pare că un mormînt asemănător s-a descoperit şi la Nucet, în raionul Tîrgovişte. Din inventarul mormîntului s-au putut salva fragmente din două vase şi o spirală tubulară din sîrmă groasă de aur [32].

Ceramica găsită în mormintele din raionul Muscel se aseamănă cu cea din mormintele descoperite în Ţara Bîrsei. Castronul de la Apa Sărată seamănă însă pînă la identitate, spune S. Morintz, cu un vas descoperit într-unul din mormintele tumulare cu ocru de la Verbiţa. Cănile cu o toartă de la Apa Sărată, respectiv Malul cu Flori, seamănă, de asemenea, cu o cană de la Verbiţa, dar şi cu un exemplar găsit într-un mormînt tumular cu schelet chircit de la Bela Crkva, în Iugoslavia. În ce priveşte obiectele de metal din mormintele din raionul Muscel, pumnalul de la Apa Sărată poate fi datat în faza Reinecke A_1 sau cel mult A_2. Măciuca de piatră de formă sferică este cunoscută din mormintele cu ocru de la Hamangia şi de la Holboca, precum şi din culturile deplin formate ale epocii bronzului [33].

---

[31] Sebastian Morintz, *Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*, Comunicare ţinută în mai 1961 la Institutul de arheologie. Manuscris pus la dispoziţia noastră de autor, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem.*

În încheiere, S. Morintz își exprimă părerea că descoperirile din raionul Muscel datează din perioada timpurie a epocii bronzului, ele semănînd cu cele cunoscute din cultura Glina-Schneckenberg, fiind totuși mai apropiate de mormintele tumulare menționate [34].

Rezervîndu-ne dreptul de a reveni asupra acestei probleme, să continuăm considerațiile asupra acelor culturi care formează perioada mijlocie a epocii bronzului nostru, pentru a încerca să stabilim dacă ele încep în perioada I a epocii. Să începem, în ordinea indicată de I. Nestor, cu *cultura Monteoru*. Privitor la începuturile acestei culturi, I. Nestor spune că ea s-a format pe un fond Glina III-Schneckenberg, „desprinzîndu-se anume din faza *inițială* (sublinierea noastră — *D. P.)* a acestui complex și asimilînd, eventual, elementele Cucuteni B (varianta Monteoru) din regiunea de dealuri de la cotul Carpaților"[35].

Faza cea mai veche a culturii este răspîndită în bazinul superior al Dîmboviței și în bazinul superior al Buzăului, teritorii în care cultura Monteoru pare să se fi format. În Moldova pătrunde mai tîrziu, împingînd cultura Costișa din regiunea în care apare [36].

Observația lui I. Nestor după care cultura Monteoru s-ar desprinde din faza *inițială* a complexului Glina este o indicație că ea dăinuiește, probabil, paralel cu faza tîrzie a acestui complex.

După o informație mai veche, printre depunerile fazei Monteoru IC_4 de la Sărata-Monteoru, care formează, după cum se știe, cea mai veche fază a acestor culturi, s-au găsit fragmente ceramice de tip Schneckenberg B [37].

Cea mai veche locuire a fazei I C_4 s-a așezat la Sărata-Monteoru direct peste locuirea Cucuteni B. Între cele două depuneri nu există un strat steril care ar putea indica un interval de timp între sfîrșitul vieții neolitice și începutul epocii bronzului [39].

Toate aceste indicii par a fi suficiente pentru a putea considera că cultura Monteoru începe încă în perioada I a epocii bronzului, și anume în faza a doua a acestei perioade, cînd ea este încă contemporană cu faza tîrzie a culturii Glina.

Se pare, de altfel, că această părere este în general acceptată de cercetătorii care s-au ocupat în ultimul timp cu cultura Monteoru. Al. Vulpe plasează începuturile culturii în nord-estul Munteniei în perioada timpurie a epocii bronzului și paralelizează faza I C_4 cu Glina III[40]. Gh. Bichir paralelizează faza Monteoru I C_4 cu Glina III-Schneckenberg B[41].

---

[34] Sebastian Morintz, *Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*, Comunicare ținută în mai 1961 la Institutul de arheologie. Manuscris pus la dispoziția noastră de autor, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[35] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 102.

[36] *Ibidem*.

[37] I. Nestor și Eugenia Zaharia, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 503.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, p. 501.

[40] Al. Vulpe și Marilena Florescu, *Probleme ale epocii bronzului pe teritoriul României* (în manuscris) și Al. Vulpe, *К вопросу о периодизации бронзового века в Молдове*, în *Dacia*, N. S., V, p. 105 și urm.

[41] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südostlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 114.

Vorbind despre începuturile culturii Monteoru şi ale culturii Costişa în Moldova, Eugenia Zaharia spune că ele aparţin epocii bronzului timpuriu [42].

Nu mai insistăm asupra acestei probleme, considerînd că putem admite că cultura Monteoru a început în perioada I a epocii.

Trecînd acum la cultura Costişa, următoarea în ordinea indicată de I. Nestor, să vedem care sînt părerile în ce priveşte începuturile acestei culturi. În volumul I al *Istoriei României* se spune puţin despre cultura Costişa, aceasta fiind o cultură identificată abia în 1959, în timpul redactării volumului [43]. Se arată că cultura Monteoru, pătrunzînd mai tîrziu în Moldova, se suprapune culturii Costişa în spaţiul de la nord de cursul mijlociu al Bistriţei şi de cel superior al Bîrladului [44].

Fiind suprapusă de faza I C_2 a culturii Monteoru a cărei primă fază (I C_4) intră încă, după cum am văzut, în bronzul timpuriu, este puţin probabil ca cultura Costişa să fi fost încă contemporană cu această fază, deşi Al. Vulpe nu exclude această posibilitate, înclinînd totuşi să paralelizeze cultura Costişa cu cultura Monteoru începînd numai cu faza I C_3 a acesteia din urmă [45].

La aceasta trebuie să mai adăugăm şi faptul că în teritoriul în care a pătruns cultura Costişa a existat anterior cultura Folteşti II[46], care intră în faza a doua a perioadei I a epocii.

Totuşi, Eugenia Zaharia paralelizează începuturile culturii Costişa cu faza Monteoru I C_4, arătînd că ea are un caracter arhaic, ceştile cu două torţi şi anumite ornamente permiţînd această paralelizare [47].

Din cele arătate, se pare că problema existenţei culturii Costişa în perioada I a bronzului nu este încă lămurită. Faptul că ea este suprapusă de o fază Monteoru I C_2 permite supoziţia că se poate data paralel cu faza I C_3 şi cu I C_4. La aceasta se mai adaugă, pe de o parte, părerea Eugeniei Zaharia, pe de alta însă şi împotriva acesteia, faptul că cultura Folteşti II a putut dăinui şi ea mai mult, precum şi consideraţia care trebuie avută în vedere că a existat, probabil, un decalaj în timp între existenţa fazei Monteoru I C_3 — fază care pătrunde în Moldova — în ţinutul ei originar şi în Moldova.

Părăsind Moldova pentru a ne întoarce în Muntenia, să vedem care este situaţia privind începuturile unei alte culturi importante a bronzului mijlociu, şi anume ale *culturii Tei*. În *Istoria României* se arată că cultura Tei, pe deplin formată, succede în timp complexului Glina III-Schnecken-

---

[42] Deşi e vorba, în ce priveşte cultura Monteoru, de faza I C_3. Vezi Eugenia Zaharia, *Das Gräberfeld von Balinteşti-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 161. Faza Ciomortan din Transilvania care cuprinde elemente Monteoru I C_4 este considerată, de asemenea, ca aparţinînd Bronzului timpuriu şi mijlociu, *Ibidem*, p. 170, nota 42.

[43] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 98.

[44] *Ibidem*, p. 102.

[45] Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., V, p. 105—122.

[46] Marilena Florescu, *Unele observaţii asupra evoluţiei bronzului timpuriu din Moldova*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 649 şi urm.

[47] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 161, nota 20; vezi şi p. 160, 162—165.

berg, pe care în mod sigur, după cum arată şi structura culturii Tei, îl absoarbe [48].

Totuşi, problema apariţiei acestei culturi nu poate fi rezolvată numai prin presupunerea că ea reprezintă o continuare a culturii Glina, deoarece unele trăsături ale ei, ca, de exemplu, ornamentaţia spiralo-meandrică a ceramicii, nu pot fi deduse din complexul Glina. Unele descoperiri par a arăta că cultura Tei s-a format în acelaşi timp şi „la est şi sud de Dunăre, unde ea a luat naştere tot pe un fond de caracter general Horodiştea-Folteşti, contaminat însă acolo cu o tradiţie neolitică tîrzie mai persistentă şi cu un puternic curent de influenţe sudice, greco-egeice, transmise în ultima etapă prin Macedonia" [49].

Poziţia cronologică a culturii Tei, spune I. Nestor, este stabilită prin faptul că ea urmează stratigrafic culturii Glina III şi că la Sărata-Monteoru s-au găsit fragmente ceramice din faza a doua a culturii Tei în straturile care aparţin începutului ultimei perioade a culturii Monteoru [50].

D. Berciu datează cultura Tei în perioada sa a III-a a epocii bronzului, care începe pe la 1600 [51] î. e. n.

Gh. Bichir paralelizează începutul culturii Tei cu faza Monteoru I C_3 [52]. Alexandru Vulpe plasează cultura Tei în perioada mijlocie a bronzului [53].

De cînd s-au făcut consideraţiile de mai sus privitoare la datarea culturii Tei, au apărut noi cercetări care sînt în măsură să aducă unele completări la această problemă. În această privinţă, sînt deosebit de importante cercetările şi studiile lui Valeriu Leahu. În săpăturile pe care Valeriu Leahu le-a executat între anii 1960 şi 1963 la Căţelu Nou (Bucureşti), pe malul drept al bălţii Colentina-Pantelimon, el a identificat un nivel aparţinînd culturii Tei, care poate fi considerat ca reprezentînd faza cea mai veche a culturii de care ne ocupăm [54].

Ceramica descoperită în acest nivel este, după autor, caracteristică atît prin formele, cît şi prin ornamentele sale pentru epoca bronzului mijlocie şi tîrzie din Muntenia [55]. Mai departe, el spune însă că faza de la Căţelu Nou reprezintă un aspect arhaic al culturii Tei şi că ea este „faza cea mai veche a culturii din perioada mijlocie şi tîrzie a epocii bronzului din Muntenia" [56].

Se pare, de asemenea, că pentru aproape toate categoriile de ceramică descoperite la Căţelu Nou se pot găsi analogii în cultura Glina atît în ce priveşte tehnica, cît şi forma lor. În ce priveşte ornamentaţia acestei ceramici, ea a împrumutat multe motive din cultura Glina, ca, de exemplu striurile făcute cu măturica, brîurile alveolare şi şirurile de alveole, seg-

[48] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 105.
[49] *Ibidem*.
[50] *Ibidem*.
[51] D. Berciu, *Rumania before Burebista* (sub tipar).
[52] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 114.
[53] Al. Vulpe şi Marilena Florescu, *Probleme ale epocii bronzului pe teritoriul României*.
[54] Valeriu Leahu, *O fază veche a culturii Tei descoperită la Căţelu Nou*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 309—319.
[55] *Ibidem*, p. 314.
[56] *Ibidem*, p. 315.

mentele de brîuri crestate, crestăturile pe buza vaselor, cercurile imprimate cu trestia, adînciturile ovale sau circulare, dar pe de altă parte ea are unele ornamente pe care le-a împrumutat din culturi mai vechi, Coţofeni, Vučedol sau, eventual, ceramica decorată cu împunsături succesive [57].

Toate acestea ne pot sugera, pe de o parte ipoteza derivării culturii Tei din cultura Glina, dar şi pe aceea a contemporaneităţii lor cel puţin parţiale. În acest sens, ni se pare însă important faptul că tot la Căţelu Nou, nu departe de locul în care s-a descoperit ceramica Tei, s-a găsit şi ceramică de tip Glina. Aceasta din urmă a fost considerată la început de descoperitor ca aparţinînd fazei mai vechi a culturii Glina [58], pentru ca ulterior să încline pentru datarea ei în faza mai nouă a culturii (Schneckenberg B) [59].

Astfel stînd lucrurile, contemporaneitatea celor două culturi Glina şi Tei (faza Căţelu Nou) pare exclusă, deoarece ele nu au putut dăinui alături în acelaşi timp. Totuşi nu este exclusă posibilitatea ca diferenţa de timp între faza de sfîrşit a primei culturi şi faza de început a culturii Tei să fi fost foarte mică şi ca ultima să fi deplasat cultura Glina încă înainte ca existenţa acesteia să se fi încheiat. Spre această ipoteză pare să încline şi Valeriu Leahu într-o lucrare mai nouă, arătînd că, aşa după cum cultura Monteoru se formează pe fondul vechi al culturii Glina, cultura Tei se va fi născut, eventual, pe acelaşi fond. În sprijinul acestor ipoteze, el aduce şi observaţia că în faza întîi a culturii Tei se găsesc profiluri de ceşti şi ornamente care îşi găsesc analogia în fazele Monteoru I C_4 şi I C_3 [60].

Dar nu insistăm nici asupra culturii Tei, în această lucrare interesîndu-ne numai problema dacă ea începe încă în perioada I a epocii bronzului. Fără a considera rezolvată această problemă, credem totuşi că posibilitatea nu este exclusă şi că încă una dintre marile culturi al Bronzului mijlociu îşi are începuturile în faza a doua a primei perioade.

O altă cultură a Bronzului mijlociu, ale cărei începuturi urmează să le examinăm, este *cultura Verbicioara*. În *Istoria României* se spune că ea suprapune, chiar în aşezarea eponimă, un nivel Glina III. „Originea ei este vestică, faza ei iniţială legîndu-se strîns de complexul Periam-Pecica şi de cel numit Vatina. Ea a pătruns aşadar dinspre nord şi nord-vest în Oltenia, unde nu a absorbit, se pare, fondul local mai vechi Glina III, ci l-a împins este est, spre Olt [61]. Această observaţie a lui I. Nestor, şi anume că cultura Verbicioara nu a absorbit cultura Glina, ci a împins-o spre est, ne sugerează de la început ipoteza posibilităţii ca ambele culturi să fi fost parţial contemporane.

---

[57] Valeriu Leahu, *O fază veche a culturii Tei descoperită la Căţelu Nou*, în *SCIV*, *XIV*, 1063, 2, p. 316—319.

[58] Valeriu Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Căţelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. I, 1963, p. 22—23.

[59] Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Căţelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. II, 1965, p. 28.

[60] Valeriu Leahu, *Date noi cu privire la evoluţia culturii Tei*, Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a muzeelor în decembrie 1964. Vezi pentru cultura Tei, de acelaşi autor, *Consideraţii cu privire la faza a doua a culturii Tei, în lumina noilor săpături arheologice de la Băneasa*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, vol. II, 1965.

[61] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 106.

Se ştie că între timp D. Berciu a publicat un studiu cuprinzător asupra culturii Verbicioara, în care pune în discuţie atît conţinutul culturii, cît şi problema originii şi cronologiei sale relative [62].

Desprindem din această lucrare numai cîteva păreri care se referă la începuturile culturii Verbicioara. În Oltenia, cultura Verbicioara se suprapune culturii Glina III, aceasta din urmă intercalîndu-se între culturile Coţofeni şi Verbicioara. Pe de altă parte, se pare că la vest de Olt nu există faza mai veche a culturii Glina şi că, în general, evoluţia acestei culturi poate să fi decurs altfel decît în Muntenia. După ce se arată strînsa înrudire între culturile Pecica, Verbicioara şi Vatina-Gîrla Mare, se încearcă datarea primei faze a culturii Verbicioara pe baza unor descoperiri care îi aparţin. Aşa, de exemplu, spune D. Berciu, cele mai vechi elemente ale culturii ar putea numai cu greu să fie datate în faza Reincke A_1, cu excepţia unui topor cu marginile ridicate. Acul „cipriot'' descoperit într-un mormînt cu schelet, ca şi inelele de buclă par a fi caracteristice mai ales pentru faza A_2. Pe de altă parte, în B_1 cultura Vatina este pe deplin formată. Se poate presupune acelaşi proces de formare şi pentru culturile înrudite, acest proces începînd atît pentru culturile Vatina-Gîrla Mare, cît şi Pecica şi Verbicioara în faza A_2, cele mai vechi elemente ale lor începînd cel puţin în partea a doua a fazei A_2[63].

De altfel, în faza cea mai veche a culturii Verbicioara se găsesc elemente care circulă în Bronzul timpuriu. Se amintesc în acest sens cuţite curbe de piatră, săgeţi de silex triangulare, care seamănă cu cele din cultura Glina-Schneckenberg, amintind, însă, prin forma lor elegantă, mai degrabă exemplare din cultura Monteoru. Ceramica are şi ea asemănări cu ceramica Glina-Schneckenberg, dar pare să fie ceva mai evoluată. Alte forme amintesc elemente din cultura Coţofeni, dar şi Monteoru sau Gîrla Mare [64].

La sfîrşitul acestor scurte consideraţii asupra începutului culturii Verbicioara, înclinăm să înglobăm şi această cultură — deşi argumentele nu sînt cu totul concludente — în rîndul acelor culturi caracteristice pentru Bronzul mijlociu, care, ca şi cultura Monteoru sau Tei, ar putea începe încă în perioada I a epocii.

Evident, această ipoteză nu ar avea nici o valoare în cazul în care am considera succesiunea culturilor în mod mecanic, în acest caz cultura Verbicioara urmînd culturii Glina şi marcînd sfîrşitul acesteia. Se pare mai degrabă că ea a dislocat în unele regiuni cultura Glina, fără a o distruge [65].

Se conturează, după cît se pare, chiar de pe acum, înainte de a fi ajuns la capătul consideraţiilor noastre asupra primei perioade a bronzului, posibilitatea existenţei unei mari mişcări de triburi înainte de sfîrşitul acestei perioade, din a căror frămîntare se desprind culturile care formează perioada mijlocie a epocii.

---

[62] D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 123—161.
[63] D. Berciu, *op. cit.*, p. 158—159.
[64] *Ibidem*, p. 153.
[65] Aceasta este şi părerea lui D. Berciu, comunicată verbal.

Se pune însă, de asemenea, întrebarea dacă acest nivel cronologic aparține încă Bronzului timpuriu sau dacă el marchează tocmai începutul perioadei următoare.

Această problemă urmează să fie încă discutată în continuarea acestui studiu.

À PROPOS DU DÉBUT DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

(IVe PARTIE)

RÉSUMÉ

Cet ouvrage appartient lui aussi à la série de « discussions » concernant l'âge du bronze, dont plusieurs ont déjà été publiées (note 1). Avec la cinquième partie qui suivra, cet ouvrage sera considéré conclu, même si tous les problèmes ayant trait à la première période de l'âge du bronze ne peuvent être abordés (note 2).

On reprend le sujet de la *civilisation de Periam*, en exposant les différets points de vue touchant son origine, sa datation et son contenu. L'auteur croit que parmi les éléments qui ont contribué à la formation de cette civilisation ont doit compter, entre autres, aussi les éléments de la civilisation de Sălcuța, surtout pour l'origine de la tasse à deux anses. Quant, à la datation de la civilisation de Periam il semble que son début serait plus récent que celui de la civilisation de Nagyrév, ce qui permettrait de la dater de la fin de la phase 1 de la première période (notes 3—21).

La civilisation de la céramique décorée à piqûres successives appartient elle aussi à la première période de l'âge du bronze. Dans toutes ses régions de dispersion, elle relève de la première phase de cette période, et selon le témoignage d'une découverte de Boarta, district de Mediaș, elle en atteint la seconde phase. On expose en bref le contenu de cette civilisation, telle qu'elle apparaît des fouilles de Cîlnic (notes 22—27).

En poursuivant l'exposé, on tente d'esquisser un tableau des civilisations de la seconde phase de la première période, aussi bien en ce qui concerne les civilisations qui continuent la Ire phase, que des civilisations de la IIe période de l'époque qui commencent à partir même de la 2e phase de la première période (notes 28—29).

Mais avant tout ceci, on présente quelques découvertes faites dans le district de Muscel qui consistent en tombes-cistes datant de la phase plus évoluée (Schneckenberg B) de la civilisation de Glina et qui ont certains rapports avec les découvertes des tombes de Verbița et de Bela Crkva (Yougoslavie) (notes 30—34).

La civilisation de Monteoru caractéristique pour la période moyenne de l'âge du bronze se détache, selon I. Nestor, de la phase initiale de la civilisation de Glina, l'établissement de Sărata Monteoru suivant directe-

ment un habitat Cucuteni B. Des fragments céramiques de type Schneckenberg B semble avoir été trouvés dans la phase la plus ancienne.

L'auteur est d'avis que la civilisation de Monteoru débute à partir même de la première période de l'âge du bronze (note 35—42).

Pour la civilisation de Costişa de Moldavie, la situation n'est pas tout aussi claire, vu qu'elle est suivie de la phase I c_2 de la civilisation de Monteoru. Bien que peu probable, on ne doit pas exclure d'emblée l'éventualité que ses débuts puissent remonter à la 2e phase de la première période (notes 43—47).

La civilisation de Tei est généralement considérée comme une civilisation débutant dans la IIe période et faisant suite à la civilisation de Glina. A l'occasion des fouilles de Căţelu Nou (Bucarest) on a pu identifier une phase plus ancienne de cette civilisation, comportant maintes analogies dans la civilisation de Glina. Mais en même temps, on a trouvé, au même lieu, des traces plus récentes de la civilisation de Glina, ce qui exclut toute contemporanéité entre ces deux civilisations. Tout au plus, pourrait-on admettre que la civilisation de Glina a pu être, même en pleine évolution, remplacée par la civilisation de Tei (notes 48—59).

C'est ce qu'on peut affirmer aussi pour la civilisation de Verbicioara qui contient dans sa phase la plus ancienne, des éléments caractéristiques pour la première période initiale de l'âge du bronze. L'auteur incline pour dater cette civilisation à partir même de cette période (notes 60—65).

URME ROMANE NECUNOSCUTE LA OCNELE MARI (r. R.-Vîlcea)

DE

GH. I. PETRE

Regiunea în care se găsesc salinele de la Ocnele Mari (r. R. Vîlcea reg. Argeş) este bogată în materiale arheologice aparţinînd comunei primitive, epocii Daciei libere şi celei feudale româneşti. Nu se cunoşteau însă urme din vremea romană. Acest gol se completează acum prin descoperirea unei însemnate aşezări romane pe locul ,,Bozasca'' din oraşul Ocnele Mari.

Aşezarea romană s-a dezvoltat pe o terasă situată pe malul stîng al rîului Sărat, care vine de la Ocniţa, trece printre dealurile Cosota şi se varsă în Olt. Din acest complex arheologic, în primăvara anului 1964, s-au cules, la suprafaţa solului, numeroase fragmente ceramice dacice şi romane, precum şi un fragment de ţiglă cu o ştampilă păstrată parţial (fig. 1/7). Toate aceste descoperiri indică acum, pentru prima dată, prezenţa unei aşezări romane din secolele II—III e. n. în regiunea de exploatare a salinelor de la Ocnele Mari.

Din ştampila amintită se păstrează numai partea finală care indică cifra I cu un *sicilicus* deasupra ei. O atare siglă poate indica un numeral pentru o cohortă, ală, sau legiune romană, deci a unui detaşament militar pentru paza regiunii sau a celor ce lucrau forţat în saline — fie sclavi, fie condamnaţi penal (*damnati ad metalla*). De altfel, în vecinătatea aşezării de la ,,Bozasca'', dincolo de rîul Sărat, se întîlnesc pe vîrfurile dealurilor Cosota urmele unor cetăţi dacice, avînd la poalele lor urme de aşezări civile getice, ca cele de la ,,Valea Bradului'' şi ,,Valea Cosotei''. În acest caz, posturile de supraveghere romană păzeau şi aşezările dacice din regiunea sus-numitelor saline.

În aşezarea romană de la ,,Bozasca'' există însă şi numeroase urme ceramice dacice, fapt care dovedeşte o convieţuire daco-romană. Ceramica de factură getică este lucrată cu mîna dintr-o pastă amestecată cu nisip

SCIV, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 171—173

(fig. 1/1—3). Ea este de culoare cărămizie închisă, decorată în apropiere de buza vasului cu unul sau două brîie în relief sau adîncite cu simple alveole.

Dintre numeroasele fragmente ceramice romane, prezentăm numai patru dintre cele mai caracteristice pentru secolele II—III e. n., şi anume: fragmentul unui gît de amforă (fig. 1/4), al unui fund de oală mare (fig. 1/5), din buza unei farfurii (fig. 1/6) şi al unui fund de ulcică (fig. 1/8).

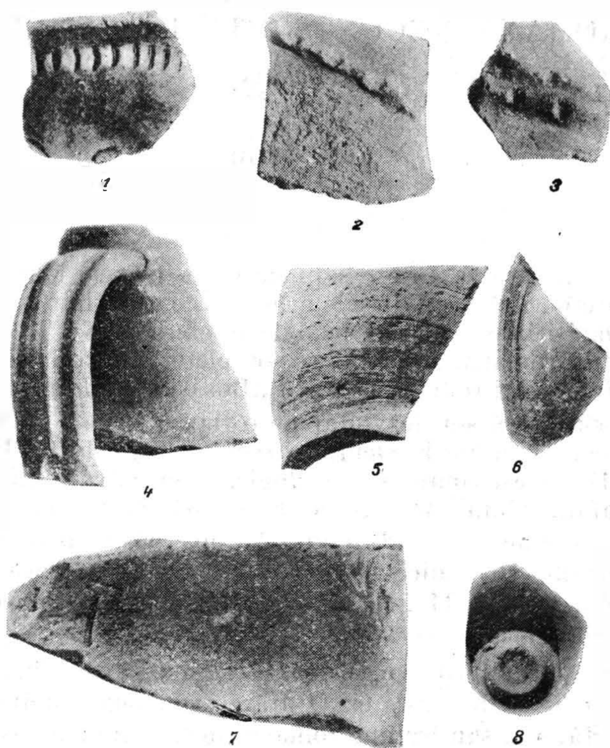

Fig. 1. — *1—3*, fragmente ceramice dacice; *4—6,8*, fragmente ceramice romane; *7*, fragment de ţiglă romană.

Ele au culoare cărămizie sau negricioasă, lucrate într-o tehnică specifică celor două secole ale stăpînirii romane din Dacia şi toate sînt de producţie locală.

Aşezarea romană şi getică de la „Bozasca" înscrie un nou punct arheologic pe harta ţării noastre într-o regiune de mare importanţă economică, unde au convieţuit daci şi romani. Viitoarele săpături ne vor aduce ştiri mai bogate faţă de aceste semnalări arheologice.

VESTIGES ROMAINS INCONNUS, À OCNELE MARI

RÉSUMÉ

L'auteur signale la découverte d'un établissement rural romain au lieudit « Bozasca », situé dans la ville d'Ocnele Mari dans une région connue depuis l'antiquité pour ses exploitations salines. On a recueilli ici des fragments céramiques romains et daciques ainsi qu 'un fragment de tuile romaine, gardant en partie son estampille.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1—3, fragments céramiques daciques; 4—6,8, fragments céramiques romains; 7, fragment d'une tuile romaine.

PANDANTIVE ÎN FORMĂ DE CĂLDĂRUŞĂ DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

IOAN I. POP

Cu ocazia reinventarierii colecţiilor arheologice ale Muzeului regional Braşov au fost identificate mai multe obiecte, a căror importanţă merită să fie semnalată. Dintre acestea ne-au atras atenţia în mod deosebit două pandative de fier în formă de căldăruşă, piese care, deocamdată, sînt destul de rar întîlnite în descoperirile din Transilvania. Lipsa lor în această regiune fiind sesizată în literatura de specialitate [1], considerăm utilă prezentarea lor.

Ambele exemplare provin din cercetări efectuate cu cîteva decenii în urmă de către unii colaboratori ai fostului muzeu al Ţării Bîrsei, iniţial făcînd parte din colecţii particulare. Ele nefiind consemnate decît în vechile inventare, nu putem stabili cu certitudine mediul cultural în care au fost găsite. Cu toate acestea, cunoscîndu-li-se locul de descoperire şi fiind vorba de obiecte de un tip caracteristic şi relativ de scurtă durată, valoarea lor documentară-ştiinţifică nu poate fi pusă la îndoială.

Primul exemplar (nr. inv. 1722) provine de pe o movilă (,,Bachel''), situată între halta Măgurele şi Cristian (Braşov). Piesa, de formă cilindrică, se păstrează în stare fragmentară (lipsesc fundul şi jumătate din corpul cilindrului). Tortiţa, semicirculară, este fixată pe partea interioară a peretelui (fig. 1/a şi 2/a).

Exemplarul al doilea (nr. inv. 1725), de dimensiuni mai mici, a fost descoperit la Mereşti (r. Odorhei), într-o peşteră situată între ,,Peştera de Bronz'' şi ,,Peştera Mare''. Şi această piesă, de forma celei dintîi, are tortiţa fixată de partea interioară a cilindrului (fig. 1/b şi 2/b).

Ambele obiecte sînt oxidate şi poartă urme ale trecerii lor prin foc.

După cunoştinţele actuale, pandantivele în formă de căldăruşe se întîlnesc în descoperiri din secolele I—III e. n. de pe cursul Vistulei, ele fiind frecvente în cimitire şi aşezări ale culturii Pşevorsk din regiunea Poznan [2], de unde au fost apoi răspîndite de diferite grupuri de populaţii migratoare.

[1] M. A. Tihanova, *Despre variantele locale ale culturii Cerneahov*, în *Probleme de istorie*, 11—12, 1957, p. 172.

[2] *Ibidem*, p. 157; Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 284, nota 3.

SCIV, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 175—179

Astfel, apar pe teritoriul R. S. Cehoslovace, în R. P. Ungară şi Germania [3], iar în răsărit sînt cunoscute pe teritoriul U. R. S. S. pînă la Nipru [4]. În aceste părţi ele sînt caracteristice descoperirilor de tip Cerneahov de la Pragurile Niprului, despre ai căror purtători M. A. Tihanova susţine că au imigrat de pe Vistula sau de pe cursul superior al Nistrului [5].

Pe teritoriul ţării noastre pandantivele în formă de căldăruşă sînt prezente mai cu seamă în cimitirele carpice din Moldova centrală, datate

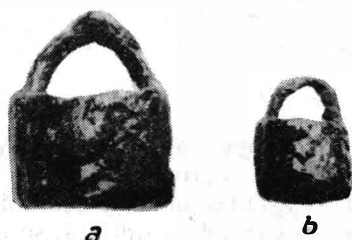

Fig. 1. — Pandantive de fier în formă de căldăruşă. *a*, Cristian (Braşov); *b*, Mereşti (r. Odorhei).

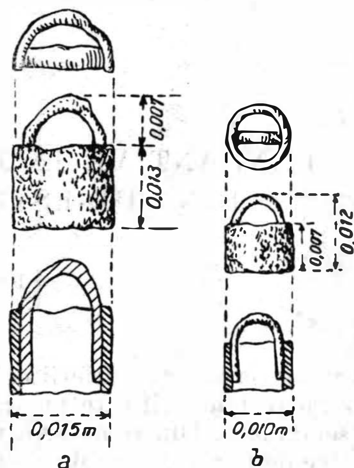

Fig. 2. — Pandantive de fier în formă de căldăruşă. *a*, Cristian (Braşov); *b*, Mereşti (r. Odorhei).

în secolul al III-lea e. n. [6]. Astfel de pandantive au fost găsite şi într-un mormînt de incineraţie de la Dolheştii Mari [7], care, după rit (vase arse secundar) şi inventarul funerar (podoabe caracteristice culturii Pşevorsk şi culturii carpice), denotă influenţe reciproce carpo-taifalice [8].

---

[3] Fr. Kenner, *Fundchronik*, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 33, 1865, p. 106, fig. 95/ a—b; B. Pösta, *Archaeologische Studien auf russischem Boden*, II, în *Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy*, IV, 1905, p. 501, fig. 278/5—6; p. 502, fig 279/1—3 (exemplare de un tip puţin deosebit faţă de cel cunoscut în general); Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I , 1953, p. 441 cu bibliografia de la nota 70.

[4] B. Pósta, *op. cit.*, p. 497, fig. 275/12; p. 507—508; p. 509, fig. 281/10—10 a; I. V. Cuharenko, *Поселение и могильник полей погребений в селе Привольном*, în *SA*, XXII, 1955, p. 143, fig. III/26—35; M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 157.

[5] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 158.

[6] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 441; Iulian Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porceşti*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 477 şi 480, fig. 5/3; Sebastian Morintz şi Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 491 şi 492, fig. 3/6; Iulian Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 454, fig. 6/5—8. Pentru datare cf. Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 267.

[7] M. Dinu, *Şantierul arheologic Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 126, fig. 7/1—3 şi p. 127.

[8] Gh. Diaconu, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgşor-Olteni)*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 477—478.

În descoperirile de tip Sîntana-Cerneahov din cuprinsul patriei noastre, aceste obiecte sînt doar în mică măsură atestate. Ele sînt cunoscute, bunăoară, într-un mormînt din cimitirul de la Erbiceni din Moldova [9].

După cum s-a arătat recent, podoabe de acest tip au fost preluate de carpi de la vecinii lor nordici, taifalii[10].

Dată fiind constatarea că pandantivele în formă de căldăruşă erau răspîndite pe o arie vastă — de la Nipru pînă în Germania —, durata lor începînd din secolele I—II e. n. şi pînă în secolul al IV-lea în epoca de înflorire a culturii Sîntana-Cerneahov [11], este evident că purtătorii acestor obiecte erau populaţii diferite : vandalii, care le-au vehiculat din zona apuseană a culturii Pşevorsk spre vest, taifalii, carpii şi, probabil, şi alte populaţii [12].

Să vedem acum în ce măsură şi cu care dintre aceste triburi poate fi pusă în legătură prezenţa exemplarelor găsite în sud-estul Transilvaniei.

Vandalii nu pot fi luaţi în considerare, deoarece ei nu s-au aşezat şi nici măcar nu au pătruns în Transilvania. Referitor la taifali, s-a arătat recent că în necropolele de tip Sîntana-Cerneahov din Transilvania lipsesc mormintele de incineraţie cu vase arse secundar ceea ce denotă că nici taifalii nu au pătruns vreodată în centrul şi în sudul Transilvaniei [13]. Nici celelalte populaţii germanice purtătoare ale culturii Cerneahov nu pot fi luate în considerare în această privinţă, deoarece este ştiut faptul că în cimitirele de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov din Transilvania lipsesc pandantivele de acest tip [14]. Pe de altă parte, trebuie relevată constatarea că aceste obiecte nu sînt proprii tuturor variantelor culturii Cerneahov. Aşa, de pildă, pe cîtă vreme în varianta de la Pragurile Niprului ele sînt prezente, în varianta de pe Niprul mijlociu lipsesc cu desăvîrşire. Nu este apoi lipsit de semnificaţie faptul că inventarul cimitirelor de tip Sîntana din Transilvania trădează legăturile cele mai apropiate tocmai cu descoperirea eponimă a variantei de pe Niprul mijlociu, cu cimitirul de la Cerneahov [15].

Prin urmare, după părerea noastră, apartenenţa carpică a celor două piese găsite în Transilvania sud-estică apare cea mai probabilă şi este sprijinită şi pe faptul că în cimitirele carpice din Moldova întîlnim analogiile cele mai bune cu exemplarele noastre [16].

Cu privire la legăturile carpilor cu Transilvania, putem considera că acestea încep încă în vremea marilor invazii carpice. Mişcarea carpilor şi atacurile lor împotriva Daciei romane sînt consemnate din prima jumătate a secolului al III-lea e. n., incursiunile lor devenind, cu timpul, tot mai

[9] D. G. Teodor şi Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa şi Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 40, fig. 5/10—11.

[10] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 478.

[11] B. Pósta, *op. cit.*, p. 507; Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 441.

[12] Uneori apar şi în mediul sarmatic; vezi complexele menţionate de B. Pósta, *op. cit.*, p. 501, fig. 278; p. 502, fig. 279; p. 509, fig. 281.

[13] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 478.

[14] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 172; D. G. Teodor şi Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 41 şi nota 1.

[15] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 157 şi 172.

[16] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 331, fig. 139/1; p. 342, fig. 156/2; p. 357, fig. 194/2; Sebastian Morintz şi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 492, fig. 3/6.

insistente şi mai amenințătoare pentru imperiu [17]. Atacuri carpice de mare amploare împotriva Daciei au avut loc în anii 242 şi 245, cînd aceştia pătrund adînc în teritoriile Daciei romane, inclusiv în centrul ei din regiunea transilvană [18]. Luptele dintre carpi şi imperiu au continuat apoi cu mici întreruperi pînă în anul 251, cînd, după înfrîngerea romanilor de la Abrittus, se încheie pace, unele teritorii ale Daciei fiind cedate coaliţiei goto-carpice. Aceste regiuni au fost ocupate, după precizările recente, nu de către goţi, care la acea dată erau dincolo de Nistru, ci de către carpii din Moldova [19].

Aşadar, aşezarea carpilor în răsăritul Transilvaniei încă din această vreme şi extinderea lor, după retragerea aureliană, pe o bună parte din teritoriile fostei provincii romane [20] se dovedesc a fi un fapt real, sprijinit şi prin pandantivele prezentate pe scurt aici, care, alături de alte materiale documentare [21], vin să întărească această constatare, deosebit de importantă sub raport istoric.

PENDENTIFS SOUS FORME DE PETIT CHAUDRON DU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Parmi les objets appartenant à l'ancien fonds du Musée régional de Braşov il y a entre autres deux pendentifs en fer en forme de petit chaudron. Le premier exemplaire (fig. 1/a et 2/a) provient de Cristian (Braşov) et le second (fig. 1/b et 2/b) d'une grotte de Mereşti (district d'Odorhei).

Ce type de parure est connu à partir des Ier—IVe siècles dans les civilisations de Pşevorsk, Poieneşti et Sîntana-Tcherniakhov, et dans des complexes archéologiques appartenant aux Carpes, Vandales et Taïphales.

En ce qui concerne l'appartenance des exemplaires de Transylvanie du sud-est là où la présence des Vandales et des Taïphales n'a pas été attestée et où l'on ne connaît aucun complexe de type Sîntana—Tcherniakhov,

---

[17] B. Mitrea, în *Istoria României*, I, 1960, p. 639—644.

[18] *Ibidem*, p. 643; idem, *Tezaurul monetar de la Ruşi-Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 621—628; M. Macrea şi D. Protase, *Tezaurul de monete imperiale romane de la Geomal şi invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, în *SCŞCluj*, V, 1954, 3—4, p. 552—559.

[19] I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 684—685.

[20] *Ibidem*, p. 684 şi urm.

[21] Dintre descoperirile arheologice putem cita, de ex., urna funerară de la Mediaş; cf. I. H. Crişan, în *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Mediaş*, 3, 1955—1956, p. 40—41; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 15, fig. 2/1 şi p. 22. Descoperirilor de această factură le aparţin şi pandantivele în formă de coşuleţ din cimitirul autohton dacic de la Soporul de Cîmpie. Dintre pandantivele publicate, cîteva reprezintă o variantă deosebită de cele din sud-estul Transilvaniei, avînd analogii în necropola de la Gabăra (I. Ţigăra, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 109 şi p. 110, fig. 3/7,9—12; D. Protase, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 427, fig. 4/25; cf. pentru analogii Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 454, fig. 6/5—10), iar un exemplar pare să aparţină variantei noastre (D. Protase, *op. cit.*, p. 427, fig. 4/11).

l'auteur opine q'ils pourraient être attribués aux Carpes qui ont pénétré en Dacie romaine dès la seconde moitié du IIIe siècle, bien avant l'arrivée des Goths dans ces régions.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Pendentifs en fer sous forme de petit chaudron. a, Cristian (Braşov) ; **b, Mereşti** (district d'Odorhei).

Fig. 2. — Pendentifs en fer en forme de petit chaudron. a, Cıistian (Braşov) ; **b, Mereşti** (district d'Odorhei).

DESCOPERIRI HUNICE LA BĂLTENI ÎN NORD-ESTUL CÎMPIEI ROMÂNE

DE

ION T. DRAGOMIR

În vara anului 1958, cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse de către Muzeul regional de istorie Galaţi pe teritoriul comunei Bălteni (r. Făurei, reg. Galaţi)[1], am fost informat că un locuitor din aceeaşi comună ar fi descoperit întîmplător, cu mulţi ani în urmă, un mormînt de inhumaţie, care conţinea, printre obiectele de inventar, şi unele piese de aur.

În urma cercetărilor făcute la faţa locului, s-a constatat că în 1948 locuitorul Secuiu Alexandru din Bălteni, cu ocazia unor săpături executate într-o lutărie de pe terasa inferioară a gîrlei Strîmbu, pe izlazul de la marginea de sud a comunei, a descoperit în stratul de pămînt galben un schelet, avînd în jurul lui mai multe obiecte metalice, dintre care unele erau de aur, prevăzute cu clopoţei mici, de formă piramidală. Toate obiectele găsite au fost ridicate de către descoperitor şi împărţite cu rudele sale. Cu timpul, parte din obiecte au fost donate, altele s-au pierdut, aşa încît dintre acestea se mai păstrează astăzi un singur fragment provenit dintr-un obiect de podoabă din foaie de aur [2] cu incrustaţii de pietre semipreţioase.

Locul acestei descoperiri, un promontoriu de terasă relativ înalt faţă de terenul înconjurător, a fost treptat degradat de apele gîrlei Strîmbu şi îndeosebi de localnici care au luat pămînt de acolo. Din informaţiile primite reiese că în punctul amintit s-au descoperit şi alte morminte, fără să avem dovezi arheologice. Numai o săpătură sistematică ar putea preciza dacă avem de-a face cu o necropolă sau dacă mormîntul amintit constituie o descoperire cu totul izolată.

Piesa descoperită la Bălteni în 1948 este un fragment dintr-o podoabă de aur ce se purta la cap, probabil la tîmple (fig. 1/a, b); într-adevăr, descoperitorul a declarat că obiectul a fost găsit în mormînt lîngă craniul sche-

---

[1] I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 11, vezi punctul C.

[2] Obiectul se afla în posesiunea lui Ştefan Dobrescu, rudă cu Secuiu Alexandru, descoperitorul mormîntului. Fragmentul de podoabă de aur a intrat în colecţiile Muzeului regional de istorie Galaţi, inv. nr. 4 549.

S C I V, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 181—188.

letului. Este lucrat din foaie subţire de aur [3], în tehnica „cabochon"[4], avînd ambele feţe ornamentate cu incrustaţii de pietre semipreţioase şi figuri geometrice din granule sferoidale. În starea actuală, fragmentul cîntăreşte 7,49 g şi are o formă aproape pătrată, cu laturile variind între 2,5 şi 2,8 cm. Cele două suprafeţe afectate celulelor cu incrustaţii sînt acoperite cu o patină de culoare brună-ciocolatie. Această patină dispare destul de greu chiar prin frecare.

Fragmentul de podoabă prezintă pe ambele feţe urme de lovituri şi deformări, iar pe latura din stînga se vede destul de bine o ruptură sau

Fig. 1. — Fragment de pandantiv de tîmplă sau podoabă de căciuliţă, din aur, hunic, descoperit la Bălteni. *a*, avers ; *b*, revers.

o tăietură neuniformă, făcută de descoperitor cu prilejul împărţirii obiectelor. Latura superioară este prevăzută cu o garnitură, aplicată prin sudură şi serveşte drept chenar ambelor feţe ale obiectului. Garnitura este prelucrată tot din foaie de aur, modelată sub forma a trei tuburi unite. Fiecare dintre acestea sînt ornamentate cu cîte un şir de cercuri transversale în relief, executate în tehnica „au repoussé". Două dintre tuburile garniturii delimitează deopotrivă suprafeţele incrustate, iar cel de-al treilea, fiind uşor scos în exterior, a fost axat pe cantul laturii superioare a obiectului. Urmele sudurii de pe latura inferioară ne dovedesc că şi aici a existat acelaşi fel de garnitură folosită drept chenar, care, fireşte, completa în mod armonios întregul decor. Latura din partea dreaptă a obiectului este ornamentată printr-un alt tip de garnitură, formată din două şiruri de granule sferoidale, îngemănate, dispuse orizontal (fig. 1/a, b). Cele două suprafeţe incrustate ale fragmentului, avers şi revers, reprezintă de fapt o singură foaie de aur îndoită în mod egal prin suprapunere şi sudată pe una din margini, avînd înfăţişarea unei teci. Prin urmare, fiecare şir de granule îngemănate ornează marginea unei singure suprafeţe fără să fie lipite între ele, deşi se află pe aceeaşi latură a obiectului.

Ambele feţe, de forma unor metope, sînt lucrate în tehnica „cabochon" şi „au repoussé" şi au ca decor aceleaşi motive geometrice de triunghiuri echilaterale alcătuite din mici granule sferoidale, dispuse într-o perfectă

[3] În buletinul de analiză şi marcare nr. 141 din 16 iunie 1958 a filialei din Galaţi a Băncii Naţionale, obiectul figurează cu marcaj de 15 karate şi cîntăreşte 7,49 g.

[4] După părerea lui I. Nestor, modul de ornamentare a obiectului de podoabă hunic de aur de la Bălteni este specific tehnicii „cabochon".

simetrie. Deosebirile dintre ele apar numai în ceea ce priveşte calitatea şi forma pietrelor incrustate.

Cîmpul decorativ de pe avers este marcat prin cinci alveole sau celule cu marginile înalte de 1 mm : patru sînt de forma unor triunghiuri echilaterale, dispuse cu cîte unul din unghiuri în cele patru colţuri ale suprafeţei obiectului, iar alveola a cincea, de formă circulară, este fixată în centru. În fiecare alveolă se află incrustată cîte o piatră semipreţioasă, translucidă, bine şlefuită, din seria almandinelor de culoare roşie-vişinie (fig. 1/a). Pietrele triunghiulare sînt plate, iar aceea circulară este uşor bombată, fiind păsuite în cavitatea celulelor. În vederea fixării pietrelor a fost necesar ca pereţii celulelor să aibă o uşoară înclinare pornită chiar de la baza lor spre interior, aşa încît perimetrul deschiderii din partea superioară a celulei să fie mai mic decît regiunea de sudare de la baza lor. Fixarea definitivă a pietrelor s-a făcut prin strîngerea celulelor la colţuri.

Două dintre pietrele triunghiulare s-au pierdut, fiind dislocate de către posesorul obiectului. Perimetrul fiecărei alveole este ornat cu cîte un şir de granule. Restul cîmpului ornamentat este completat cu două rînduri de triunghiuri echilaterale din granule, aşezate de jur împrejur în regiunea marginală a suprafeţei, completînd în mod uniform spaţiul dintre celule. Triunghiurile granulate sînt de mărimi diferite, avînd fiecare una dintre laturi paralelă cu marginea suprafeţei în dreptul căreia este fixat, aşa încît spaţiul cruţat dintre ele descrie un zigzag.

În ceea ce priveşte prezentarea reversului, acesta este de asemenea ornamentat prin cinci alveole de formă ovală (migdalată), cu unul din capete ascuţite, montate în colţurile suprafeţei, avînd vîrfurile îndreptate spre interior. Centrul reversului este completat cu o celulă circulară identică cu aceea de pe avers. Toate pietrele ornamentale de pe revers au fost dislocate sau sfărîmate în urma descoperirii. În două dintre celulele de formă ovală au mai rămas urme din pietrele incrustate, care, după compoziţia lor sfărîmicioasă şi culoarea roşie-portocalie, au fost cu siguranţă de chihlimbar. Restul decorului granulat este aproape identic cu acela de pe avers (fig. 1/b). În colţurile de sus şi de jos de pe partea stîngă a obiectului se află cîte o mică gaură circulară, care a servit, desigur, pentru fixarea obiectului (fig. 1/a). Faptul că acest fragment de podoabă are ambele feţe ornamentate diferit sugerează ipoteza că obiectul era fixat de aşa manieră, încît prin mişcările celui ce o purta putea fi văzută cînd pe o parte, cînd pe alta.

Ţinînd seama de elementele specifice ale piesei de aur descoperite la Bălteni, putem afirma că ea provine dintr-un pandativ de tîmplă. De altfel, piesele de podoabă de acest tip sînt foarte asemănătoare cu pandantivele de tîmple sud-ruseşti, clasificate tipologic de către Joachim Werner în categoria pandantivelor compuse de tîmplă sau a podoabelor de căciuliţă prevăzute cu clopoţei mici piramidali, de aur şi denumite „Haubenzier" [5]. În sprijinul aceleiaşi afirmaţii menţionăm, de asemenea, o altă relatare a descoperitorului, şi anume că această podoabă în momentul descoperirii

[5] Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches,* München, 1956, p. 64—65, pl. 30/1.

avea mai mulţi clopoţei mici piramidali, de aur, agăţaţi de anumite cornițe semicirculare ale obiectului, care nu ni s-au păstrat.

În acest sens, credem că reconstituirea tipologică a fragmentului de podoabă de aur de la Bălteni se poate completa perfect în analogie cu pandantivul dublu de tîmplă sau de podoabă de căciuliță hunică, descoperit la Varna [6], în Bulgaria, înainte de primul război mondial, care atît din punctul de vedere al prelucrării tehnice, cît şi al motivelor ornamentale de pe avers şi revers, cu incrustaţii de pietre semiprețioase şi triunghiuri echilaterale din granule sferoidale de aur este aproape identic (fig. 2).

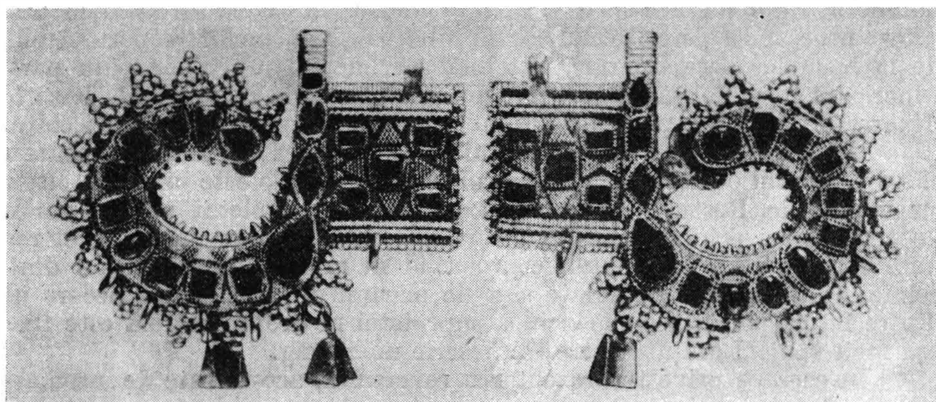

Fig. 2. — Pandantiv compus de tîmplă sau podoabă de căciuliţă, din aur, hunic, descoperit la Varna (Bulgaria).

Trăsăturile ce le deosebesc ar fi acelea că podoaba hunică de la Varna este ornamentată în general cu incrustaţii de almandine dreptunghiulare, ovale, rombice, circulare sau migdalate, iar fragmentul de la Bălteni are celule de alt format cu incrustaţii de chihlimbar şi almandine de culoare roşie-vişinie. Incrustaţiile de pe aversul şi reversul podoabei de la Varna sînt perfect identice, spre deosebire de acelea ale obiectului de la Bălteni care diferă atît ca formă, cît şi ca structură. Prin analogie cu pandantivul hunic de la Varna, compus din două piese prevăzute cu apendice de forma unor cornițe, aproape circulare şi cu clopoţei piramidali de aur, putem conchide că fragmentul de podoabă de aur de la Bălteni aparţine aceluiaşi tip, fiind rupt dintr-un pandantiv de tîmplă sau dintr-o podoabă de căciuliță ornamentată pe ambele feţe. Deşi J. Werner socoteşte că importanţa adaosului sub formă de coarne ale pandantivului de tîmplă de la Varna nu are încă o explicaţie suficient de clară, totuşi acest element pare a fi destul de caracteristic pentru podoabele hunice de cap, fiind întîlnit ca apendice chiar pe anumite diademe, aplicat central pe latura superioară. În acest sens putem aminti diadema de la Kerci [7] ş.a.

În lumina cercetărilor arheologice din ultima vreme efectuate pe teritoriul ţării noastre sînt cunoscute cîteva piese de aur hunice, reprezen-

[6] Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, p. 64—65, pl. 30/1.

[7] *Ibidem*, pl. 29/9.

tate de două diademe în stare fragmentară : una descoperită în Moldova, la Buhăieni [8] (r. Iaşi), alta în Muntenia, la Dulceanca [9] (r. Roşiori), amintind în acelaşi timp şi diadema recent descoperită la Gherăseni (r. Mizil, reg. Ploieşti) [10]. Pandantivul de tîmplă sau podoaba de căciuliţă de la Bălteni este unica piesă de aur hunică descoperită pînă în prezent la noi în ţară fără să aibă analogii tipologice corespunzătoare.

Totuşi, ca tehnică de lucru şi îndeosebi ca aspect al armonizării celor două procedee tehnice „cabochon" şi „ au repoussé", podoaba de căciuliţă de la Bălteni îşi găseşte analogii tehnice-tipologice dincolo de graniţele patriei noastre cu o mare varietate de piese hunice răspîndite pe un spaţiu vast, cuprins la est între stepele kazahstane de pe teritoriul sudic al Uniunii Sovietice, bazinul Dunării la mijloc, iar spre vest pînă la Oder în regiunile Europei Centrale. În cuprinsul acestei arii de răspîndire sînt cunoscute pînă acum o serie de descoperiri făcute la Borovoje-Kazahstan[11], la Kerci [12], în mormintele de incineraţie tumulare de la Novogrigorievka [13] de pe Niprul inferior şi îndeosebi la Varna [14], în Bulgaria, de unde provine pandantivul compus, de tîmplă, identic cu cel descoperit la Bălteni în NE Cîmpiei Române. Obiecte apropiate din punct de vedere tehnic se întîlnesc şi pe teritoriul Ungariei, şi anume în mormintele din timpul lui Atila, descoperite la Szeged-Nagyszéksós [15] şi Pécs-Üszög [16] în două morminte de incineraţie, sau la Csorna [17] într-un mormînt de inhumaţie, şi de aici mai departe spre V, la Jakuszowice [18], în Polonia şi la Höckricht [19] în Silezia de Sus etc.

Desigur, în marea arie de răspîndire a acestei culturi se pot stabili analogii cu o întreagă gamă de podoabe de cap hunice, care în general au aceleaşi trăsături caracteristice atît din punctul de vedere al prelucrării tehnice, cît şi sub aspectul ornamental, deosebirile esenţiale fiind mai mult de ordin tipologic. În urma celor relatate putem conclude că podoaba hunică de tîmplă de la Bălteni reprezintă un aspect din procesul de dezvoltare al meşteşugului orfăurăriei fiind specific primelor secole ale perioadei de început a migraţiei popoarelor. Dacă ar fi existat posibilitatea de a se cunoaşte cu ce fel de elemente culturale a fost asociat obiectul în

---

[8] Adrian Florescu, *Диадема из золотой пластинки эпохи переселения народов найденная в Бухэени*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 561—569.

[9] Vladimir Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenţei hunilor în Muntenia*: *Fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 55—61, fig. 1.

[10] În primăvara anului 1965, Victor Teodorescu de la Muzeul regional de istorie Ploieşti a descoperit la Gherăseni (r. Mizil, reg. Ploieşti) o diademă de aur hunică cu incrustaţii de pietre semipreţioase. Informaţiile sînt primite de la V. Teodorescu.

[11] Joachim Werner, *op. cit.*, pl. 14/23 şi 28.

[12] *Ibidem*, pl. 15/11.

[13] *Ibidem*, pl. 52/6—9 şi pl. 53/9.

[14] *Ibidem*, pl. 30/1.

[15] Nándor Fettich, *La trouvaille de tombe princière hunique à Szeged-Nagyszéksós*, în *ArchHung*, XXXII, 1953, pl. II/18—21.

[16] Hampel József, *Ujabb hazai leletek az avar uralom korából*, în *AÉ*, XX, 2, 1900, fig. 16—18, 22—23.

[17] A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre etnische Sonderung*, în *ArchHung*, IX, 1932, pl. VIII; Joachim Werner, *op. cit.*, A, p. 62, B, pl. 65/1.

[18] Joachim Werner, *op. cit.*, pl. 16/14—16.

[19] *Ibidem*, pl. 64/1—6; A. Alföldi, *op. cit.*, în *ArchHung*, IX, p. 34—35 şi pl. XIX/1—3.

cadrul inventarului acestui mormînt, precum şi caracterele antropologice ale scheletului respectiv, desigur, posibilităţile de datare şi cele de ordin etnic ar fi fost mult uşurate. Din lipsa unei documentaţii suficiente în acest sens, ne bazăm îndeosebi pe elemente de ordin tipologic.

Unii dintre cercetătorii de seamă ai antichităţii hunice, cum ar fi, de exemplu, A. Alföldi [20], J. Harmata [21], N. Fettich [22] şi alţii, au ajuns la concluzia că toate descoperirile efectuate la V de Nipru, în care figurează obiecte prelucrate în aceeaşi tehnică şi stil, trebuie datate la începutul secolului al V-lea e.n. Cea mai grăitoare dovadă în acest sens o constituie descoperirea mormîntului de la Conceşti de pe Prut, unde, pe lîngă obiectele de podoabă de aur hunice, s-au găsit şi vase de factură bizantină timpurie din argint, fapt care a permis încadrarea întregului inventar la începutul secolului al V-lea e.n., între anii 410 şi 420 [23].

Joachim Werner arată că podoabele de acest fel, deşi cunosc o îndelungată evoluţie în stepele pontice, fiind urmărite acolo pînă în epoca scitică, nu s-au putut extinde la vest de Nipru, adică spre bazinul Dunării şi centrul Europei, decît cu începere de pe la anul 400 e.n., în urma marii expansiuni hunice, care a creat un deosebit complex cultural, al cărui apogeu caracterizează prima jumătate a secolului al V-lea e.n. [24]. Deşi pătrunderea elementelor de cultură nomadă au avut o puternică influenţă asupra lumii germanice din centrul Europei, din prima jumătate a secolului al V-lea, totuşi, o dată cu descompunerea imperiului lui Attila, au dispărut concomitent şi elementele specific nomade, cu toate că mai înainte fuseseră adoptate de către populaţiile germanice [25]. Numai aşa se poate explica şi scoate în evidenţă apogeul acestei culturi, încadrată cronologic în prima jumătate a secolului al V-lea e.n.

Pe baza analogiilor tipologice-stilistice sus-amintite şi îndeosebi a dovezilor prezentate de către Joachim Werner, cu privire la încadrarea cronologică a podoabelor de aur hunice, precum şi a datărilor făcute recent altor obiecte de aur hunice de pe teritoriul patriei noastre [26], sîntem îndreptăţiţi să datăm pandantivul de tîmplă sau podoaba de căciuliţă de la Bălteni în prima jumătate a secolului al V-lea e.n., eventual în primele decenii ale acestui secol.

Deoarece toate podoabele de cap, din aur, lucrate în aceeaşi tehnică şi stil sînt elemente specifice costumului feminin al populaţiilor nomade, descoperite exclusiv în mormintele hunice, şi niciodată în cele gotice contemporane cu ele, este lesne de înţeles că şi podoabele de coif sau căciuliţă de la Varna şi Bălteni aparţin din punct de vedere etnic aceleiaşi populaţii nomade hunice, care se ştie că practica deformarea intenţionată a crani-

---

20 A. Alföldi, *op. cit.*

21 J. Harmata, în *ArchHung*, XXXII, 1953, p. 107 şi urm.

22 N. Fettich, *op. cit.*, p. 188.

23 Joachim Werner, *op. cit.*, p. 86—87 şi J. Harmata, *loc. cit.*, p. 106.

24 Joachim Werner, *op. cit.*, p. 61—68.

25 *Ibidem*, p. 95, şi Vladimir Dumitrescu , *op. cit.*, p. 60.

26 Adrian Florescu, *op. cit.*, p. 566; Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 60; Suzana Dolinescu-Ferche, *Podoabe de aur descoperite la Balaci (r. Roşiori de Vede)*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 183—188.

ului. Fapt întărit şi de unele caractere mongoloide ale scheletului de la Dulceanca [27] ş.a.

Descoperirile hunice răzleţe de pe teritoriul ţării noastre — ne referim îndeosebi la cîteva morminte şi la unele fragmente de cazane de bronz hunice [28] — nu sînt legate de grupuri de morminte sau de aşezări care ar putea să ne indice o vieţuire îndelungată [29]. Astfel de constatări ne dau posibilitatea să amintim că aceste triburi de năvălitori războinici, în iureşul migrării lor către apus, nu au avut răgazul de a stăpîni pămîntul patriei noastre, deoarece erau angajaţi în nenumărate lupte cu triburile gotice din regiunile extra-carpatice, pe care le-au dislocat, iar apoi le-au urmărit pînă departe în regiunile Europei Centrale [30]. După stabilirea lor în Cîmpia Panonică, unde au pus bazele unei formaţiuni politice puternice timp de cîteva decenii, nimic nu i-a împiedicat să facă unele incursiuni şi pe meleagurile ţării noastre, fără să fie vorba de o ocupare sau stăpînire hunică [31].

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra tuturor descoperirilor hunice de pînă acum, efectuate exclusiv pe teritoriul ţării noastre [32], şi anume pornind din Moldova, de la Conceşti pe Prut şi Buhăieni (r. Iaşi), urmărind apoi punctele din marea Cîmpie Română de la Bosneagu (com. Dorobanţu [33], r. Călăraşi), Dulceanca (r. Roşiorii de Vede), precum şi celelalte puncte de pe teritoriul Olteniei, putem spune că descoperirile de la Bălteni (r. Făurei) şi Gherăseni (r. Mizil) reprezintă importante puncte intermediare care fac legătura dintre descoperirile hunice din Muntenia şi Oltenia cu cele din Moldova. Eşalonate în acest fel, punctele arheologice marchează nu numai drumul parcurs de marea invazie hunică, ci concomitent, ne ilustrează şi pendulările anumitor detaşamente hunice cu caracter pur prădalnic, care au avut loc în marea Cîmpie Română de la E la V sau de la V la E, paralel cu bazinul Dunării, precum şi la sud de Dunăre în Imperiul roman.

Descoperirea făcută la Bălteni, la circa 120 km sud-vest de Galaţi, în partea de nord-est a Cîmpiei Române, argumentează arheologic că spaţiul carpato-dunărean al ţării noastre a cunoscut expansiunea marii invazii hunice nu ca o stăpînire efectivă, ci doar ca un eveniment istoric. Aşadar, hunii nu s-au stabilit aici ca o nouă populaţie, ci au trecut în Cîmpia Pa-

---

[27] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 60.

[28] I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Hunnische Kessel aus der Kleinen Walachei*, în *Germania*, 21, 1937, p. 178—182; D. Tudor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 375, fig. 10; *ibidem*, XI—XII, 1945—1947, p. 189, fig. 35/1,2—7; idem, *Oltenia Romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 360—361; *Istoria Romîniei*, vol. I, 1960, p. 702.

[29] Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 187.

[30] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 60.

[31] Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 187.

[32] În legătură cu clasificarea descoperirilor din epoca hunică de pe teritoriul ţării noastre, cf. Ligia Bîrzu, *Contribuţia arheologiei la cunoaşterea perioadei hunice de la Dunărea de jos*, în *AUB*, Secţia ştiinţe social-istorice, X, 20, 1961; *1*, antichităţi hunice de caracter nomad; *2*, antichităţi din epoca hunică, dar a căror provenienţă etnică este greu de stabilit; *3*, antichităţi de epocă hunică aparţinînd unei populaţii germanice; *4*, antichităţi ce se pot lega de existenţa populaţiei băştinaşe.

[33] Bucur Mitrea şi N. Anghelescu, *Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 154—158.

nonică, de unde au exercitat un control asupra regiunilor noastre. Trecerea lor pe meleagurile patriei noastre a contribuit la dislocarea în masă a triburilor germanice, care la acea dată locuiau acest teritoriu [34].

DÉCOUVERTES HUNNIQUES DE BĂLTENI, AU NORD-EST DE LA PLAINE ROUMAINE

RÉSUMÉ

En été 1958, le Musée régional de Galaţi est entré en posession d'un fragment de pendentif de tempe ou de parure pour bonnet, travaillé dans une feuille d'or, selon la technique en «cabochon» avec les deux faces ornées d'incrustations d'almandines rouge griotte et d'ambre, intercalées de triangles équilatéraux composés de granules sphéroïdaux en or (fig. 1/a,b).

L'objet provient d'une tombe d'inhumation découverte fortuitement en 1948 au village de Bălteni (district de Făurei), au nord-est de la Plaine Roumaine. D'après les informations reçues de la part de l'inventeur, la tombe possédait dans son mobilier aussi d'autres objets en or, mais qui se sont dispersés, au point que la pièce faisant l'objet de cette étude en est restée l'unique qui se soit conservée.

Cet exemplaire est unique pour la Roumanie n'ayant aucune analogie typologique avec les objets découverts jusqu'à présent. Cependant la reconstitution typologique du fragment de parure concorde parfaitement, par analogie, au pendentif, hunnique pour tempe ou parure pour bonnet en or, « Haubenzier », découvert à Varna, en Bulgarie avant la première guerre mondiale (fig. 2).

Ces objets de parure de tête trouvent leurs analogies technico-stylistiques avec une grande variété de pièces hunniques en or qui se trouvent diffusées sur une zone vaste s'étendant à l'est, des steppes du Kazakstan au sud de l'URSS, par le bassin du Danube au centre et jusqu'à l'ouest, dans la région de l'Europe Centrale (voire les notes 11-14).

Sur la foi des analogies constatées à Borovoje-Kazakstan, Kerci, Jakuszovice et surtout à Varna, ainsi que par leur délimitation chronologique la pièce de Bălteni peut être encadrée dans la première moitié du Ve siècle, éventuellement même, dans les premières décénnies du siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment hunnique de pendentif, de tempe ou de parure pour bonnet, en or, découvert à Bălteni, *a*, avers ; *b*, revers.

Fig. 2. — Pendentif hunnique composé, pour tempe ou parure de bonnet, en or, découvert à Varna (Bulgarie).

[34] *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 704 (cap. red. de I. Nestor).

FRAGMENTE DE RAME DE PLUMB PENTRU OGLINZI GĂSITE LA PÎRJOAIA

(com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Dobrogea)

DE

VASILE CULICĂ

Din cetatea romano-bizantină de la Pîrjoaia[1] provin cele douăzeci de fragmente ale unor rame de oglinzi turnate din plumb, care fac obiectul notei de față.

Ele au fost adunate timp de mai mulți ani, începînd cu deceniul trecut, de prin prundișul spălat de valuri, bogat în resturi arheologice din epoca romană-tîrzie. Condițiile de găsire explică atît starea lor fragmentară, cît și lipsa oricăror urme din sticla oglinzii. Locul fiind circulat, animalele și în special căruțele au contribuit la deteriorare. Totuși, studierea sau chiar simpla lor consemnare nu este lipsită de interes contribuind la îmbogățirea cunoștințelor în legătură cu acest tip de piese antice[2]. Considerentul amintit, dar mai cu seamă faptul că nici unul din fragmentele noastre nu este identic cu oglinzile găsite pe teritoriul țării și publicate pînă în prezent[3] îndreptățesc descrierea lor sumară.

1. Fragment de ramă compus din două bucăți, rupt cu ocazia dezdoirii, ornat cu spirale și puncte, despărțite vertical prin cîte o linie cu capătul de sus în T. Marginea interioară împodobită cu cerc de perle. Lățimea 1,5 cm (fig. 1/1).

2. Mic fragment de ramă, pe care se distinge un ornament ondulat, flancat de o grupă de trei perle, fără îndoială repetat după o anumită simetrie (fig. 1/2).

3. Fragment de ramă, îndoit din vechime (în desen este redat în stare normală), ornat cu o serie de linii în rețea. Marginea ramei marcată printr-o linie în relief. Lățimea 1,5 cm (fig. 1/3).

---

[1] Pentru precizări în legătură cu topografia cetății de la Pîrjoaia, vezi : P. Polonic, *Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) pînă la gurile ei*, în *Natura*, 1935, nr. 7, p. 19 (harta la p. 21) ; idem, *Valurile (troianele), drumurile și cetățile romane din toate țările locuite de Români*, în Mss. Acad., înreg. cu nr. 22/1940 I ; Petre Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în nord-vestul Dobrogei*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXI, nr. 5—6, 1963, p. 546 și urm. Problema identificării așezării cu Sucidava din Scythia Minor rămâne încă deschisă.

[2] D. Tudor, *Le dépôt de miroirs de verre doublé de plomb trouvé à Sucidava*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 415.

[3] Pentru oglinzile cu rama de plumb cunoscute, vezi D. Tudor, *op. cit.*, p. 415 și nota 2.

S C I V, tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 189—195

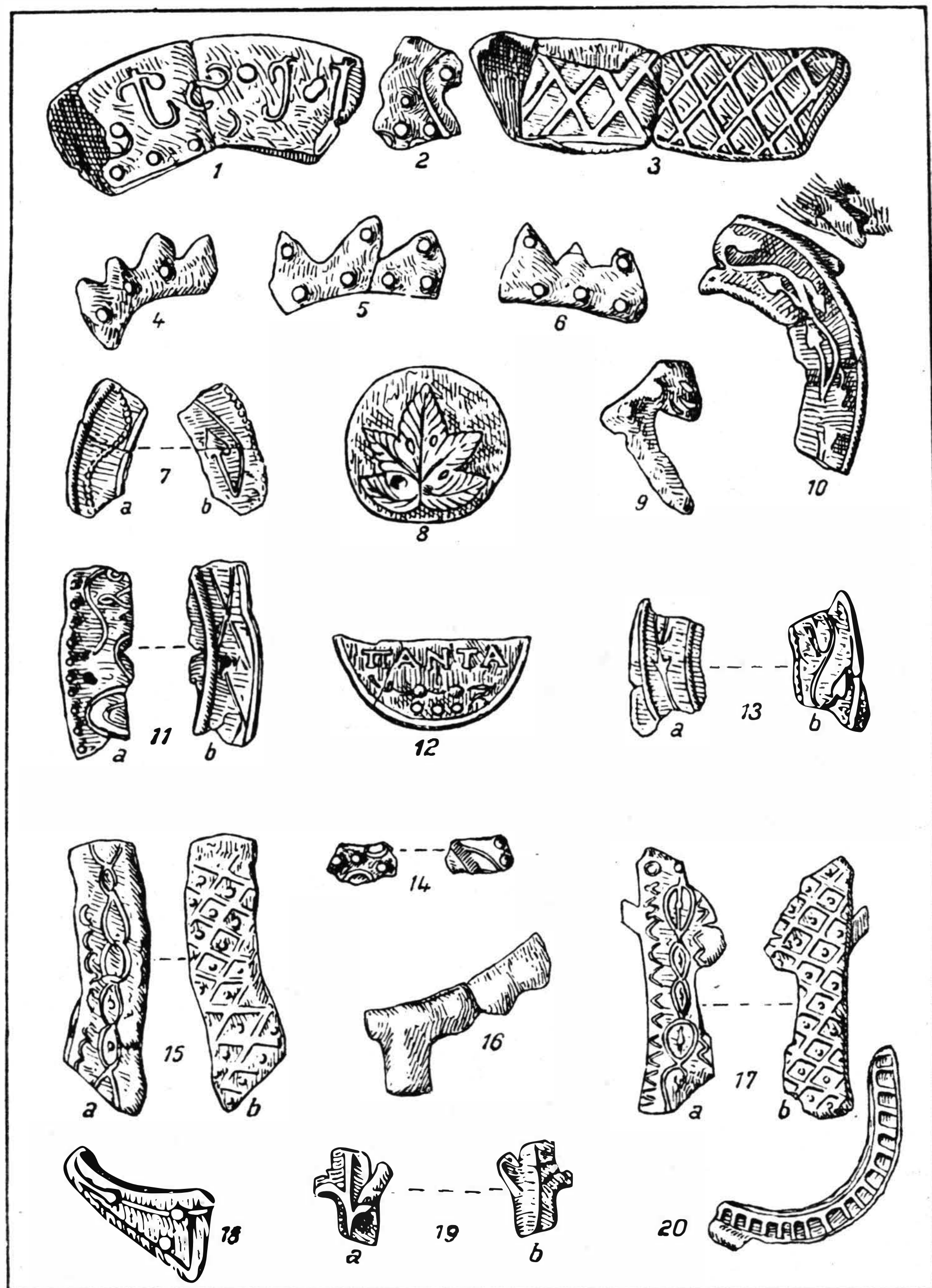

Fig. 1. — Fragmente de rame de plumb pentru oglinzi de la Pîrjoaia.

4 – 7. Patru fragmente de ramă cu marginea exterioară în formă de creastă de cocoş, ornate pe marginea interioară cu un şir de perle. Fragmentul nr. 5 mai este decorat în plus cu cîte o perlă în fiecare creastă, iar la fragmentul nr. 6 crestele cu cîte o perlă alternează cu cele ce nu au nici un ornament. Fragmentul nr. 9 prezintă un apendice care, probabil, era prins de mînerul ramei (fig. 1/4 — 6,9).

8. Fragment de ramă, rupt în două, ornat pe mijloc cu o linie vălurită, uşor perlată. Marginile reliefate prin cîte o linie. Faţa posterioară împodobită cu o linie asemănătoare, dar neperlată. Lăţimea 0,7 cm (fig. 1/7).

9. Fragment de ramă ornat cu o liană ondulată, din care se desfac cozile unor frunze triunghiulare asemănătoare frunzelor de iederă. Marginea exterioară accentuată printr-un cerc în relief. Apendicele îndoit ce se mai păstrează pe faţa posterioară, vizibil şi din faţă, este, desigur, gheara care fixa sticla şi capacul. Lăţimea 1 cm (fig. 1/10).

10. Fragment de ramă prevăzut pe marginea exterioară cu un rînd de perle, iar în interior cu linii în val şi semicercuri (?). Marginea interioară nu s-a păstrat. Faţa posterioară prezintă între marginea exterioară, uşor trasată printr-un cerc fin, şi aceea interioară, groasă şi înaltă, urme de linii încrucişate, sugerînd un ornament (fig. 1/11).

11. Fragment de ramă, cuprinzînd între marginile împodobite cu cîte un cerc de perle dese, un ornament degradat, probabil tot un lujer de iederă. Faţa posterioară, mărginită de jur împrejur de două nervuri, închide între ele un relief neclar. Lăţimea 1 cm. (fig. 1/13).

12. Capac de oglindă circular, ornat cu o frunză de viţă frumos executată. Din vechime a suferit o îndoire care l-a degradat (în desen este redat în starea iniţială). Diametrul 2 cm (fig. 1/8).

13. Fragmentul unui capac de oglindă, cu diametrul de 3 cm, din care s-a păstrat aproape jumătate. Marginea subliniată printr-un cerc în relief. În cîmpul rămas, cuvîntul πάντα ; sub el o liană şerpuită, cu unele proeminenţe, iar între acestea şi cercul marginal un număr de 3 perle (fig. 1/12).

14. Mic fragment din partea superioară a unui mîner de oglindă. Ornamentele păstrate atît pe o parte, cît şi pe cealaltă indică perle şi linii curbe, probabil fragmente de cercuri sau linii în val (fig. 1/14).

15. Mîner fragmentar. Pe faţa prost conservată se disting cîteva ornamente ovoidale, dispuse cap la cap şi punctate în interior cu cîte o perlă. Faţa posterioară este decorată cu o reţea în romburi, în centrul fiecărui romb aflîndu-se cîte un punct (fig. 1/15).

16. Fragment cuprinzînd partea de sus a unui mîner de oglindă şi un rest de ramă, asemănătoare fragmentelor în formă de creastă de cocoş, dar cu vîrfurile rotunjite, fără nici un ornament. Rama păstrată este îndoită din vechime (în desen redată în poziţie normală) (fig. 1/16).

17. Mîner de oglindă păstrat aproape în întregime, purtînd pe faţă ornamente ovoidale, ascuţite la un capăt, aşezate într-un singur rînd şi avînd în centru cîte un punct. O linie străbate fiecare cerculeţ, trecînd prin puncte şi unindu-le unul de altul, lăsînd impresia că sînt înşirate. Marginile sînt împodobite cu o linie în zigzag. Faţa posterioară este ornată ca şi mînerul de la nr. 15 cu reţea în romburi, în centrul cărora se află cîte un punct. Spre capătul superior, în partea stîngă, se păstrează un mic

apendice, desigur un rest din suportul în formă de ram, care pornea din mîner şi se prindea de ramă, pentru a da mai multă rezistenţă şi un aspect mai atrăgător (fig. 1/17).

18. Fragment reprezentînd partea inferioară a ramei, ornat cu o nervură întreruptă din loc în loc de cîte o perlă (fig. 1/18).

19. Fragment din partea superioară a mînerului, redat printr-o nervură centrală cu două ramuri, vizibile pe ambele feţe (fig. 1/19).

20. Fragment de ramă cu ornamente în pătrat, realizate printr-un şir de linii paralele, trasate transversal între două cercuri marginale, concentrice (fig. 1/20).

Cu toată starea fragmentară pe care o prezintă materialele, sînt posibile unele observaţii în legătură cu tipologia şi circulaţia acestor obiecte. Deşi într-un număr relativ redus, se remarcă totuşi varietatea ; descrierea lor nu lasă nici o îndoială că fiecare fragment provine dintr-o altă oglindă. Acelaşi lucru este valabil şi pentru fragmentele cu „creastă de cocoş", căci, deşi caracteristicile lor le atribuie unui singur tip, detaliile de ornament dovedesc că provin de la oglinzi diferite. Varietatea este constatată atît pentru ramă, cît şi pentru capac. Chiar mînerele nr. 15 şi 17, deşi asemănătoare, sînt executate în tipare diferite.

Compararea cu celelalte oglinzi găsite pe teritoriul ţării duce la aceeaşi constatare, neputîndu-se stabili vreo identitate ci numai unele asemănări (între fragmentul nr. 1 şi oglinzile găsite la Sucidava[4], precum şi între nr. 2 şi o altă oglindă tot de la Sucidava[5]). Şi motivele ornamentale de pe mînerele nr. 15 şi nr. 17 îşi găsesc analogii într-o piesă similară de la Sucidava [6]. Este însă de observat că, în timp ce mînerul oglinzii de la Sucidava este ornat în aceeaşi manieră, cu frunzuliţe care se alătură unele de altele, asemena unor solzi, îmbrăcînd ambele suprafeţe, ornamentul de pe faţa posteriorară a mînerelor noastre diferă de ornamentul celeilalte feţe. Modul în care au fost decorate ambele mînere trădează neîndemînarea cu care s-a copiat un model asemănător celui de pe oglinda nr. 6 de la Sucidava. Într-adevăr, gravorul tiparului s-a mulţumit să reproducă un rînd de frunzuliţe, pe celelalte două reducîndu-le la linii unghiulare în zigzag. Pentru faţa posterioară, deşi s-a plecat tot de la motivul iniţial al solzilor vegetali, s-a folosit procedeul stilizării, solzii rezultaţi din linii dispuse în reţea devenind romburi punctate, fapt care se desprinde destul de clar dintr-o simplă examinare a mînerului oglinzii nr. 6 de la Sucidava.

De fapt, atît în cazul acestuia din urmă, cît şi în cazul mînerelor noastre, poate fi identificat cu uşurinţă motivul vegetal care imită conul de brad şi care în exemplarele de la Pîrjoaia a fost stilizat în două feluri deosebite, pe cele două feţe ale mînerului.

Ne aflăm, aşadar, în faţa unor exemplare imitate de pe modele mai evoluate. Este greu să se precizeze dacă reproducerea s-a făcut la faţa locului sau oglinzile au fost aduse din altă parte. Deşi pentru exemplarele

---

[4] D. Tudor, *op. cit.*, oglinzile nr. 36—37, fig. 3/16.

[5] D. Tudor, *Miroirs byzantine de verre doublé de plomb trouvé en Roumanie*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 243—255, oglinda nr. 4, fig. 4.

[6] *Ibidem*, oglinda nr. 6, fig. 6—7.

găsite în ţară se presupune o origine balcano-danubiană [7], nici la Sucidava şi nici la Pîrjoaia nu se cunosc tipare pentru turnarea lor. Cantităţile mari de deşeuri de plumb care pot fi adunate de la Pîrjoaia, dar mai cu seamă imitarea de modele mai evoluate ar fi argumente în favoarea existenţei unor ateliere şi la Pîrjoaia. Tot către această concluzie ne conduce şi faptul că oglinzile găsite aici sînt diferite ca ornamentare faţă de cele de la Sucidava. Deosebirea este evidentă şi faţă de cele patru rame găsite de curînd la Madara (R.P. Bulgaria)[8].

Confecţionarea oglinzilor fiind strîns legată de procurarea sticlei, turnată special în vederea acoperirii cu metal, şi întrucît fabricarea ei nu este atestată în regiunea Dunării de jos, s-ar putea presupune că aceasta se aducea „semifabricată" din centrele micro-asiatice sau egeene. O raportare a fragmentelor de la Pîrjoaia la clasificarea pe tipuri[9] nu este posibilă, dată fiiind lipsa unor elemente esenţiale la majoritatea fragmentelor. În schimb, putem aprecia tehnica superioară în care sînt redate cele două capace şi în special capacul nr. 12.

Prezenţa acestora, cît şi a ghearei de pe fragmentul nr. 10 sînt indicii că tehnica montării oglinzii în ramă nu diferă faţă de aceea în care au fost lucrate ramele de la Sucidava. Deocamdată, lipsind orice urmă de oglindă, nu putem şti dacă pentru obţinerea suprafeţei metalice se folosea plumbul topit — ca la exemplarele de la Sucidava, sau amalgamul — ca la oglinzile găsite la Madara.

Deşi nu posedăm exemplare întregi sau întregibile, nu întîmpinăm nici o dificultate la stabilirea dimensiunilor relative ale unora dintre oglinzi, după lăţimea ramei, dar mai cu seamă după diametrul capacelor, care, în cazul nostru, indică oglinzi cu diametrul mic. La Sucidava se cunosc doar 3 exemplare cu diametrul discului de 3 cm şi nici un exemplar sub 2,2 cm, majoritatea avînd diametrul în jurul a 5 cm.

La Pîrjoaia nu avem modele mai deosebite de cele cunoscute, excepţie făcînd fragmentele nr. 4 — 6,9, 16, care atestă existenţa unui alt tip (creastă de cocoş) imposibil de reconstituit din fragmentele de care dispunem în prezent. De asemenea, din materialul prezentat rezultă că la Pîrjoaia nu avem rame de formă patrulateră ca la Noviodunum[10] şi Soporul de Cîmpie[11].

Menţionăm lipsa oricărui motiv ornamental animalier sau antropomorf, compensată de prezenţa motivelor vegetale atît pe ramă cît şi pe capac sau mîner, constînd din frunze de iederă, frunză de viţă, liane, solzi vegetali, mînerul însuşi la unele exemplare simbolizînd o creangă.

O menţionare specială se cuvine faptului că ramele, spre deosebire de unele exemplare cunoscute, datate în secolele IV-VI, nu sînt împărţite în zone. Explicăm aceasta prin tendinţa meşterilor producători de a aduce

[7] D. Tudor, *Le dépot...*, p. 421.

[8] Ţvetana Dremsizova şi V. Antonova, *Склад за храни в Мадара*, în *Археология*, VI, 1964, 4 p. 34—35 şi fig. 7/11—14.

[9] D. Tudor, *Le dépot...* p. 417.

[10] Gh. Ştefan, *Noviodunum*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 480 şi fig. 8. Cf. D. Tudor, în *Miroirs byzantins...*, p. 251, nota 5.

[11] D. Protase, I. Ţigăra, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VI, p. 390 şi fig. 5/14.

oarecare originalitate în executarea ramelor, şi nu ca o consecinţă a evoluţiei în timp, printr-o datare în altă perioadă.

Numai unul din fragmentele de capac poartă o inscripţie; aceasta este în caractere greceşti, executate cu îndemînare, ultimul cuvînt din textul dedicatoriu, scris, probabil, pe patru rînduri [12] :

[τῆς
καλῆς
τὰ καλὰ]
ΠΑΝΤΑ

Evident că jumătatea superioară a capacului nu a mai putut fi rezervată unor scene după modelul oglinzii nr. 6 de la Sucidava, căci textul este destul de lung şi literele suficient de mari pentru a acoperi întreaga suprafaţă a discului.

Acceptînd ipoteza că oglinzile cu ramă de plumb cu diametrul mic au îndeplinit rolul de ex-voto [13], trebuie totuşi să admitem că cele mai mari au avut un rol utilitar; ne referim, în primul rînd, la exemplarele nr. 1 şi nr. 3. Atîta timp însă cît vor lipsi datele din care să se desprindă neîndoios că au fost depuse în templu sau în morminte ori că au fost găsite printre ruinele locuinţelor civile, nu se vor putea trage concluzii definitive.

Pentru datarea pieselor noastre, în lipsa unor elemente stratigrafice, sîntem nevoiţi să presupunem că prezenţa lor la Pîrjoaia a fost posibilă în perioada cuprinsă între secolele IV—VI. Datarea spre sfîrşitul perioadei ar fi îndreptăţită în cazul că se admite totuşi imitarea în ateliere locale — eventual de către meşteri greci — a unor modele provenind din sud, ceea ce ar justifica şi folosirea limbii şi a caracterelor greceşti în dedicaţia de pe capac. Această datare ar fi sugerată de datarea, în secolul al VI-lea, a oglinzilor de la Madara.

Alături de cele două oglinzi descoperite la Ulmetum[14] fragmentele de la Pîrjoaia fac să crească la douăzecişidouă numărul oglinzilor descoperite în Dobrogea, publicate pînă în prezent.

Nădăjduim că cercetări viitoare vor duce la descoperirea de oglinzi cu ramă de plumb şi în alte regiuni ale ţării, care vor contribui, fără îndoială, la o mai largă cunoaştere a problemelor legate de întrebuinţarea şi datarea lor.

FRAGMENTS DE CADRES EN PLOMB POUR GLACES DÉCOUVERTES À PÎRJOAIA

RÉSUMÉ

On présente vingt fragments de cadre en plomb pour glaces découvertes dans le gravier d'en face de la cité romano-byzantine de Pîrjoaia (commune de Canlia, district d'Adamclisi, région de Dobroudja).

[12] Completarea inscripţiei s-a făcut de I. Barnea.
[13] D. Tudor, *Le dépot...*, p. 426.
[14] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II, 1, p. 65 şi pl. XXXII, fig. 1, nr. 10—11, *ARMSI*, tom. XXXV, cf. D. Tudor, *Miroirs byzantins...*, p. 249 şi fig. 8.

L'auteur constate que non seulement les ornements, décorant les pièces, sont différents entre eux mais qu'ils se distinguent aussi des autres ornements des glaces trouvées en Roumanie.

En considérant la manière stylisée de rendre certains motifs végétaux l'auteur suppose que les fragments doivent être des imitations d'après des modèles plus évolués.

Ces fragments appartiennent à la catégorie de glaces de formes réduites et d'après certaines analogies avec des exemplaires de Sucidava (Celei, district de Corabia, région d'Oltenie) et Madara (R.P. Bulgare) ils peuvent être datés des IVe — VIe siècles de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments de cadres en plomb, pour glaces, de Pîrjoaia.

NOI METODE TEHNICE DE PROSPECŢIUNI ARHEOLOGICE

Dezvoltarea în ansamblu a arheologiei — al cărei proces continuă încă — este strîns legată de cea a ştiinţelor tehnice, care au introdus în cercetarea arheologică o serie întreagă de metode moderne, care, deşi sînt proprii altor ramuri de activitate, au fost aplicate şi în arheologie. Astfel s-a înfăptuit pe plan mondial pentru prima dată o colaborare strînsă şi permanentă între ştiinţele tehnice şi arheologie în aşa măsură, încît, în absolut toate verigile arheologiei, tehnica modernă este prezentă, Paradoxal este însă că tot efortul şi aportul pe care ştiinţele tehnice le-au adus pentru ca arheologia să se poată dezvolta cît mai rapid şi complet au fost şi mai sînt încă privite cu neîncredere de mulţi arheologi fie din obişnuinţă, fie de frica noului sau, uneori, din necunoaşterea deplină a eficacităţii tehnicii noi în arheologie.

S-a simţit de aceea nevoia discutării pe plan internaţional a problemei introducerii celor mai noi cuceriri ale ştiinţei în cercetarea arheologică *ca metode de cercetare permanentă*. O primă reuniune pe una din aceste teme, şi anume *prospecţiunile aeriene şi geofizice în arheologie*, a avut loc cu 12 ani în urmă la Roma [1].

Congresul din 5 decembrie 1954 a fost convocat la iniţiativa Politehnicii din Milano, unde au participat istorici, arheologi şi geofizicieni, iar tema principală a discuţiilor a fost necesitatea introducerii noilor metode în arheologie. La Congresul de la Roma, delegatul Fundaţiei Lerici a Politehnicii din Milano a arătat necesitatea aplicării consecvente în cercetarea arheologică a prospecţiunilor cu aparate moderne şi a expus un larg program de campanii experimentale în Italia şi alte ţări. Din 1954, Fundaţia Lerici a Politehnicii din Milano a pus în practică cu perseverenţă programul expus la Roma, obţinînd rezultate deosebit de importante. Succesele noilor metode au fost subliniate de personalităţi marcante ca : prof. Raymond Chevallier şi Raymond Bloch de la Universitatea din Paris, Cesare Brandi, profesor de istoria artei la Universitatea din Palermo şi alţii [2].

O recunoaştere mai amplă a necesităţii introducerii noilor metode s-a făcut în cadrul Congresului internaţional asupra aplicării tehnicii în arheologie, ţinut la Veneţia în 1962, unde s-au apreciat ca foarte importante rezultatele obţinute de Politehnica din Milano şi s-a consemnat în concluzii *aplicarea* acestor metode pe planul larg al arheologiei, deoarece faza experimentală dăduse rezultate extrem de importante [3]. La acest congres şi-au dat adeziunea, printre alţii, prof. Gino Cassinio, fost preşedinte al Academiei Naţionale dei Lincei ; prof. Renato Bartocino, fost sopreintendente al antichităţilor din Etruria meridională; prof. Amedeo Maiuri şi alte personalităţi.

---

[1] C. M. Lerici, *Arheologia Moderna, 1955—1965, Dieci anni di prospezioni archeologiche*, Lerici Editori, 1965, p. 15.

[2] *Testimonianze sull' attività di prospezione archeologica*, Fondazione Lerici, p. 6, 9, 10.

[3] *Ibidem*, p. 5.

SCIV, tomul 17, nr. 1, Bucureşti, 1966, p. 197—209

La Consfătuirea pentru problemele arheologiei Latium-ului, ţinută la Roma în martie 1963, Massimo Palotino, cunoscut specialist al antichităţilor etrusce şi italice, profesor la Universitatea din Roma, relevă în mod special importanţa aplicării acestor noi metode în arheologie [4].

Colaborarea cît mai strînsă dintre ştiinţele tehnice şi arheologie este remarcată şi de specialişti de peste ocean, ca : prof Froelich Rainey, directorul Muzeului Universităţii din Pennsylvania-Philadelphia, şi Glean T. Seaborg, preşedintele Comisiei pentru energia atomică a S.U.A., care subliniau în 1963 caracterul de *necesitate* a cooperării dintre ştiinţele tehnice şi cele umanistice.

Pentru a da posibilitatea cunoaşterii în mod organizat a celor mai noi metode de prospecţiuni arheologice (aeriene şi geofizice), Politehnica din Milano a inaugurat începînd din 1964 ţinerea unor cursuri internaţionale regulate, anuale, la care iau parte arheologi şi specialişti din domeniul tehnicii.

La cursul internaţional din aprilie 1965 de la Roma a participat şi semnatarul acestor rînduri care, fiind convins de eficacitatea şi utilitatea noilor metode de prospectare, a socotit util ca ele că fie prezentate întregului corp de arheologi din ţara noastră.

Deoarece în unele ziare şi publicaţii au mai apărut articole despre aplicarea tehnicii în arheologie, dar în mod disparat, neconsecvent şi pe teme diferite, scopul prezentării în coloanele acestei reviste a *noilor metode de prospecţiuni arheologice* este, pe de o parte, acela de a oferi posibilitatea arheologilor să cunoască principiile teoretice ale acestor noi metode, publicate pe rînd şi în mod regulat, în aşa măsură încît să se publice toate metodele folosite pînă acum ; pe de altă parte, se urmăreşte îmbinarea teoriei cu practica, şi în acest sens Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, împreună cu Consiliul muzeelor din Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă, a luat iniţiativa ca la aplicaţiile practice pe care specialiştii Fundaţiei Lerici le vor face pe şantierul Histria sau Grădiştea Muncelului să participe un număr cît mai mare de arheologi.

Scopul final al eforturilor comune este acela de a se putea introduce şi la noi cele mai moderne metode de cercetare în arheologie, ca în acest fel nivelul şi prestigiul general al arheologiei româneşti să crească şi mai mult atît pe plan naţional, cît şi pe plan internaţional.

Prezentarea celor mai noi metode de prospecţiuni în arheologie are ca material de bază cursurile ţinute la Roma, care sînt tipărite de către Fundaţia Lerici, precum şi un bogat material bibliografic scris de specialişti cunoscuţi şi în mare parte publicat de editura aceleiaşi fundaţii.

Autorul celor de faţă nu face decît să sistematizeze în mod sintetic tot acest material, să prezinte problemele într-o formă accesibilă şi cu ilustraţii adecvate, care să contribuie la o înţelegere deplină a principiilor fundamentale de funcţionare şi de aplicare a noilor metode de prospecţiuni.

Cursul internaţional privind metode de prospecţiuni arheologice organizat de Fundaţia Lerici a Politehnicii din Milano s-a ţinut la Roma în localul Muzeului de etruscologie şi al Facultăţii de litere şi filozofie (Universitatea din Roma).

Au participat 11 specialişti italieni (arheologi şi cercetători în ştiinţe tehnice) şi 15 arheologi străini (Franţa, Grecia, R. F. Germană, România, Polonia, Spania, Suedia, Tunisia, Israel, Canada şi Peru).

Lecţiile teoretice s-au ţinut la Roma în următoarea ordine : 1) Fotografia aeriană şi cercetarea arheologică — prof. D. Adameşteanu ; 2) Prospecţiunile geologice în cercetarea arheologică — prof. O. Vecchia ; 3) Introducere tehnică a problemelor de prospectare — ing. R. D.

[4] *Testimonianze sull' attività di prospezione archeologica*, Fondazione Lerici, p. 13.

Linington ; 4) Metode electrice în cercetarea arheologică — ing. E. Carabelli ; 5) Prospecţiuni magnetice — ing. R. D. Linington 6) Metode sismice — prof. R. Cassinis ; 7) Prospecţiuni geochimice — prof. V. Morani ; 8) Prospecţiuni stratigrafice — ing. C. M. Lerici ; 9) Interpretarea arheologică a vegetaţiei — prof. A. Marcello ; 10) Prospecţiuni submarine — P. Throckmorton ; 11) Prospecţiuni magnetometrice cu rubidiu — ing. Langan.

Aplicaţiile practice s-au făcut în zonele arheologice de la Cerveteri şi Tarquinia, unde s-au demonstrat aplicativ prospecţiunile magnetice (făcute de ing. R. D. Linington, asistat de B. Zapicchi şi D. Gabrielli), prospecţiunile electrice (ing. E. Carabelli, geom. F. Brancaleoni, asistaţi de B. Pastore) şi prospecţiunile magnetometrice cu protoni (ing. Langan). Rezultatele arheologice obţinute prin prospecţiuni electrice şi magnetometrice cu protoni au fost prezentate cu multă competenţă de doctor Lucio Cavagnaro Vanoni.

Deoarece ordinea lecţiilor a urmărit să prezinte aceste metode în funcţie de corelaţia dintre ele, în expunerea noastră vom respecta această succesiune din aceleaşi motive.

Mai vrem să subliniem că prezentarea celor de faţă se face atît cu acordul autorilor lucrărilor difuzate la cursuri ca material informativ, cît şi al inginerului C. M. Lerici, care a permis folosirea lecţiilor tipărite şi difuzate participanţilor la cursul internaţional de la Roma.

Ţinem să mulţumim şi pe această cale tuturor acelora care ne-au încredinţat materialul informativ extrem de preţios pentru întocmirea prezentării de faţă.

Prospecţiunile aeriene în cercetarea arheologică au istoria cea mai veche dintre toate metodele de prospectare cunoscute pînă în prezent şi au constituit şi constituie încă ajutorul cel mai preţios în cercetarea arheologică.

Prima fotografie aeriană este luată dintr-un balon deasupra Parisului în 1858, iar prima utilizare arheologică a aerofotografiei datează din 1906 [5]. De atunci, fotografia aeriană, dezvoltată mai ales în scopuri militare, va aduce în acest răstimp servicii inestimabile arheologiei mondiale, iar istoricul pe scurt al aerofotografiei nu este lipsit de interes pentru activitatea arheologică prezentă şi viitoare.

Cea dintîi zonă arheologică fotografiată dintr-un balon a fost Forul roman în 1897 şi 1908, urmînd apoi zona Ostiei antice, în 1911 [6]. Mulţumită acestor vechi fotografii, s-au putut reconstitui multe monumente din Forul roman, care fusese săpat în acea vreme, însă i s-au răvăşit elementele arhitectonice ca să se facă spaţii de vizitare. De asemenea, fotografierea aeriană a Ostiei antice a permis să se recunoască cursul vechi al fluviului Tibru (fig. 1) care se schimbase din veacul al XVI-lea e. n. Cu aceste trei fotografii aeriene se poate considera că în arheologie s-a promovat o nouă metodă de studiu care este prospecţiunea aeriană [7].

O dată cu primul război mondial, aerofotografia capătă o dezvoltare şi perfecţionare şi mai mare. Se fotografiază pe scară largă de către ţările beligerante, zone întinse ale Europei, Asiei şi Africii, iar nevoia de a se interpreta obiectivele militare inamice a dus la o creştere a cerinţei de fotointerpreţi.

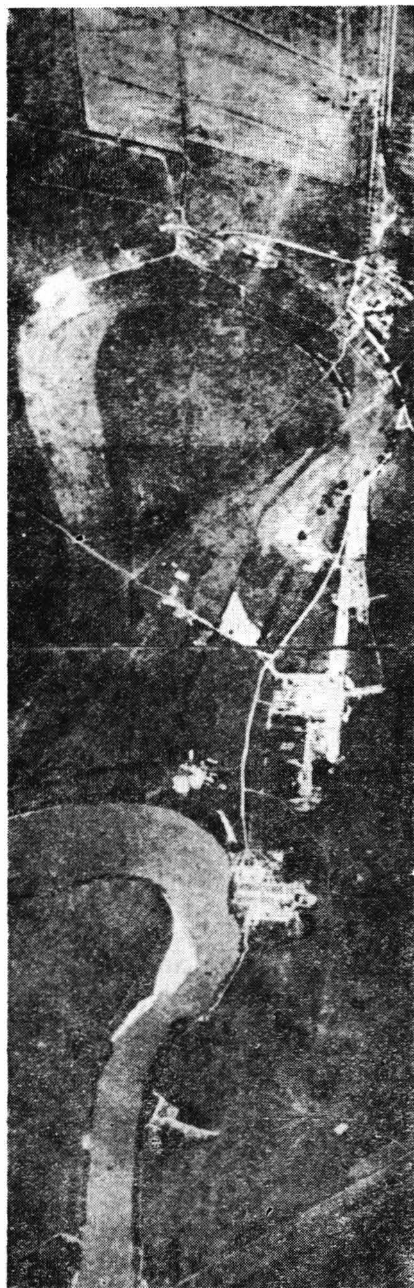
Deoarece specialiştii militari erau foarte puţini, s-au recrutat din rîndurile civililor un număr mare de fotointerpreţi, iar printre aceştia au fost şi o serie de arheologi, care, pasionaţi

[5] R. Chevallier, *Bibliographie des applications archéologiques de la photographie aerienne*, Roma, 1957, p. I.

[6] C. M. Lerici, *Nuove applicazioni della scienza e della tecnica nella ricerca archeologica*, Roma, 1963, p. 13.

[7] D. Adameşteanu, *La fotografia aerea e la ricerca archeologica*, prelegere prezentată la cursul internaţional, aprilie 1965, Roma.

mai mult de obiective arheologice decît de cele militare își vor îndrepta atenția și studiul lor spre cele arheologice. Astfel, în 1914 o serie de avioane de recunoaștere fotografiază teritoriul României și printre obiectivele fotografiate este și „Limes Scythicus", aerofotografii, în parte, inedite și de o valoare uriașă pentru studiul fortificațiilor antice dobrogene.

Nu trec decît cîțiva ani, și fotografia aeriană începe să aducă contribuții din ce în ce mai substanțiale prin activitatea francezului Léon Rey, care între 1917 și 1919 studiază ruinele centrelor antice grecești din Macedonia; prin cea a germanului Teodor Wiegand, care studiază monumentele romane din Sinai, utilizînd o serie de fotografii aeriene luate de aviția germană în campania de la Suez, de asemenea și prin cea a cunoscutului arheolog englez G. S. Beazley, care, în aceeași perioadă și folosind tot fotografii aeriene, studiază topografia antică a Mesopotamiei. Nu mult după aceea, tot în Orientul Mijlociu, Père Poidebard studiază limes-ul roman și topografia antică a regiunii Palmiriei, Chalcis și altele.

După acest prim început, cercetarea arheologică, pe baza fotografiilor aeriene, ia un astfel de avînt, încît se poate spune, pe bună dreptate, că datorită lor a luat naștere o nouă ramură a arheologiei, care este *aerofotoarheologia* [8].

De la primele cercetări ale lui Léon Rey și pînă în 1957 se scriseseră peste 500 de studii și articole, iar după acest an și pînă în 1964 încă 345 de lucrări [9], care atît prin numărul lor mare,

[8] Domenico Ludovico, *L'aerofotoarheologia*, în *Rivista Aeronautica*, 3, Roma, 1964, p. 3—16.

[9] Cunoscutul arheolog și specialist în aerofotografie, Raymond Chevallier, în lucrarea citată a strîns peste 500 de articole și studii extrem de importante privind aerofotoarheologia.

El adună aproape tot ce s-a scris în acest domeniu între anii 1917 și 1957; o completare a bibliografiei a fost alcătuită de același autor în ianuarie 1965 sub titlul *Bibliografie d'Archéologie aérienne 1961—1964 et complements pour les années antérieures*, tipărită la rotaprint, pe care am primit-o la cursurile din aprilie 1965 de la Roma prin bunăvoința autorului. Aceste două lucrări pot fi consultate la Biblioteca Institutului de arheologie din București.

Fig. 1. — Una dintre primele fotografii aeriene, luată dintr-un balon militar în anul 1911, efectuată în Italia, asupra unei zone arheologice. Albia antică a Tibrului se vede foarte bine în partea de sus a fotografiei (zona urbană a Ostiei antice).

cît și prin problemele ce le cuprind, reflectă de la sine importanța pe care o are în arheologie fotografia aeriană și studiul acesteia în scopul depistării monumentelor antice.

În cele ce urmează vom expune pe scurt principalii factori care contribuie la luarea unei bune fotografii aeriene, precum și acele semne care pun în evidență cel mai bine urmele arheologice îngropate, semne care permit peliculei fotografice să le „vadă" la suprafață și să le fixeze în imagini.

Fig. 2. — O fotografie aeriană dintre cele mai celebre, luată în alte scopuri, cu ocazia căreia s-au descoperit urmele îngropate ale unei vile romane, denumită „ad duas lauros a Centocelle". Este o adevărată „radiografie" a unor ziduri acoperite de terenul unui aeroport din Roma, care la suprafață nu prezentau nici un semn vizibil (în partea stîngă a fotografiei se văd cîteva avioane).

Semnele se pot clasifica în trei grupe [10] : 1) semnele solului ; 2) semnele vegetației naturale și ale celei cultivate ; 3) zone de umbră, provocate de lumina razantă sau oblică.

I. *Semnele solului* pot fi determinate de factori diverși, printre care :

---

[10] C.M. Lerici, *I nuovi metodi di prospezione archeologica alla scoperta delle civiltà sepolte*, Milano, 1961, p. 31—35.

a) *Umiditatea* ca factor permanent care arată şi gradul divers de porozitate a terenului. În funcţie de urmele arheologice pe care le acoperă, terenul se poate prezenta mai compact şi uscat cînd acoperă construcţii de orice fel (fundaţii, pavaje, străzi etc.). În raport cu terenul înconjurător care nu acoperă nici un fel de construcţie antică, acest teren compact şi uscat apare în fotografia aeriană cu o nuanţă mai deschisă (fig. 2). Dimpotrivă, cînd terenul acoperă canale, şanţuri de apărare, cursurile vechi ale unor fluvii, suprafaţa este mai umedă, iar structura mai poroasă decît terenul învecinat ; pe fotografia aeriană apare în nuanţă mai închisă decît restul terenului (fig. 3).

b) *Materiale arheologice de dimensiuni mici*, rămase la suprafaţa solului pe zone foarte întinse încă din antichitate sau scoase de lucrările moderne (în special de arături şi desţeleniri), sînt şi ele semne preţioase pentru o fotografiere aeriană. Aceste urme pot scăpa ochiului liber fie că sînt foarte împrăştiate pe distanţe mari, fie că sînt de dimensiuni reduse. Chiar dacă observăm aceste urme de suprafaţă cu ochiul liber, totuşi conturul general şi limitele complexului respectiv nu pot fi stabilite cu precizie, lucruri pe care fotografia aeriană le înregistrează mai ales cînd există condiţii de lumină favorabilă (fig. 4).

c) *Urme temporare ca semne de suprafaţă* sînt determinate de precipitaţiile atmosferice (ploaie şi ninsoare). Aceste semne sînt extrem de folositoare în anumite condiţii. Astfel, dacă în timpul verii a plouat un timp scurt şi în mod oarecum uniform peste un teren care acoperă urme arheologice, se poate observa că uscarea (care trebuie să se petreacă rapid) se face în ritmuri diverse, şi anume în locurile mai compacte de teren evaporarea apei se face mult mai repede decît în terenurile poroase, procese pe care pelicula fotografică le înregistrează cu tonalităţi diferite.

Un fenomen asemănător îl prezintă cantitatea de zăpadă care există pe un teren arheologic în momentul cînd începe topirea ei. S-a observat că în zonele arheologice unde zăpada este mai compactă aceasta corespunde suprafeţelor care acoperă construcţii antice, pentru că au o conductibilitate termică de grad inferior, iar evaporarea se petrece lent. Dimpotrivă, acolo unde terenul este mai poros şi deci acoperă în general tranşee (canale, cursuri de fluvii, şanţuri etc.), acestea pot fi semnalate în fotografia aeriană, fiindcă conductibilitatea este mai mare, iar evaporarea zăpezii mai rapidă.

II. *Semnele vegetaţiei* naturale şi ale celei cultivate sînt şi ele factori deosebit de importanţi care produc „anomalii" în teren, înregistrate apoi de pelicula fotografică. Acestea oferă situaţii mult mai uşor de interpretat, deoarece este ştiut că, acolo unde terenul este mai compact şi deci acoperă în general construcţii, solul prezintă condiţii minime de respiraţie pentru plante, şi de aceea acestea au o dezvoltare mai slabă faţă de celelalte. Însă acolo unde terenul este poros, în afară de faptul că umiditatea se menţine timp mai îndelungat, prin structura sa rarefiată dă posibilitate de respiraţie mult mai mare şi deci de o dezvoltare mai rapidă a vegetaţiei decît în zonele compacte (fig. 5). Astfel, în multe necropole din Etruria, la mormintele de tipul „cu cameră", culoarul de intrare, *dromosul*, săpat în vechime pentru a ajunge la intrare şi apoi acoperit de pămînt din cauza părăsirii, oferă condiţii optime pentru o creştere abundentă a vegetaţiei, care în multe cazuri este semnul cel mai vizibil şi edificator decît altele.

Semnele de suprafaţă asupra cărora am insistat pot reieşi mai evident într-o fotografie aeriană cînd se developează şi se accentuează diferenţele de tonalitate. De asemenea, folosirea filtrelor de lumină pot accentua mult tonalităţile care privesc aceste semne ; în cazul vegetaţiei se pot filtra radiaţiile diverse ale clorofilei, care arată etape deosebite de creştere a plantelor.

III. *Semnele date de „umbrele înclinate"* (oblice) este un al treilea grup de semne care oferă indicaţii preţioase asupra urmelor arheologice îngropate. „Umbrele înclinate" sînt indicaţii datorită căderii luminii asupra unei zone arheologice unde există la suprafaţă diferenţe de nivel suficiente pentru a provoca umbre oblice, însă foarte puţin perceptibile cu ochiul liber şi de aceea se numesc şi microreliefuri.

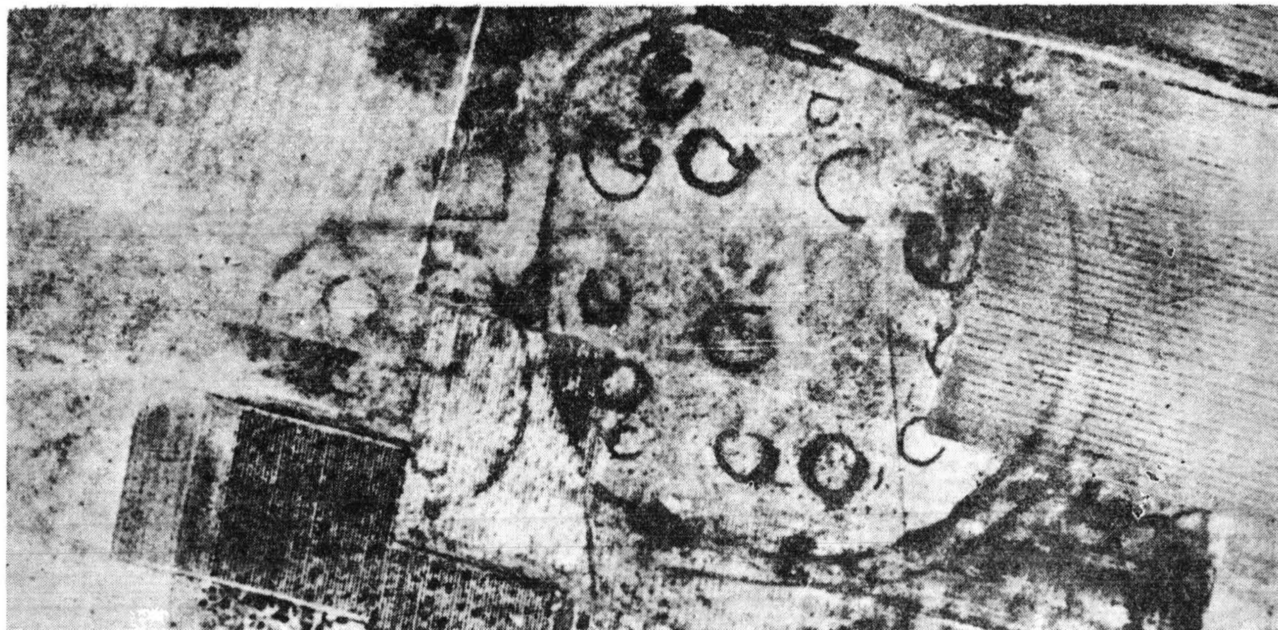

Fig. 3. — Urmele unei așezări neolitice din Puglia, în valea Foggici, care se găsește, de asemenea, într-o zonă agricolă nivelată perfect de arături. Și în acest caz, datorită diferenței de umiditate, a apărut foarte vizibil în fotografia aeriană contrastul de tonalități dintre șanțurile așezării (culoarea mai închisă) și terenul înconjurător.

Fig 4. — Pete foarte vizibile datorite materialului arheologic fărîmițat în urma nivelării unor tumuli funerari de către lucrările agricole.

Exemplele cele mai cunoscute cînd aceste semne de umbră au dat rezultate extrem de clare se găsesc mai ales în zonele netede, lipsite de vegetaţie ale Africii şi ale Orientului Apropiat, zone care în antichitate au fost locuite ca centre urbane sau militare cunoscute, dar cu timpul au fost abandonate. Fiind supuse secole de-a rîndul acţiunii permanente de acoperire şi nivelare a puternicelor vînturi de deşert, au fost apoi acoperite cu timpul cu un strat gros de nisip.

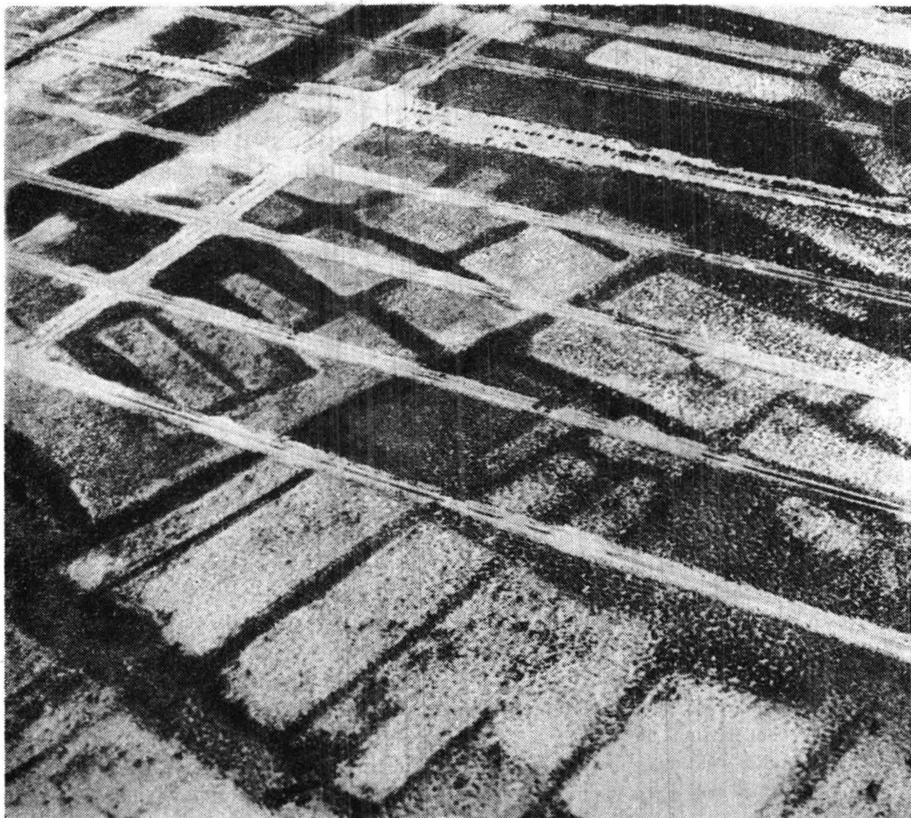

Fig. 5. — Centrul portuar al oraşului antic Spina. Se vede foarte clar traseul marelui canal portuar, care în fotografia color apare de un verde intens datorită vegetaţiei abundente care îl acoperă. Peste aşezarea etruscă de la Spina s-au făcut lucrări agricole moderne foarte intense (se văd destul de clar canalele de irigaţie care suprapun canalele secundare antice), dar, datorită umidităţii şi substanţelor fertilizante din canalele antice, vegetaţia este mai bogată, iar în fotografie mai intens colorată. Celebra aşezare de la Spina a fost căutată ani de zile cu mijloace obişnuite şi numai datorită fotografiilor aeriene a putut fi descoperită şi localizată precis. Fotografia a fost făcută în august 1965, orele 11, de la 400 m altitudine, cu pelicula Aviopancro Ferrania.

S-a constatat că aceste semne sînt dificil de observat cu ochiul liber, pe de o parte, pentru că nu se pot cuprinde zone întinse, avînd un cîmp de vizibilitate limitat, iar pe de altă parte pentru că, reliefurile fiind foarte mici, liniile dunelor înconjurătoare le disturbează conturul.

Astăzi sînt destul de perfecţionate metodele de fotografiere a acestor zone de deşert, cunoscîndu-se condiţiile optime de lumină, adică momentele cînd lumina cade oblic şi este cvasi-

razantă pe sol, reliefînd astfel liniile şi urmele formate de umbrirea terenului. În unele fotografii, aceste diferenţe de nivel al urmelor antice acoperite apar atît de clar, încît face impresia că fotografia este un desen al planului aşezării sau al fortificaţiilor, templelor, amfiteatrelor etc.

Tehnica de fotografiere [11]

Lunga şi bogata experienţă pe care aerofotoarheologia mondială a căpătat-o în cele cinci decenii de existenţă a mai stabilit că un factor important în luarea unei bune fotografii aeriene este şi anotimpul în care se execută fotografierea, anotimp care diferă de la teren la teren. S-a văzut că vegetaţia joacă un rol important în semnalizarea urmelor arheologice cînd ea acoperă atît pe cele vizibile şi cît pe cele îngropate, şi de aceea nu este potrivit să se facă fotografii cînd terenul este lipsit de vegetaţie (în afară de momentul cînd terenul se usucă după ploaie). Experienţe noi şi vechi efectuate în timpul iernii au permis — şi asta de multe ori — să se creeze o bază de studiu mai bună decît cea obţinută cu fotografiile luate în timpul primăverilor secetoase şi lipsite de vegetaţie abundentă.

Fotografia aeriană reprezintă un document preţios atît pentru cercetarea monumentelor arheologice acoperite de pămînt sau de apă, cît şi un instrument pentru procurarea rapidă a unei planimetrii exacte a tot ce este vizibil cu ochiul liber (fig. 6).

Fotografia aeriană, mulţumită cîmpului mare pe care îl cuprinde într-o fotogramă, permite o vedere rapidă asupra unei suprafeţe imense. Cu ajutorul *planimetriei oblice* (luarea de fotografii din unghi înclinat) se poate opera de la scară mare la una mică, cu un cîmp de fotografiat mai mare sau mai mic. În mod obişnuit, fotografia aeriană se execută în alb-negru şi uneori (în rare cazuri) se efectuează ridicări cu pelicule color. Şi unul, şi celălalt tip de peliculă este necesar fotointerpretării arheologice, dar pînă acum pelicula color a fost folosită numai în cazul cînd fotografierea în poziţie oblică nu a putut prinde toate tonalităţile. Fotografia color aeriană a fost utilizată în ultimul timp cu rezultate optime pentru resturile arheologice aflate sub apă. În acest caz se foloseşte un tip de peliculă — Ektachrome Professional P 30 sau Ektachrome E_x64 A. S. A. ; acest ultim tip este încă în fază experimentală, dar de pe acum se poate anticipa că randamentul său — cînd fotografierea se face la înălţime de 300—400 m — este net superior celui alb-negru.

Fotografia în alb-negru poate da o mare selectivitate, iar filmul obişnuit este Ferrania sau Kodak. Pentru cazuri speciale de terenuri cu caractere deosebite se foloseşte filmul infraroşu, experimentat recent în zona „Portus Classis" din Ravenna, dar, uneori, experimente asemănătoare pot fi anulate cînd se studiază zone plane şi acoperite de verdeaţă. În acest caz, cel mai bun releveu rămîne cel alb-negru şi color, cum s-a dovedit la Spina şi la Baia (Italia), unde s-au folosit pelicule Ferrania X_3V.

Fotografiile panchromatice care au fost luate în condiţii optime şi combinate cu filtre adaptate condiţiilor de teren oferă posibilităţi maxime de a releva monumentele arheologice acoperite de pămînt, în timp ce pentru a scoate în evidenţă resturi acoperite de apă trebuie folosite emulsii speciale foarte sensibile la gama de tonalitate verde-albastru, mai ales a mărilor. În aceste cazuri se foloseşte tot peliculă Ferrania X_3V, care a dat cele mai bune rezultate pînă la o adîncime de 16—20 m în luarea de fotografii verticale sau oblice (format 24 $\times$ 24 cm), combinată cu filtre verzi şi luate de la înălţimi care variază între 300 şi 500 m.

Tehnica şi metoda de fotointerpretare [12]

Un alt moment important al aerofotoarheologiei este fotointerpretarea, care în sens larg îmbrăţişează atît cunoaşterea deplină a anomaliilor surprinse de peliculă şi care sînt semnele

[11] D. Adameşteanu, *op. cit.*

[12] Col. Giulio Schmiedt, *La prospezione aerea nella ricerca archeologica*, comunicare prezentată la Congresul de la Veneţia, ţinut între 22 şi 24 mai 1962, p. 8—9.

Fig. 6. — *Paestum* (Magna Graecia, Campania). Vedere verticală a cetăţii Poseidonia, una dintre cele mai bogate colonii greceşti din Italia, celebră prin templele sale. În epoca romană a căpătat numele de Paestum. Fotografia aeriană a permis să se facă un releveu (plan) al săpăturilor, dar mai important este faptul că, datorită acestei fotografii, s-a putut executa planul urbanistic al oraşului, primul plan cunoscut pe această cale în mod complet. Studierea fotografiei cu stereoscopul cu dublu ocular, precum şi mărirea anumitor zone din cetate dau cele mai mici detalii arhitectonice. Fotografia pune totodată în evidenţă şi traseul străzilor acoperite de vegetaţie, a căror direcţie este în strînsă legătură cu porţile de acces şi zidul de incintă ale cetăţii.

arheologice, cît şi condiţiile în care aceste semne sînt puse în evidenţă de factorii amintiţi mai înainte. În sens mai restrîns, fotointerpretarea se poate limita numai la recunoaşterea pe fotografie a semnelor arheologice, lucru care însă trebuie verificat pe multe căi pentru a avea siguranţa că „citim" urme arheologice, şi nu altceva.

De aceea fotointerpretarea ca metodă are faze distincte ca :

a) *Organizarea interpretării* este momentul în care, printre altele, se string toate releveele aerofotografice existente relative la zona pe care o examinăm, fiind necesară, totodată, şi o schiţă, cel puţin sumară, a terenului, din punct de vedere topografic-istoric, raportată la o hartă topografică la scară mare ; apoi trebuie o situaţie exactă a elementelor arheologice descoperite mai înainte în zona respectivă, menţionîndu-se epocile, în măsura în care ne interesează şi istoria terenului sub aspectul geologic şi morfologic. Se întîmplă, de fapt, ca, în multe cazuri, descoperirile arheologice de diverse epoci să se înşire pe terenuri care au aceeaşi istorie geologică, de exemplu pe terase fluviale antice.

b) *Analiza sistematică a fotogramelor* este faza în care se confruntă mai întîi releveele fotografice aflate la dispoziţie cu o schiţă sumară a terenului cercetat pentru completarea aspectului geomorfologic antic al zonei respective. Se trece apoi la interpretarea propriu-zisă, ţinîndu-se însă seama de toate elementele cunoscute pînă atunci pe alte căi, şi se caută apoi să se stabilească relaţiile dintre datele topografice existente, dar care pot prezenta un caracter particular, şi cele pe care fotografia le-a înregistrat. Examenul fotogramelor se face întotdeauna numai cu ajutorul *stereoscopului*, care dă imagini mărite şi în relief, măreşte urmele arheologice semiîngropate, iar datorită microreliefurilor se poate vedea chiar şi traseul celor acoperite ; prin citirea la stereoscop se obţine o imagine plastică a terenului fotografiat. Cu ajutorul stereoscopiei se pot studia nu numai variaţiile de nivel, dar chiar şi nuanţele cele mai estompate, care sînt invizibile cînd cercetăm fotografia aeriană cu ochiul liber.

Pentru a evita continua mutare a fotografiei sub obiectivul de citit, se recomandă folosirea stereoscopului cu oglindă mobilă, care permite studiul complet al unei fotografii. Printre altele, este foarte necesar, pentru a se evita erori, să se folosească un stereoscop cu ocular dublu ; studiind fotograma în acest mod, se pun în evidenţă particularităţi care pot să nu fie evidenţiate de un singur obiectiv.

Lectura cu stereoscopul dublu se face pe două fotografii (copii ale unei singure situaţii), care se aşează una lîngă alta sub dublu-obiectiv. Se reglează apoi focarele în aşa fel, încît imaginile trebuie să se suprapună perfect, iar la stereoscop să avem impresia că cercetăm o singură fotografie. După ce s-au observat toate detaliile, pe fotografia din dreapta interpretului se aşază o foaie de hîrtie de calc şi se copiază apoi toate detaliile care ne interesează.

c) *Recunoaşterea pe teren* este o fază indispensabilă pentru a verifica indicaţiile arheologice care apar pe fotogramă. Nu este necesar să se facă decît un simplu sondaj pentru a se constata într-adevăr dacă există sau nu monumentele arheologice pe care noi le-am interpretat ca atare.

În general, după o lungă experienţă de lectură se întîmplă mai rar să se strecoare erori de interpretare, dar, oricît ar fi de mare experienţa interpretatorului, verificarea de teren este de recomandat să se facă permanent.

d) *Definitivarea interpretării* este ultima fază de examen al unei fotograme ; după verificarea pe teren se recomandă să se mai facă un rînd de fotografii aeriene ale zonei respective, iar ultimele fotograme se confruntă cu materialul executat mai înainte. Dacă se constată identitate de situaţii, se trece la desenarea definitivă pe material plastic „Ultraphlan" sau „Astralon" a topografiei antice a zonei şi a resturilor antice. De obicei, pentru a avea situaţia completă a unei zone arheologice, se măresc fotogramele de 5 – 6 ori şi apoi se desenează şi pe unităţi în funcţie de necesitate.

În acest fel, fotografia aeriană, interpretată în sensul cel mai larg, foloseşte nu numai pentru depistare de centre antice necunoscute, dar serveşte şi ca *document topografic* foarte preţios,

putîndu-se astfel să se fixeze situaţia fizică a terenului în antichitate. De asemenea, utilizînd aerofotogrametria, se pot executa pentru zone foarte mari reliefuri planoaltimetrice la scară mare, de exemplu 1 : 2 000 a monumentelor deja săpate, şi căpătăm în acest fel, printr-o viziune contemporană, atît conformaţia terenului, cît şi planimetria exactă a monumentelor săpate (fig. 6) ; aceste lucrări extrem de utile pentru întocmirea unor relevee cît mai exacte se realizează destul de greu cu mijloacele actuale terestre.

Succinta trecere în revistă a multiplelor aplicaţii ale aerofotografiei a marcat uneori şi limitele pe care ea le are în cercetarea arheologică.

Prospecţiunea aeriană nu poate releva decît monumentele aflate la mică adîncime (1 m pentru terenuri mai compacte şi maximum 2—3 m pentru terenuri mai poroase). Mai sînt şi alte dificultăţi legate fie de executarea fotografiilor din avion, fie de peliculele şi emulsiile folosite. Cercetători neobosiţi însă caută în mod permanent să îmbunătăţească din ce în ce mai mult toate lucrările legate de aerofotografie, şi încă de pe acum s-au obţinut unele rezultate îmbucurătoare. Se speră ca într-un viitor apropiat aerofotografia să pătrundă şi mai adînc în învelişul pămîntului care acoperă monumente încă necunoscute, aducînd astfel patrimoniului cultural mondial noi valori alături de cele scoase deja la lumină cu ajutorul ei.

Limitele la care aerofotografia s-a oprit sînt trecute de alte metode de prospectare, şi anume de cele geofizice, geochimice, stratigrafice etc., care, pe rînd, vor constitui subiecte separate în numerele viitoare ale acestei reviste.

AURELIAN PETRE

Joachim Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568.* Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Abhandlungen NF Heft 55 A, B München 1962. 195 S. 32 Abb. 72 Taf.

Scurt timp după apariţia lucrării *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, specialistul de frunte pentru problemele arheologiei epocii migraţiunilor prezintă o nouă carte despre longobarzii din Panonia. Dacă în prima s-au urmărit legăturile cuprinzătoare eurasiatice care se manifestă în cadrul imperiului lui Attila, arătîndu-se eşalonarea lor culturală şi cronologică de la răsărit spre apus, în cea de-a doua lucrare se discută probleme care din punct de vedere teritorial privesc teritoriul redus transdanubian, iar sub raport cronologic cîteva decenii ale secolului al VI-lea. Ar fi însă greşit să se aprecieze după asemenea criterii cele două cercetări care operează nu numai cu dimensiuni deosebite, dar dovedesc în ambele cazuri cu aceeaşi competenţă şi posibilitatea de a lămuri unele probleme istorice cu mijloace arheologice.

Problema de bază a cărţii rezultă din datele istorice potrivit cărora longobarzii ocupă în anul 489 regiunea Rugiland, situată în nordul Dunării, trec începînd cu anul 526/27 sau 547/48 în Panonia şi pleacă de aici, în 568, în Italia. Sarcina unei analize arheologice ar fi, prin urmare, să determine caracteristicile materialelor fazei nord-danubiene şi a celor panonice şi să separe în cultura materială longobardă din Italia obiectele aduse aici pe la 568 de cele ulterioare. În legătură cu aceasta se discută mişcările populaţiilor contemporane între Moravia şi Slovenia, precum şi consecinţele cronologice care rezultă din examenul descoperirilor arheologice.

Punctul de plecare al cercetărilor îl constituie necropola de la Várpalota, în apropierea lacului Balaton. Pe baza planului de situaţie al mormintelor şi a inventarelor lor se poate face dovada că longobarzii au fost înmormîntaţi aici încă împreună cu avarii, ceea ce oferă posibilitatea identificării materialelor longobarde tîrzii şi a celor avare timpurii din Panonia în jurul anului 568. Descoperirile arată că data unei penetraţii longobarde mai timpurii în Panonia, în jurul anului 530, este mai probabilă decît cea ulterioară. Din repartizarea mormintelor se poate deduce că avarii trăiau în poligamie şi aveau robi, pe cînd mormintele longobarzilor sînt grupate după familii monogame, egal îndreptăţite.

La analiza diferitelor categorii de descoperiri, autorul arată că ceramica lucrată cu mîna, de forme puţin numeroase şi ornamentaţie cu impunsături triunghiulare, este dependentă de modelele germanilor de pe Elba. Interpretarea dificilă a fibulelor se face cu toată competenţa, dar, din cauza varietăţii formelor, eşalonarea lor cronologică şi tipologică nu se poate sesiza tot atît de convingător ca la ceramică. Sub aspect metodologic este importantă noţiunea „identităţii motivelor" cu care operează profesorul münchenez. Din punct de vedere cronologic se impun revizuirea cronologiei materialelor merovingiene pentru secolul al VI-lea şi fixarea unor date mai timpurii, impuse, de altfel, şi de noile descoperiri-„cheie" de sub catedrala din Colonia şi din St. Denis.

Datarea şi interpretarea pieselor de harnaşament de la Veszkény şi a tumulului regal de la Žuraň lîngă Brno — capitolele IV-V ale lucrării — sînt interesante, dar încă neobişnuite, dacă se are în vedere caracterul cu totul izolat al acestor fenomene în regiunea Dunării.

În continuare se tratează probleme care depăşesc cadrul cronologic al staţionării longobarzilor în Panonia, dar privesc premisele şi consecinţele ei. Astfel, încetarea apariţiei de noi morminte de inhumaţie în nordul Dunării şi apariţia mormintelor de incineraţie de tip Praga indică o schimbare decisivă în compoziţia etnică a populaţiei. Descoperirile făcute în aşezările fortificate din Slovenia arată un amestec al populaţiei băştinaşe romanice cu cea longobardă. Renumita necropolă de la Carnium — Krainburg aparţine, prin inventarul ei, încă fazei panonice şi încetează în legătură cu înaintarea slavilor de la sfîrşitul secolului al VI-lea. Trebuie admis un procentaj considerabil, chiar precumpănitor, de morminte ale populaţiei romanice, pentru identificarea căreia autorul dă unele indicaţii preţioase.

În încheiere se precizează poziţia longobarzilor în cadrul cercului „răsăritean-merovingian” şi relaţiile lor cu celelalte triburi şi stăpîniri germanice. Interdependenţa intereselor politice, sprijinite de legăturile conjugale între familiile stăpînitoare, şi amestecul Bizanţului determină desfăşurarea complicată a evenimentelor istorice pînă la plecarea longobarzilor în Italia.

Cataloage, liste de descoperiri amănunţite, precum şi diferiţi indici, care cuprind o pătrime din întinderea volumului, ilustrează baza largă de documentare a cărţii. Competenţa deosebită şi claritatea argumentării permit de fiecare dată să se deosebească rezultatele sigure, dovedite ştiinţific, de ipotezele de lucru probabile. Adeseori sînt cuprinse în note, într-o formă succintă, păreri şi rezultate ale unor cercetări care ar putea să formeze obiectul unor articole întregi. Este de relevat şi obiectivitatea cu care autorul revine asupra unor păreri proprii, astăzi depăşite ca urmare a apariţiei unor materiale noi. Se pot aminti în acest sens problema cronologiei din secolul al VI-lea şi formarea stilului animalier II.

Cu toate că la răsărit de Dunăre teritoriile longobarzilor sînt separate de cele ale gepizilor printr-o zonă largă lipsită de descoperiri, există totuşi anumite puncte de contact şi constatări preţioase şi pentru arheologia prefeudală din ţara noastră, dintre care unele pot fi menţionate cu acest prilej. Spre deosebire de Transilvania, la longobarzii transdanubieni, întocmai ca şi în regiunea Tisei, nu s-au identificat şi cercetat aşezări. Pe cînd la Várpalota şi în alte necropole predomină ceramica lucrată cu mîna, aceasta lipseşte în largă măsură spre răsărit de Tisa. În ambele jumătăţi ale bazinului carpato-dunărean sînt prezente cupe piriforme servind ca serviciu pentru băutură. Pe cînd la longobarzi cupele derivă din modelele ceramicii lucrate cu mîna, deocamdată nu este posibil să se stabilească în răsărit provenienţa vaselor în formă de pungă, autorul presupunînd însă şi aici un proces analog. De asemenea, lipsesc sub raport cronologic şi teritorial indicii pentru derivarea cănilor cu tub de turnare. Nelămurită este şi originea ornamentaţiei ştampilate a ceramicii fine, care nu trebuie căutată la gepizi şi la longobarzi şi nu are nici legături sesizabile cu ceramica ştampilată panonică din secolul al IV-lea e. n. Rămîne deci deschisă problema dacă şi de la cine se împrumută în răsăritul sau apusul Tisei această tehnică de ornamentare. În orice caz, ornamentele care se asociază cu cele ştampilate pot fi derivate lîngă Tisa din ceramica sarmată şi mai încolo spre răsărit din cea de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov. Folosirea ceramicii ştampilate în Italia exclude însă posibilitatea ca ea să reprezinte la longobarzii din Panonia un import gepidic. Lista ceramicii ştampilate (p. 177—178) poate fi completată cu unele descoperiri noi din Transilvania (Bratei, Cipău, Dej, Moreşti, Noşlac, Porumbenii Mici).

Importul vaselor de bronz apusene nu depăşeşte spre răsărit Dunărea şi nici fibulele caracteristice în formă de S nu ajung, cu o singură excepţie, pînă la Tisa. Interesantă

este şi menţiunea despre originea nobilă a celor înmormîntaţi cu scuturi, deoarece şi în necropolele de la Lechinţa, Moreşti, Noşlac şi Vereşmort există asemenea descoperiri care oferă indicii pentru diferenţierea socială a celor înmormîntaţi. În lumina evoluţiei longobarde din Italia ar trebui apreciată şi lipsa fibulelor în necropolele de inhumaţie tîrzii din Transilvania (Bandu, Noşlac, Vereşmort). Întocmai ca la Várpalota, dar la o dată mai tîrzie, la Noşlac se observă că mormintele de factură avară se leagă de cele premergătoare din secolele VI—VII. Deosebit de preţioasă este indicaţia autorului că în Slovenia (Bledu, Krainburg) cerceii de bronz cu butoni poliedrici pot fi atribuiţi populaţiei romanice. În acest sens, cei care foloseau cerceii descoperiţi la Cluj şi la Sighişoara pot să aparţină populaţiei băştinaşe din Transilvania. În general s-ar deschide noi posibilităţi de interpretare pentru necropolele din Transilvania aparţinînd acestei perioade dacă se admite că aici, întocmai ca la longobarzi în Slovenia şi la franci în Renania, populaţia băştinaşă germanică şi romanică se înmormîntează deopotrivă în aceleaşi cimitire.

Succinta prezentare în cadrul unei recenzii a conţinutului cărţii nu poate să cuprindă însă nicidecum bogăţia de idei ce o caracterizează şi noile perspective care le deschide.

K. Horedt

N. Grigoraş, *Cetatea „Smedorova" şi Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi* cu prilejul împlinirii a 70 de ani, Bucureşti, 1965, p. 239—246.

Dacă în urmă cu 15 ani arheologia evului mediu din ţara noastră, aflată atunci într-un stadiu incipient, de şcoală, nu s-a putut bucura de aprecierea unanimă a istoricilor mai vechi, nu credeam posibil ca astăzi să mai existe opinii care să nege sau să omită contribuţia pe care această disciplină istorică a adus-o şi o aduce tot mai mult la cunoaşterea feudalismului dezvoltat. Altfel vorbind, nu puteam concepe în momentul de faţă un studiu asupra uneia sau alteia dintre fortificaţiile Moldovei medievale, cercetate în bună măsură pe cale arheologică, fără a se ţine seama de rezultatele acestei cercetări şi fără a aduce nimic nou nici măcar din punctul de vedere al izvoarelor scrise. Iată însă că istoricul ieşean N. Grigoraş este cu totul de altă părere, întrucît — după trei campanii de cercetare arheologică a Romanului medieval, cercetare în urma căreia, cel puţin pentru specialişti, era pe deplin lămurită problema celor două fortificaţii romaşcane (şi precizăm că este vorba de cetatea lui Roman I, construită pe malul stîng al Moldovei, şi de Cetatea Nouă, zidită de Ştefan cel Mare pe malul stîng al Siretului), iar rezultatele acestei cercetări făcute publice în mai multe rînduri — ne pune la dispoziţie un material în care, ignorînd în totalitate cercetările arheologice, încearcă să rezolve, cu ajutorul unor argumente pe care le-a mai folosit şi în alte lucrări, nu problema fortificaţiilor amintite, ci una care de fapt... nu există.

Dacă a existat o problemă a fortificaţiilor romaşcane şi dacă s-a făcut o confuzie între fortificaţiile Romanului, aceasta se referea exclusiv la cetatea lui Roman Muşat, menţionată o singură dată la 30 martie 1392 [1], şi la Cetatea Nouă.

Datorită lipsei de cercetare în teren, nu se cunoştea unde a existat cetatea lui Roman Muşat şi unde Cetatea Nouă. S-a considerat, de aceea, în mod greşit că în locul cetăţii lui Roman I, distrusă de invazia lui Matei Corvin în Moldova, Ştefan cel Mare a ridicat Cetatea Nouă. Nimeni nu s-a îndoit însă (în afară

[1] *DIR, veacul XIV-XV, A. Moldova, I (1384—1475)*, p. 2—3.

de N. Grigoraş) că Cetatea Nouă, menţionată în documentele începînd din secolul al XV-lea şi pînă în secolul al XVII-lea, este una şi aceeaşi cu cetatea pe care Gr. Ureche şi D. Cantemir o numesc Smedorova.

Cercetările arheologice au identificat şi dezvelit cetatea de pămînt şi lemn a lui Roman Muşat, stabilind planul, elementele componente şi, pe baza monedelor, materialului ceramic şi elementelor stratigrafice, perioada de funcţionare a acesteia : de la finele veacului al XIV-lea (înainte de 30 martie 1392) pînă în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun, cînd cetatea este abandonată şi demontată, iar pe locul respectiv se construiesc locuinţele orăşenilor din Roman chiar în timpul lui Alexandru cel Bun [2]. Este limpede, aşadar, că cetatea lui Roman I nu numai că nu a fost distrusă în timpul campaniei lui Matei Corvin din 1467, dar încetarea funcţionării ei se petrecuse mult mai devreme. Cercetările arheologice au dovedit, apoi, că Ştefan cel Mare a zidit la circa 5 km sud-est de oraşul medieval Roman, pe malul stîng al Siretului, Cetatea Nouă (vezi mai jos nota 3). Începînd cu anul 1466, menţionarea Cetăţii Noi şi a pîrcălabilor ei se face, aproape fără întrerupere, pînă în secolul al XVII-lea. Această cetate din piatră, construită pe un teren gol (deci fără urme de locuire anterioare celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea), este prevăzută cu şanţ de apărare cu contraescarpa zidită, întocmai ca şi la Suceava. Mai tîrziu, probabil în 1483, acestui fort iniţial prevăzut cu turnuri circulare, Ştefan cel Mare îi adaugă o curtină exterioară pe latura de est, curtină de formă rectangulară, cu ziduri groase de 4 m şi prevăzută cu bastioane groase de peste 4 m. Întreaga cetate a fost apoi înconjurată cu un şanţ de apărare, lat de peste 30 m, în care a fost abătută apa Siretului [3]. În toate documentele, această cetate este menţionată fie sub numele de Cetatea Nouă (Novograd), fie, mai tîrziu, sub acela de Cetatea Romanului, fiindcă o altă cetate la Roman nu mai exista începînd cu mijlocul secolului al XV-lea. Din motive pe care nu le cunoaştem încă, Gr. Ureche şi apoi D. Cantemir (dar numai ei) dau acestei cetăţi numele de Smedorova sau Smeredova. În nici un document medieval nu o întîlnim sub acest nume.

Redate foarte pe scurt, pentru lămurirea cititorului mai puţin avizat, acestea sînt rezultatele principale de pînă acum ale cercetărilor arheologice, rezultate care confirmă în întregime conţinutul izvoarelor scrise, dînd acestora un conţinut mai bogat şi un plus de veridicitate.

Revenind la articolul lui N. Grigoraş, rezultă, aşadar, că nici nu poate fi vorba de „Smedorova *şi* Cetatea Nouă", ci doar de Cetatea Nouă (Smederova). Aceasta referitor numai la titlul lucrării lui N. Grigoraş. Trebuie spus apoi că nici felul cum tratează această problemă nu este nou, aceeaşi metodă întîlnind-o şi în alte lucrări ale autorului, începînd cu *Vechi cetăţi moldoveneşti (originea lor)*[4] şi continuînd cu *Despre oraşul moldovenesc începînd cu epoca de formare a statului feudal*[5]. În toate aceste lucrări, şi cu deosebire în cea la care ne referim acum, fără a face trimiterile obligatorii – şi ne întrebăm cum ar fi putut face acest lucru –, autorul afirmă că, după unele documente (?) la est de Carpaţi existau oraşe încă „înainte de mijlocul secolului al XIV-lea" (p. 240). Ba, ceva mai mult, autorul ignorînd tot ce a realizat cercetarea istorică marxistă din ţara noastră în ultimii 20 de ani, afirmă – bineînţeles tot fără probe

[2] Pentru descrierea şi discutarea fortificaţiei muşatine de la Roman. vezi articolul nostru *Новые исторические данные о мушатинской крепости в Романе, в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N.S., IX (sub tipar) ; cf şi M.D. Matei, *Cîteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din cetatea de pămînt de la Roman*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 505–513.

[3] Vezi, în această privinţă, L. Chiţescu, *Cetatea Nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, comunicare prezentată în cadrul sesiunii de comunicări a comisiei muzeelor ştiinţifice din decembrie 1964 (în curs de publicare în volumul consacrat acestei sesiuni).

[4] În *Studii şi cercetări istorice*, an. XX, Iaşi, 1947, p. 132–165.

[5] În *SCŞ Iaşi*, IX, 1, 1960, p. 83–95.

— că oraşele moldoveneşti „Tg-Neamţ, Suceava, Siret, Roman etc. s-au dezvoltat încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sub ocrotirea unor puncte fortificate" (*ibidem*). Nespunînd *nici un cuvînt* de cercetările arheologice din ţara noastră, N. Grigoraş încearcă unele referiri la cercetările arheologice din U. R. S. S. ca şi cum acestea, şi nicidecum cele efectuate la Roman, ar putea lămuri problemele... Romanului.

Şi ca să întărească afirmaţia că oraşele moldoveneşti se formaseră în secolul al XIII-lea, autorul citează privilegiul acordat la 6 octombrie 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, în care sînt menţionate o serie de oraşe moldoveneşti. Ne lasă autorul să înţelegem că documentul din 1408 oglindea situaţii din secolul XIII? De ce nu dintr-o epocă mai timpurie?

După aceste consideraţii introductive, care nu sînt decît idei preconcepute, vehiculate şi în alte lucrări mai vechi ale sale, cercetătorul ieşean atacă problema anunţată în titlu. Sigiliul Romanului — care, după Emil Vîrtosu, „poate avea o vechime corespunzătoare sau aproape corespunzătoare cu stema Moldovei"[6] — este, după N. G., „o copie fidelă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea a uneia mai vechi, cînd centrul urban se numea altfel" (p. 241). Şi pentru că autorul doreşte neapărat să ne... ducă în secolul al XIII-lea ne lămureşte că vechimea acestui centru urban ar fi „din a doua jumătate sau cel mai tîrziu de la sfîrşitul secolului al XIII-lea" (*ibidem*, unde se face şi trimiterea la... N. Grigoraş). Aici, N. Grigoraş precizează şi locul unde exista în veacul al XIII-lea acest centru urban cu emblema capului de mistreţ. Aşezarea urbană era atunci (secolul al XIII-lea — *n.n.*) „pe stînga Siretului, şi, ca atare, înconjurată din trei părţi de codrii Poganului, în care erau ca şi astăzi, numeroşi mistreţi" (*ibidem*). Ca şi cum la 5 km nord-vest de acest punct — acolo unde a existat realmente oraşul Roman (cercetat pe cale arheologică mai mult de jumătate), dar începînd cu finele veacului al XIV-lea —, prezenţa acestor animale era riguros interzisă sau ca şi cum era imperios necesar ca edilii acestui centru urban să fi trăit între mistreţi atunci cînd şi-au ales emblema oraşului.

Prin aceste argumente, considerîndu-se dovedită existenţa în stînga Siretului încă din veacul al XIII-lea a unui centru urban „din care mai tîrziu, prin roire sau strămutare, se va întemeia oraşul Roman" (*ibidem*), autorul ne precizează şi cum se numea acest centru. Întocmai ca şi în lucrările mai vechi, N. Grigoraş, pornind de la informaţia lui Gr. Ureche după care „Vă leato 6991 (1483) au început Ştefan Vodă a zidi cetatea de la Tîrgul Romanului, ce se chiamă Smeredova"[7] şi reluînd vechea explicaţie a lui I. Minea că Smeredova sau Smedorova „s-au alcătuit din românescul Sîmedru = sf. Dumitru"[8], conchide că vechiul centru urban se numea astfel. Atragem încă o dată atenţia că numele de Smeredova sau Smedorova apare numai începînd cu Gr. Ureche şi este dat cetăţii ridicate de Ştefan cel Mare în stînga Siretului. Nu înţelegem de unde provine toată teoria despre existenţa în acest loc a unui centru urban cu acest nume. Este adevărat că în vecinătatea Cetăţii Noi (numită de Ureche Smeredova) se află un platou cu resturi de cultură materială. Numai că N. Grigoraş n-a putut observa că aceste resturi aparţin secolului al XV-lea. Este, probabil, vorba fie de o aşezare rurală, fie, mai degrabă, de aşezarea celor ce au construit cetatea. Oricum ar fi, prezenţa unui centru urban în acest loc, şi încă din secolul al XIII-lea, se exclude din capul locului.

Apoi se explică acea ciudată „roire" a populaţiei orăşeneşti de aici. Roman I, „apreciind că din punct de vedere strategic vechea cetate nu mai corespundea — deşi pînă acum nu s-a vorbit şi despre o cetate în acest loc, înţelegem

---

[6] E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *DIR*, Introducere, II, p. 460.

[7] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 93.

[8] I. Minea, *Despre cel mai vechi nume al oraşului Roman*, în *Cercetări istorice*, an. X—XII, 1934—1936, 1, p. 346.

că este vorba de una considerată ca obligatorie pentru dezvoltarea unui centru urban în secolul al XIII-lea —, a construit o altă întăritură pe malul stîng al Moldovei" (p. 242). De acord cu faptul că Roman I a construit o cetate din pămînt şi lemn pe malul stîng al Moldovei, dar precizăm încă o dată că pe malul stîng al Siretului, la Cetatea Nouă (Smeredova), nu s-a aflat nici un element de cultură materială anterior celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, iar elementele de construcţie ca atare sînt caracteristice exclusiv şi în totalitate epocii lui Ştefan cel Mare. După construirea cetăţii lui Roman I pe malul Moldovei, autorul consideră posibil ca, „datorită drumului mai bun..., o parte din locuitorii centrului urban să se fi mutat aici înainte de 30 martie 1392" (*ibidem*). În concluziile de la sfîrşitul articolului, N. Grigoraş adaugă: „Restul populaţiei din vatra vechiului centru urban aşezat pe malul stîng al Siretului a fost mutată în vatra actualului oraş Roman... în vremea celei de-a doua domnii a lui Petru Rareş" (p. 246).

Observînd apoi că Cetatea Nouă apare menţionată în documente începînd cu 15 septembrie 1466[9], autorul consideră că Ştefan cel Mare a refăcut cetatea lui Roman I (!), dar „a menţinut şi, poate, chiar a pus în stare de funcţionare şi cetatea de pe malul stîng al Siretului" (p. 242), respectiv presupusa, dar în fapt inexistenta Smedorova din secolul al XIII-lea.

Am avea, aşadar, de-a face, potrivit opiniei autorului, începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu două cetăţi la Roman: Cetatea Nouă în oraşul Roman şi Cetatea Smedorova pe malul Siretului, ambele fiind refăcute de Ştefan cel Mare. Prin aceasta, N. Grigoraş nu numai că neagă toate consideraţiile foarte valoroase făcute în legătură cu Cetatea Nouă de I. Bogdan, Melchisedek St., Const. Andreescu şi de alţi istorici, consideraţii verificate de cercetările arheologice, dar se îndoieşte pînă şi de informaţia foarte precisă a unui martor contemporan, Reichersdorfer, care precizează: „Mai sînt două cetăţi foarte bine întărite: Romanul Nou, cetate aşezată pe un şes lîngă Siret, care se varsă în Dunăre. Cealaltă cetate se cheamă Tîrgul Roman"[10]. Nici vorbă, aşadar, că Reichersdorfer se referă la altă cetate lîngă Siret decît la Cetatea Nouă („Romanul Nou"), cealaltă „cetate" fiind oraşul Roman fortificat („Tîrgul Roman"). Nu putem fi, de aceea, de acord cu autorul nici cînd afirmă, referindu-se la cele menţionate de Reichersdorfer, că „înainte de mijlocul secolului al XVI-lea, din cauza deselor refaceri la care au fost supuse, cele două cetăţi au început a fi confundate ca vechime şi aşezare una cu alta" (p. 244). O asemenea confuzie n-a făcut Reichersdorfer. Confuzia cea mai gravă o face însă tocmai N. Grigoraş.

În legătură cu aceasta ne îngăduim o singură întrebare: unde vede autorul, în oraşul Roman, acea cetate care, împreună cu pîrcălabii ei, apare menţionată în documente din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea? Unde vede N. Grigoraş cetatea pe care, după spusele sale, Ştefan cel Mare „a reconstituit-o, şi de aceea cetatea lui s-a numit Cetatea Nouă (Novograd)"—cetate care fiind iarăşi refăcută — „în anul 1482, în parte, s-a surpat din nou din cauza apei Moldovei" (p. 246)? Pe baza cercetărilor arheologice afirmăm cu toată fermitatea că în afară de vechea fortificaţie muşatină — a cărei existenţă încetează în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun — n-a existat nici o altă cetate în oraşul Roman. Exista oraşul medieval fortificat Roman (şanţ de apărare şi palisade, cercetate pe cale arheologică), dar aceasta este cu totul altceva. În schimb, după cum arătam, pe malul stîng al Siretului există, începînd din 1466, una dintre cele mai puternice cetăţi de piatră ale Moldovei medievale, cu ziduri groase şi turnuri foarte puternice. Aceasta este, aşa cum au subliniat şi alţi istorici, aşa cum cercetările

[9] *DIR, veacul XIV-XV, A. Moldova, I, (1384—1475)*, p. 351.

[10] Reichersdorfer, *Moldaviae quae olim Daciae pars chronographia*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, Bucureşti, 1864, p. 142.

arheologice au dovedit-o, *singura* cetate a Romanului în secolele XV–XVII, Cetatea Nouă sau Novograd, sau Smedorova, sau, mai tîrziu, cetatea Roman. Acestea sînt faptele.

De altfel, constatăm cu părere de rău că N. Grigoraş dovedeşte şi o superficială parcurgere a documentelor publicate atunci cînd afirmă că după o primă distrugere de către Petru Rareş a fortificaţiilor romaşcane, „distrugerea acestei cetăţi — Cetatea nouă — *n. n.* — ca şi a altora a fost continuată de Alexandru Lăpuşneanu" (p. 244). Facem precizarea că Cetatea Nouă şi pîrcălabii ei apar menţionaţi în documente nu numai înainte, în timpul şi după domnia lui Lăpuşneanu, dar pe toată perioada secolelor XV–XVII[11], aşa cum şi cercetările arheologice demonstrează existenţa şi funcţionarea cetăţii pînă în secolul al XVII-lea inclusiv.

În încheiere, ţinem să atragem din nou atenţia cititorilor asupra adevărului istoric în legătură cu fortificaţiile romaşcane, adevăr stabilit pe baza cercetărilor arheologice, coroborate cu izvoarele scrise, adevăr neglijat şi în felul acesta denaturat de Nicolae Grigoraş.

---

[11] Cf. toate volumele din colecţia *Documente privind istoria României* referitoare la Moldova, de la vol. I (1384–1475) p. 351 pînă la ultimul volum apărut în această colecţie, veacul al XVII-lea, A. Moldova, V (1621–1625), inclusiv p. 306 din acest volum.

Lucian Chiţescu

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA — Archäologischer Anzeiger.
AArh — Arta şi Arheologia, Iaşi, I—XIV, 1927—1938.
Acta Arch-Budapesta — Acta Archaeologica, Budapesta.
AÉ — Archaeologiai Értesitö.
ArchHung — Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ARMSI — Academia Română. Memoriile Secţiei istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
AUB — Analele Universităţii Bucureşti.
BCH — Bulletin de Correspondence Hellénique.
BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BMJV — Bulletinul Muzeului jud. Vlaşca „Teohari Antonescu", Bucureşti, I—III, 1935—1945.
BSA — Annual of the British School of Athens.
BSNR — Buletinul societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
BŞTAC — Buletinul Ştiinţific al Academiei.
DA — Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964.
DissPann — Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj — Dolgozatok-Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
FoliaArch — Folia Archaeologica.
IGB — Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
Izvestiia-Institut — Izvestia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
JRS — The Journal of Roman Studies.

Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MBSM	— Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums.
MIA	— Материалы и исследования по археологии СССР.
PMMB	— Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti, I—II, 1934—1936.
Raport MNA	— Raport asupra activităţii Muzeului naţional de antichităţi în cursul anului 1915, Bucureşti, 1916. II 1943—1944.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RIR	— Revista Istorică Română, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
RN	— Revue Numismatique.
SA	— Советская археология.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, 1963, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 65,60 lei.

* * * **Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta**, sub red. acad. C. Daicoviciu și prof. M. Constantinescu, 1964, 263 p., 9,25 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

ION POPESCU-PUȚURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, **La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XX-e siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

A. PETRIC și GH. ȚUȚUI, **L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).

VASILE MACIU, ȘT. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P. P. PANAITESCU, **Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut și în limba engleză).

G. ZANE, **Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 6, 1964, 107 p., 4 lei.

ȘTEFAN PASCU, **La révolte populaire de Transylvanie des annés 1437 — 1438**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 7, 1964, 111 p., 4, 50 lei (a apărut și în limba germană).

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului in România in lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi — Tropaeum Traiani**, ediția a 2-a, 1961, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis**, 1962, 381 p., 48,60 lei.

MIRCEA D. MATEI, **Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava**, 1963, 184 p. + 1 pl., 17,30 lei.

S C I V, tomul 17, nr. 1, București, 1966, p. 1 — 220

I. P. I. — c. 4970 | 43828 | Lei 15

ERATĂ

pagina:	rindul:	în loc de:	se va citi:
39	20 de sus	geto-sarmatice	goto-sarmatice
133	8 " "	dat-o	datat-o
133	12 de jos	SE–SV	SE–NV
134	5 " "	un toton	une fusaïole

Revista „Studii și cercetări de istorie veche", nr. 1/1966